

TÜRK İŞARET DİLİ DİL BİLGİSİ KİTABI

T.C.
Aile ve
Sosyal Politikalar
Bakanlığı

TÜRK İŞARET DİLİ DİLBİLGİSİ KİTABI

PROJE SAHİBİ

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

PROJE KOORDİNATÖRLERİ

Dai. Bşk. Elçin ER

*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Eğitim Re-Habilitasyon ve Sosyal Hayata Katılım Dairesi Başkanlığı*

Ody. Dr. İclal ŞAN

*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Eğitim Re-Habilitasyon ve Sosyal Hayata Katılım Dairesi Başkanlığı*

PROJE EKİBİ

YAZARLAR

Hasan DİKYUVA *Ankara Üniversitesi*
Bahtiyar MAKAROĞLU *Ankara Üniversitesi*
Engin ARIK *İstanbul Medipol Üniversitesi*

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ulrike ZESHAN *Lancashire Merkez Üniversitesi (UCLan), İngiltere*
Prof.Dr. İclal ERGENÇ *Ankara Üniversitesi*
Prof.Dr. Sumru ÖZSOY *Boğaziçi Üniversitesi*
Doç.Dr. Selçuk İŞSEVER *Ankara Üniversitesi*

ISBN: 978-605-4628-84-1

©Tüm yayın hakları T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne aittir, ücretli satılamaz.

Basım Yeri:

İmpetus Medya Prodüksiyon Ltd. Şti.
Tel: (0.312) 448 27 38 - 68

Ankara, 2015

PROJE ASİSTANI

Ali İsmet ÖNER
Bingöl UTSUKARCI
Nilay ARSLAN
Yusuf ERMEZ
Zeynep ÜNLÜ
Sinan YILDIRIM
Berna DİKYUVA

VERİ DENETÇİSİ

Berna DİKYUVA

VİDEO TASARIMI

Mesut ÖZTÜRK

GRAFİK TASARIMI

Mesut ÖZTÜRK
İlyas Hakkı KAVALCI
(Anadolu Üniversitesi)
Engin ÖZEN

REDAKTÖR

Pınar BEKAR

DİZGİ

İlyas Hakkı KAVALCI
(Anadolu Üniversitesi)
Nazlı Sevgim ÖNER

TİD-TÜRKÇE YAZILI ÇEVİRİ

Berrak Fetahna Fırat

PROJEYİ DESTEKLEYENLER**TÜRK İŞARET DİLİ TERCÜMANI**

İşaret Dili Tercümanı Volkan KURT, *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
İşaret Dili Tercümanı Hayrettin BAYDIN, *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*

BAKANLIK PERSONELİ

ASPB Uzm. Handan ARSLANTAŞ *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
Uzm. Fzt. Hatice TEMEL *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
Uzm. Deniz Büyük KALEM *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
ASPB Uzm. Canan AKTAŞ *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
İşaret Dili Tercümanı Cem GÜNEŞ *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*
Şef Seyit BAKIR *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*

YÜKLENİCİ FİRMA:

G&I Araştırma ve Danışmanlık

Proje Yöneticisi: Haldun Lütfü TARIM

Firma Sahibi: Işıl ÖNDER

Firma Asistanı: Büşra BİNİCİ

ÖNSÖZ

Oldukça geniş kapsamlı bir derlem çalışmasının sonunda ortaya çıkan bu kitabın verilerini toplamak için alanda sürdürülen çalışmalar, Türk İşaret Dili (TİD)'nin, Sağır toplumu tarafından Türkiye'nin her bölgesinde ve yaşamın her alanında (tiyatro, spor, hukuk vd.) kullanılan ulusal bir işaret dili olduğunu bir kez daha kanıtlamış bulunmaktadır. Dünyadaki diğer işaret dilleri gibi başka herhangi bir sözlü dilden türememiş doğal dil olan TİD, hem Türkçe'den hem de diğer ülkelerde kullanılan işaret dillerinden farklı dilbilgisel kurallar içermesinin yanı sıra, sözlü dillerde var olan yerel ağız/lehçe farklılıklarını da içinde barındırmakta, ancak bu farklılıklar, dilbilgisel işleyişte değil sözcük düzeyinde kendini göstermektedir.

Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı alanda gerçekleştirilen veri toplama süreci ve konuların metinleştirilmesi dahil olmak üzere 6 ay gibi çok kısa bir sürede ortaya konmuştur. Bu 6 aylık süreçte, pilot çalışma gerçekleştirilmiş, proje ekibine hem teknik hem de dilbilimsel eğitimler verilmiş, alan çalışmasının planlaması yapılmış, ardından Türkiye'nin dört bir köşesinde toplam 26 İl'e gidilerek her İl'den anadili Türk İşaret Dili olan ortalama 4 sağırdan yarı yapılandırılmış yöntemle ve Türk İşaret Dili kullanılarak (toplam 113 sağırdan) veri toplanmıştır. Derlem büyüklüğü yaklaşık 800.000 sözcük olup 6.240 dakikalık kayıttan oluşmaktadır. Bu süreçte toplanan verilerin 4'te 1'i ELAN yazılımı ile çözümlenmiş, çözümleme belli bir düzeye ulaştıktan sonra kitabın yazımı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda bir işaret dili dilbilgisi projesinin ve kitabının ne Türkiye'de ne de başka bir ülkede gerçekleştirilmemiş olmasından yola çıkarak elinizdeki kitabın bir ilk olma özelliği taşıdığını da söyleyebiliriz.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve 2015 yılı kamu yatırımı projesi kapsamında yürütülmekte olan bu projede, 4 danışman ve 3 araştırmacı-editörden oluşan akademik ekip, işaret dil(ler)i üzerine pek çok bilimsel çalışması bulunan dilbilim uzmanlarıdır. Teknik ekip ve alan sorumluları da, daha önce dilbilgisi çalışma deneyimleri olan toplam 8 sağır bireyden oluşmaktadır. Türkiye'nin her bir yanında araştırmamıza katılan sağır toplum bireylerinin destekleri olmadan böyle bir çalışmayı gerçekleştirmemiz kesinlikle olanaksızdı. Her birine ayrı ayrı çok teşekkür ederiz.

SUNUŞ

Toplumsal hayatın başlangıcından günümüze kişiler hep birbirleriyle diyalog, iletişim halinde olmuşlar ve bu iletişimi de farklı şekillerde hayata geçirmişlerdir. Bu nedenle kişilerarası iletişim, insanlığın tarihi kadar eski bir kavramdır. Kişilerarası iletişim insanoğlunun yaradılışından bu yana iki şekilde gerçekleşmektedir, sözlü ve sözsüz iletişim.

İşaret dili görsel bir dildir ve sözsüz iletişim yöntemlerinden birisidir. Sağır topluma ait, onların kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlayan iletişim dili işaret dilidir. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığımızın 2002 yılı Engelliler Araştırması'nın sonuçlarına göre ülkemizde engelli nüfus içinde işitme engellilerin oranı % 0.38'dir.

Ülkemizde uzun yıllardır sağır toplum tarafından kullanılmakta olan Türk İşaret Dili'nin bilimsel yöntem ve teknikler kullanılarak gerçekleştirilmiş kapsamlı ve büyük ölçekli araştırma çalışması Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğümüz tarafından 2015 yılında "Türk İşaret Dili Araştırma Projesi" adı altında gerçekleştirilmiştir.

Ülkemizde sağır toplumun iletişim ihtiyacını sağlayan Türk İşaret Dili, 2005 yılında Engelliler Kanunu ile resmi bir kimlik kazanmıştır. Türk İşaret Dili için 2005 yılı bir milattır. Türk İşaret Dilinin dilbilgisi özelliklerini ayrıntılı inceleyen bu kitap, Türk İşaret Dilin yaygınlaştırma çalışmalarına katkı sağlayacak temel bir eser, külliyat oluşturulması yönünde çalışmalara ise ivme kazandıracaktır.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak Türk İşaret Dili alanında kapsamlı bir çalışma gerçekleştirdik. İşitme engelli bireylerin tüm toplumla bütünleşmeleri ve sağlıklı iletişim kurmalarına katkı sağlama açısından Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı ve Model Sözlüğün hazırlanması oldukça önemlidir. Bilimsel yöntem teknikler kullanılarak, çok kısa sürede hazırlanmış olan bu kitap bu alanda bir ilk olma özelliğini de taşımaktadır.

Ülkemizde hemen her alanda eğitiminin önemi konusunda oluşan farkındalığın engellilik alanında da oluşması yolunda yapılan çalışmalara inanıyorum ki bu kitap önemli bir katkı ve açılım sağlayacaktır. Bu değerli çalışmayı gerçekleştiren Bakanlığımız Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederim.

Dr. Sema RAMAZANOĞLU
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

SUNUŞ

İletişim ile ilgili yetersizlikler bireyin tüm yaşamını olumsuz yönde etkiler. Bireyler en kolay hangi yolla iletişim sağlıyorsa o yola başvurur. İşitme engelli bireylerin iletişim kurması, işiten bireylerle anlaşması, duygularını, düşüncelerini aktarması en doğal hakkıdır. Türk İşaret Dili, Türkiye'deki işitme engellilerin iletişim aracı olarak kullandıkları ana dilleridir. Ülkemizde yaşayan Sağır toplumun kullandığı Türk İşaret Dili konusu her yönüyle uzun yıllar ihmal edilmiştir.

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanununun eğitim ve öğretim başlıklı 15. maddesinin 6. paragrafı; "İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir." ile Türk İşaret Dili konusunda ilk mevzuat hazırlanmış ve yaygınlaştırma çalışmalarının önü açılmıştır. Kanun gereği hazırlanan "Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik" ile Türk İşaret Dili alanında yapılacak çalışmalarla ilgili usul ve esaslar belirlenmiştir.

Dilin öğrenilebilmesi için öncelikli olarak dilbilgisi kitabı ve sözlüğe ihtiyaç vardır. Bakanlığımızca, bilimsel temellere dayanarak hazırlanmış, alan uzmanı akademisyenler tarafından bilimsel yöntem ve tekniklerle elde edilen verilerin analizi kullanılarak dilbilgisi kitabı ve model sözlük hazırlanması amacıyla Türk İşaret Dili Araştırma Projesi hazırlanmıştır. Proje, 2015 yılı kamu yatırımı projeleri kapsamında hazırlanmış ve yürütülmüş, yukarıda belirtilen özellikleriyle de, Türkiye'de işaret diliyle ilgili yapılan ilk sistematik bilimsel araştırmadır.

Diğer ülkelerde uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleştirildiği bilinen işaret dili dilbilgisi çalışmaları, ülkemizde bu araştırma projesi ile 6,5 aylık bir sürede, ciddi bir ekip ve saha çalışmasıyla, belirli bir sistem yaklaşımı içinde ele alınarak gerçekleştirilmiştir.

Pek çok yönüyle ilkleri içeren projenin çıktısı olan bu kitap ve model sözlük, Türk İşaret Dilinin bir dil olarak varlığını sürdürebilmesinde temel kaynaklardan biri olacaktır. Türk İşaret Dili Araştırma Projesinden elde edilen verilerle veri bankası oluşturulması ve alanda araştırma yapacak olan akademisyenlerin kullanımına açılması kısa vadeli hedeflerimizden bir diğeridir. Online sözlük çalışmasının gerçekleştirilmesi, dilbilgisi kitabının işitme engelliler için işaret dili ve İngilizce çevirilerinin hazırlanması ise orta vade hedeflerimizdir.

Türk İşaret Dilinin bugüne kadar öğrenilmesine ve öğretilmesine özetle yaygınlaştırılması çalışmalarına basamak teşkil edecek bu kitabı hazırlamanın onuru ve gururunu yaşıyoruz. Bakanlık olarak, işaret dili konusunda yapılacak olan çalışmaların yanında ve destekçisi olmaya devam edeceğiz.

Toplumun tüm kesiminden kullanıcılara bu hizmeti sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Kitabın hazırlanması sürecinde gece gündüz demeden ve yüreğini vererek, inanarak çalışan proje ekibimize ve emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunarız.

İshak ÇİFTÇİ

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü

TÜRK İŞARET DİLİ BİLİM ve ONAY KURULU ÜYELERİ

Elçin ER	<i>Aile Sosyal ve Politikalar Bakanlığı</i>
Dr. İclal ŞAN	<i>Aile Sosyal ve Politikalar Bakanlığı</i>
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN	<i>Yüksek Öğrenim Kurumu</i>
Yrd.Doç.Dr. Serap CAVKAYTAR	<i>Yüksek Öğrenim Kurumu</i>
Uzm. Necla YALÇINER	<i>Türk Dil Kurumu</i>
Turgut BAĞRIAÇIK	<i>Milli Eğitim Bakanlığı</i>
Galip DEMİRAY	<i>Milli Eğitim Bakanlığı</i>
Ercüment TANRIVERDİ	<i>Türkiye Sağırılar Milli Federasyonu</i>
Nihat KIHTİR	<i>Türkiye Sağırılar Milli Federasyonu</i>

Türk İşaret Dili Bilim ve Onay Kurulunun 23.11.2015 tarihinde gerçekleştirdiği toplantı sonucunda, “Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı ve Türk İşaret Dili Model Sözlüğü” uygun bulunarak onaylanmıştır.

PROJEYE KATILAN MODEL LİSTESİ

Abdülkadir CANIŞ	Van	Mehmet Nejat TANGÜNER	Diyarbakır
Ahmet TÜRKMEN	Muğla	Mehmet Zafer DEMİR	Erzurum
Ahmet ÇEKİLMEZ	Şanlıurfa	Melahat Ecem ŞAFAK	Mersin
Ahmet GEROÇ	Trabzon	Merve ÇAKIRTAŞ	Bursa
Akif ERMAN	Mersin	Merve SAĞIROĞLU	İzmir
Ali Rıza POLAT	Erzurum	Merve Karatekin KARAL	Kocaeli
Arzu AY	Trabzon	Mesut YILDIRIM	Muğla
Ayşe KÖŞEOĞLU	Şanlıurfa	Metin ATAK	İzmir
Ayşenur YILMAZ	İzmir	Metin ÇAKIRTAŞ	Bursa
Bakiye AKMAN	Çanakkale	Metin YAZAN	Kocaeli
Barış ÖZEROĞLU	Kars	Mısra ÖZKAN	Edirne
Barış ERDAĞI	Kars	Muhabbet Nuri TERZİ	İstanbul
Binnur YILMAZ	İzmir	Muhammet İÇGÜLEÇ	Van
Burcu PIŞKIN AYDIN	Adana	Muharrem UĞUZ	Konya
Buse YÖRÜKOĞLU	İzmir	Munife AYDIN	Antalya
Bülent CEYLAN	Mersin	Murat TANYERİ	Ankara
Candar ATALAY	Batman	Mustafa KAHVECİOĞLU	Samsun
Caner EKİCİ	Samsun	Mustafa TANRIVERDİ	Şanlıurfa
Cemil ATILLA	Van	Muzaffer MUREN	Denizli
Demet TERZİ	İstanbul	Münire KOCAER	Balıkesir
Derya YÜKSEK	Ankara	Müslüm DADAK	Batman
Derya ALABAY	Kayseri	Nazlı Sevgim ÖNER	İstanbul
Dilek AKIL	Şanlıurfa	Nevin ÇALAPKOLU	Van
Ebru BURAN	Bursa	Niyazi GÜRKAN	Balıkesir
Efe GİRAYLAR	İzmir	Nurseli GÜVEN	Adana
Elif YAKŞI	Batman	Orhan ÖZTÜRKMEN	Konya
Emre TOPRAK	Sivas	Osman YILDIRIM	Diyarbakır
Emre Çınar UĞUZLAR	Antalya	Osman TAŞDEMİR	Eskişehir
Enver GER	Muğla	Ömer OTAMIŞ	Denizli
Ergin SADIÇ	Tekirdağ	Özkan DEMİR	Erzurum
Ersin KERVAN	Adana	Özlem YAZAN	Kocaeli
Ertan KAVAK	Çanakkale	Özlem AKIL	Şanlıurfa
Eylem BİLGİN	Mersin	Özlem AŞAN	Trabzon
Fadime ÇAĞLAK	Sivas	Özol UTSUKARCI	İzmir
Fatih ATAUL	Sivas	Rahmi ÇOLAK	Trabzon
Fatma BAYRAM	Diyarbakır	Rüstem AY	Trabzon
Feyruz ÇETİNKAYA	Eskişehir	Samet KÖKLÜ	Kayseri
Fırat İNCİ	Mersin	Saniye BAYRAKTAR	Samsun
Galip Şükrü AFSAR	Denizli	Seda ÖLÇER	Antalya
Gökçe PIŞKIN	Adana	Sefa İŞCAN	Denizli
Gürşah ULUKURT	Bursa	Seher KARACA	Kars
G.Gamze SEKLİKOĞLU	Eskişehir	Serap TANYERİ	Ankara
Hacı Yusuf OKUR	Sivas	Serap Güvenal TÜRKER	Ankara
Halit DEMİRKOÇ	Kars	Sinan ALTUN	Batman
Hanife GÜRKAN	Balıkesir	Sümeyye DOĞAN	Rize
Hasan METİN	Mersin	Şehmus DİLSİZ	İzmir
Hatice ŞAHİN	Antalya	Şenol KIRLI	Çanakkale
Hatice Nur ALTUN	Konya	Şevket TÜRKMEN	Muğla
Havva YAVUZ	Samsun	Şükriye ULUSOY	Konya
Hayriye TOPALOĞLU	Rize	Şükriye Dilek YILDIRIM	Çanakkale
Hemsile TOPALOĞLU	Rize	Şükrü KOCAER	Balıkesir
Hikmet TEMİZYÜREK	Kayseri	Tugay GÜNDOĞDU	Tekirdağ
Hikmet ÖNAT	Kocaeli	Yavuz KELEŞOĞLU	Erzurum
Hüseyin Avni TOPALOĞLU	Rize	Yusuf KARAHAHMETOĞLU	İstanbul
Jinda AKYILDIZ	Diyarbakır	Yusuf ÇELİK	Şanlıurfa
Kadri ÇETİNKAYA	Eskişehir	Züleyha İLBEY	Kayseri
Koray CONI	Edirne		

Bu alışma Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından Türk İşaret Dili'nin dilbilgisel yapısının Türkçe gibi konuşma dillerinden hangi açıdan farklılık gösterdiğinin betimlenmesini, sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve szdzim gibi temel dilbilim alanlarındaki görünümünü sözcük düzeyinde bölgesel farklılıkların ve anlamsal özelliklerinin saptanması, farklı bölgelerden işitme engelli bireylerden elde edilen verilerle desteklenen temel düzeyde "Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı" ve "Türk İşaret Dili Model Sözlüğü" nn hazırlanması ve yayımlanması, amacıyla 2015 yılında G&I Araştırma ve Danışmanlık firmasına yaptırılmıştır. Çalışma sırasında elde edilen her türlü bilgi, belge ve doküman Genel Mdrlęe ait olup Genel Mdrlęn izni olmaksızın, dağıtılamaz ve yayımlanamaz. Bu kitapta yer alan yazılı ve görsel tüm malzemeler kitap referans verilmeden çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

KISALTMALAR VE SEMBOLLER

Kitabın kullanımını kolaylaştırmak için metin içerisinde çeşitli imler kullanılmıştır. Terimler ve kavramlar **kalın** yazılmıştır. Türkçe örnekler *eğik* yazılmıştır. İşaret dilleri çalışmalarında, işaret dillerini konuşma dillerinden ayırtmak ve etkiyi en aza indirmek için, işaretlerin konuşma dili karşılıkları takısız (yalın halde) ve küçük-büyük yazılmaktadır. Bu nedenle, TİD'den örnekler KÜÇÜK-BÜYÜK ve yalın halde (EV GİTMEK gibi) yazılmıştır. Kullanılan terimlerin İngilizce karşılıkları parantez içinde ve eğik verilmiştir: **İşaret** (İng. *sign*) gibi. Kullanılan Kısaltmalar ve Semboller şunlardır:

Kısaltma	Açılımı
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
APA	Amerikan Psikoloji Birliği
ASHA	Amerikan Konuşma-Dil-İşitme Birliği
ASL	Amerikan İşaret Dili
ASPB	T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
AUSLAN	Avustralya İşaret Dili
BSL	İngiliz İşaret Dili
CODA/KODA/SEÇ	Sağır eberveyne sahip (çiftidilli) konuşan çocuk/yetişkin
dB	Desibel
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ELAN	EUDICO Dilsel Açıklayıcı-Linguistic Annotator
FinSL	Fin İşaret Dili
İEÖO	İşitme engelliler ilköğretim okulları
İEL/ML	İşitme engelliler lise/meslek liseleri
İng.	İngilizce
İ-Ş-A-R-E-T	El abecesi ile yapılan işaret.
İŞARET	İşaretler/işaret dilinde sözcükler büyük harflerle yazılmaktadır.

İŞARET+	Birden fazla tekrar edilen işaret.
İŞARET+İŞARET	İşaret dilindeki tek sözcüksel birimin konuşma dilinde iki sözcüğe karşılık geldiği durumlar
İŞARET^İŞARET	Benzeşmiş/Kaynaşmış işaret
İŞARET__	Devam eden işaret, işaret alanında uzun süreli işaret.
_____ab	
İŞARET	İşaretin üstündeki çizgi işaretle birlikte eş zamanlı olarak el dışı işaretin yapıldığını gösterir. “ab” ifadesi el dışı işareti belirtir.
kk	Kaş kaldırma
LSF	Fransız İşaret Dili
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NGT	Hollanda İşaret Dili
NSL	Nikaragua İşaret Dili
NZSL	Yeni Zelanda İşaret Dili
ÖNE	Özne-Nesne-Eylem
RAM	Rehberlik ve Araştırma Merkezi
SNF	Sınıflandırıcı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TISLR	İşaret Dili Araştırmalarında Kuramsal Konular-Theoretical Issues in Sign Language Research
TİD	Türk İşaret Dili
TİDBO	Türk İşaret Dili Bilim ve Onay Kurulu
TSMF	Türkiye Sağırılar Milli Federasyonu
TPD	Türk Psikologlar Derneği

TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
YİN	Yineleme
X1	Ben
X1-X2	Ben -> Sen
X1-X3	Ben -> O
X2	Sen
X2-X1	Sen -> Ben
X2-X3	Sen -> O
X3	O
X3-X1	O -> Ben
X3-X2	O -> Sen
Y1	BİZ
Y2	SİZ
Y3	ONLAR
xniŞARETXm *	n ve m kişisi arasında işaretle biçimbilimsel uyum Dilbilgisi kurallarına uymayan yapı

İçindekiler

BÖLÜM 1: GİRİŞ VE YÖNTEM	41
1.1 İşaret dilleri hakkında bilinmesi gerekenler	44
1.2 İşaret dilleri ile konuşma dilleri arasındaki bazı farklılıklar (dil modalitesi)	45
1.3 Niçin işaret dillerini araştıralım?	47
1.4 İşaret dilleri bilimsel çalışmaları tarihi	48
1.5 İşaret dilleri dilbilgisi kitapları	49
1.6 Türk İşaret Dili (TİD)	53
1.7 Türk İşaret Dili ve bölgesel farklılıklar	54
1.8 İşaret Dili Çalışmalarında Etik	60
1.8.1 Türk İşaret Dili Çalışmaları Etik Uygulamalar	61
1.9 Yöntem	62
1.9.1 Çalışma ekibi	62
1.9.2 Bilgilendirilmiş gönüllü olur (Onam) formu ve dilsel bilgi formu	62
1.9.3 Saha çalışmaları ve katılımcılar	63
1.9.4 Katılımcılara ait demografik bilgiler	65
1.9.5 Veri toplama	67
1.9.5.1 Veri toplama materyalleri	68
1.9.6 Veri çözümleme	70
1.9.7 Ekipler arası veri paylaşımı	75
1.10 Bu kitabın özeti	76
BÖLÜM 2: TOPLUMDİL BİLİMSEL GÖRÜNÜM	83
2.1 Türk İşaret Dili tarihi	83
2.2 “İşitme engellilik”, sağırılık ve Sağır toplumu	87
2.3 Sağır toplumunun dilsel profili	87
2.4 İkidillilik, çokdillilik ve dil etkileşimi	89
2.5 Dil etkileşimi açısından el abecesi	90
2.6 Ağızla söyleme ve dudak okuma	92
2.7 Özet	93
BÖLÜM 3: SESBİLGİSİ VE SESBİLİM (İŞARETBİRİM BİLGİSİ VE İŞARETBİRİM BİLİM)	97
3.1. İşaretin iç yapısı	97
3.2 En küçük çiftler	98
3.2.1 Ele ait işaretler	101
3.2.1.1 El şekli	101
3.2.1.2 Yönelim	109
3.2.1.3 Hareket	111
3.2.1.4 Konum	112
3.2.2 El dışı işaretler	114
3.2.2.1 Baş ve vücut hareketleri	115
3.3 Eşzamanlılık ve ardışıklık	118
3.4 Seslem yapısı	115
3.4.1. Seslem ağırlığı	122
3.4.2. Seslem ve biçimbirim ayrımı	124
3.5 Ses olayları	124
3.6 Sesbilgisi açısından el abecesi	130
3.7 Özet	132

4. BİÇİMBİLİM: İŞARET YAPILANIŞI VE BİÇİMLENİŞİ	137
4.1 İşaret ve konuşma dillerinde biçimbilimsel görünümeler	137
4.2. Biçimbirim.....	138
4.3. Türetimsel ve çekimsel biçimbilim	144
4.4. İşaret biçimleniş türleri	144
4.4.1 Sözcüksel uzanım	144
4.4.3 Yineleme.....	151
4.4.3.1 Türetimsel yineleme	152
4.4.3.2 Çekimsel yineleme.....	153
4.4.4 Birleşme (Bileşik).....	160
4.4.4.1 Anlambilimsel yaklaşım.....	161
4.4.4.2 Sözdizimsel yaklaşım	164
4.4.4.3 Üst bileşikler	167
4.4.4.4 İşaret diline özgü görünümeler.....	168
4.4.4.5 Bileşiklerde üretkenlik.....	171
4.4.4.6 Ses olayları	171
4.4.5 Sayı Birleşimi.....	172
4.4.6 Hareket biçimleniş	173
4.4.7 Ödünçleme.....	180
4.5. İşaret biçimleniş	181
4.5.1 Ad biçimleniş	185
4.5.1.1 Konum.....	185
4.5.1.2 Sayı.....	187
4.5.1.3. Ebat ve şekil göstericisi	190
4.5.1.4 Sınıflandırıcılar	191
4.5.1.4 Pekiştirme	199
4.5.2 Eylem biçimleniş	201
4.5.2.1. Uyum	201
4.5.2.2. Tarz	211
4.5.2.3. Zaman, görünüş, kiplik.....	216
4.5.2.4. İşteşlik.....	225
4.6. Sözcük sınıfları (ad-eylem ayrımı)	230
4.6.1. Hareket türü	231
4.6.2 Hareket sayısı	233
4.6.3. Hareket yönü	237
4.6.4. Hareket süresi	237
4.7. Adıllar	239
4.7.1. Kişi adılları	239
4.7.1.1. Tekil kişi adılları	239
4.7.1.2. Çoğul kişi adılları	241
4.7.2. İyelik adılı	242
4.7.3. İşteş adıllar	243
4.7.4. Dönüşlülük adılı	243
4.8. Özet.....	244
BÖLÜM 5: SÖZDİZİM	249
5.1 Sözcük dizilişi	249
5.1.1 Geçişsiz eylemlerde sözcük dizilişi	250
5.1.2 Geçişli eylemlerde işaret dizimi.....	251
5.1.3 Çift geçişli eylemlerle sözcük dizilişi	252

5.2 Ad öbekleri.....	252
5.3 Tümce türleri	257
5.4 Olumlu ve basit tümceler.....	257
5.5 Olumsuzlama.....	258
5.5.1 Temel olumsuzluk: DEĞİL	258
5.5.2 Diğer olumsuzluklar.....	262
5.5.2.1 Varoluşsal olumsuzluk: YOK.....	262
5.5.2.2 Olumsuz görünüş	263
5.5.2.3 Olumsuz kiplik.....	265
5.6 Soru tümceleri	270
5.6.1 Evet-hayır soru tümceleri.....	270
5.6.2. Ne-soru tümceleri.....	271
5.7 Sıralı yapılar ve yan tümceler	275
5.7.1 Sıralı tümce & yan tümce	278
5.8 Özet.....	279
BÖLÜM 6: ANLAMBİLİM	283
6.1 Anlam ve gönderim	283
6.2 Gösterimsellik.....	284
6.2.1 Gösterimselliğin işlemlenmesi	285
6.3 TİD'deki işaretlerin ve Türkçe'deki sözcüklerin anlamları.....	286
6.4 Anlam türleri	287
6.4.1 Eşseslilik (Eşişaretlilik)	288
6.4.2 Çokanlamlılık.....	289
6.4.3 Eşanlamlılık	290
6.4.4 Zıtanlamlılık	294
6.5 Metafor	296
6.7 Sözcede anlam	304
6.8 Tümcede anlam	305
6.9 Söylem belirleyiciler.....	307
6.10 Deyimler	310
6.11 Özet.....	311
BÖLÜM 7: SONUÇ	315
KAVRAMLAR LİSTESİ.....	322
KAYNAKÇA	352

Şekiller

Şekil 1.1 TİD'de en küçük çiftlere örnek: PAZAR ve ÇABUK.	46
Şekil 1.2a Ali kitap okudu ↑ mu ↓ (Fidan, 2002).	46
Şekil 1.2b KURS İSTEMEK (Makaroğlu, 2013).	47
'Kurs istiyor musun?'	47
Şekil 1.3 Resim üretim testi örneği	55
Şekil 1.4 SIGN (işaret) işaret dili yazımı	57
Şekil 1.5 LANGUAGE (dil) işaret dili yazımı	57
Şekil 1.6 Muğla ilinde KONMAK sözcüğünün Türk İşaret Dili gösterimi.	58
Şekil 1.7 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümleme görüntülerinden bir kesit.	68
Şekil 1.8 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümlemesi, iki satır artırılmış çözümleme görüntülerinden bir kesit.	73
Şekil 1.9 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümlemesi, zaman aralığına göre çözümleme görüntülerinden bir kesit.	73
Şekil 1.10 Görsel materyal kullanılarak yapılan pilot uygulamanın ELAN çözümlemesinden örnek görüntü kesiti.	74
Şekil 1.11 Görsel materyal kullanılarak yapılan pilot uygulamanın ELAN çözümlemesinden ayrıntılı analiz örnek görüntü kesiti.	75
Şekil 1.12 Video kayıtları için kodlama sistemi.	76
Şekil 2.1. Osmanlı Devletinde işitme engelliler.	81
Şekil 2.2. Merzifon Anadolu Lisesi (1910): Ayna ile dudak okuma yöntemi ..	84
(Anadolu Lisesi Arşivi, Erişim: http://dlib.anatolia.edu.gr/jspui/handle/1886/289)	84
Şekil 2.3. TİD El Abecesi.	92
Şekil 3.1. Türk İşaret Dili'nde en küçük çiftler (YAŞ ve KABA).	99
Şekil 3.2. TİD'de sesbirim özelliğindeki el şekilleri (el şekilleri Kubuş, 2008'den alınmıştır).	102
Şekil 3.3. TİD'de seçilen ve seçilmeyen parmaklar: MISAFİR	104
Şekil 3.4. Türk İşaret Dili'nde seçilen parmaklara göre en küçük çiftler: ŞANS ve KAVAKLIDERE.	105
Şekil 3.5. Türk İşaret Dili'nde eklem biçimlenişine göre en küçük çiftler: ŞANS ve SICAK.	106
Şekil 3.6. Belirtik olmayan el şekilleri (Boyes-Braem, 1981).	107
Şekil 3.7. TİD'de belirtik olmayan el şekilleri (Kubuş, 2008).	107
Şekil 3.8. Türk İşaret Dili'nde belirtik olmayan el şekillerinin ayırıcı özelliklerine göre en küçük çiftler: İSTEMEK ve SABİR.	108
Şekil 3.9. Belirtik el şekilleri (Boyes-Braem, 1981).	108
Şekil 3.10. TİD'de belirtik el şekillerinin ayırıcı özelliklerine göre en küçük çiftler: TASARRUF ve İDARE.	109
Şekil 3.11. TİD'de elin boğumunun hareketin yönünü belirlemesine göre en küçük çiftler: DÜZ ve DEVAM.	110
Şekil 3.12. Türk İşaret Dili'nde elin belirli bölümlerinin hareketin yönünü belirlemesine göre en küçük çiftler: İLK ve EKSI.	110
Şekil 3.13. Türk İşaret Dili'nde hareketin türüne göre en küçük çiftler: LİSE ve LOKAL	111
Şekil 3.14. Türk İşaret Dili'nde büyükçül hareket şekline göre en küçük çiftler: LAZIM ve LİSE	112

Şekil 3.15. TİD'de konuma göre en küçük çiftler: KAN ve YEDEK.	114
Şekil 3.16. TİD'de baş ve vücut hareketlerine göre en küçük çiftler: KONYA ve KENDİ.	116
Şekil 3.17. TİD'de yüz ifadelerine göre en küçük çiftler: ŞANS ve BELKİ.	116
Şekil 3.18. Ağız hareketi: Türkçe <i>merhaba</i> sözcüğü.	117
Şekil 3.19. Türk İşaret Dili'nde ağız jestlerine örnekler: ÖLÜ ve ZORLANMAK.	118
Şekil 3.20. Konuşma ve işaret dillerinin hiyerarşik yapılanışı(Brentari, 2011). 116	
Şekil 3.21. İşaret dilinde seslemi oluşturan hareket türleri.	122
Şekil 3.22. TİD'de seslem ağırlığı.	123
Şekil 3.23. Türk İşaret Dili'nde iki seslem ve tek biçimbirimden oluşan sözcük: İSTİFA.	124
Şekil 3.24. TİD'de konum benzeşmesi: BİLMEK+DEĞİL.	126
Şekil 3.25. TİD'de konum benzeşmesi: KALP+KÖTÜ (KÖTÜ NİYETLİ).	127
Şekil 3.26. TİD'de hareket düşmesi: HEPSİ+İÇİN.	128
Şekil 3.27. TİD'de el düşmesi: MAAŞ.	128
Şekil 3.28. TİD'de hareket türemesi: ÜÇ+AY.	129
Şekil 3.29. TİD'de ses olayını yeri: İlk sözcük.	130
Şekil 3.30. TİD El Abecesi ile B-O-N-O Şekil 3.31. PSIKOLOJİ, CEKET, KOLA ve TAKSI.	131
Şekil 4.1. TİD'de 2+SINIF, 3+SINIF, 1+HAFTA+ÖNCE ve 1+HAFTA+SONRA.	136
Şekil 4.2. Biçimbirim türleri.	140
Şekil 4.3. TİD'de bağımlı biçimbirim: Onluk sayı türetimi.	140
Şekil 4.4. TİD'de bağımlı biçimbirim: SAAT ve SAYI birleşimi.	141
Şekil 4.5. TİD'de bağımlı biçimbirim: Kişi ve sayı uyumu.	141
Şekil 4.6. TİD'de bağımlı biçimbirim: El dışı görünüş.	142
Şekil 4.7. TİD'de bağımlı biçimbirim: El dışı belirteçler.	143
Şekil 4.8. TİD'de kaynaşma: Temel olumsuzluk DEĞİL.	143
Şekil 4.9. TİD'de sözcüksel uzanım: KIRMAK ve MÜŞTERİ.	145
Şekil 4.10. TİD'de sözcüksel uzanım: MALATYA, SİHHİYE ve SAMSUN.	146
Şekil 4.11. TİD'de sözcüksel uzanım: HESAP, POLİTİKA ve SIKIŞMAK. 4.4.2 Ekleme.	147
Şekil 4.12. TİD'deki ödünç ekleme türleri: CAN+L+I ve İZMİR+L+I.	148
Şekil 4.13. TİD'deki dilbilgiselleşmiş ek: HIÇ.	150
Şekil 4.14. Türk İşaret Dili'ndeki dilbilgiselleşme sürecindeki ek: KİŞİ.	151
Şekil 4.15. TİD'deki yineleme: ÇEVİRMEK ve ÇEVİRİ.	152
Şekil 4.16. TİD'deki yineleme: AYAKTA^DİKİLMEK ve ZIPLAMAK+yineleme.	153
Şekil 4.17. TİD'deki yineleme: OLUMLU ve AFERİN.	153
Şekil 4.18. TİD'deki yineleme: KÖTÜ ve KÖTÜLEMEK.	154
Şekil 4.19. TİD'deki yineleme: ÇANTA ve PAZAR.	155
Şekil 4.20. TİD'deki çekimsel yineleme: EV ve EV+yineleme (evler).	156
Şekil 4.21. Türk İşaret Dili'ndeki çekimsel yineleme: KIZ ve KIZ+yineleme (KIZLAR).	157
Şekil 4.22. TİD'deki kişi-sayı uyumunda yineleme: SORMAK+yineleme.	158
Şekil 4.23. TİD'deki belirteç görevindeki yineleme: SORMAK ve SORMAK+yineleme/aynı konum.	159
Şekil 4.24. TİD'deki çoğul görevindeki yineleme: PROBLEM.	160

ÇIKMAK+yineleme/farklı konum.....	160
Şekil 4.25. TİD'de çift-başlı bileşikler: HAKLI ve GAZETE.....	166
Şekil 4.27. SALÇA üst bileşiğinin oluşumu.....	168
Şekil 4.28. TİD'de İMZALAMAK işareti.....	170
Şekil 4.29. Türk İşaret Dili'nde KONMAK işareti.....	170
Şekil 4.30. TİD'de HAFTASONU işareti.....	172
Şekil 4.31. TİD'de ÇIRKIN işareti.....	173
Şekil 4.32. TİD'de DÖRT+SAAT, ÜÇ+YÜZ ve İKİ+AY işaretleri.....	173
Şekil 4.33. Türk İşaret Dili'nde İKİ+YIL ve DÖRT+YIL işaretleri.....	174
Şekil 4.34. TİD'de ÜÇ+GÜN, İKİ+BIN ve DÖRT+HAFTA işaretleri.....	175
Şekil 4.35. TİD'de ALTI+SINIF ve YEDİ+HAFTA işaretleri.....	175
Şekil 4.36. TİD'de GÖRMEK, GÖZ^GEZDIRMEK ve GÖZ^GEZDİREREK^OKUMAK işaretleri.....	176
Şekil 4.37. TİD'de EV, KOMŞU ve AYNİ^ŞEKİLDE işaretleri.....	178
Şekil 4.38. TİD'de BAĞIRMAK ve ÜŞENMEK işaretleri.....	179
Şekil 4.39. TİD'de KÖTÜ, KÖTÜLEMEK ve ALAY^ETMEK işaretleri.....	180
Şekil 4.40. Ödünç sözcüğün aktarım süreci: OKEY (OK).	182
Şekil 4.41. Sessel benzerlik nedeniyle ödünçlenen sözcüklere örnekler: MODEL/MODERN ve İSPARTA/İSPANYA.....	182
Şekil 4.42. Ödünç sözcüklerden anlam değişmesi/daralması: SOHBET.....	183
Şekil 4.43. Kaynak ve hedef dilde anlamını koruyan ödünç sözcükler: DÜŞÜNMEK (TİD) ve DÜŞÜNMEK (BSL).....	184
Şekil 4.44. Kaynak ve hedef dilde anlamını koruyan ödünç sözcükler: AYNI (TİD) AYNİ (ASL).....	184
Şekil 4.45. İşaret dillerinde işaret alanı.....	185
Şekil 4.46. İşaret alanında işaret üretim düzlemi.....	186
Şekil 4.47. TİD'de konum eki: MASA+konum.....	187
Şekil 4.48. TİD'de ELMA ÇOK.....	188
Şekil 4.49. TİD'de ELMA SNF+.....	188
Şekil 4.50. TİD'de DÖRT ELMA.....	189
Şekil 4.51. TİD'de sayılarla çoğul yapmada benzeşme: 1+GÜN, 2+GÜN ve 3+GÜN.....	189
Şekil 4.52. TİD'de sayılarla çoğul yapmada benzeşme: 2+HAFTA+ÖNCE.....	190
Şekil 4.53. TİD'de ebat ve şekil göstericisi: KUTU, KUTU+küçük ve KUTU+büyük.....	191
Şekil 4.55. 'İki araba karşılıklı duruyor.'.....	193
Şekil 4.56. 'İki adam karşılıklı duruyor.'.....	193
Şekil 4.57. 'Adam ağaca doğru yürüyor.'.....	194
Şekil 4.58. TİD'de BOYA/BOYAMAK+.....	195
Şekil 4.59. TİD'de 'çerçeve duvarda' ifadesi.....	195
Şekil 4.60. TİD'de KİTAP KOYMAK.....	196
Şekil 4.61. TİD'de ÇANTA^TAŞIMAK.....	196
Şekil 4.62. TİD'de ZENGİN ve ZENGİN+pekiştirme (ÇOKZENGİN).....	200
Şekil 4.63. TİD'de ÇABUK ve ÇABUK+pekiştirme (ÇABUCAK).....	200
Şekil 4.64. TİD'de SOĞUK ve SOĞUK+pekiştirme (ÇOK SOĞUK).....	201
Şekil 4.65. İşaret dilleri için eylem sınıflaması.....	203
Şekil 4.66. TİD'de VERMEK uyum eylemi.....	204
Şekil 4.67. Uyum eylemlerinde varsayımsal gönderge.....	205
Şekil 4.68. Vücut-bağımlı uyum eylemleri.....	207

Şekil 4.69. Geriye dönük uyum eylemi.	207
Şekil 4.70. Uyum eylemlerinde çoğullama türleri (Sandler & Lillo-Martin, 2006). 204	
Şekil 4.71. İki elle ikili sayı uyumu.	208
Şekil 4.72. TİD'de VERMEK uyum eylem.	209
Şekil 4.73. TİD'de 'Kitabı buradan oraya koydum' anlamında	211
KİTAP _x KOYMAK _y	211
Şekil 4.74. TİD'de HIZLI [^] ÇALIŞMAK, YAVAŞ [^] ÇALIŞMAK, İSTEKLİ [^] ÇALIŞMAK ve GAYRETLE [^] ÇALIŞMAK.	213
Şekil 4.75. TİD'de İŞARETLEŞMEK ve AKICI [^] İŞARETLEŞMEK.	214
Şekil 4.76. TİD'de DÜŞÜNMEK ve DETAYLI [^] DÜŞÜNMEK.	214
Şekil 4.77. TİD'de DURMADAN [^] ARAMAK ve ÇABUCAK [^] UNUTMAK.	215
Şekil 4.78. TİD'de DÜN, GEÇEN, 2+YIL+ÖNCE.	217
Şekil 4.79. TİD'de YARIN, 2 [^] HAFTA [^] SONRA, 3 [^] YIL [^] SONRA.	217
Şekil 4.80. TİD'de bitmişlik görünüşü: 'bn'	219
Şekil 4.81. TİD'de "iii" (başlamalı görünüş).	220
Şekil 4.82. TİD'de "İlele" (sürerlilik görünüşü)	221
Şekil 4.87. TİD'de İKİ+BİZ ANLAMAK 'Birbirimizi anlıyoruz.'	227
Şekil 4.88. TİD'de BİRBİRİMİZİ DÜŞÜNMEK LAZIM 'Birbirimizi düşünmeliyiz.'	227
Şekil 4.89. TİD'de BEN ANLAMAK SEN ANLAMAK 'Birbirimizi anlıyoruz.'	228
Şekil 4.90. TİD'de _x GÖNDERMEK _y ^x 'Birbirimize gönderelim.'	228
Şekil 4.91. TİD'de _x SORMAK _y _y SORMAK _x 'Birbirimize soralım.'	229
Şekil 4.92. TİD'de ₀ GÖRMEK ₀ ⁰ 'Görüşürüz.'	230
Şekil 4.93. TİD'de ÇALIŞMAK ve İş.	232
Şekil 4.94. TİD'de ÖĞRETMEK ve ÖĞRETMEN.	233
Şekil 4.95. TİD'de KİLITLEMEK ve ANAHTAR.	234
Şekil 4.96. TİD'de ÖDEMEK ve ÖDEME.	234
Şekil 4.97. TİD'de OTURMAK ve SANDALYE.	235
Şekil 4.98. TİD'de YAPMAK ve YAPIM.	235
Şekil 4.99. TİD'de EVLENMEK ve EŞ.	236
Şekil 4.101. TİD'de KARŞILAŞMAK ve GÖRÜŞME.	238
Şekil 4.102. TİD'de BİÇAK ve BİÇAKLAMAK.	238
Şekil 4.103. TİD'de tekil kişi adıları	240
Şekil 4.104. TİD'de çoğul kişi adıları	242
Şekil 5.1. Ad öbeğinin içyapısı.	253
Şekil 5.2. SPOR ÇEŞİTLİ GİTMEK BEN	254
'Çeşitli sporlara gittim.'	254
Şekil 5.3. FARKLI ŞEHİR GİTMEK LAZIM	254
'Farklı şehirlere gitmeliyiz.'	254
Şekil 5.4. SPOR ÇEŞİTLİ ad öbekleri.	254
Şekil 5.5. TİD ad öbeği görünümü.	255
Şekil 5.6. TİD'de temel olumsuzluk: DEĞİL.	259
Şekil 5.7. TİD'de bakışsız olumsuzluk: İSTEMEK ve İSTEMEME.	260
Şekil 5.8. TİD'de bakışsız olumsuzluk: YETER ve YETMEZ.	261
Şekil 5.9. TİD'de bakışlı ve bakışsız olumsuzluk gösteren işaretler: OLUR, OLMAK+DEĞİL (OLMAZ) ve OLMAZ	261
Şekil 5.10. TİD'de varoluşsal olumsuzluk: YOK.	262
Şekil 5.13. TİD'de yapısal açıdan olumsuz yeterlilik ve kesinlik kipliği.	267
Şekil 5.14. TİD'de ele ait olumsuz yeterlilik ve kesinlik kipliği:	267

İMKANSIZ ve OLUMSUZ.....	267
Şekil 5.15. TİD'de olumsuz olasılık: OLMAZ+bgı ve kk.....	268
Şekil 5.16. TİD'de (olumsuz) yasaklama: HAYIR-2.	269
Şekil 5.17. TİD'de evet-hayır soru tümcelerinde yüz ifadesi.....	271
Şekil 5.18. TİD'de soru parçacığı.	272
Şekil 5.19. TİD'de ne soru sözcüklerinin türetimi: YER ve NEREDE, SAYI ve KAÇ 270	
Şekil 5.20. TİD'de ne soru sözcükleri: NE/HANGİ, KİM, NEDEN, NE^ZAMAN, NEREDE, KAÇ	275
Şekil 6.1. Doğrudan ya da benzetme yoluyla gönderim: KULAK ve KÖPEK.	283
Şekil 6.2. TİD'de gösterimsellik: MUZ	284
Şekil 6.3. Anlamsal içerik: <i>Kitap</i> ve KİTAP.	287
Şekil 6.4. TİD eşseslilere örnekler: PARÇA ve SOĞAN, FATURA ve POLİS, AVUKAT ve AKSARAY.....	288
Şekil 6.5. TİD eşseslilik ve sözlükselleşme: FANTA ve FEDERASYON.....	289
Şekil 6.6. TİD'de çokanlamlılığa örnekler: KAHVE/KAHVERENGİ/KAFFE, YOL/YÖNTEM, 285	
SICAK/YAZ, SIR/KOYU ve ÖZGÜR/SERBEST.	290
Şekil 6.7. TİD'de eşanlamlılığa örnekler:	291
YARDIM1, YARDIM2, ÜZÜLMEK1 ve ÜZÜLMEK2	291
Şekil 6.8. TİD'de bölgesel olarak farklı biçimli ama eşanlamlı sözcüklere örnekler: CUMARTESİ (İstanbul), CUMARTESİ (Ankara), YAŞ (İzmir) ve YAŞ (Ankara).....	292
Şekil 6.9. TİD'de eşanlamlı ödünç sözcüklere örnekler: TUVALET (TİD), TUVALET (Ödünç sözcük), İNŞALLAH (TİD) ve İNŞALLAH (Ödünç sözcük).	293
Şekil 6.10. TİD'de kuşaklar arası dil değişimiyle oluşan eş anlamlı sözcüklere örnek: İSTEMEK1 ve İSTEMEK2	293
Şekil 6.11. TİD'de bütünleyici zıtanlamalı sözcüklere örnekler: YANLIŞ ve DOĞRU, SAĞ ve SOL	294
Şekil 6.12. TİD'de derecelenebilir zıtanlamalı sözcüklere örnekler:	295
YAŞLI ve GENÇ, ZOR ve KOLAY.....	295
Şekil 6.13. TİD'de ilişkisel zıtanlamalı sözcüklere örnekler:	296
ANNE ve BABA, KIZ ve ERKEK.....	296
Şekil 6.14. "AŞK BİR YOLCULUKTUR" kavramsal metaforu.....	297
Şekil 6.15. Türk İşaret Dilinde gösterimsellik: TREN.....	298
Şekil 6.16. TİD'de YARIN, GELECEK^YIL, DÜN ve GEÇEN.....	299
Şekil 6.17. Z koordinatı ve Uzam-Zaman ilişkisi	300
(Pfau, Steinbach & Woll, 2012)	300
Şekil 6.18. TİD'de ANLAMAK YAKALAMAKTIR metaforu ve UNUTMAK, ANLAMAK ve ÖĞRENMEK.	301
Şekil 6.19. "ANLAMAK YAKALAMAKTIR" kavramsal metaforu	302
Şekil 6.20. TİD'de kavramsal metaforu ve GALİP ve BAŞARI; KÖTÜ ŞEYLER AŞAĞIDADIR kavramsal metaforu ve MAĞLUP ve PİS.	303
Şekil 6.21. KUŞ DAL^KONMAK deyimi.....	310
Şekil 6.22. PARMAK^ISIRMAK deyimi.....	311
Şekil 6.23. PARA YAĞMAK deyimi.	311

Tablolar

Tablo 1.1 Bu çalışmada kullanılan yöntem, örneklem, veri tabanı ve örneklem veri tabanı	62
Tablo 1.2 Saha çalışması yapılan bölgeler ve bu bölgelerdeki iller.	64
Tablo 1.3 Veri toplanan illerdeki katılımcı sayısı.	64
Tablo 1.4 Bölgelere göre katılımcıların cinsiyet bilgileri.	66
Tablo 1.5 Bölgelere göre katılımcıların yaş aralıkları.	66
Tablo 1.6 Bölgelere göre katılımcıların öğrenim düzeyleri.	67
Tablo 1.7 Konu başlıklarına göre oluşturulan sözcük listesi.	68
Tablo 1.8 Adıl ve uyum için ELAN programında kullanılan kodlama sistemi. .	71
Tablo 1.9 ELAN programında kullanılan diğer kodlama sistemi.	71
Tablo 2.1. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre işitme engelliler ilköğretim okulları (İEÖO) ve lise/meslek liselerine (İEL/ML) devam eden öğrenci sayıları ve İEL/ML gidenlerin İEÖO'ye oranları (%).	88
Tablo 3.1.TİD'de belirtilen el şekillerini kullanılarak üretilen sözcüklere örnekler.	103
Tablo 3.2. Türk İşaret Dilinde konum türlerine örnekler.	113
Tablo 3.3. İşaret dillerinde sesbilimsel eşzamanlılık	119
Tablo 4.1. TİD'de içe dönük bileşikler.	162
Tablo 4.2. TİD'de dışa dönük bileşikler.	163
Tablo 4.3. TİD'de koşaçsı bileşikler.	164
Tablo 4.4. TİD'de sağ-başlı bileşikler.	165
Tablo 4.5. TİD'de sol-başlı bileşikler.	165
Tablo 4.6. TİD'de eş başlı bileşikler.	167
Tablo 4.7. TİD'de El Abecesi içeren bileşikler.	169
Tablo 4.8. TİD'de kişi ve YER sözcükleri içeren bileşikler.	171
Tablo 4.9. TİD'de sık kullanılan sınıflandırıcı el şekilleri	197
Tablo 4.11. TİD'de geriye ve ileriye dönük uyum eylemleri.	206
Tablo 4.12. TİD'de en sık rastlanan uzamsal eylemler.	210

1. BÖLÜM

Giriş ve Yöntem

BÖLÜM 1: GİRİŞ VE YÖNTEM

Bilindiği gibi diller, ortaya çıkışı açısından *doğal diller* ve *yapay diller* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bununla birlikte, doğal insan dilleri de Türkçe, İngilizce, Çince vb. gibi *konuşma dilleri* ve Amerikan İşaret Dili (ASL), İngiliz İşaret Dili (BSL), Türk İşaret Dili (TİD) vb. gibi işaret dilleri olmak üzere iki çeşittir. Bunların yanı sıra farklı amaçlar için oluşturulan ama doğal dillerin karmaşık görünümüne sahip olmaya yapay diller de bulunmaktadır: Esperanto, Klingon (Star Trek), Elfçe (Yüzüklerin Efendisi), Dothraki (Game of Thrones) vb. gibi *yapay konuşma dilleri* ve C++, Pascal vb. gibi *bilgisayar dilleri*. Doğal diller (konuşma dilleri ve işaret dilleri) kendiliğinden oluşmuş ve bu diller *nedensizlik* (buyrultusallık), *ikilik* (dualite) gibi sadece doğal dillere özgü özellikleri paylaşmaktadır. Ayrıca birimbilim/ sesbilim, biçimbilim, *sözdizim/işaretdizim*, edimbilim gibi dilbilgisel parametreler çerçevesinde de incelenabilmektedir. Şimdiye kadar dünyada yüzden fazla işaret dilinin varlığı bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı, doğal işaret dillerinden birisi olan TİD'nin kendine özgü dilbilgisel yapısını ve görünümünü ortaya koymaktır.

Bu bölüm ilk önce bu çalışmanın gerekçesini ve amaçlarını, saha araştırmasının nasıl gerçekleştiğini açıkladıktan sonra işaret dilleri hakkında bilinmesi gereken genel bilgileri vermektedir (*Bölüm 1.1*). Ardından işaret dilleri ile konuşma dilleri arasındaki bazı farklılıklar (dil modalitesi) incelenmektedir (*Bölüm 1.2*). İşaret dilleri üzerine bilimsel ve toplumsal çalışmalarının gerekliliğinin altı çizildikten sonra (*Bölüm 1.3*) işaret dilleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların tarihsel gelişimine yer verilmektedir (*Bölüm 1.4*). Bu kitap, ilk Türk İşaret Dili dilbilgisi kitabı olduğu için başka işaret dilleri üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarına örnekler verilmesi gerekmektedir. Bölüm 1.5 dört farklı işaret dili üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarının içeriğini açıklamaktadır. Ardından Türk İşaret Dili tanıtılmakta (*Bölüm 1.6*) ve olası bölgesel farklılıklara değinilmektedir (*Bölüm 1.7*).

Her bilimsel ve toplumsal çıktıları olan araştırma projelerinin uyması gereken etik kuralların olması gerekmektedir. Bu görüşü takip eden bu kitap, daha geniş kapsamlı bir bilimsel ve toplumsal bir araştırma projesinin çıktılarından birisi olduğu için belirtilen etik kurallara uymaktadır. Bu nedenle işaret dilleri çalışmalarında etik konusuna değinilmekte (*Bölüm 1.8*) ve bu kitabın bir ürünü olan Türk İşaret Dili Çalışmaları Etik Uygulamalar hakkında bilgi verilmektedir. Geniş kapsamlı saha ve derlem çalışmalarının ürünlerinden birisi olan bu kitap belli bir bilimsel yöntem izlemektedir. Çalışma ekibinin tanıtıldığı, kullanılan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur (Onam) Formu ve Dilsel Bilgi Formunun anlatıldığı (bu iki form bölüm sonunda ek olarak yer almaktadır), saha çalışmalarının nasıl yapıldığı ve katılımcılarla ilgili demografik bilgilerin verildiği ve toplanan verilerin nasıl çözümlendiği yöntem bölümü *Bölüm 1.9*'da verilmektedir.

Bu çalışmanın gerekçeleri aşağıda verilmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 15 inci maddesi;

"İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk

işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.”

ile bu kanun gereği hazırlanan Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik’in amaç başlıklı 1 inci maddesi;

“İşitme engeli, dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin iletişim ihtiyaçlarını desteklemek için işaret dilinin dilbilimsel yönünden çözümlemesi ve değerlendirmesini yapmak, yazılı ve görsel eğitim araç ve gereçlerini hazırlamak, Türk İşaret Dili sistemini oluşturmak, işaret dili tercümanları ile öğreticilerini yetiştirmek ve bu konuda farklı uygulamaları önlemek üzere usul ve esasları düzenlemektir.”

hükümleri gereği olarak T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğünce, Türk İşaret Dilinin yaygınlaştırılmasına temel teşkil etmek üzere, işaret dili veri bankasını oluşturmak ve bu verilerden yararlanılarak Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı ve Model Sözlüğünü hazırlamak amacıyla Türk İşaret Dili Araştırma Projesi başlatılmıştır. Proje, 2015 yılı kamu yatırımı projesi olarak başlanmış, ihale edilerek 27 Mayıs 2015 tarihinde uygulanmaya başlanmış ve 6 ayda tamamlanmıştır.

Çalışmanın amaçları şu şekilde özetlenebilir:

1. TİD’in dilbilgisel yapısının Türkçe gibi konuşma dillerinden hangi açıdan farklılık gösterdiğinin betimlenmesi,
2. TİD’in sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizim gibi temel dil bilim alanlarındaki görünümü,
3. Sözcük düzeyinde bölgesel farklılıkların ve bu işaretlerin anlamsal özelliklerin saptanması,
4. Farklı bölgelerden işitme engelli bireylerden elde edilen verilerle desteklenen temel düzeyde “Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı” hazırlanması ve yayımlanması.

Bu amaçları doğrultusunda çalışmada bilgisayarlı dilbilim, derlem dilbilimi ve dilbilim saha çalışmaları bilimsel yöntemleri uygulanmış, daha önceki ulusal ve uluslararası bilimsel bulgulardan yararlanılmış ve bilimsel araştırma etik kurallarına uyulmuştur. Projenin veri toplama aşamaları, hem uluslararası etik kurullara hem de işaret dilinden kullanılan yöntemlere uygun olarak yapılmıştır. Katılımcılar tamamen gönüllü olarak projede yer almış ve çalışmanın uygulama aşamasında “doğal” veri toplama sürecine en yakın olarak kabul edilen *Yarı-yapılandırılmış yöntem* kullanılmıştır. Veri toplama yöntemleri uygulanırken, Türkçenin etkisi olabildiğince aza indirgenmiştir. Veri toplama ekibi (uygulama ekibi) Sağır bireylerden oluşmaktadır ve bireyler TİD’i iyi derecede bilmektedir. Çalışma kapsamında Türkçeden TİD’e ya da TİD’den Türkçeye çeviri yöntemi uygulanmamıştır.

TİD, “Sağır Toplum” içinde önemli bir iletişim kaynağıdır. Kişi işitme engelli olmasa bile iş, aile, sosyal toplum yaşantısında, kendini sağır toplum içerisinde bulabilir ya da yaşamının bir yerinde hayatı bu kişilerle kesişebilir. Sağır toplumunu tanımak ve onlarla iletişime geçebilmek için TİD’in dilbilgisi yapısının betimlenmesi toplumsal bir gereksinimdir. Türk İşaret Dili Dilbilgisi kitabına ihtiyaç duyan bireylerin özelliklerine bakıldığında çok geniş bir yelpaze ile karşılaşılmaktadır. Örneğin işitme engelli öğretmenleri, TİD tercümanlığı yapacak bireyler, TİD öğrenmek isteyen ya da bu alanda akademik çalışma yapacak bireyler, vb. gibi. Bu açıdan bakıldığında, işitme engellilerin sayısının artması ve onların sosyal ihtiyaçlarına yönelik çalışmaların başlaması, bu bireylerle iletişimin sağlanmasında kullanılan TİD’nin dilbilgisel yapısının betimlenmesi büyük bir önem taşımaktadır.

İşleyişi ve içerdiği dilbilgisel görünümleri açısından TİD’in konuşma dili olan Türkçeden farklılık gösterdiği çeşitli bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu açıdan TİD’in dilbilgisel açıdan betimlenmesi sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizim gibi temel dilbilim alanları açısından incelenip, bir dilbilgisi kitabının hazırlanması gerektiği açıktır. Ancak alanyazına bakıldığında, TİD’e ilişkin araştırmalar yapılmasına rağmen yukarıdaki temel alanları kapsayan bir dilbilgisi kitabının bulunmadığı görülmektedir. Oysa ki Amerika, Almanya, Avusturalya ve Hollanda başta olmak üzere çeşitli ülkeler, kendi işaret dillerinin dilbilgisi kitaplarını hazırlamış ve bu kitapları eğitimde, sağlıkta ve toplumsal diğer alanlarda kullanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin her bir bölgesinde toplam 26 ilde 50’si kadın, 63’ü erkek 113 farklı TİD kullanıcısından veri toplanmıştır. Yaşları 12-60 arasında değişen ve anadili TİD olan bu katılımcılar, doğuştan ya da erken dönemde (0-3 yaş) işitme kaybı olan ve işaret üretimini engelleyecek herhangi bir fiziksel, zihinsel vb. sorunu olmayan bireylerden oluşmaktadır. Ancak çalışma kapsamında, Türkçenin etkisinde kalmamaları için Sağır toplumu içerisinde “yarım” (az işiten) olarak adlandırılan kişilerden, CODA’lardan (sağır ebeveynli işiten çocuk/ yetişkin) ve TİD’i sonradan öğrenmiş işitme engellilerden veri toplanmamıştır. Veriler, katılımcıların kendi bölgelerinde ziyaret edilerek elde edilmiştir. Daha sonra gerektiğinde uygulama ekibi tarafından katılımcılarla çevrim-içi (Skype vb. gibi) programlar kullanılarak tekrar bağlantı kurulmuştur. Katılımcılar veri toplamaya başlamadan önce yazılı Türkçede verilen ve TİD ile açıklanan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu ve Dilsel Profil Formu doldurmuşlardır. İki ayrı yüksek çözünürlü taşınabilir kamera yardımıyla stüdyo ortamı oluşturularak ve sadece sağırın olduğu ortamda toplamda 6.240 dakikalık ve 800.000 sözcükten/işarettten oluşan bir veri tabanı oluşturulmuş ve bu veri tabanından rastgele seçilen yaklaşık 165.000 işarettten oluşan bir derlem oluşturulmuştur. Bu derlem benzer uluslar arası araştırmalarda kullanılan EUDICO Dilsel Açıklayıcı-Linguistic Annotator (ELAN) yazılımı ile yine sadece sağırlardan oluşan bir ekip tarafından çözümlenmiştir.

Bu kitap çalışması uluslararası araştırmalar ve kitaplar temel alındığında, hem işitme engelli/sağır katılımcı sayısı hem de kullanılan yöntemlerin çeşitliliği açısından diğer işaret dilleri üzerine yapılan dilbilgisi çalışmalarından (örn. Neidle, Kegl, MacLaughlin, Bahan, & Gee, 1999; Sutton-Spence, Rachel, & Woll, 1999; Johnston ve Schembri, 2007) daha iyi bir özellik göstermektedir. Çünkü diğer çalışmalar, 2-10 kişi arasında katılımcıyla gerçekleştiriliyorken, bu çalışmada 80'den fazla katılımcı ile çalışılması hedeflenmiştir. Diğer çalışmalarda farklı bölgelerden katılımcılarla veri toplaması ve çözümlemesi yapılmamışken, bu çalışmada 6 ayrı bölge, 26 farklı il ve her ilden 4'e yakın katılımcı ile veri toplanmış ve çözümlenmiştir. Böylelikle, farklı bölgede çok sayıda katılımcıdan veri toplanmış olması, sözcüksel düzeydeki farklılıkları belirlemeye ve hazırlanacak sözlük çalışması için bölgesel değişiklikleri görmeye yaramıştır. Diğer çalışmalar, dilbilgisel yargı gibi klasik dilbilgisel yöntemleri kullanırken, bu çalışma hem yarı-yapılandırılmış işaretletim yöntemlerini kullanarak daha doğal verilere ulaşmayı hedeflemiş hem de resim ve videoların anlatımlarıyla işaretletim yöntemlerini kullanarak daha zengin materyallerden yararlanmaktadır.

1.1 İşaret dilleri hakkında bilinmesi gerekenler

Konuşma dilleri gibi doğal dillerden olan işaret dilleri hakkında alanyazında pek çok eksik bilgi bulunduğu için bunların tamamlanması gerekmektedir. Türkçe, İngilizce, Çince vb. konuşma dillerinde görüldüğü gibi Amerikan İşaret Dili, İngiliz İşaret Dili, Türk İşaret Dili vb. işaret dillerinin sözcük/işaret yapısı, sözdizimi, soru yapıları, anlam yapıları, dilbilgisi kuralları vb. vardır. İşaret dilleri konuşma dilleri gibi, karmaşık ve zengin bir yapıya sahiptir. İşaret dilleri, hem somut (kedi, kitap vb.) hem de soyut kavramları (akıl, zeka, din vb.) içermektedir. İşaret dilleri ile tiyatro, şiir, edebiyat eserleri verilmektedir. Dünyada sadece bir tane işaret dili yoktur, pek çok (bilinen ve üzerine bilimsel araştırma yapılan 100 civarında) işaret dili vardır. Bir tane işaret dili bilmek, diğer işaret dillerini de doğrudan bilmek anlamına gelmemektedir. Örneğin Türkçe bilen bir kişi nasıl İngilizce öğrenebilirse, TİD bilen birisi aynı şekilde Amerikan İşaret Dili (ASL)'ni öğrenebilmektedir.

İşitme engelli veya sağır olmak bir işaret dili bilme yeterliliği sağlamamaktadır. Türkiye'de de, dünyada da pek çok sağır kendi ülkelerine ait işaret dillerini bilmemekte, aksine ev-içinde geliştirilen ev işaretlerini (homesign) kullanmaktadırlar (Goldin-Meadow, 2005). Anadili işaret dili olan Sağırın bütün işitme engellilere veya sağırlara oranı %5 civarındadır (bkz. Glickman, 1996). Diğerleri ise daha sonradan, özellikle işitme engelliler/sağır okullarında ve sağır derneklerinde işaret dilini öğrenmektedirler. İşaret dilleri konuşma dillerinden türememişlerdir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avustralya'da birbirine çok benzer İngilizce lehçeleri konuşulmasına rağmen üç farklı işaret dili kullanılmaktadır: ASL, İngiliz İşaret Dili (BSL) ve Avustralya İşaret Dili (AUSLAN). Her üç dil de İngilizce'den türemediği gibi, birbirlerinden de dilbilgisel olarak farklılık göstermektedir.

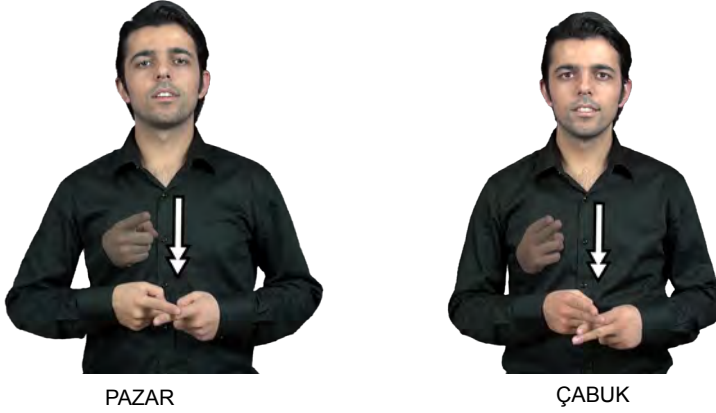
İşaret dilleri sadece konuşma dillerindeki sözcüklerin karşılığı olan işaretleri yan yana getirerek oluşturulmamaktadır. Böyle olduğunda “Tarzanca” gibi bir görünüm sergileyebilir. İşaret dillerinin kendilerine özgü bir dilbilgisi yapısı vardır. İşaret dilleri Türkçe gibi sondan eklemeli bir dil değildir. İşaret dillerinin (Türkçedeki gibi -i hali, -yor eki gibi) sondan eklemeli olmaması, işaret dillerinin ‘zayıf’ bir dil olduğunu göstermemektedir. Çünkü konuşma dillerinin büyük bir kısmı sondan eklemeli değildir ve bazılarında (örneğin İngilizcede) çok az son-ek bulunmaktadır. Zaman eklerinin olmaması ‘zayıf’ bir dil olduğunu göstermemektedir. Örneğin, dünyada en çok konuşulan dil olan Mandarin Çincesinde geçmiş zaman, gelecek zaman gibi ekler mevcut değildir (bkz. Xiao & McEnergy, 2004).

1.2 İşaret dilleri ile konuşma dilleri arasındaki bazı farklılıklar (Dil modalitesi)

İşaret dilleri, konuşma dillerinin sunduğu sosyal ve bilişsel işlevleri benzer biçimde yerine getiriyor (Sandler & Lillo-Martin, 2006) olmasına karşın, bilgi iletiminde işaret dillerinde kullanılan görsel-uzamsal yöntemleri kullandığı için, konuşma dillerinin işitsel-sözel yöntemlerinden daha farklı yapısal özellikler göstermektedir. Konuşma dili, üretim sırasında ses dizgesinden yararlanırken, işaret dili eller, üst gövde ve yüzü kullanmaktadır (MacSweeney vd. 2008). Bu da işaret dilindeki, tüm dilsel yapıların üretiminde uzamsal ilişkilerin, konuşma diline göre daha çok ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Bellugi vd., 1989). Bir toplumda kullanılan işaret dilinin o toplumun konuşma dilinden türediğine ilişkin yanlış bir yargı bulunmaktadır. Oysa, işaret dili konuşma dilinden türemediği gibi, tüm dilsel toplulukların kullandığı tek bir işaret dili de yoktur (Emmorey, 2003; Dikyuva ve Zeshan, 2008, s. 15). Her toplumda kullanılan işaret dili kendine özgüdür ve içinde özerk dilbilgisel ve anlamsal yapıları barındırmaktadır.

Sesbilim, biçimbilim gibi temel yapılar incelendiğinde, konuşma dili ile işaret dili arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır. *Konuşma dili*, dil seslerini üretmekte ve üretilen bu sesleri, işitsel sistem yoluyla algılamaktadır. *İşaret dili* ise, konuşma dilinden ayrılan beş temel sesbilimsel parametreye sahiptir: **El şekli** (İng. *handshape*), **el yönelimi** (İng. *orientation*), **ellerin konumu** (İng. *location*), **hareketler** (İng. *movement*) ve **el dışı hareketler** (İng. *nonmanual movements*). Konuşma dilinde sözcük içindeki bir sesin değişimiyle, farklı ama anlamlı sözcük oluşmaktadır. Birbirleri arasında anlam farkı yalnızca bir ses tarafından oluşturulan bu sözcüklere en **küçük çiftler** (İng. *minimal pairs*) adı verilmektedir. Öte yandan TİD’de ise, sesbilimsel parametredeki değişiklik ile farklı anlama gönderimde bulunan bir işaret oluşmaktadır (Makaroğlu, Bekâr, & Arık, 2013).

Sesbilimsel açıdan bakıldığında, TİD’de PAZAR ve ÇABUK işaretleri aynı hareket, yönelim ve konuma sahip olmasına rağmen, el şekillerinin farklı olmasıyla en küçük çift oluşturmaktadır (bkz. Şekil 1.1). İlk işarette PAZAR, tek parmağın kullanıldığı el şekline sahip ÇABUK ise iki parmağın kullanıldığı el şekli ile meydana gelmektedir.

Şekil 1.1 TİD’de en küçük çiftlere örnek: PAZAR ve ÇABUK.

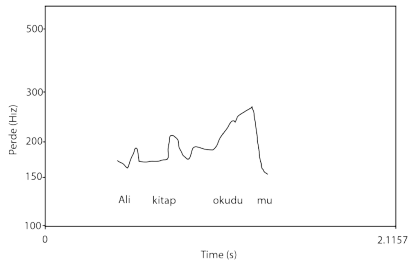
Türkçe ve TİD biçimbilimsel açıdan iki farklı görünüm sergilemektedir. (1a-b)’de görüldüğü gibi, Türkçede durum ekleri ad öbeğine eklenmiş olarak açık bir şekilde görülürken, TİD’de durum ekleri bulunmamakta ve durum yapısı açık bir şekilde kodlanmamaktadır (Makaroğlu & Ergenç, 2015).

(1) TİD ve Türkçede durum yapısı

- a. Ben dün okul-a gittim. (-e hali, yönelme, Türkçe)
 - b. BEN DÜN OKUL GİTMEK (TİD)
- ‘Ben dün okula gittim.’

Evet/hayır soru tümceleri açısından bakıldığında ise, Türkçede tümce ezgisinin sorgulanmak istenen öbek üzerinde yükseldiği, ancak soru parçacığı üzerinde düştüğü görülmektedir (bkz. Şekil 1.2a). TİD’de ise evet/hayır soru tümcesinin belirleyicisi olan kaş hareketlerinin tümce boyunca yükseldiği görülmektedir (bkz. Şekil 1.2b). TİD’deki diğer soru tümceleri yapıları da oldukça karmaşıktır (Gökgöz & Arık, 2011).

(2) Türk İşaret Dili ve Türkçede evet/hayır soru tümceleri

Şekil 1.2a Ali kitap okudu ↑ mu ↓ (Fidan, 2002).

Şekil 1.2b KURS İSTEMEK (Makaroğlu, 2013).
'Kurs istiyor musun?'

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, TİD'in dilbilgisel yapısı Türkçe'den tamamen farklı özellikler ve görünümeler taşımaktadır. Bu nedenle, TİD Dilbilgisi Kitabı, bu dilin dilbilgisel yapısının farklılıkların göz önünde bulundurularak hazırlanmasına ve çağdaş dilbilgisi betimleme yöntemlerini içermesine çok fazla gereksinim duyulmaktadır.

1.3 Niçin işaret dillerini araştıralım?

İletişim yolları açısından farklılık göstermelerine rağmen, işaret ve konuşma dilleri pek çok açıdan birbirine benzemektedir. Örneğin, dilin ortaya çıkışı, dil etkileşimi, dil edinimi, iletişimi etkileyen etkenler, dilbilgisi, sözcük dizilişi vb. gibi konular her iki doğal dil tipinde de araştırılabilmektedir. Ancak sadece konuşma dilleri üzerine yapılan araştırmalar, doğal dil kapasitemizi anlamamıza yeterli olmayacaktır. İşaret dilleri çalışmaları, insana özgü iletişim biçimlerinden olan dilleri anlamak için yeni, özgün ve çığır açıcı bilgiler sunmaya başlamıştır. Örneğin Nikaragua İşaret Dili (Senghas, Kita, & Özyürek, 2004) ve Al-Sayyid Bedouin İşaret Dili (Sandler, Meir, Padden, & Aronoff, 2005) çalışmalarında doğal bir dilin nasıl ortaya çıktığına, yıllar içerisinde nasıl değiştiğine ve nasıl dilbilgisi kurallarının oluştuğuna dair kuvvetli deliller ortaya koymuşlardır.

İşaret dilleri, yerel Sağır alt-kültürlerin vazgeçilmez bir parçasıdır. İşaret dillerini araştırmamak ve işaret dillerinin eğitim, sağlık, ticaret ve politika gibi toplumun her alanında yaşamasına izin vermemek, bir alt-kültürü tamamiyle yok saymak demektir. Dolayısıyla, hem konuşma hem de işaret dillerinin araştırılması alanyazın açısından büyük önem taşımaktadır.

1.4 İşaret dilleri bilimsel çalışmaları tarihi

İşaret dilleri çalışmalarına bakıldığında, ilk dilbilimsel çalışmaların Hollanda'da Tervoort (1953), Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Stokoe (1960) tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bu çalışmalardan itibaren işaret dilleri üzerine araştırmalar hızlanarak artmakta ve artık kuramsal dilbilim, sosyodilbilim, psikodilbilim ve eğitim, tıp, bilgisayar bilimleri gibi dilbilim-dışı alanlarda oldukça geniş konuları kapsamaktadır. İşaret dilleri üzerine son yıllarda kapsamlı üç el kitabı yayınlanmıştır: Sandler ve Lillo-Martin (2006), Brentari (2010), ve Pfau vd. (2012).

Bilimsel saygınlığı en yüksek derecede olan veri tabanlarından Web of Science'ta işaret dilleri üzerine bilimsel yayınlar da yer almaktadır. Buna göre, 1900-2013 yılları arasında 14 ayrı konuşma dilinde 66 farklı ülkeden araştırmacılar tarafından yazılmış toplam 2460 bilimsel yayın yapılmıştır. Bunların %95.24'i İngilizcede, %49.71'i ABD kökenli araştırmacılar tarafından yazılmıştır. Karşılaştırmak amacıyla, Türkiye adresli bütün dilbilim yayınları 1980-2015 arasında 450 civarındadır olduğunu söylememiz gerekir. Bulgularımıza göre, işaret dili üzerine ilk bilimsel yayın 1902 yılındadır. Son yıllarda yayın sayısı artmıştır. Yayınların % 86,26'sı 1990-2013 yılları arasında yapılmıştır. Ancak yayınlar her dilde eşit olarak dağılmamıştır: Yayınların % 63,46'sı ASL üzerine ve % 9,33'ü BSL üzerine olduğu görülmüştür. Yayınların, psikolojiden bilgisayar bilimlerine kadar geniş bir yelpazede araştırmaların yürütüldüğü gözlenmiştir. Ancak yayınlar en çok psikoloji alanında (% 25,6), dilbilim alanında (%20,93) ve rehabilitasyon alanında (%20,48). Yazarlar 66 farklı ülkede ikamet etmektedirler. Bununla birlikte, yayınların yaklaşık yarısı ABD kökenli (%49,71) olup bunu İngiltere (% 9,59) ve Kanada (% 4,67) takip etmektedir (Arık, 2014).

Web of Science'ta üzerine yayın yapılan işaret dili sayısı 40 civarındadır. Bunların arasında en çok yayın ASL üzerinedir (721) ve onu BSL çalışmaları takip etmektedir (106). 2015 Haziran ayı itibarıyla TİD ile ilgili Web of Science'da 11 makale yer almaktadır. Bunlar Makaroglu, Bekar, & Arık (2014), Arık (2013, 2012a, 2012b, 2011), Zwitserlood vd. (2012), Kose vd. (2012), Demir (2010), Özyürek vd. (2010), Haberdar & Albayrak (2006, 2005).

Yayınlar dışında bilimsel aktiviteler de hızla artmaktadır. 1979 yılında ilki yapılan ve sonrasında her üç yılda bir uluslararası katılımlı İşaret Dili Araştırmalarında Kuramsal Konular (Theoretical Issues in Sign Language Research - TISLR) kurultayı ve pek çok çalıştay düzenlenmektedir (ayrıntılı bilgi için bakınız <http://www.slls.edu>). Ayrıca 2004 yılında İşaret Dili Dilbilimi Topluluğu (Sign Language Linguistics Society) kurulduğu gibi, 1998 yılından itibaren uluslararası İşaret Dili ve Dilbilim (Sign Language and Linguistics) ve 2000 yılından itibaren de yine uluslararası İşaret Dili Çalışmaları (Sign Language Studies) dergileri yayın hayatına başlamıştır.

Eğitim alanında da olumlu gelişmeler olmuştur. Sağırılık ve sağır eğitimi ile ilgili klasik lisans programlarının yanı sıra, sadece işaret dili dilbilimi araştırmalarına

odaklanan yüksek lisans ve doktora programları açılmıştır. Bunlar arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Gallaudet Üniversitesi, Hollanda'da Amsterdam Üniversitesi, Almanya'da Hamburg Üniversitesi ve Finlandiya'da Jyväskylä Üniversitesi sayılabilir. İngiltere'de ise Londra (College) Üniversitesi'nde işaret dili çalışmaları odaklı dilbilim yüksek lisans programı bulunmaktadır.

Araştırmalar göstermektedir ki, işaretlerin yapı taşları temel olarak el işareti durumları (el şekilleri, el yerleri ve el hareketleri), el işareti dışındaki durumlar (yüz ifadeleri, başın konumu ve bedenin şekli) ile işaretçilerin etrafındaki işaret alanını oluşturmaktadır. Bütün bu yapıtaşları işaretbirimi, yapıbirimi, sözdizimi ve söyleme etkiye bulunmaktadır. Dünyada tahminen 100'den fazla işaret dili mevcuttur. Bu işaret dillerinden Fransız İşaret Dili (LSF) ve ASL gibi bazı diller tarihsel olarak birbirleriyle ilişkiliyken Nikaragua İşaret Dili ve Al-Sayyid Bedouin İşaret Dili gibi diller yakın zamanda ortaya çıkmışlardır. En eski işaret dillerinden biri olduğuna inanılan TİD ise, diğer işaret dilleri ile tarihsel olarak doğrudan ilişkili değildir. Yani, bu dil başka bir işaret dilinden türememiş olup, kendine özgü ve dolayısıyla oldukça önemli bir işaret dilidir.

1.5 İşaret dilleri dilbilgisi kitapları

İşaret dilleri üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ve popüler kitaplar görece çok olmasıyla birlikte dilbilgisi kitapları oldukça sınırlıdır. Bizim bilgimiz dahilinde ASL ve BSL üzerine birden fazla dilbilgisi kitabı yayınlanmıştır. Bu bölümde bunlardan ikisi (Valli vd., 1992; Sutton-Spence & Woll, 1999) tanıtılacaktır. Bununla birlikte, işaret dili üzerine ayrıntılı dilbilgisi çalışması yapılan iki çalışma daha bulunmaktadır. Bunlardan biri AUSLAN'ı, (Johnston ve Schembri, 2007), diğeri ise İsrail İşaret Dili'ni (ISL) (Meir ve Sandler, 2007) incelemiştir. Bu bölümde, bu kitaplar da tanıtılacaktır.

Valli, C., Lucas, C., Mulrooney, K. J., & Villanueva, M. (1992, 1. Baskı; 2011, 5. baskı). *Linguistics of American Sign Language*. Washington, DC: Gallaudet University Press.

Valli vd.'nin bu kitabı, ASL dilbilgisi üzerine yazılan en kapsamlı kitaptır. Bu kitapta beş ASL kullanıcısı sağır modellik yapmıştır. Kitabın içeriği şu şekildedir: *Giriş, İşaretbirimbilim / Sesbilim, Biçembilim, İşaretdizim / Sözdizim, Anlambilim ve Dilin kullanımı temel alanlarında çeşitli üniteler*. 1. bölüm temel kavramlara adanmıştır. 2. bölüm *İşaretbirimbilim / Sesbilim* konularını ele almıştır. Bunların arasında *işaretin yapı taşları, Stokoe sistemi, işaretlerin betimlemesinde ardıllık kavramı, Hareket-Dur modeli ve birimbilimsel işlemler* işlenmiştir. *Biçembilim* konusunu 3. bölümde ele alınmıştır. Bölümde ilk olarak biçembilim ile birimbilimi karşılaştırılmış, ardından ASL'de *eylemden ad türetme, bileşik işaretler, işaret olma sürecindeki el alfabeli işaretler, ödünç işaretler, sayıyla birleştirme, uzam kullanımı, sınıflandırıcılar ve sınıflandırıcı eylemler ve bakış açısı, özne-nesne uyumu, adlar ve belirleyiciler, zamansal görünüm, türetme ve çekim ve zaman konularını* işlemiştir.

İşaretdizim/Sözdizim konuları, 4. bölümün temel konularıdır. Bu bölüm tanımlar, ASL'de yalın eylemlerle yapılan basit tümceler, uyum gösteren eylemlerle yapılan basit tümceler ve basit tümce yapılarını açıklamıştır. 5. bölüm *Anlambilimi* ele almıştır. Bu bölüm, işaretlerin ve tümcelerin anlambilimsel çözümlerine yer vermiştir. Son bölümde ise *dilin kullanımı* işlenmiştir. Bu bölümde *dilde çeşitlilikler ve tarihsel değişim*, *ASL işaretlemi / söylemi*, *çiftdeillilik* ve *diller arası etkileşim ve bu dilin şiirde, mizahta ve hikayecilikte kullanımı* açıklanmıştır.

Sutton-Spence, R., & Woll, B. (1999). *Linguistics of British Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

BSL üzerine yazılan ilk dilbilgisel olan bu kitap 1999 yılında yayınlanmıştır. Bu kitapta yedi BSL kullanıcısı sağır modellik yapmıştır. Kitabın konuları şu şekildedir: *Dilbilim ve işaret dili dilbilimi*, *BSL ve toplumsal konumu*, *İşaret tümceleri oluşturma*, *Soru sorma ve olumsuzlama*, *Ağız yapıları ve yüz ifadeleri*, *Biçimbilim ve biçem*, *Görünüş, tarz ve kipler*, *Uzam ve eylem tipleri*, *Jestler ve işaret yapıları*, *Görsel motivasyon ve metaforlar*, *Varolan ve üretken sözcük haznesi*, *Ödünçleme ve isim işaretleri*, *Toplumsal olarak kabul edilmeyen işaretler*, *BSL'nin genişletilmiş kullanımı*.

İlk bölüm olan *Dilbilim ve İşaret Dili Dilbilimi* bölümünde, BSL'nin bir dilden beklenen yapılarla sahip olduğu için bir dil olduğu, BSL ile İngilizceden çeviri yoluyla oluşturulan işaret sistemlerinin farkları, el alfabesi gibi konular işlenmiştir. Ardından *BSL ve toplumsal konumu* bölümünde, toplumsal sınıf, yaş, diyalekt, yöresel farklılıklar, cinsiyete bağlı farklılıklar, diyaloga girilen kişilerin işaret dili bilgisine bağlı olarak oluşan farklılıklar, BSL'nin tarihsel süreci ve yeni işaretler, bu dile olan tutumlar ve bu tutumlarda zaman içerisinde olan değişiklikler ve dil standardizasyonu konuları tartışılmıştır. 3. bölüm olan *İşaret tümceleri oluşturmada adılar, eylem yapıları, sınıflandırıcılar, işaretdizimi, sıfatlar, zaman kullanımı, soru yapıları ve ad ve eylemler* gibi konular işlenmiştir.

Soru sorma ve olumsuzlamaların işlendiği 4. bölümde ise, soru yapılarında evet-hayır soruları, kim, ne, nerede, ne zaman gibi ne-tipi sorular, retorik/tümce değerli sorular konuları işlenmiştir. Olumsuzlama bölümünde ise yüz ifadeleri, baş hareketleri ve olumsuzlayan işaretler konuları ele alınmıştır. Ağız yapıları ve yüz ifadelerini kapsayan 5. bölümde ilk olarak işaretlere ek olarak kullanılan *ağızlamalar/sesler, ağız hareketleri, bunlara bağlı belirteçler ve olumsuzlama konuları* işlenmiştir. Ardından, birbirine benzer işaretleri ayırt etmede, soru yapılarında, duygu ifadelerinde yüz ifadelerinin dilbilgisel kullanımı; başı yukarıdan aşağı hareket ettirme ve baş sallama; işaretleri ayırt etme, rol değiştirme gibi konularda bakışın kullanımı verilmiştir. 6. bölümde ise *Biçimbilim ve biçem* konuları ele alınarak, biçimbirim, özgül ve bağlı biçimbirimler, çoğullama, eylem biçimbirim yapıları, BSL'de ad, eylem ve sıfatlar gibi dilbilgisel sınıflar açıklanmıştır.

*Görünüş, tarz ve kipler*den bahseden 7. bölümde, BSL'de zaman kullanımı, görünüş çekimleri, özgül görünüş yapıları, durağan ve dinamik eylemler işlendiği gibi tarz ve kiplerde işlenmiştir. 8. bölüm ise, *Uzam ve eylem tiplerine*

odaklanmıştır. Bu bölümde işaret uzamının dilbilgisel ve topoğrafik kullanımı, BSL eylem tipleri, uzam ve eylemler, yalın eylemler, uyum gösteren eylemler, uzamsal eylemler, eylem “sandviçleri” ve seri/ardıl eylemler işlenmiştir. 9. bölümde *Jestler ve işaret yapıları* açıklanmış, 10. bölüm de ise *Görsel motivasyon ve metafor* konularına değinilmiştir. Bu bölümde gösterilebilen nesneler, eylemler ve gerçekte aynı gösterimler gibi görsel olarak motive edilmiş/gerekçelendirilmiş işaret tipleri açıklanmıştır. Ayrıca BSL’de *metafor kullanımı (eğretileme yapıları)* ve *deyimler* ele alınmıştır.

Varolan ve üretken sözcük haznesi konularını inceleyen 11. bölümde, sözcük haznesinde yer alan işaretlerin aynı zamanda çekimlerle nasıl zenginleştirildiği ele alınmıştır. Bu bölümde *adıl ve belirteç çekimleri, büyüklük ve şekil gösteren çekimler ve eşzamanlılık ve eşzamanlı işaretler* gibi konular ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Ardından *Ödünçleme ve ad işaretleri* konularını işleyen 12. bölümde *İngilizceden ödünçlemeler, el alfabesinin etkisi, çiftkillilerin etkisi ve ad işaretleri* incelenmiştir. 13. bölüm, *toplumsal olarak kabul edilmeyen işaretleri* konu edinmiştir. Tabu olan işaretler, küfürler, aşağılamada kullanılan işaretler, örtmeceler ve “siyaseten doğru” işaretler bu konuları arasında yer almaktadır. Son bölümde ise, BSL’nin genişletilmiş kullanımı ele alınmış ve bu dilin şiirde, mizahta ve hikayecilikte kullanımı ve bu kullanıma özgü dilbilgisel yapılar açıklanmıştır.

Johnston, T. & Schembri, A. (2007). Australian Sign Language (AUSLAN): An introduction to sign language linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

Johnston ve Schembri’nin bu kitabı, AUSLAN üzerine 2007 yılında yayınlanan ilk dilbilgisel kitaptır. Kitabın içeriği şu şekildedir: *İşaret dilleri ve dilbilim, AUSLAN’ın toplumsal durumu, AUSLAN ve diğer işaret dilleri, Sesbilgisi ve sesbilim: İşaretin temel yapıtaşları, Biçembilim, İşaret / Sözcük haznesi, İşaretdizimi / Sözdizimi, Anlambilim ve edimbilim, İşaretleme / Söylem ve İşaret dili çalışmalarında çeşitli konular/güçlükler.*

Bu kitapta 1. bölüm, *İşaret dilleri ve dilbilim* konusunu ele almıştır. Öncelikle dil ve dilbilim kavramları tanımlanmış ardından, işaret dilleri hakkında yanlış bilinen bilgiler ve önyargılardan bahsedilmiş, işaret dilleri çalışmalarının tarihi verilmiş, işaret dilleri ve jestler (konuşanların yaptıkları el hareketleri) konuları işlenmiştir. 2. bölüm, *AUSLAN’ın toplumsal durumunu* incelemiştir. Bölüm, *sağır toplumu ve AUSLAN’ı kullanan sağırılar* konularına açıklık getirdikten sonra, *ikidillilik ve dilsel çeşitlilikler* açıklanmıştır. 3. bölüm ise, *AUSLAN ve diğer işaret dilleri* konusunu ele almıştır. Aborjinlerin işaret dilleri ile başlayan bölüm AUSLAN tarihi ile devam etmiş, ardından BSL ve İrlanda İşaret Dili ile olan etkileşimden bahsedilmiştir. Ayrıca dünyada ortaya çıkmakta olan yeni işaret dilleri ile ilgili bilgi verilmiştir.

İşaretbirimbilim/Sesbilgisi ve sesbilim: İşaretin temel yapıtaşları 4. bölümün temen konusudur. Bu bölümde *işaretlerin iç yapısı, notasyon sistemleri, işaret tipleri, elle yapılan işaretler, el dışı işaretler, işaret yapısında sınırlamalar,*

eşzamanlılık ve ardıllık konuları, heceler, işaretbirimsel işlemler gibi konular ele alınmıştır. Sonraki bölümde ise, *Biçembilim* konularını incelemiştir. Bu bölüm biçem konusunu tartıştıktan sonra, türetme ve çekim ve işaret oluşturma işlemlerini açıklamıştır. 6. bölüm ise *İşaret/Sözcük haznesi* konusunu işlemiştir.

7. bölüm *İşaretdizimi/Sözdizimine* ayrılmıştır. Bu bölümde *AUSLAN'da işaret sınıfları, tümce yapıları, tümce tipleri ve bileşenleri, konu soruları, konulama, retorik sorular, olumsuzlama, karmaşık tümce bileşenleri, koordinasyon ve tümleme, temel işaretdizimi* gibi konular açıklanmıştır. 8. bölüm ise, *Anlambilim ve edimbilim* konularına ayrılmıştır. Anlam tipleri, işaret ve tümce anlamları, gösterimsellik ve eğretilme bu bölümün ele aldığı temel konulardır. *İşaretlem* konusu 9. bölümde incelenmiştir. *Kesit, stil, tür* konuları işlendikten sonra, *bilgi yapısı ve tutarlılık* işlenmiştir. İşaret dili çalışmalarında çeşitli konular/güçlükler ise son bölümde ele alınmıştır.

Meir, I. & Sandler, W. (2007). *A language in space: The story of Israeli Sign Language*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

ISL üzerine ilk dilbilgisel çalışma olan bu kitap 2007 yılında yayınlanmıştır. Bu kitapta sekiz ISL kullanıcısı sağır modellik yapmıştır. 3 ana bölümden oluşan bu kitabın içeriği şu şekildedir: *ISL ve kullanıcıları, Sözcük yapısı, Sözcük haznesi, Adıl sistemi, Eylem uyumu, Zamanlar ve görünüm, Sınıflandırıcı yapıları, Sözdizimi, Olumsuz ve soru yapıları, Yüz ifadeleri, İsrail Sağır toplumu tarihi, ISL'nin ortaya çıkışı ve gelişimi, Sağır toplumun görüşleri, İşaret dilleri arasında benzerlikler ve farklılıklar, İşaret dili çalışmalarının dilbilim çalışmalarına katkısı*.

Kitapta ilk bölüm *ISL ve kullanıcılarına* ayrılmıştır. Bu bölüm ISL'ye olan önyargılarla başlayıp, başka işaret dillerinden bahsetmiş ve kitabın amaçlarını açıklamıştır. Ardından *ISL'nin dilbilgisi ve el şekli, ellerin hareketleri, işaretin uzamsal alanda yeri gibi işaretlerin temel yapıtaşları incelenmiştir. Ardından işaretbirimleri (sesbilgisi) ve bunun işaret dillerine has ardıl ve eşzamanlılık kullanımlarından etkilanmeleri* açıklanmıştır. 3. bölüm *yalın ve karmaşık işaretlerin tartışılmasına* ayrılmıştır. Bu bölümde ayrıca ISL'nin canlı bir dil olduğuna vurgu yapılmış ve yeni işaretlerin nasıl oluştuğuna, ödünçlemelere ve işaret dilinin şiirde kullanımına değinilmiştir. 4. bölüm *adıl işlevi olan yapıların işaret uzamsal alanında nasıl oluşturulduğuna* dikkati çekmiştir. Ayrıca *adıllar, adıl çekimleri ve rol değiştirme konuları* tartışılmıştır. 5. bölüm ise *eylem uyumu* konusuna adanmıştır. *İşaret dillerinde ve ISL'de eylem uyumunun nasıl yapıldığı, uyum gösteren eylemlerin biçimbirimsel yapıları ve uyum gösteren eylemlerin çekimleri* açıklanmıştır. Zamanlar ve görünüm konusunu ele alan 6. bölümde ise *ISL'de görünüm sistemleri, süregiden ve tamamlanan eylem görünümleri, İbranice ve ISL'de "çoktan" kullanımının karşılaştırılması ve zaman ifadeleri* işlenmiştir.

7. bölüm *ISL'de sınıflandırıcı yapılarını* işlemiştir. Büyüklük ve şekil sınıflandırıcıları, elle kullanma sınıflandırıcıları, nesne sınıflandırıcılarının ayrıntılarıyla ele alındığı bu bölümde sınıflandırıcıların ne zaman kullanılacağı açıklanmıştır. Ayrıca başka işaret dillerindeki sınıflandırıcılar ve konuşma dillerindeki sınıflandırıcılar da tartışılmıştır. 8. bölüm *işaretdizimine* ayrılmıştır.

Konu-yorum dizimleri, iyelik yapılarında işaretdizimi ve başka dillerde konu-yorum dizimleri ayrıntılarıyla ele alınmıştır. *Olumsuz ve soru yapılarının* incelendiği 9. bölüm olumsuz tümce yapıları, olumsuzlamada kullanılan yalın işaretler, olumsuzluk eki, olumsuzlamada dilbilgisel kurallar önce ele alınmıştır. Ardından soru yapılarının dilbilgisel çözümlemeleri, evet- hayır soruları, ne-tipi sorular, seçenek soruları ve tümce tipi sorular açıklanmıştır. 10. bölüm *ISL’de yüz ifadelerini* işlemiştir. İlk önce yüz ifadelerinin bürünsel yapıları, ezgi, kaş hareketleri, göz kısmalar, ritim, işaret biçimbirimi olarak yüz ifadeleri, yüz ifadelerinin çekim olarak kullanımı, ağzılama ve duygu ifadeleri konuları incelenmiştir.

İsrail Sağır toplumu tarihi 11. bölümde işlenmiştir. Bu bölümde Sağır toplumunun ortaya çıkışı ve okullar, eğitim sistemi ve ISL’ye karşı tutumlarda değişimler, günümüzde İsrail sağır toplumu konuları ele alınmıştır. 12. bölümde ise, ISL’nin ortaya çıkışı ve gelişimi işlenmiştir. Bu bölümde başka işaret dillerinin ISL’ye etkisi ve işaret haznesinin gelişimi de incelenmiştir. Sağır toplumun görüşlerine 13. bölümde yer verilmiştir. Son iki bölüm, işaret dilleri arasında benzerlikler ve farklılıklar ve işaret dili çalışmalarının dilbilim çalışmalarına katkısını açıklamıştır.

Yukarıda açıkça görüldüğü gibi, diğer işaret dillerinde yapılan dilbilgisi kitapları daha eski tarihlere kadar dayanmasına karşın, TİD Dilbilgisi üzerine şu ana kadar hiçbir kitap yayınlanmamıştır. Bu nedenle proje, Türkiye’deki çok büyük bir eksikliği gidermek ve Amerika, İngiltere gibi büyük devletlerin çalışmalarına erişmeyi, hatta daha iyisini başarmayı hedeflemiştir. Yurtdışında yapılan çalışmalar görüldüğü gibi, en fazla sekiz model ile gerçekleştirilmesine karşın, bu projede Türkiye’nin yedi farklı coğrafi bölgesindeki 26 ilden toplam 113 işitme engelli kişi projeye model olarak katılmıştır. Böylece proje, örnekle grubu olarak dünyadaki diğer benzer çalışmaların çok ilerisine ulaşmıştır.

1.6 Türk İşaret Dili (TİD)

En eski işaret dillerinden biri olduğuna inanılan TİD, diğer işaret dilleri ile tarihsel olarak doğrudan ilişkili değildir. Yani, başka bir işaret dilinden türememiş olup, kendine özgü yapısal özellikler sergileyen bir işaret dilidir. TİD ilk çalışma Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 1995 yılında hazırlanan bir sözlük çalışmasıdır. TİD ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar 2000’li yılların hemen başında başlamıştır. Bu konuda bilimsel çalışma yürüten ilk araştırmacılar: Aslı Özyürek, Engin Arık, Deniz İlkbaşaran, Hasan Dikyüve ve Ulrike Zeshan olup, günümüzde yurtdışında ve Ankara, Boğaziçi, Gazi ve Hacettepe Üniversitelerinde araştırmacılar çalışmalarını sürdürmektedir. TİD’e hem toplumsal hem de bilimsel ilgi gün geçtikçe artmaktadır.

TİD ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Açı (2001), Zeshan (2002, 2003) ve Arık’ın (2003) yüksek lisans tezleri çalışmaları yer almaktadır. Bütün bilimsel çalışmaların bir listesi için bakınız: Türk İşaret Dili Kaynakçası (Arık, 2012-2015). Buna göre, 2013 yılı sonuna kadar TİD’le ilgili 2 ulusal gazete/dergi yazısı, 19 dergi makalesi, 17 tam metin bildiri ve üzerinde çalışılmaya devam eden basılı metin, bu kitapla beraber 3 kitap ve bu kitaptaki

bölümler hariç 18 kitap bölümü, 2 doktora tezi (Açan, 2007; Arık, 2009), 9 yüksek lisans tezi (Açan, 2001; Arık, 2003; Sevinç, 2006; Kubuş, 2008; Gökğöz, 2009; Dikyüva, 2011; Makaroğlu, 2012; Taşçı, 2012; Özkul, 2013), 100'den fazla konferans/atölye çalışması yapılmıştır. 19 Aralık 2013 tarihi itibarıyla "Turkish Sign Language" anahtar kelimesi ile Thomson Reuters Web of Knowledge'da çıkan tam makale sayısı 7'dir (Haberdar ve Albayrak, 2005, 2006; Özyürek, Zwitterlood ve Perniss, 2010; Demir, 2010; Arık, 2011, 2012a, 2012b). Bundan da anlaşılacağı üzere, TİD'le ilgili çalışmaların önümüzdeki yıllarda da giderek artacağı öngörülebilir.

1.7 Türk İşaret Dili ve bölgesel farklılıklar

TİD herhangi bir doğal dilde görülebileceği gibi (Labov, 1994; Aitchison, 1991), zaman içinde kimi değişimler de gösterebilmektedir. Bu değişimler sözcük düzeyinde olmaktadır. Eğer dilbilgisel düzeyde görünüyorsa dilde farklılaşma başlamaktadır. Bu süreç ilerlediğinde dilbilgisel farklılıklar artmakta ve bu dili konuşan iki konuşucu birbirini anlayamaz duruma gelebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, TİD üzerine yapılan birçok araştırma böyle bir dilbilgisel farklılığın olmadığını, sadece sözcük düzeyinde farklılık olduğunu ortaya koymuştur (Arık, 2013, 2012-2015). Örneğin, CUMARTESI işaretinin farklılaşması gibi.

Eski Türkçenin ayrımlaşmasından önceki dönemde farklı coğrafyada yaşayan dil konuşucuları birbiriyle anlaşabiliyor olmasına karşın, şuanki duruma baktığımızda, Kazak, Kırgız Türkçesi şu anda Anadolu'da konuşulan Türkçe'den hem sözcük düzeyinde hem de dilbilgisel düzeyde farklılıklar göstermektedir (Bkz. Wright, 1999). Bu nedenle, Anadolu Türkçesi konuşan bir kişinin Kırgız Türkçesini günümüzde anlaması imkânsızdır. Tarihi açıdan baktığımızda aynı dilden (Eski Türkçe) türemiş olmalarına karşın, etimolojik bağlantı dışında dilbilgisel bağlantılar çok zayıflamıştır.

TİD'e bu açıdan bakıldığında, Anadolu'nun her bölgesinde bu dili konuşan/ işaretleyen işitme engelli bireyler kendi aralarında rahatlıkla anlaşabilmekte ve TİD farklı dilbilgisel özellik göstermemektedir. Öte yandan sözcük düzeyinde bakıldığında ise, her doğal dilde görülebileceği gibi, kimi sosyal ihtiyaçlardan, ödünclemelerden, anlam ayrışmasından dolayı farklı sözcükler görülebilmektedir.

Türkçe açısından incelendiğinde ise, en bilinen örnekler olan "gevrek" ve "simi" tüm Türkçe konuşucuları tarafından bilinmekte ama "gevrek" kullanımı daha çok İzmir bölgesinde görülmektedir. Ancak bu sözcük farklılıklarına bakılarak, Türkçenin İzmir'de farklı, İstanbul'da farklı konuşuluyor olduğunda şüphe bulunulması imkânsızdır. Örneğin, Türkçede olumsuzluk eki olan "-mA", Ankara'da yap-MI-yor-um şeklinde üretilirken, İstanbul'da olumsuzluk "-sA" ile yap-SA-yor-um şeklinde olsaydı, dilbilgisel açıdan farklılaşma olduğu söylenebilirdi. TİD'de de benzer şekilde olumsuzluk eyleme eklenen DEĞİL sözcüğü ile oluşturulmaktadır ve bu dilbilgisel yapı tüm Türkiye'de işaret dili konuşucularında aynı şekilde görülmektedir.

Sözcük düzeyinde görülen farklılık yukarıda belirtildiği gibi, çok farklı nedenlerden dolayı olabilmektedir. Örneğin, Arapçada deven tüyünün rengini belirtmek için beşten fazla sözcük kullanılmakta ve bu sözcükler kahverenginin farklı tonlarını temsil etmektedir. Doğal nedenlerden dolayı ortaya çıkan bu farklılaşmanın Türkçede görülmemesinin nedeni, günlük hayatta kişilerin deve besiciliği çok az oranda yapması ve böyle bir gereksinime ihtiyacı olmamasındandır. Örneğin, Karadeniz bölgesinde kullanılan “kaldirik”, o bölgede yetişen ve yiyecek olarak da kullanılan bir ot türüdür. Bu otun belli bir coğrafyada yetişmesi sadece o coğrafyada bilinen bir sözcüğün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, sözcük düzeyinde farklılaşma, TİD konuşucuları arasında iletişimi engellemektedir.

Diğer işaret dillerinde olduğu gibi (Padden, 1983; Aronoff & Padden, yayımda), TİD’de de *uyum eylemleri* denilen bir eylem türü bulunmakta ve eylem hareketinin başlangıcı özneyi, bitişi ise nesneyi kodlamaktadır. Örneğin; Türkçe eylem üzerinde sadece özneye ilişkin ek bulunmaktadır. *Ben seni gördüm* tümcesine bakıldığında, *-m* kişi eki özneye ait olmakta, ancak eylem üzerinde nesne olan *sen* için herhangi bir ek bulunmamaktadır. Buna karşın, TİD’de hem özne hem de nesneye ilişkin eylem üzerinde ek bulunmaktadır. Bu görünüm Türkçede olsaydı, *Ben seni görüyorumsun* gibi olması beklenirdi. TİD’de uyum eyleminin başlangıcı bir ön ek gibi (örneğin İngilizce’de, *un-believable*, *im-personal*) düşünülmekte ve öznenin kim olduğunu kodlamaktadır. Eylemin bitişi ise, Türkçede bulunan son ek gibi (*kitab-ım*, *geldi-m*) düşünülmekte ve nesneyi kodlamaktadır. Bu dilbilgisel görünüm açısından bakıldığında TİD, Türkçeden çok farklı bir dilbilgisel özellik göstermektedir.

İşaret dillerine özgü durumlardan biri ise, eşzamanlı olarak iki sözcüğün üretilmesidir (Vermerbergen vd., 2007). Türkçe gibi konuşma dillerinde, *Ben gidiyorum* tümcesinde yer alan *ben* ve *gidiyorum* sözcüklerini aynı anda söylemeyip, sadece art arda üretebilme olanağı bulunurken, işaret dillerinde aynı anda söylenebilmektedir. Bir el bir sözcüğü diğer bir el ise başka bir sözcüğü üretebilmektedir. *Bir elimde şemsiye diğer elimde çanta tutarak telaşlı şekilde yürüyordum* şeklinde Türkçeye çevirdiğimiz aşağıdaki örnek (Şekil 1.3), TİD’de eşzamanlı olarak üretilmiştir. Günlük konuşmalarda veya sohbetlerde bu tür anlatımlara daha az oranda rastlanırken, resim ve video üretim testleri ile bu şekildeki dilbilgisel yapılar çok fazla oranda karşımıza çıkmaktadır.

ŞEMSIYE+ÇANTA+TELAŞLA*YÜRÜMEK

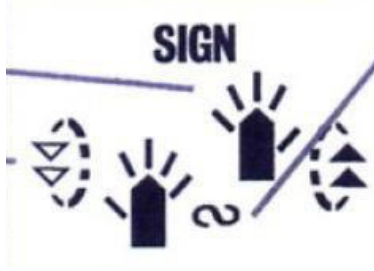
“Bir elimde şemsiye diğer elimde çanta tutarak telaşlı şekilde yürüyordum”

Şekil 1.3 Resim üretim testi örneği

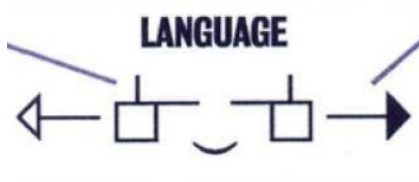
İşaret dillerindeki başka bir dilbilgisel özellik ise soru tümcelerinin yapısıdır. Soru tümceleri bilindiği gibi, *Evet-Hayır soru tümceleri* ve *Ne soru tümceleri* olmak üzere genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Evet-Hayır soru tümcelerinde kim, ne, niçin gibi soru sözcükleri kullanılmazken (Örneğin *sen okula gittin mi?*), ne soru tümcelerinde bu sözcükler kullanılmaktadır (Örneğin *neden okula gittin?*). Türkçede sesbilimsel açıdan bakıldığında, her iki soru tümcesinde benzer bir soru ezgisi bulunmasına karşın, TİD’de bu ezgi işlevini yerine getiren kaş, baş gibi el dışı işaretlerin soru tümcesi türüne göre farklılaştığı yapılan önceki araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur (Makaroğlu, 2012).

İşaret dillerinde başka bir özellik ise *el abecelerinin* kullanımıdır (Padden, 1991). TİD’de kullanılan el abecesinin görünümü bölgelere göre değişim göstermektedir. Bilindiği gibi bir dilin konuşulan/işaretlenen bölümü birinci dizge; yani doğal bir yapı içerisinde yer alırken, bu dilin yazıya dökülmüş bölümü ikinci dizgeye; yani yapay sisteme aittir. İlk insanların yazılı olarak değil konuşarak ya da işaretleyerek anlaştıkları bilinmektedir ve yazı sistemlerinin üretilmesi binlerce yıl sonrasına aittir (Corballis, 2009). Bu açıdan bakıldığında, araştırmacıların odak noktası, değişen ve doğal bir görünüm sergileyen bölümü olan konuşma/işaretleşmedir. Dildeki sözcük düzeyinde veya dilbilgisel düzeyde değişimler doğal bir süreçte olup, herhangi bir oylama, karar verme gibi belli bir kişinin grubun onayına göre oluşmamaktadır. Bilindiği gibi Türkçenin yazı sistemi Cumhuriyet döneminde değişmiş olmasına karşın Türkçe konuşucuları yine aynı sözcükleri kullanarak konuşmaya devam etmiştir. Değişen sadece yazı sistemi olmuştur.

TİD’in diğer işaret dilleri gibi bir yazılı dili bulunmamaktadır (Ayrıca dünyada şuanda yaşayan 7000 farklı konuşma dilinin büyük bir çoğunluğunun da yazılı dili yoktur). İşaret dillerini yazılı biçime geçirmek için alanyazında birkaç çalışma yapılmasına karşın (Sutton, 2000) çok etkili sonuçlar alınamamıştır. Bu durumun nedeni ise, konuşma dilleri tek boyutlu (ses) bir görünüme sahip iken; işaret dilleri çok boyutlu (görsel) bir görünüme sahiptir. Ayrıca, işaret dillerinde eşzamanlı olarak birden fazla sözcüğün üretilme olanağının bulunmasıdır. Aşağıdaki örneklerde BSL’nin yazı sisteminin oluşturulmasına ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilmiş olup, ilk örnekte (Şekil 1.4), İŞARET sözcüğünün ikinci örnekte ise (Şekil 1.5) DİL sözcüğünün yazımı görülmektedir.

Şekil 1.4 SIGN (işaret) işaret dili yazımı.

Şekil 1.5 LANGUAGE (dil) işaret dili yazımı.

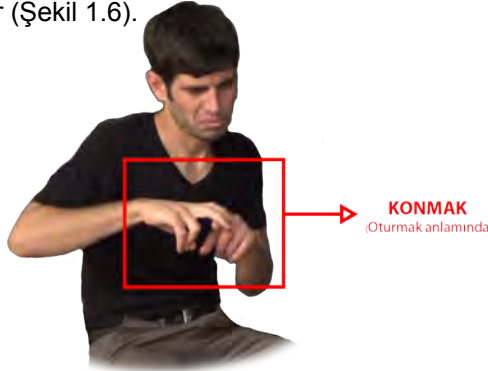
TİD'in el abecesi ise diğer işaret dillerinde olduğu gibi, bulunduğu coğrafyadaki resmi konuşma dilinin yazı sistemine göre oluşturulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, el abecesi hem yapay sistem olup, hem de Türkçeye göre belirlenmiştir. Benzer şekilde ASL'de Q, W ve X gibi İngilizcenin abecesinde yer alan harfler bulunmaktadır. Şimdiye kadar kısaca belirttiği gibi, el abecesi dilin doğal sisteminde ve dilbilgisel bir özellikte bulunmaması nedeniyle sözcük düzeyindeki farklılıklar gibi bölgelere göre değişim göstermesi doğal bir durumdur.

TİD kullanıcıları açısından bakıldığında ise, nasıl Türkçe konuşucusu hem gevrek hem de simit sözcüklerini biliyorsa, TİD kullanıcıları da el abecesini ve varsa bazı harflerin birden fazla değişkesini (Örneğin, "E" harfinin el abecesinde üç değişkesini) bilmektedir. Ancak veri toplama aşamasında katılımcılardan TİD el abecesini üretmeleri istendiğinde, kendisinin en çok kullandığı değişkeyi üretmesi beklenen bir durumdur. Ama bu durum, o kişinin diğer değişkeyi bilmediği anlamına kesinlikle gelmemektedir.

Hem uluslararası hem de ulusal araştırmalara bakıldığında el abecesinin bir sohbet sırasında yaklaşık %5-6 oranında ortaya çıktığı bilinmektedir (Akamatsu & Stewart, 1989). Daha önce yapılan araştırmalarda bu savı destekler şekilde, yarı-yapılandırılmış işaretleşme ortamı yöntemi uygulandığında, işaret dili kullanıcılarının çok fazla sayıda el abecesi kullandıkları görülmüştür. Bunun temel nedeni, özellikle terim sözcüklerinin işaret dillerinde konuşma diline göre daha az oranda bulunması nedeniyle, kişiler bu terimi açıklamak isterse, o terimin Türkçedeki görünümünü TİD'in el abecesi ile üretmektedir. Örneğin; bankacılık terimi olan "*bono*" teriminin TİD'de bir işareti olmadığı için konuşucu bu terimi kullanmak istediğinde B-O-N-O şeklinde el abecesi ile üretmektedir.

Şu ana kadar incelenen yapılar dilbilgisel özellikler üzerinededir ve bu dilbilgisel özelliklerin illere göre herhangi bir değişiklik göstermemesi beklenmektedir. Buna karşın, önceden de belirtildiği gibi, TİD’de sözcük düzeyinde değişiklikler beklenmektedir. Sözcüklerin ya da sözcüklerin anlamlarının illere göre değişmesi doğal bir durum iken, dilbilgisel düzeyde değişiklik farklı bir dil ya da lehçe ayrımını getirmektedir.

Muğla ilinden elde edilen aşağıdaki örnekte KONMAK işareti “oturmak” anlamında kullanılmıştır. Ankara’da bu işaret bir kuşun dala konması için kullanılırken, Muğla ilinde bu işaret bir kişinin evde oturması anlamında kullanılmaktadır (Şekil 1.6).

Şekil 1.6 Muğla ilinde KONMAK sözcüğünün Türk İşaret Dili gösterimi.

TİD’de HASTA sözcüğüne bakıldığında ise iki farklı değişkesi bulunmaktadır ve her iki değişkesi *bir kişinin bir sağlık rahatsızlığından dolayı durumunun kötüleşmesi* anlamındadır. Ancak, bu sözcüklerin alt anlamlarının ne olduğunun ve kullanım özelliklerinin belirlenmesi çok önemlidir. Çünkü sözcükler temel olarak aynı anlamda olmasına karşın, kullanım yerlerine göre kimi kısıtlamaları bulunabilir. Örneğin, Türkçede eşanlamlı özellikte olan *ak* ve *beyaz* sözcükleri temel olarak aynı anlamda olmasına karşın, *duvarı beyaza boyayalım* tümcesi düzgün iken **duvarı aka boyayalım* tümcesi bozuktur.

Her doğal dilde olduğu gibi, başka dillerden de ödünçleme sözcükler bulunabilmektedir (Haugen, 1950; Battison, 1978, 1989). TİD’in sözvarlığında da başka dillerden ödünçleme sözcükler bulunabilmektedir. Bu ödünçleme sözcükler hem konuşma hem de işaret dillerinden olabilmektedir. Daha sonra ödünçleme yollarına göre sözcükler türlere ayrılmaktadır (Bkz. Bölüm 4.4.7).

Dillerden ödünçleme yoluyla alınan sözcüklerin aynı anlamı taşıyan karşılığı bulunduğu durumlarda bile, sözvarlığında iki sözcüğün de bulunabileceği bilinmektedir. Örneğin, Türkçede *belgelendirmek* sözcüğü bulunmasına karşın, aynı anlamı taşıyan *dokümantasyon* sözcüğü İngilizceden ödünç alınmış ve bu ödünç alma durumunda bazı ses değişimleri yaşamıştır. Temel olarak, aynı anlama gelen bu sözcüklerin dilin sözvarlığında birlikte tutunabilmesi için ya alt anlam değişikliklerine ya da kullanım türü değişikliğine gitmesi gerekmektedir. Şuanda Türkçede belgeleme sözcüğünün bir raporun belgelendirmesi değil de

bir araştırma veya verinin bir araya getirilerek sunulması anlamı bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her iki sözcüğün anlam değişikliğine gittiği açıkça görülmektedir. Aynı şekilde Türkçede “ak” sözcüğünün Türkçede beyaz olarak karşılığı bulunmasına karşın, bu iki sözcüğün kullanım özelliği ya da eşdizinli olma görünümünün değiştiği bilinmektedir. *Beyaz bir kâğıt verir misin?* düzgün bir tümce iken **Ak bir kâğıt verir misin?* kabul edilemez bir tümce olarak karşımıza çıkmaktadır.

TİD’e başka işaret dillerinden geçen sözcüklerin yanı sıra konuşma dillerinden de bazı sözcükler geçmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bir dilden ödünçleme yaparken, hedef dilin dilbilgisel ve sesbilgisel özelliklerine göre değişimler olmaktadır. Belgeleme örneğinde olduğu gibi bu sözcük İngilizcedeki sesletim durumundan daha farklı özellikler taşıyarak sözcüğüne alınmıştır. İstanbul sözcüğünde de bu durum gözlenmektedir. Orjinali *garde-robe (Fransızca)* iken, Türkçeye geçiş sürecinde kimi ses değişimleri gerçekleşip halk dilinde *gardolap* olmuştur (Bkz. Aksan, 2009). TİD’de LAZIM, LİSE, LOKAL gibi sözcükler Türkçedeki karşılığı olan “L” harfi ile sözcüğüne alınmıştır. Ancak, aynı İstanbul örneğinde olduğu gibi bu sözcüklerin her biri farklı hareket (konuşma dillerinde ünlü ile aynı özellik) ile üretilmektedir (bkz. Şekil 3.13 ve Şekil 3.14).

TİD’e başka dillerden ödünçleme yoluyla sözcük alındığında, ödünçleme yapılırken bu dilbilgisel özellik hedef dile aktarılmamaktadır. Örneğin, Arapçada çoğul eki olan –*At* eki, bu dilden Türkçeye aktarılmış olan birçok sözcük üzerinde hala bulunmasına karşın Türkçede bu ek, çoğullama amacıyla kullanılmamaktadır. Örneğin; *hayvan-at* sözcüğü Arapça’da hayvan-lar anlamında iken Türkçede bu sözcük *hayvanlar* şeklinde gibi bir çoğul anlamı bulunmamaktadır. Yukarıdaki bölümlerde de açıklandığı gibi dillerin dilbilgisel yapıları, kendilerine özgü görünüm sergilemekte olup, genellikle başka dilin dilbilgisel özelliğini kendisine aktarmamakta ve kendi dilbilgisel yapısını korumaktadır. Buna karşın sözcüğünün değişimi bölgesel nitelikte olup, TİD açısından bakıldığında hem diğer işaret dillerinden hem Türkçe gibi konuşma dillerinden etkilenebilmektedir. Bu durum, diller için beklenen doğal bir durumdur.

Yukarıdaki örnekler tam ödünçleme türünde iken, şu ana kadar elde edilen proje verilerinde parçasal/yarı ödünçleme bulunduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin; TİD’de dilbilgisi sözcüğü bir birleşik yapıdadır ve G+TÜMCE birleşimden oluşmaktadır. TÜMCE işareti TİD’in kendi sözcüğünde bulunurken G işareti, İngilizcedeki dilbilgisi anlamına gelen *grammar* sözcüğün ilk harfidir.

Parçasal/yarı ödünçleme bulunmasının nedenlerinden birisi, TİD’in üç boyutlu bir yapıda olmasıdır. Örneğin, Türkçede bir kişinin konuşmasını durdurmak *söz kesmek* öbeğiyle anlatılırken TİD’de bu durum EL KESMEK öbeğiyle anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi, sözcüğündeki değişim hem dilin özelliğinden hem etkileşimde olduğu dillerin etkisi ile değişebilmekte, bununla birlikte dilbilgisel özellik sabit kalmaktadır.

Şuana kadar TİD üzerine yapılan 100’den fazla çalışma (Arık, 2013, 2012-2015), genel işitme engelli toplumunun Türkiye’de TİD’i kullandığını

ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Türkiye’de başka işaret dillerinin de olduğu düşünülmektedir. Mardin ilinde yapılan bir çalışmada genetik aktarımdan dolayı, tüm ailenin işitme engelli olduğu “Dilsiz” soyadlı ve yaklaşık 80 kişinin olduğu ailenin kendine özgü bir sistemi bulunan Mardin İşaret Dili’ni kullandıkları belirlenmiştir (Dikyüva, 2012). Günümüzde yok olmakta olan bu dil, sadece 70 yaş ve üzeri kişiler bu dili kullanırken, ailenin geri kalan tüm bölümü İzmir ve İstanbul gibi büyükşehirlerde yaşamakta ve TİD’i günlük hayatta kullanmaktadır. Bu dilin son konuşucuları ise, muhtemelen 10 yıl içinde tükenmiş olacak ve Mardin İşaret Dili kaybolan bir dil özelliği olacaktır. Alanyazında işaret dilleri genel olarak üç şekilde sınıflandırılmaktadır: Topluların işaret dili, *aille işaret dili* ve *ev işaret dili* (Zeshan & de Vos, 2012). TİD büyük bir işitme engelli topluluk tarafından konuşulmakta ve yüzbinlerce konuşucusu olduğu bilinmektedir. Yok olmakta olan Mardin İşaret Dili belirli bir ailenin kendi aralarında konuştuğu bir dildir ve sadece o ailenin bireyleri arasında konuşulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Mardin İşaret Dili 20-30 konuşucusu bulunan Afrika’daki kabile dillerine çok benzemektedir.

Ev işaret dili ise, aslında gelişmiş bir dilbilgisel özelliği olmayan bir özelliktir (Goldin-Meadow, 2005). Bu tür genel olarak, anne ve babanın işiten ama çocuğun işitme engelli olduğu durumlarda ebeveynlerle çocuklar arasında iletişim sağlamak için belirli nesnelere **düzmece işaretler** (İng. *pseudo signs*) yoluyla üretilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de büyük toplulukların konuştuğu ve resmi işlemlerde kullanılan (TRT yayını gibi) tek bir işaret dili TİD’dir. Bu nedenle, başka bir işaret dili var mı diye aramak bu açıdan hem araştırmanın amacı dışında, hem de bilinen bir şeyi yeniden sınamak ile aynı olacaktır.

TİD’e ilişkin en büyük yanılgılardan birisi ise, bu dilin illere göre farklılık gösterdiği ve ölçünlü bir dil olmadığı şeklindedir. Yukarıda da açıklandığı gibi bir sözcüğün iki değişkesinin olması bu dilin; yani dilbilgisinin ölçünlü olmadığı anlamına gelmemektedir. Doğal ve beklenen bir özellik olan bu durum sadece bölgesel olarak dilin sözcüklüğünde değişme olduğunu göstermektedir. Benzer bir örnek üzerinden devam edersek eğer, Ankara’da *simit* ama İzmir’de *gevrek* denilmesi nasıl Türkçenin bir standardı olmadığı anlamına gelmiyorsa, TİD’de sözcüklüğünün değişmesi, bir standardı olmadığı anlamına kesinlikle gelmemektedir.

1.8 İşaret Dili Çalışmalarında Etik

Bilimsel çalışmalarda ve özellikle insanlar üzerine yapılan araştırmalarda belirli etik kurallara uyma zorunluluğu vardır. Bunun için ulusal ve uluslararası bilimsel meslek örgütlerinin etik yönetmeliklerini (Amerikan Psikoloji Birliği (APA) Etik Yönetmeliği, Türk Psikologlar Derneği (TPD) Etik Yönetmeliği, Amerikan Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği, İşaret Dili Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği vb.) temel alarak bu çalışma için Türk İşaret Dili Çalışmaları Etik Uygulamaları hazırlanmıştır.

1.8.1 Türk İşaret Dili Çalışmaları Etik Uygulamalar

1. Türk İşaret Dili sağır topluma ait doğal bir dildir. Çalışma yapan/yürüten kişiler tarafından herhangi bir şekilde “değiştirilmeye” ve “geliştirilmeye” çalışılmaz.
2. Türk İşaret Dili Çalışmaları yapabilmek ve yürütebilmek için belli bir dilsel yetkinliğe ve Sağır kültürüne ilişkin bilgiye sahip olunması gerekir. Eğer bu koşul yoksa işaret dili tercümanı yardımıyla araştırmasını sürdürebilir. Fakat çeviri sürecinde çevirmen kaynaklı hatalar olabileceğini düşünmesi gerekir. Bu nedenle işaret dillini dilbilgisine yönelik araştırmaya gerçekleştiriyorsa hem doğrudan Sağır bireyler yardımıyla işaret dilini öğrenmeli hem de araştırma sürecinde Sağır bireyin dilsel yetisinden yararlanmalıdır.
3. Türk İşaret Dili Çalışmaları yapabilmek ve yürütebilmek için etik uygulamalar yapma zorunluluğu vardır.
4. Türk İşaret Dili Çalışmalarında toplum ve sağır toplum için en yüksek yarar gözetilir.
5. Türk İşaret Dili Çalışmalarında bireyler, gruplar, toplum ve sağır topluma hiçbir şekilde zarar verilmez, çalışmalardan edinilen bilgiler kötüye kullanılamaz, çalışmaları yapan/yürüten ve katılımcılar eşit ve denktir.
6. Çalışma başlamadan önce yapan/yürüten kişiler katılımcı adaylarına çalışma hakkında tam ve eksiksiz bilgi vermek zorundadır. Bu verilen bilgiler hem Türkçe yazılı olarak hem de Türk İşaret Dili’nde verilmek zorundadır.
7. Hiçbir kişi çalışmaya katılmaya zorlanamaz. Çalışmaya katılan kişiler çalışmayı yapan/yürüten kişilerce katılımcının istemediği eylem ve dil üretimine zorlanamaz.
8. Her bir katılımcı istedikleri an, neden göstermeksizin çalışmaya katılmaktan vazgeçebilir. Bu durumda katılımcı maddi/manevi zarara uğratılamaz.
9. Çalışmalardan elde edilen bilgiler yapan/yürüten ve katılımcıların izni olmaksızın kullanılamaz, başkalarıyla hiç bir nedenle paylaşılamaz.
10. Yapılan çalışmaların amacı gizlenemez, yapan/yürüten kişiler katılımcıları doğru ve eksiksiz bilgilendirmekle, maddi koşulları belirtmekle, elde edilen bilgilerin ne amaçla kullanılacağını açıklamakla yükümlüdür.
11. Çalışmalardan elde edilen bilgi ve belgeler aksi belirtilmediği sürece maddi kazanç için kullanılamaz.
12. Çalışmalardan elde edilen bilgi ve belgeler çarpıtılamaz, çıkar gözetilerek değiştirilemez.
13. Çalışmayı yapan/yürüten kişiler yeni bir işaret üretemez, yeni bir dil yapısı üretmeye çalışmaz, var olan işaretleri ve dil yapılarını değiştirmeye çalışmaz.
14. Katılımcılar isterlerse çalışma katıldıkları bölümün bir kopyasını talep edebilirler.

1.9 Yöntem

Veri toplama aşamaları, hem uluslararası etik kurullara hem de işaret dilinden kullanılan yöntemlere uygun olarak yapılmıştır. Katılımcılar tamamen gönüllü olarak projede yer almış ve “doğal” veri toplama sürecine en yakın olan *yarı-yapılandırılmış* yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan yöntem, örneklem, veri tabanı ve örneklem veri tabanı aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1.1 Bu çalışmada kullanılan yöntem, örneklem, veri tabanı ve örneklem veri tabanı.

Veri Toplama Yöntemi:	Yarı-Yapılandırılmış Yönteme uygun olarak “Konu Üretim Testleri” ve Resim/Video Üretim Testleri)
Örneklem:	26 ilden doğuştan ya da erken dönümden işitme engelli olmuş 12 yaşından büyük 113 kişi
Veri Tabanı:	6.240 dakikadan ve tahmin olarak 800.000 sözcükten oluşmakta
Örneklem Veri Tabanı:	ELAN programı ile çözümlenmiş ve tüm dökümantasyon çalışmaları tamamlanmış 165.000 sözcük

1.9.1 Çalışma ekibi

Bu ölçekte bir çalışma, ancak işaret dili araştırmalarında deneyimli ve uzman araştırmacılarla ve uygun teknik ve saha ekipleriyle gerçekleştirilebilir. Bu nedenle çalışma ekibi, hem yurtiçi hem de yurtdışındaki üniversitelerde çalışan, TİD alanında en az beş yıllık deneyimi olan, uluslararası projelerde görev almış akademisyenlerden oluşturulmuştur. Projenin teknik ve saha ekibi ise TİD projesi deneyimi olan ve farklı teknik alanlarda uzmanlığı bulunan işitme engelli/sağır kişilerden oluşmaktadır. Proje 7 kişilik bir akademik ekip ve 8 kişilik bir teknik ekip ile gerçekleştirilmiştir.

1.9.2 Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur (Onam) Formu ve Dilsel Bilgi Formu

Katılımcı adayları proje hakkında bilgilendirildikten ve video kayıtlarının alınması için izinleri alındıktan sonra projeye katılmışlardır. Bunun için ulusal ve uluslararası bilimsel meslek örgütlerinin etik yönetmeliklerini (Amerikan Psikoloji Birliği (APA) Etik Yönetmeliği, Türk Psikologlar Derneği (TPD) Etik Yönetmeliği, Amerikan Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği, İşaret Dili Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği vb.) dikkate alarak bir “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur (Onam) Formu” hazırlanmıştır. “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu” (İng. *consent form*) insanlarla yapılan her türlü bilimsel araştırmada hazırlanması gereken ve katılımcılara araştırmanın ne amaçla yapıldığı, toplanan verilerin ne şekilde ve ne kadar süreyle korunacağı, kimlerle paylaşılacağı vb. konularda bilgi veren ve

katılımcılardan imzalı bir şekilde her bir madde için izin istenen bir formdur. Bu formda, araştırmayı yapan kurum ve kurumun iletişim bilgileri ile gerektiğinde daha ayrıntılı bilgi alınabilecek platformlar hakkında bilgiler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Gönüllülük, gizlilik ve araştırmayı sonlandırma esaslarının açıklandığı bu formda, katılımcıya uygulama sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden ötürü kendisini rahatsız hissettiği durumlarda herhangi bir neden göstermeksizin cevaplamama veya video kaydı işini yarıda bırakıp çıkmakta serbest olduğu da belirtilmiştir. Onam Formu ile kişilerin video kayıtlarını bilimsel amaçlar için yazılı kaynaklarda, internet ortamında ve sunu gibi toplantılarda izin verip vermediklerinin belgelendirilmesi sağlanmıştır. Form araştırmanın başında katılımcı adayı tarafından okunmuş ve adayın Türk İşaret Dili'nde de aynı bilgi verilmiştir. Adayın sorularına TİD'de cevaplar verilmiş ve adayın olumlu rızası alındıktan sonra katılımcı olarak araştırmaya dahil edilmiştir.

Dilsel Profil Formu'nda ise katılımcıların demografik bilgileri, çocukluklarının geçtiği şehirleri, iletişim bilgileri, eğitim bilgileri, işitme durumu bilgileri, TİD'i ne kadar süredir kullandıklarını, günlük hayatlarında kullanıp kullanmadıkları, işitme cihazı kullanıp kullanmadıkları, ailelerindeki işitme engelli kişi sayısı ve katılımcıdan büyük olup olmadıkları, okul öncesi işaret dilini ne kadar kullandıkları gibi bilgiler sorulmuştur. Onam formunun uygulanma sürecinde çıkabilecek olası sorunlar bu form için de geçerli olduğundan, saha sorumlularına ve teknik personele, eğer kişi yetkin şekilde Türkçeye sahip değilse, bu formu ikidilli (Türkçe ve TİD) olarak nasıl sunacakları hakkında eğitim verilmiştir. Böylece işitme engelli katılımcılar kendilerine en uygun (fizyolojik nedenlerden dolayı) dil olan TİD'de de formu okumuş olacaktır. Bu iki form, bu bölümün sonunda ek olarak verilmiştir.

1.9.3 Saha çalışmaları ve katılımcılar

TİD dilbilgisini ve olası bölgesel farklılıkları en iyi şekilde ortaya çıkartabilmek için katılımcıların mümkün olduğunca, Türkiye sağır toplumu çeşitliliğini temsil edebilmeleri sağlanmıştır. Bunun için işitme engelli popülasyonun, derneklerin ve okulların yoğun olduğu illerde ve Türkiye'nin dört bir yanında veri toplanmıştır. Projenin yürütüldüğü 6 farklı bölgenin her birinde saha sorumlusu görevinde bulunan ve bölgenin dilsel özelliklerini iyi şekilde tanıyan Sağır görevlileri, veri toplama işlemlerini yürütmüştür.

Tablo 1.2 Saha çalışması yapılan bölgeler ve bu bölgelerdeki iller.

1. Bölge	Muğla, Denizli, İzmir, Balıkesir, Çanakkale
2. Bölge	Edirne, İstanbul, Kocaeli, Bursa
3. Bölge	Eskişehir, Ankara, Kayseri, Sivas
4. Bölge	Samsun, Trabzon, Rize, Erzurum, Kars
5. Bölge	Van, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa
6. Bölge	Adana, Mersin, Konya, Antalya

Her bir ilden en az 4 katılımcıdan veri toplanmıştır. Veri toplanan illere göre katılımcı sayısı şu şekildedir:

Tablo 1.3 Veri toplanan illerdeki katılımcı sayısı.

Sayı	İl	Katılımcı Sayısı
1	Muğla	4
2	Denizli	4
3	İzmir	8
4	Çanakkale	4
5	Balıkesir	4
6	Edirne	4
7	İstanbul	4
8	Kocaeli	4
9	Bursa	4
10	Eskişehir	4
11	Ankara	4
12	Samsun	4
13	Trabzon	5
14	Rize	4
15	Erzurum	4
16	Kars	4
17	Van	4
18	Batman	4
19	Diyarbakır	4
20	Şanlıurfa	6
21	Adana	4

¹ İşitme engellilik alanyazını incelendiğinde, işitme engelli bireylerin işitme kaybından dolayı, konuşma diline erişiminde güçlüklerle yaşadıkları genel olarak bilinmektedir. Bu nedenle, farklı bir iletişim kanalı bulunan (modality), işaret dilinin bu bireylerin fizyolojik engellerini ortadan kaldırdığı ve iletişim sürecinde daha erişilebilir bir dil olduğu bilinmektedir. Bu durum, görme engelli bireylerin Braille alfabesini kullanması durumu ile benzer özelliktedir.

22	Mersin	6
23	Konya	4
24	Antalya	4
25	Sivas	4
26	Kayseri	4
Toplam		113

1.9.4 Katılımcılara ait demografik bilgiler

26 farklı ilden toplam 113 farklı katılımcının oluşturduğu örneklemin özellikleri şu şekildedir. Projeye katılacak denek seçiminde cinsiyet eşitliği sağlanmaya çalışılmış olmasına karşın, birçok nedenden dolayı %100 bir eşitlik şuana kadar elde edilen illerde sağlanamamıştır. Projede hedeflenen işitme engelli katılımcıların çok az oranda ve özel kişiler olması nedeniyle, bu durum gözlemlenmiştir.

Bilindiği gibi toplumda işitme engelli doğma oranı yaklaşık %0,2-0,3 arasında değişmektedir ve genel toplum içinde çok az sayıyı oluşturmaktadır. Projeye dahil edilecek katılımcıların doğuştan ya da erken dönemde (0-3 yaş arası) işitme kaybına maruz kalması, başka engeli bulunmaması (zihinsel vb.), erken dönemde 0-5 yaş arası TİD ediniminin başlaması, günlük hayatını Sağır Toplumu içinde geçirip iletişim dili olarak TİD'i kullanması gibi farklı ölçütlere sahip olması istenmektedir. Ayrıca erken dönemde TİD'i edinimi gerçekleşmesi için işitme engelli bireyin Sağır aile içinde yaşıyor olması gerekmektedir (ayrıca bkz. Kemaloğlu, yayımda).

İşitme engelli bireyin Sağır ailede doğma oranı (genetik nedenlerden dolayı) işitme engeli popülasyonu içinde %5-6 arasında değişmekte olduğu için, hem kendisi hem de ailesinin işitme olma durumu genel toplam içinde %0,02 (on binde iki) orana sahiptir (Bkz. Kemaloğlu, yayımda). Türkiye nüfusunun 70 milyon olduğu temel alınırса projeye dahil olma ölçütlerinden sadece ikisine uyan 7.000 işitme engelli katılımcı bulunmaktadır. Diğer ölçütlerde uygulandığında bu sayı çok aza indirilmekte ve veri toplanan grubun çok özel nitelikte olduğu gösterilmektedir.

Tablo 1.4 Bölgelere göre katılımcıların cinsiyet bilgileri.

	Kız	Erkek	Toplam
1. Bölge	7	17	24
2. Bölge	8	8	16
3. Bölge	9	8	17
4. Bölge	9	12	21
5. Bölge	7	11	18
6. Bölge	10	8	18
Toplam	50	63	113

Katılımcıların farklı yaş gruplarından olmalarına dikkat edilmiştir. Böylelikle olası hem bölgesel hem kuşak farklılıkları gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1.5 Bölgelere göre katılımcıların yaş aralıkları.

	12-19	20-35	36-50	50 ve üstü	Toplam
1. Bölge	2	11	4	7	24
2. Bölge	2	12	2	0	16
3. Bölge	1	12	4	0	17
4. Bölge	2	15	3	1	21
5. Bölge	1	15	2	0	18
6. Bölge	4	10	4	0	18
Toplam	12	71	19	8	113

Katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyinde de farklılıklar taşımasına dikkat edilmiş ve olası farklılıklar gözlemlenmeye çalışılmıştır. Veri toplama sürecine katılan katılımcıların öğrenim düzeylerine bakıldığında ilkökul, ortaokul ve lise mezunu oldukları görülmektedir. Buna göre, Türkiye'deki işitme engellilerinin üniversite ya da yüksek lisans-doktora mezunu olma oranı %2'den daha az olduğu için tamamen bir eşit dağılıma erişilmesi beklenmemiştir (Bkz. Kemaloğlu, yayımda). Ayrıca zorunlu eğitim süresinin değişmesi nedeniyle daha çok lise mezunu işitme engelli katılımcılar bulunmaktadır. Katılımcıların öğrenim düzeylerine göre dağılımı şu şekildedir.

Tablo 1.6 Bölgelere göre katılımcıların öğrenim düzeyleri.

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Yükseklisans Doktora	Toplam
1. Bölge	4	7	13	0	0	24
2. Bölge	2	0	11	3	0	16
3. Bölge	0	3	11	3	0	17
4. Bölge	3	1	14	2	0	20
5. Bölge	2	1	9	6	0	18
6. Bölge	0	3	11	4	0	18
Toplam	11	15	65	18	0	113

1.9.5 Veri toplama

TİD Dilbilgisi araştırması için gereken veriler, uygun ve taşınabilir bir stüdyo kurulması ve ekipmanların doğru şekilde konumlanması ile mümkün olabilmektedir. Görüntülerin verimli olarak kaydedilebilmesi, kayıt sonrasında görüşmecinin yaptığı el, yüz ve vücut hareketlerinin sağlıklı bir şekilde görülüp çözümlenebilmesi için, çekimler sırasında yeşil renkte Chroma Key arka fon kullanılmıştır. Bu arka fonu taşıyacak ayakların monte edilmesi ve arka fonun yüksekliği her çekimde aynı şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Görüntülerin aynı parlaklıkta olmasını sağlamak amacıyla üç adet 800 W gücünde sürekli ışık kaynağı stüdyoya yerleştirilmiştir. Işıklar görüşmecilere direkt olarak yönlendirilmemiştir. Çünkü ışık görüşmecilere doğrudan olarak yönlendirildiğinde, hem görüşmecinin rahatsız olacağı, hem de çekimler sırasında çok parlak görüntü alınmasına sebep olacağı dikkate alınmıştır.

Çekimler sırasında iki adet yüksek çözünürlüklü ve taşınabilir kamera kullanılmıştır. Kameralar görüşmecilerin bütün hareketlerini net görüntü alabilecek açı ve uzaklıkta kullanılmıştır. İki kameradan her biri esas olarak bir görüşmeciyi kaydedecek şekilde konumlanırken, aynı zamanda diğer görüşmeciyi de kadrada tutmak suretiyle, ilk kamerada gözden kaçabilecek hareketlerin, ikinci kamera tarafından tespit edilmesini mümkün kılınmıştır. Kameraların konumlanmasında kumandalı tripodlar kullanılmıştır.

Böyle bir çalışmada, katılımcıların oturma düzeni oldukça önemlidir. Özellikle *Yarı-Yapılandırılmış İşaretleşme Ortamı* yöntemleriyle veri toplandığında iki katılımcı kayıt altına alınmalıdır. *Yarı-Yapılandırılmış İşaretleşme Ortamı*nda konuların anlatımında katılımcının birisi diğerine konu hakkında bildiklerini aktarmalıdır. Bu nedenle, oturma düzeninde katılımcılar birbirine bakacak şekilde ve birbirlerinin en azından üst bedenlerini görececek şekilde oturtulmuştur. Aralarında birbirlerini görmeye engel teşkil edecek herhangi bir nesne yer almamıştır. Ayrıca, kayıtların uzun süreceği göz önüne alınarak iki katılımcı rahat bir şekilde sandalyelerde oturtulmuş, aralarında masa, sehpa vb. malzeme yer almamıştır. Resimlerin kullanıldığı kayıtlar sırasında resimler renkli basılı kitap

haline getirilmiş kartlardan veya bilgisayar ekranından gösterilmiştir. Videolar ise bilgisayar tam ekran modunda gösterilmiştir.

1.9.5.1 Veri toplama materyalleri

Sözcük listesinden oluşan *Yarı-Yapılandırılmış İşaretleşme Ortamı* ve görsel görüşme materyalleri (resim ve video filmler) olmak üzere iki grup görüşme materyali hazırlanmıştır. Konu üretim testleri ile olabildiğince farklı konularda işaretlerin/sözcüklerin elde edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, uluslararası araştırmalarda kullanılan, resim ve video üretim testleri de kullanılmıştır (Slobin, 1986). Bunlarla da TİD'deki karmaşık eylem yapılarının ve sınıflandırıcıların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

TİD diğer diller gibi, kendine özgü ayrı bir yapıya sahip olduğundan, sözcüklerin kullanıldığı soru formlarının mümkün olduğunca tek sözcükten oluşması sağlanmıştır. Türkçe birkaç sözcük veya tümce kullanımından kaçınılarak, katılımcının mümkün olduğunca az bir şekilde Türkçe'den etkilenmesi amaçlanmıştır. Önceki yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenerek, çok fazla sayıda ve türde sözcük üretimini tetikleyecek *Yarı-Yapılandırılmış İşaretleşme Ortamı* Sözcük Listesi araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Pilot uygulamalar sonucunda ise üst kavramlar, daha kolay anlaşılabilirlik, yakın kavramlar, sosyo-kültürel özellikler, konu çeşitliliği ve eski sözcüklere ulaşılabilme amacıyla 68 sözcüklü bir konu listesi oluşturulmuştur.

Veri toplama sürecinde farklı sosyo-kültürel ve eğitim düzeyinden katılımcının yer alması beklendiği için, sözcük listesinin uygulanması sürecinde katılımcıların terimleri eşit düzeyde anlamaları sohbetin devamı için önemli görülmüştür. Saha uygulamalarında kullanılan 68 maddeden oluşan ve kapsam geçerliği/güvenirliliği olan bir yapıda bulunan konu içerikli Sözcük/Konu Listesi şu şekildedir.

Tablo 1.7 Konu başlıklarına göre oluşturulan sözcük listesi.

Psikoloji	Hobi
Anılar	Üniversite
Coğrafya	Muhasebe
Hastane	Göç
Ekonomi	Askerlik
Tercüman	Doğum
Spor	Market
İletişim	Yabancı ülkeler
Televizyon	Fotoğrafçılık
Kitap Okuma	İlk Yardım
Teknoloji	Trafik
Dernek	Mahkeme

Türk İşaret Dili	Özel eğitim
Hayvanlar	Fizik
Din	Kimya
Ayrımcılık	Matematik
Deniz	Türkçe
Reklam	Yabancı dil
Araştırma	Resim
Güvenlik	Müzik
Turizm	Ulaşım
Sinema	Meslek
Eğlence	Teknik İşler
Fabrika	Giyim
Yemek	Doğa
Konferanslar	Kültür
Futbol	Orman
Terör	Şiddet
Evlilik	Aile
Altyazı	Banka
Yaşlılık	Okul
Gençlik	Eğlence
Seçim	Politika
Hastalıklar	Gezilecek Yerler

.....

Görsel görüşme materyalleri olarak uluslararası dilbilim saha çalışmalarında kullanılan bazı materyaller ve konuşma içermeyen filmler kullanılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

1. Benjamin Bruening Scope Fieldwork Project: Renkli maketlerden hazırlanmış olay örgüleri (77 adet resim).
2. Zeshan Resimli Karşıtlık Testi: Renkli resimli durum anlatım kartları (29 adet resim).
3. Pixar Short Movies: Çizgi karakterlerle hikâye anlatımı (sesli, renkli, toplam 12 video filmi).

Bu resimler ya bilgisayar ekranında PowerPoint ya da Adobe Reader programlarından biri kullanılarak gösterilmiş ya da renkli çıktı alınarak ve spiralle birleştirilmiş resimli kartlar şeklinde gösterilmiştir. Filmler ise bilgisayarda tam ekran olarak gösterilmiştir. Katılımcı bilgisayar ekranında gördüğü resme bakıp gördüğünü diğer katılımcıya anlatmıştır. Benzer şekilde, katılımcı bilgisayar

ekranında tam ekran olarak gösterilen video filmini izleyerek, gördüğünü kamera arkasında yer alan diğer katılımcıya anlatmıştır. Katılımcıların tümünün resimlerin hepsine bakması ve bütün filmleri izlemesi ve anlatması bu proje kapsamında beklenmemiştir.

1.9.6 Veri çözümleme

Bu çalışma çerçevesinde, dünyada da benzer araştırmalarda kullanılan ve Hollanda'da geliştirilen ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) programı kullanılmaktadır. Bu program Hollanda'nın Nijmegen şehrinde bulunan Max Planck Psikodilbilim Enstitüsü tarafından geliştirilmiştir. Şu anda dünyada görsel ve sessel verilere dayalı jest ve işaret dilleri araştırmalarında çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu program alınan kayıtların, birçok segmentte çözümleme yapılmasına olanak tanıyan tek programdır. Örneğin bir segmentte ise, kayıt altına alınan kişinin o an yaptığı hareketler çözülmemekte, başka bir segmentte, dilbilgisel çözüm kodlanabilmektedir. İhtiyaç duyulduğu durumda, aynı kayıtlara farklı segmentler eklenip başka veriler de kodlanabilmektedir.

Yapılan kayıtlardan örnekler ELAN programı aracılığıyla ortak notasyon sistemi kullanılarak çözülmemiştir. Notasyon sayıları, miktarları, sesleri ya da değerleri temsil için özel bir alanda kullanılan figürler veya semboller sistemidir.

ELAN programının Hollanda'da geliştirilmiş olması ve genelde Hollanda ve İngiliz İşaret Dilleri ile çalışılmasına yönelik yaratılmış olması sebebiyle, notasyon ve çözümleme yöntemleri için BSL ve Hollanda İşaret Dili için geliştirilen notasyon sistemi örnek alınmış ve kullanılmıştır. ELAN programı için kullanılan başka bir notasyon sistemi bulunmamaktadır.

İşaret dilleri çözümlemelerinde konuşma dilleri çözümlemelerinden farklı olarak büyük harf kullanılmaktadır. Bu nedenle ELAN çözümlemelerinde ve metinlerde BÜYÜK HARF ile gösterilen çözümlemeler işaretlere aittir. Adılar işaret parmağı ile yapıldığı için ve ben anlamına gelen birden fazla işaret olduğu için ad ve adılı ayırmak amacıyla İngilizce'de INDEX kullanılmaktadır. Bu projede bunu kısaltarak ve uluslararası anlaşılabilirliğini artırmak için X kullanılmaktadır. Bu projede X1, birinci tekil şahıs; X2, ikinci tekil şahıs; X3, üçüncü tekil şahıs şeklinde kodlanmaktadır. Başka işaret dillerinde olduğu gibi TİD'de kimi işaretler birbiri ile biçimbilimsel açıdan birleşmekte ve bu birleşimi göstermek için "+" (İŞARET+İŞARET) kodu kullanılmaktadır. Bu işaret olumsuzlama işaretinin bir önceki işaret ile birleştiği durumlarda (örn. BİLMEK+DEĞİL) kullanılmaktadır. Bununla birlikte "Λ" işareti ise, işaret dilinde tek bir sözcük/birim olarak görülen yapının konuşma dilinde bir çok sözcük ile aktarıldığında kullanılmaktadır. Ayrıca, tümcenin soru olduğunu belirtmek için soru işareti "?" kullanılmaktadır (örn. SORMAK X2?), işaretin tekrar tekrar yapıldığı durumlarda "+" işareti (örn. AYNI+), özne-nesne-eylem uyumunun işaret alanında gerçekleştirildiği durumlarda adılar eyleme birleşik bir şekilde (örn. X3GÖRMEKX1?) yapılmaktadır.

Yapılacak olan çözümlemelerde kullanılması gereken bazı kodlamalarla

ilgili fikir alışverişinde bulunulmuş ve aşağıdaki listede yer alan temel kodlamalar üzerinde ortak kalınmıştır (Tablo 1.8 ve Tablo 1.9). TİD alanyazınında da benzer kodlamalar daha önce kullanılmıştır (Arık, 2013 içindeki çalışmalar).

Tablo 1.8 Adıl ve uyum için ELAN programında kullanılan kodlama sistemi.

Ben	x1
Sen	x2
O	x3
Biz	y1
Siz	y2
Onlar	y3
Ben -> Sen	x1-x2
Sen -> Ben	x2-x1
O -> Ben	x3-x1
Ben -> O	x1-x3
O -> Sen	x3-x2
Sen -> O	x2-x3

Tablo 1.9 ELAN programında kullanılan diğer kodlama sistemi.

Türkçe çeviri karşılığı	Türk İşaret Dili Kodlama Biçimi
Bilmiyorum	BİLMEK+DEĞİL
Görmedim	GÖRMEK+DEĞİL
Sordun mu?	SORMAK x2?
Sordun mu?	x1SORMAKx2?
Gördün mü?	GÖRMEK x2?
Gördün mü?	x3GÖRMEKx1?
Acı çektim	ACI^ÇEKMEK
Gittim	GİTMEK
Misafir gitmek	MİSAFİR x3
Gitmedim	GİTMEK+DEĞİL

Aynı aynı aynı	AYNI+
Berna, Hasan, Sinan	(ÖZEL İSİM)

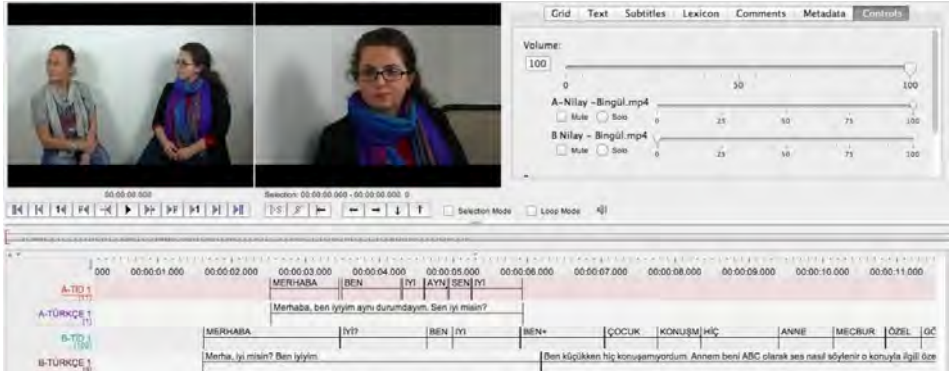
TİD'e yönelik şüana kadar yapılan projeler daha dar kapsamlı ve belli bir dilbilgisel yapının üstünde olduğu için, saha sorumlularının ELAN çözümlemesi sürecinde TİD'deki bazı işaretlerin Türkçe karşılıklarını bulma sürecinde beklendiği gibi kimi zorluklar yaşanmıştır. Bununla birlikte, proje ekibinin ELAN programı bilgisi ve deneyimi farklılık gösterdiği için Akran/Uzman Eğitimi modeli temel alınarak, mobil uygulama üzerinde "Türk İşaret Dili Saha Araştırma Grubu" adı altında yeni bir grup açılmıştır. Bu yöntemle ile bu gruba dahil edilen proje araştırmacıları ve personelinin, saha sorumlularının ELAN çözümlemesinde karşılaştıkları sorunlara en kısa zamanda çözüm bulması amaçlanmıştır.

ELAN programı sayesinde iki farklı kameradan gelen görüntüler aynı ekranda zaman senkronizasyonu yapılarak alınmış ve kodlamalar yapılmıştır. Yarı-Yapılandırılmış İşaretleşme Ortamı pilot çalışmasından elde edilen video kayıtları ve çözümlemelerinden alınan kesitlerden bazı örnekler aşağıda yer almaktadır. Aşağıdaki üç örnekte de görüldüğü üzere, iki ayrı ekrandan gelen görüntü aynı zaman diliminde senkronize edilmiştir. Böylelikle birinci ekranda Kamera 1'de her iki katılımcının görüntüsü yer alırken, ikinci ekranda Kamera 2'den gelen sadece asıl katılımcının olduğu görüntü yer almaktadır. Ekranın altındaki tuşlar sayesinde filmlerin görüntülerinde milisaniyelik kaydırmalar yapılabilir (Şekil 1.7).

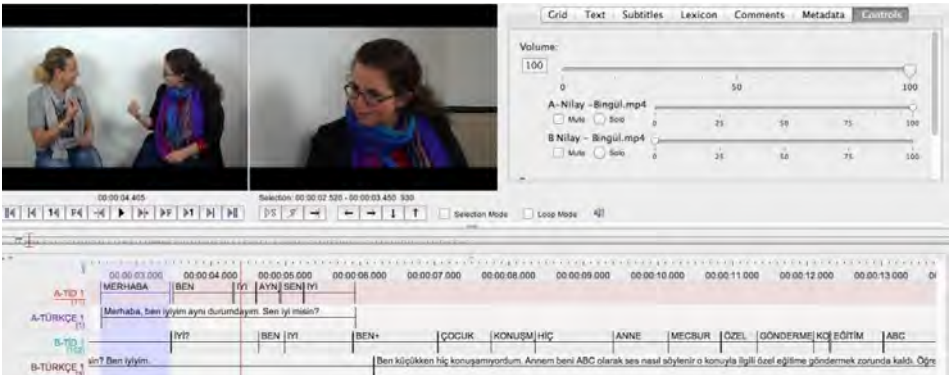
Şekil 1.7 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümleme görüntülerinden bir kesit.

Şekil 1.7'de görüldüğü üzere, ELAN'da 1. ve 2. kameralar senkronize edildikten sonra çözümlemeler başlamıştır. Çözümleme satırının ilkinde soldaki katılımcı (A-TİD), ikinci satıra da sağdaki katılımcının (B-TİD) işaretleri çözümlenmiştir. Çözümlemede yukarıda anlatıldığı gibi, büyük harfler kullanılmıştır. Her bir işaretin süresi seçilmiş, başlangıç ve bitiş anları belirtilmiştir. Kırmızı çizgi ile hangi işaret anına gidilmek istenirse oraya gidilebilmekte ve o andaki katılımcıların işaretleri görülebilmektedir. Ekran görüntüsünden alınan kesitte görülen kırmızı çizgi soldaki katılımcının (A-TİD) DOĞMAK işaretini yaptığı andaki görüntüsüdür.

Şekil 1.8 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümlemesi, iki satır arttırılmış çözümleme görüntülerinden bir kesit.

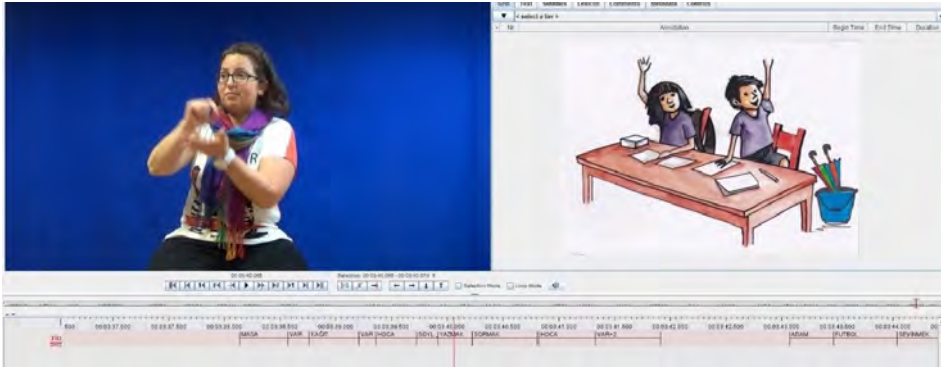
Şekil 1.8’de ise Şekil 1.7’deki çözümlemeden farklı olarak, iki çözümleme satırı daha eklenmiştir. Bunlar, A-TÜRKÇE 1 ve B-TÜRKÇE 1. A-TÜRKÇE 1, A-TİD 1’in hemen altına konulmuştur. Bu satırda soldaki katılımcının işaretlerinin tümce olarak Türkçe karşılığı, başlangıç ve bitiş noktaları belirtilerek verilmiştir. Böylelikle, katılımcının MERHABA BEN İYİ AYNI SEN İYİ işaretlerinin Türkçede *Merhaba, ben iyiyim, aynı durumdayım, sen iyi misin?* karşılık geldiği belirtilmiştir. Aynı şekilde, B-TÜRKÇE 1 ise B-TİD 1’in hemen altına konulmuştur. Bu satırda da sağdaki katılımcının işaretlerinin tümce olarak Türkçe karşılığı, başlangıç ve bitiş noktaları belirtilerek verilmiştir. Böylelikle, katılımcının MERHABA İYİ? BEN İYİ işaretlerinin Türkçede *Merhaba, iyi misin? Ben iyiyim* karşılığına sahip olduğu belirtilmiştir. Dikkat edilmesi gereken nokta, her iki katılımcının işaretleri karşılıklı ve hemen hemen aynı anda yapmış olmalarıdır. Bu, gündelik hayatta hem konuşma hem de işaret dillerinde karşılaşılan bir durumdur. Sadece sağdaki katılımcı bir kaç milisaniye önce MERHABA demeye başlamış ve işaretleşmenin devamı soldaki katılımcının tümcesi bitene kadar aynı anda gerçekleşmiştir. Bu durum, çözümleme satırlarında aynı zaman aralığı kullanılarak anlaşılmaktadır. Bütün bu çözümlemeler istenirse daha sonra başka Excel, html gibi başka programlara aktarılabilir. Bu aktarmalarda zaman kodları da sabit kalmaktadır.

Şekil 1.9 Pilot uygulama, ELAN Programı çözümlemesi, zaman aralığına göre çözümleme görüntülerinden bir kesit.

Şekil 1.9'da ise, yukarıdaki iki resme ek olarak, kırmızı çizgi yardımıyla herhangi bir zaman aralığına gidilebileceği ve o zaman aralığında katılımcıların işaretlerinin anlamının görülebileceği belirtilmektedir. Ayrıca, belli bir zaman aralığı da seçilebilmektedir.

Resim ve video kullanarak elde edilen pilot uygulama verilerinin kayıtları ve çözümlmeleri EK 12'de sunulmuştur. Saha sorumluları ve görevli personele, resim ve video filmleri kullanılarak yapılan pilot uygulama kayıtlarının da ELAN programı ile çözümlmesi öğretilmiş ve pratik uygulama yapmaları sağlanmıştır. Bu çözümlmelerde kullanılan yöntem yukarıdaki örneklerden şu şekilde farklıdır. Yarı-yapılandırılmış işaretleşme ortamı sözcük listesi, pilot uygulama verilerinde her iki kameradan gelen kayıtlar ekrana aktarılıp senkronize edilirken, resim ve video kullanarak toplanan pilot uygulama verilerinin çözümlenmesinde kullanılan tek kameradan gelen kayıtlar bir ekranda, katılımcının anlattığı resim veya video ise diğer ekranda senkronize edilmiştir. Aşağıda iki görüntü örneği kesiti verilmiştir (Şekil 1.10 ve Şekil 1.11).

Şekil 1.10 Görsel materyal kullanılarak yapılan pilot uygulamanın ELAN çözümlemesinden örnek görüntü kesiti.

Şekil 1.10'da katılımcı ekranın sağında verilen resme bakarak karşısında oturan katılımcıya resimde gördüklerini anlatmıştır. Çözümleme esnasında bu video kaydı ELAN'a aktarılmıştır (ekranın sol tarafı). Ekranın sağ tarafına ise anlattığı resim yerleştirilmiştir. Bu şekilde çözümleme sırasında katılımcının neyi anlattığı açık ve net olarak görülebilmektedir. Bundan sonra bir çözümleme satırı oluşturularak (TİD) ve her bir işaret tek tek ve büyük harf kullanarak çözümlenmiştir. İleride ikinci bir çözümleme satırı oluşturularak bu işaretlerin tümce tümce Türkçedeki karşılıkları eklenmiştir.

Şekil 1.12 Video kayıtları için kodlama sistemi.

Videoların kodlanması iki farklı kamera dâhil edilerek yapılmıştır. Şekil 1.12’de görüldüğü gibi, her klasörün içinde her iki kameranın videoları koyulmuştur. Kodlama sürecinde sağ tarafta oturan katılımcı için “A” sol tarafta oturan katılımcı için ise “B” kodu verilmiştir. Böylece örneğin, “35-001A” kodlu video; İzmir ilinde ilk 10 dakika içinde, sağ tarafta oturan katılımcıyı hedef alan videoyu gösterecektir. Dosyaların tümünün için ELAN programının uzantısı olan .eaf ve .pfsx kodlu dosyalarda koyulmuş ve erişilebilir biçimde videoları görüntülemek amaçlanmıştır. Bütün dosyalar bir bulut sunucuda tutulmuş ve ekibin görev ve sorumluluklarına göre erişim hakları sağlanmıştır. Ayrıca, **tanımlayıcı veri kodları** (İng. *meta-data*) oluşturulmuş çözümleme/transkripsiyon yapılan dosyalar not edilmiştir. Böylelikle, farklı şehirlerde çalışan ekibin tek bir sistem üzerinden hareketi sağlanmıştır (Şekil 1.12).

1.10 Bu kitabın özeti

Bu kitap daha önceki ulusal ve uluslararası bilimsel bulgulardan yararlanıp, bilimsel araştırma etik kurallarına uyarak, 26 ilde anadili TİD olan 113 sağır katılımcıdan doğal yöntemlerle elde edilen verilerle oluşturulan bir derlemden bilgisayarlı dilbilim ve derlemdilbilimi yöntemlerini kullanarak, TİD’in dilbilgisel yapısının Türkçe gibi konuşma dillerinden hangi açıdan farklılık gösterdiğini betimlemekte, TİD’in sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizim gibi temel dilbilim alanlarındaki görünümü ortaya koymakta ve sözcük düzeyinde bölgesel farklılıkların ve bu işaretlerin anlamsal özelliklerin saptamaktadır.

Kitabın bölümleri şu şekildedir: Giriş ve Yöntem bölümünün yer aldığı **Bölüm 1** (Bu bölüm). Bu bölüm ilk önce işaret dillerini tanıtmış ve işaret dilleri ile konuşma dillerinin birbirlerinden farklılaştıkları bazı noktalara değinerek neden işaret dilleri üzerine bilimsel araştırma yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu alt bölümler: İşaret dilleri hakkında bilinmesi gerekenler; İşaret dilleri ile konuşma dilleri arasındaki bazı farklılıklar (Dil modalitesi); Niçin işaret dillerini araştıralım? Ardından, işaret dilleri bilimsel çalışmalar tarihini ve işaret dilleri üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarıyla alanyazın taramasını vermiştir. Bunu takip eden bölümlerde

TİD tanıtılmış ve TİD kullanımında olası bölgesel farklılıklar tartışılmıştır. Kitabın da uyduğu İşaret Dili Çalışmalarında Etik Uygulamalar bildirgesinin ardından, bu çalışmanın temel aldığı yöntemler verilmiştir. Yöntem bölümünde bu çalışmayı yürüten ekipler tanıtılmış, saha çalışması sırasında kullanılan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur (Onam) Formu ve Dilsel Bilgi Formu verilmiştir. Ardından saha çalışmalarının nasıl yapıldığı ve katılımcılar ile ilgili çeşitli demografik veriler paylaşılmıştır. Bunu takip eden bölümlerde veri toplamanın nasıl gerçekleştiği, verilerin ELAN yazılımı yardımıyla ve belli bir notasyon ve kodlama sistemi kullanılarak nasıl çözümlendiği, ekipler arası veri paylaşımının nasıl gerçekleştiği ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Kitap özetinin yer aldığı bu alt bölümünün ile **Bölüm 1** sonlanmıştır.

Bölüm 2, toplumdilbilimsel görünüm konularını içermektedir. Bu bölüm, TİD'in tarihsel görünümleri ile başlamış ve Türkiye'deki Sağır toplumun tanıtımı ile devam etmiştir. Ardından Sağır toplumunun dilsel profili, iki dillilik, çok dillilik ve dil etkileşimi konuları tartışılmıştır.

Bölüm 3, işaret bilgisi ve işaretbilim (sesbilgisi ve sesbilim) konularını içermektedir. Bu bölümün alt başlıkları şu şekildedir: El abecesi, İşaretlerin iç yapısı, En küçük çiftler, Ele ait (manuel) işaretler, El dışı işaretler, Seslem yapısı, Eşzamanlılık ve ardılık, Ses olayları.

Bölüm 4, biçimbilim konularını içermektedir. Bu bölüm Türetimsel ve çekimsel biçimbilim, Sözcük sınıfları, Adıllar, Sınıflandırıcılar, Çoğulluk, Bileşik, Zaman, görünüş ve kiplik, Uyum başlıklarından oluşmaktadır. Bölüm 5, işaretdizim (sözdizim) konularına ayrılmıştır. Bu bölüm İşaret dizilişi (Sözcük dizilişi), Ad öbekleri, Tümce türleri, Olumsuzlama, Soru tümceleri, Sıralı yapılar ve yan tümcelerden oluşmaktadır.

Bölüm 6, anlambilim konularını içermektedir. Bu bölümler şunlardır: Anlam türleri; İşaret, tümce ve sözce anlamı; İşaret anlamı; Gösterimsellik (İng. *iconicity*); Metafor (Eğretileme); Benzetme (İng. *metonymy*); Tümce anlamı; Sözce anlamı.

Sonuç bölümünün (**Bölüm 7**) ardından kitapta kullanılan terimler ve kavramların İngilizce karşılıkları ve (gerektiğinde) açıklamaları **Kavramlar Listesi** bölümünde, ve terim ve kavramların kitabın hangi sayfalarında kullanıldıkları **Fihrist** bölümünde verilmiştir. Kitapta atıfta bulunulan yayınların yanısıra şimdiye kadar TİD üzerine yapılan bütün bilimsel yayınlar ve yayınlanan sözlükler de **Kaynakça** bölümünde yer almıştır.

Ek 1. Bilgilendirilmiş Onam Formu

TÜRK İŞARET DİLİ ARAŞTIRMA PROJESİ**BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU**

Proje Yürütücüsü: G&I Araştırma ve Danışmanlık

	Evet	Hayır
1. Katılımcı Bilgilendirme Formunu okuyup anladınız mı?	☐	☐
2. Size araştırmayla ilgili soru sorma, tartışma fırsatı tanındı mı?	☐	☐
3. Sorduğunuz tüm sorulara tatmin edici yanıtlar alabildiniz mi?	☐	☐
4. Araştırma hakkında yeterli bilgi aldınız mı?	☐	☐
5. Herhangi bir zamanda herhangi bir nedenle ya da neden göstermeksizin araştırmadan çekilme hakkına sahip olduğunuzu anladınız mı?	☐	☐
6. İşaret dili verinizin araştırmanın amaçları çerçevesinde, süresiz olarak depolanmasını ve çözülmesini istiyor musunuz?	☐	☐
6. Fotoğraflarınızın sunumlarda (konferans, ders vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
7. Fotoğraflarınızın yayınlarda (basım, CD/DVD, internet vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
8. Video görüntülerinizin sunumlarda (konferans, ders vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
9. Video görüntülerinizin yayınlarda (basım, CD/DVD, internet vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
10. Ses kayıtlarınızın yayınlarda (basım, CD/DVD, internet vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
11. Ses kayıtlarınızın sunumlarda (konferans, ders vs.) kullanılmasına izin veriyor musunuz?	☐	☐
10. Fotoğraflarınız, ses kayıtlarınız veya video görüntüleriniz, internet ortamında açık erişim şeklinde paylaşılabilir mi?	☐	☐

Tarih: ____ / ____ / ____

Adı / Soyadı: _____

Yer: _____

İmza: _____

Ek 2. Dilsel Bilgi Formu

Uygulama Tarihi:

Uygulama Yeri:

Denek Kodu:

**TÜRK İŞARET DİLİ ANADİLİ KONUŞUCUSU
İÇİN DİLSEL PROFİL FORMU**

A. Kişisel Bilgiler

1. Adı-Soyadı:
2. Cinsiyeti: Kız () Erkek ()
3. Doğum Tarihi:/...../.....
4. Doğum Yeri:
5. Çocukluk döneminde en çok yaşadığınız şehir:
6. Adres:
7. E-posta adresi:@.....

B. Eğitim Bilgileri:

1. Mezuniyet bilgisi: İlkokul () İlköğretim () Lise () Üniversite () Master/Doktora ()
2. Okula Başlama Yaşı:
3. Okul bilginiz:

	Kaç yıl?	Nerede?	İşitme Engelli/Normal Okul	Eğitim dili/dilleri
İlkokul				
Ortaokul				
Lise				
Üniversite				
Yükseklisans				
Doktora				

C. İşitme Durumu Bilgileri

1. İşitme engelli olarak mı doğdunuz? (Hayır ise işitme engelli olduğunuz yaşınızı yazınız):
 - a. Evet () b. Hayır ()yaşında
2. Türk İşaret Dilinden başka hangi işaret dillerini biliyor musunuz?
 - a. Uluslararası İşaret Dili ()
 - b. Mardin İşaret Dili ()
 - c. Diğer ()
3. İşitme cihazı kullanıyor musunuz? Evet () Hayır ()

D. İşaret Diline Maruz Kalma Bilgileri

1. Ailede işitme engelli kişi sayısı: a. 1 () b. 2 () c. 3 () d. 4 () e. Diğer..... ()
2. Ailede sizden büyük işitme engelli kişi sayısı:
 - a. Yok () b. 1 () c. 2 () d. 3 () e. Diğer.... ()
3. 5 yaşına kadar işaret diline ortalama maruz kalma zamanı (gün):
 - a. Hergün () b. Haftada 2-3 gün () c. Haftada 4-5 gün () d. Ayda 1-3 gün () e. Hiç ()

2. BÖLÜM

Toplumdilbilimsel
Görünüm

BÖLÜM 2: TOPLUMDİLBİLİMSEL GÖRÜNÜM

Bu bölümde Türk İşaret Dili'nin toplumdilbilimsel görünümü verilecektir. *Bölüm 2.1* TİD'i tarihsel boyutta incelerken, *Bölüm 2.2* işitme engelliler ve Sağır toplumunu tanıtacak ve bunların TİD ile ilişkilerini sorgulanacaktır. *Bölüm 2.3* Sağır toplumunun dilsel profilini verecek, TİD'i anadil ve sonradan öğrenilmiş bir dil olarak tartışılacaktır. *Bölüm 2.4* iki dillilik, çok dillilik ve dil etkileşimi konularına ayrılmıştır ve bu bölüm TİD ile Türkçe'nin ilişkisi, TİD ile diğer dillerinin ilişkisi, dil etkileşimi açısından incelenecektir. *Bölüm 2.5* ise özet niteliği taşımaktadır.

2.1 Türk İşaret Dili tarihi

Türkiye'de işaret dil(lerin)in varlığı, bilindiğinden çok daha eskilere dayanmaktadır. Kemaloğlu ve Yaprak Kemaloğlu (2012), Hititlerden bu yana 3500 senedir Anadolu ve çevresinde işitme engellilerin ve Sağırların varlığı ile onların elleriyle iletişim kurduğuna dair tarihi kaynaklardaki bilgileri vermektedir. Miles (2000) ise, Osmanlı saraylarında ve mahkemelerinde işaret dili kullanımından bahsetmekte ve saray içinde işaret dili kullanıldığını ortaya koymaktadır. O dönemde kullanılan işaret dili ile TİD arasında bir süreklilik veya ilişkinin olup olmadığı araştırmaya değer bir konudur (Zeshan, 2002; 2003).

Şekil 2.1. Osmanlı Devletinde işitme engelliler.

II.Abdülhamit döneminde 1889-1891 yıllarında Grati Efendi tarafından ilk sağırlar okulu kurulmuş ve bu okulun ilk sağır öğretmeni Pekmezyan'dır. Aynı dönemde daha sonra, Merzifon, Korfı, Selanik ve İzmir'de toplam dört tane daha sağırlar okulu kurulmuştur. Bu okullarda işaret dilinin eğitim sisteminde kullanıldığına dair kuvvetli deliller bulunmakta ancak 1925'ten bu yana, eğitimde işaret dilinin kullanımı sınırlandırılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki ilk işitme engelliler okulu MEB destekli olarak 1941 yılında İstanbul'da 'Türkiye Sağır ve Dilsizler Tesanüt Derneği' binasında Sağır Eğitimci Süleyman Gök tarafından

açılmıştır. 1951 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiş ve 92 öğrenci ile Merkez Efendideki Yenikapı Mevlevihanesine taşınarak eğitime devam etmiştir (Kemaloğlu, 2012¹) 1950'lerde, Türkiye'de İstanbul, İzmir, Ankara ve Diyarbakır'da olmak üzere dört tane sağırlar okulu mevcuttur. 1953 yılından beri, işaret dilinin eğitim sisteminde kullanılması önerilmemektedir (Kemaloğlu ve Kemaloğlu, 2012). Ancak son yıllardaki bilimsel araştırmalarla ve yasal düzenlemelerle TİD'e karşı alınan tavırda büyük değişiklikler yaşanmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. İlkbasaran & Taşçı, 2012; Kemaloğlu, baskıda; Yaprak Kemaloğlu, baskıda; Kubuş, İlkbasaran, Gilchrist, baskıda).

Şekil 2.2. Merzifon Anadolu Lisesi (1910): Ayna ile dudak okuma yöntemi (Anadolu Lisesi Arşivi, Erişim: <http://dlib.anatolia.edu.gr/jspui/handle/1886/289>)

Birleşmiş Milletler Engellilerin İnsan Haklarına Dair Sözleşmesi ile Avrupa Parlamentosu tarafından 1988 yılında benimsenen İşaret Dilleri ile ilgili İlike Kararı ('Resolution on sign languages') ile işaret dillerinin varlığı kabul edilmekte ve devamlılığı gözetilmektedir (Reagan, 2010; Wheatley & Pabsch, 2010).

Türkiye'de ise bilimsel çalışmalar 2000'li yılların başlarında başlamış (Arık 2012-2015), Özürölüler İdaresi Başkanlığı (Mülga) tarafından 7-8 Haziran 2001 tarihleri arasında düzenlenen İşitme Engellilerin Habilitasyonu ve Rehabilitasyonu Çalışma Toplantısı'nın "Türk İşaret Dilinin Yaygınlaştırılması" çalışma grubunda da ayrıntılı olarak tartışılmış ve konu ile ilgili yol haritası rapor haline getirilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları, işitme engelli toplum ve aileleri tarafından da desteklenen kararları içeren rapor doğrultusunda gerekli çalışmalar başlatılmış, sonuç olarak işaret dili ile ilgili çalışmalar için yasal alt yapı çalışmasına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Özürölüler İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan ve 1 Temmuz 2005'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 15. maddesine eklenen "İşitme özürölülerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu

¹ http://engelsiz.karatekin.edu.tr/e_isit/dosya/ek-02.pdf

Başkanlığı tarafından Türk İşaret Dili sistemi oluşturulur“ ifadesi ile TİD resmi olarak kabul edilmiş ve bu alanda yapılması gerekli çalışmalar yasal statüye kavuşturulmuştur.

5378 sayılı Kanun'un 15. maddesi gereği, “Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik” hazırlanmış ve 14.04.2006 tarih ve 26139 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik ile TİD’in dil bilimi yönünden çözümlemesi ve değerlendirmesini yapmak, yazılı ve görsel eğitim araç ve gereçlerini hazırlamak, Türk işaret dili sistemini oluşturmak, işaret dili tercümanları ile öğreticilerini yetiştirmek ve bu konuda farklı uygulamaları önlemek üzere çalışmalar yapma görevi TDK Başkanlığında Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına (Değişik:RG-21/6/2012-28330) verilmiştir.

TİD konusunda yapılan çalışmalar, yukarıda adı geçen yönetmeliğin 7. Maddesi gereği kurulan Türk İşaret Dili Bilim Onay Kurulu (TİDBO) tarafından onaylanmaktadır.

15-16 Ekim 2010 tarihlerinde ise, TİD Hazırlık Çalıştayı düzenlenmiş ve bu çalıştayda (1) TİD Dilbilgisi çalışma grubu, (2) TİD Sözlüğü Çalışma Grubu ve (3) TİD Eğitim Araç ve Gereçleri Hazırlanması Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Ancak hayata geçirilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. TİD alanında yapılacak tüm mevzuat düzenlemeleri ve çalışmalar, 2005-2013 yılları arasında Türk Dil Kurumu başkanlığında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (mülga Özürlüler İdaresi Başkanlığı) ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile yürütülmüştür. 2014 yılından itibaren, 6518 sayılı Kanunun 73 üncü maddesi gereği, TİD alanında mevzuat düzenlemeleri ve çalışmalar, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu işbirliğinde yürütülmektedir. Bu kanunun ilgili maddesi şu şekildedir:

MADDE 73 – 5378 sayılı Kanunun 15 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“**MADDE 15 –** Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayatboyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır. Genel eğitim sistemi içinde engellilerin her seviyede eğitim almasını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilir. Örgün eğitim programlarına farklı nedenlerle geç başlamış engellilerin bu eğitime dâhil edilmesi için gerekli tedbirler alınır.

Üniversite öğrencilerinden engelli olanların öğrenime etkin katılımlarını sağlamak amacıyla Yükseköğretim Kurulu koordinasyonunda, yükseköğretim kurumları bünyesinde, engellilere uygun araç-gereç ve ders materyallerinin, uygun eğitim, araştırma ve barınma ortamlarının temini ile eğitim süreçlerinde yaşadıkları sorunların çözümü gibi konularda çalışma yapmak üzere Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezleri kurulur.

Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezinin çalışma usul ve esasları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulunca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.

İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.

Engellilerin her türlü eğitim, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma yazılı, sesli, elektronik kitap; alt yazılı, işaret dili tercümeli ve sesli betimlemeli film ve benzeri materyal temin edilmesine ilişkin gerekli işlemler Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülür.”

Tarihsel süreçte incelediğimizde TİD üzerine yapılmış bir dilbilgisi kitabı olmamakla birlikte, çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İlk bilimsel çalışmalar 2000’li yılların başında yapılmıştır. İlk çalışmalar ise Açı (2001), Zeshan (2002, 2003) ve Arık (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. 2013 yılı sonuna kadar TİD’le ilgili iki ulusal gazete/dergi yazısı, 19 dergi makalesi, 17 tam metin bildiri ve üzerinde çalışılmaya devam eden basılı metin, bu kitapla beraber üç kitap ve bu kitaptaki bölümler hariç 18 kitap bölümü, iki doktora tezi (Açı, 2007; Arık, 2009), 9 yüksek lisans tezi (Açı, 2001; Arık, 2003; Sevinç, 2006; Kubuş, 2008; Gökgöz, 2009; Dikyüva (2011); Makaroğlu, 2012; Taşçı, 2012; Özkul, 2013), 100’den fazla konferans/atölye çalışması yapılmıştır. 2015 Haziran ayı itibarıyla TİD’le ilgili Web of Science’da 11 makale yer almaktadır. Bunlar Makaroglu, Bekar, & Arık (2014), Arık (2013, 2012a, 2012b, 2011), Zwitterlood vd (2012), Kose vd (2012), Demir (2010), Ozyurek vd (2010), Haberdar & Albayrak (2006, 2005). Bundan da anlaşılacağı üzere, TİD’le ilgili çalışmaların önümüzdeki yıllarda da giderek artacağı öngörülebilmektedir (ayrıca bkz. Arık, 2012-2015).

TİD üzerine bilimsel anlamda açıklamalı bir sözlük henüz yayınlanmamıştır. Ancak çeviri sözlüğü olarak adlandırılacak çeşitli sözcük listeleri bulunmaktadır. Bu çalışmalar, yalnızca Türkçe temelli sözcük-işaret çevirilerinden oluşmaktadır ve bir kısmı kitap formatındayken, bir kısmı ise çevrimiçi olarak kullanıma açıktır. Bunlardan ilki “*Yetişkinler için İşaret Dili Kılavuzu*” olup, 1995 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır. 2012 yılında yenilenen bu çalışma, “*Türk İşaret Dili Sözlüğü*” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Koç Üniversitesi bünyesinde 750 kelimelik “*Türk İşaret Dili Kelime Listesi*” 2004 yılında hazırlanmıştır (Özyürek, İlkbaşaran, & Arık, 2004). Benzer şekilde Boğaziçi Üniversitesi’nde “Türk İşaret Dili Sözlüğü” v1.0 çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2008 yılında ise Türkiye Sakatlar Derneği tarafından yürütülen “*İki Elin Sesi*” adlı proje kapsamında Türk İşaret Dili sözcük listesi çevrimiçi olarak sunulmuştur. Daha sonrasında ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler birimi tarafından “*Türk İşaret Dili Eğitim Materyali*” (İBB, 2012) yayınlanmış ve aynı yıl içinde “*Türk İşaret Dili Kılavuzu*” basılmıştır (Barışık, 2012). 2013 yılında Ankara Çankaya Sağırılar Uluslararası İşaret Dili Araştırma Eğitim Öğretim ve Spor Kulübü Derneği, “Akıllı İşaret Dili”

adlı çalışmasında TİD-Türkçe çeviri sözlüğü hazırlamıştır. 2014 yılında ise Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinde “Türk İşaret Dili” çeviri sözlüğü elektronik ortamda yayınlanmıştır. (Akalın, Cavkaytar, Oral 2014). Aynı yıl içinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü” de yayınlanmıştır. Şu ana kadar yapılan ulusal çalışmalarla birlikte, Spread the Sign adlı uluslararası projeye oluşturulan ve ağırlıklı olarak teknik ve mesleki deyimleri içeren çokdilli işaret dili sözlüğünde TİD yer almaktadır. Resmi olarak TİD eğitim materyalleri henüz yayınlanmamış olmasına rağmen Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu konuda çeşitli çalıştaylar yürütülmektedir.

2.2 “İşitme engellilik”, sağırılık ve Sağır toplumu

Türkiye’de uzun yıllardır “işitme engellilik” bir “özü” durumu olarak görülse de, son yıllarda dünyadaki gelişmelerden de etkilenecek, **sağır** ve **Sağır** kavramları hem işitemeyen bireyler tarafından hem de işaret dili üzerine araştırmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Kemaloğlu (baskıda) ve Yaprak Kemaloğlu’nun (baskıda) da belirttiği gibi, işitememe durumu hem tıbbi olarak hem de sosyo-kültürel olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi, insan diline ilişkin ses frekanslarında (500-4000 Hz arasında) saf sesleri duyma eşiklerinin ortalamasının, erişkinlerde 25 dB-HL, çocuklardaysa 15 dB-HL’den daha yüksek olması işitme kaybı olarak nitelendirilmektedir. Ancak işaret dili ve sağırılık üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda **sağır** kavramı işitme kaybı olan bireyler için kullanılmaktadır ve bir “engel” veya “özü” olarak görülmemektedir (Baker & Padden, 1978; Padden, 2007). Bununla birlikte (“S” büyük yazılan) **Sağır** kavramı ise işaret dilini öncelikli iletişim dili olarak benimseyen ve kendilerini Sağır toplumuna ait hisseden bireyler için kullanılmaktadır. Öte yandan **Sağır toplumu**, bir yerin baskın toplumunun ve kültürünün bir parçası olmakla birlikte, kendi içlerinde örgütlenen, gündelik iletişimde işaret dillerini kullanan bireylerin oluşturduğu topluluğa verilen adlandırmadır. Türkiye’de Sağır toplumu Türkiye’nin dört bir köşesinde daha çok işitme engelliler/sağırılar federasyonu ve dernekleri içerisinde yer alan kendilerine ait ulusal ve uluslararası tiyatro gibi sanatsal etkinlikler yürüten, lisanslı sporcular yetiştiren çok zengin bir alt-kültürdür.

2.3 Sağır toplumunun dilsel profili

Türkiye’de çeşitli derecelerde sağırılık, toplumun %0.2-%0.3 aralığında görülmekte (Kemaloğlu, 2007; Durgun vd., 2008) ancak doğuştan işitme kaybı olan bebeklerin %90’ı işiten ebeveynlerden oluşan ailelere doğmaktadır (Kemaloğlu, 2007; Bolat & Genç, 2012). Sonradan menenjit gibi hastalıklar dolayısıyla ortaya çıkan işitme kaybı durumları da düşünüldüğünde, dünyada da olduğu gibi (Mitchell & Karchmer, 2004), bu oranın %95’lerde olacağı düşünülebilir. Bu nedenlerden ötürü, TİD’i anadili olarak öğrenen sağır sayısı oldukça düşüktür ve pek çok sağır birey TİD’i işitme engelliler/sağırılar okullarına başladıklarında ve/veya işitme engellilere/sağırılara ait derneklerde aktif olarak yer aldıklarında sağır ebeveyni bulunan akranlarından öğrenebilmektedirler.

Türkiye'nin milli eğitim sisteminde halen baskın bir şekilde TİD kullanılmadığı gibi, TİD'in Türkiye'de sadece üç tane olan İşitme Engelliler Öğretmenliği lisans programına, TİD derslerinin haftalık ders programına eklenilmesi üzerine çalışmalar sürdürülmektedir (Kubuş vd., baskıda). Yukarıda da ifade edildiği gibi, anadili TİD olan Sağır sayısı tahminen toplumun 10.000'de 1 düzeyindedir. Dolayısıyla, işitme engelliler/sağır okullarına başlayan öğrencilerin tamamına yakını işaret dilini bilmemektedir. Buna göre bu öğrenciler, sadece kendi aile içlerinde geliştirdikleri birtakım ev-içi işaretleri kullanmaktadırlar (Kubuş vd., baskıda; ev-içi işaretler için bkz. Goldin-Meadow, Namboodiripad, Mylander, Ozyurek, & Sancar, 2015). Sağır öğrenciler bazı işaretleri daha çok akranlarından ve üst sınıflardan öğrenmekte, benzer şekilde öğretmenler de öğrencilerden birtakım işaretleri öğrenmektedirler. Türkiye'deki işitme engelliler okullarına giden çocukların yıllara göre sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı Resmi İstatistikleri, 2011, Kemaloğlu, baskıdan alınmıştır). Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2014-2015'e bakıldığında, toplamda 45 İşitme Engelliler ilkokulunda 555'i erkek 383'ü kız olmak üzere toplam 938 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilere 230 derslikte toplam 309 öğretmen tarafından hizmet verilmektedir. Yine 45 ortaokulda 1198'i erkek 867'si kız toplam 2065 öğrenciye 384 derslikte 651 öğretmen tarafından hizmet verilmektedir. Bununla birlikte, toplam 19 Özel Eğitim Meslek Lisesi (İşitme Engelliler) bulunmakta, bu okullarda 1243'ü erkek 823'ü kız toplam 2066 öğrenci eğitim görmektedir. Derslik sayısının 225 olduğu bilinen bu okullarda, 439 öğretmen görev yapmaktadır. Son yıllardaki azalma, koklear implant gibi başarılı olduğu tartışılır ameliyatlara sağır çocukların bu kategoriye dahil edilmemesi ve Milli Eğitim bünyesinde bireysel eğitim programlarıyla kaynaştırma programlarına yer verilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 2.1. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre işitme engelliler ilköğretim okulları (İEÖO) ve lise/meslek liselerine (İEL/ML) devam eden öğrenci sayıları ve İEL/ML gidenlerin İEÖO'ye oranları (%).

Yıl	İEÖO	İEL/ML	%
1996-1997	6042	321	5.31
1997-1998	6116	502	8.21
1998-1999	6303	646	10.25
1999-2000	6343	667	10.51
2000-2001	6354	789	12.42
2001-2002	6239	931	14.92
2002-2003	6133	850	13.86
2003-2004	5756	1173	20.38
2004-2005	5732	1174	20.48
2005-2006	5738	1178	20.53
2006-2007	5429	1279	23.56
2007-2008	4967	1301	26.19
2008-2009	4821	1692	35.10
2009-2010	4598	1822	39.63

Liselerden mezun olan öğrencilerin bir kısmı meslek liseleri kontenjanlarıyla üniversitelerdeki iki yıllık mesleki eğitim ön lisans programlarına girmektedir. Çok daha azı ise dört yıllık lisans programlarına, özellikle Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları'na devam edebilmektedir.

2.4 İkidillilik, çokdillilik ve dil etkileşimi

Yukarıdaki bölümde ifade edildiği gibi, sağırların çok azı anadil olarak TİD'i öğrenmektedir. Buna göre sağırların büyük bir çoğunluğu TİD'i işitme engelliler okullarında ve/veya derneklerinde edinmekte ve TİD'i bilen sağırların hemen hepsi, hem Türkçe'de hem TİD'de çeşitli yeterliliklerde olmakla birlikte **iki dillidir**. Bunun nedenleri, önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, Türkçenin Türkiye'de resmi dil olup, baskın üst-kültüre ait dil olması; Milli eğitim sisteminde eğitim dilinin Türkçe olması ve şu ana kadar TİD'in müfredatlarda yer almaması; TİD'i öğrenen sağırların büyük bir çoğunluğunun bu dili, Türkçe'yi edinmeleri gibi sonradan edinmesi; eğitim, medya ve teknoloji araçlarının hemen hemen hepsinin sözlü veya yazılı Türkçe olması sayılabilmektedir. Ancak sağırların hepsi, hem Türkçe'de hem de TİD'de tam olarak yeterli değildirler. Bunun nedenleri arasında, sağır toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından her iki dilin sonradan öğrenilmesidir. Türkçe işitsel-sözel bir dil olduğu için bu yetilere sahip işitebilen ve konuşabilen insanların kullanımına daha uygun bir dil iken; TİD görsel-jestsel bir dil olup, işitemeyen (sağır) insanların kullanımına daha uygun bir dildir. Neredeyse Cumhuriyet Tarihine yakın bir süreden beri sadece Türkçe ile eğitim verilmesine rağmen, sağırların Türkçe okur-yazarlık oranları oldukça düşüktür (Bkz. İlkbaşaran, baskıda). Benzer bulgulara başka ülke ve kültürlerde de rastlanmaktadır (Conrad, 1979; Traxler, 2000). Bunun temel nedeni ise eğitim dilinin kişilerin fiziksel özelliklerine göre belirlenmemesidir.

İki veya üç dil arasında etkileşim, **dil etkileşimi**, coğrafik yakınlık, iç-dış göç, eğitim, siyasi, ticari ve teknolojik nedenlerle olmaktadır (Bkz. Thomason, 2001; Appel & Muysken, 2005). İşaret dillerinde de benzer nedenlerle, işaret diline özgü nedenlerle ve gelişen iletişim teknolojileriyle, hem işaret dilleri kendi aralarında etkileşim halinde hem de sağır toplumlarının alt-kültür olarak yer aldığı baskın kültürün konuşma dilleriyle etkileşim hallerindedir (Lucas & Valli, 1992; Valli, 2001 içindeki makaleler).

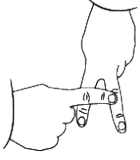
Doğal bir dil olan TİD de başka dillerle etkileşim içerisindedir. Bunun en belirgin görünümü TİD'in Türkçe ile etkileşimidir. Hem Türkçe'nin resmi olarak eğitim sisteminde kullanımı ve resmi dil olması, hem de TİD'in büyük bir çoğunluk tarafından aynı anda edinilmesi kaçınılmaz olarak her iki dil arasında dil etkileşiminin olmasına olanak sağlamaktadır.

2.5 Dil etkileşimi açısından el abecesi

El abecesi (el alfabesi/parmak alfabesi), işaret dillerinin bulunduğu bölgede konuşan topluluğun konuştuğu dil için kullandıkları yazı dilindeki abecedan esinlenerek geliştirilmiş ve işaret diliyle konuşma dili arasındaki etkileşimin belirgin bir şekilde görüldüğü dile ait bir alt sistemdir. Diğer işaret dillerinde görüldüğü gibi (Ann, 2001), TİD de Türkçe gibi yazı dilinden etkilenecek, el abecesi kullanılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta tek bir yazı sistemi için tek bir el abecesi geliştirilmediğidir. Örneğin, İngilizce konuşanların çoğunlukta olduğu Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerde Latin abecesi kullanılmaktadır. Ancak Amerikan İşaret Dili'nin kullandığı el abecesi ile İngiliz İşaret Dili'nin kullandığı el abecesi birbirlerinden oldukça farklıdır. Aynı şekilde TİD de, Türkçe yazılı dilinin kullandığı Latin abecesini kullanmasına rağmen, hem Amerikan İşaret Dili el abecesinden hem de İngiliz İşaret Dili el abecesinden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir. El abeceleri ya tek elle ya da her iki eller (çift eli) yapılmaktadır. Amerikan İşaret Dili gibi işaret dilleri tek eli el abecesi kullanırken, TİD gibi işaret dilleri *çift eli el abecesi* kullanılmaktadır.

Bölüm 1'de de belirtildiği gibi, işaret dilleri konuşma dillerinin sözel ya da yazılı görünümüleri değildir. El abeceleri, konuşma dillerinden alınan **ödünclemelerde** ve **işaretleşme** (işaretle konuşma) esnasında konuşan bir işaretçinin yer aldığı durumlarda da zaman zaman kullanılmaktadır. Bununla birlikte işaret dillerinde el abecesi doğal işaretleşmelerin %2-10 arası bir kısmını kapsamaktadır (Padden & Gunksauls, 2003; Schembri & Johnston, 2007; McKee & Kennedy, 2006). Taşçı (2012), Türk İşaret Dili Sözlüğü v1.0 ve Dikyuva & Zeshan (2008) eğitim materyalinde, 870 işaretin 66'sında (%8) el abecesinin kullanıldığını gözlemlemiştir. Bu çalışmada şimdiye kadar yapılan çözümlemelerde 800.000 işaret arasında 7.613 sözcükte el abecesinin kullanıldığını görülmüştür. Bu demektir ki, bütün örneklemin %0.95'inde el abecesi kullanılmıştır. Başka bir yöntem uygulansaydı, örneğin Türkçe'den TİD'e çeviri yöntemi veya TİD sözlüğü tarama yöntemi, farklı sonuçlara ulaşabilirdi. Ancak, bu çalışma yöntemsel olarak yarı yapılandırılmış doğal yöntemi kullandığı için günlük yaşamda TİD'deki el abecesi kullanımına en çok yaklaşan bulguya erişilmiştir. Bilindiği gibi Türk İşaret Dilinin el abecesinde yer alan harflerin kimi değişiklikleri bulunmaktadır. Bu değişiklikler bölgesel düzeyde olmayıp herhangi bir coğrafyada bulunan Sağır toplumunun her ikisini de kullandığı ve bunun daha çok bireyin seçimine özgü olduğu görülmektedir. Aşağıdaki şekilde (2.3) Türk İşaret Dili derlemine göre en sık görülen 29 harf ilk sırada verilmekte ve nispeten daha az oranda görülen değişiklikleri ile TİD el abecesinin alt bölümünde yer almaktadır.

TİD El Abecesi (En sık rastlanan 29 harf)

A

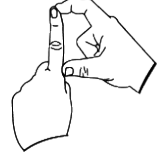
B1

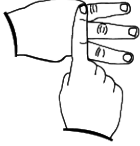
C

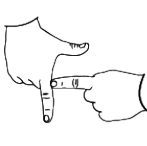
Ç1

D

E1

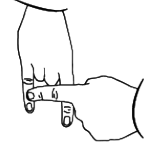
F1

G2

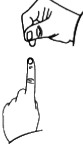
Ğ2

H

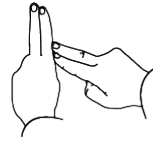
I

İ

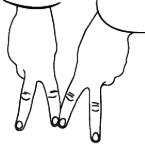
J

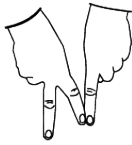
K2

L

M

N

O

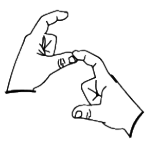
Ö

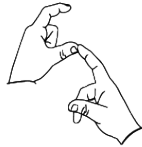
P

R

S

Ş

T

U

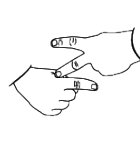
Ü

V

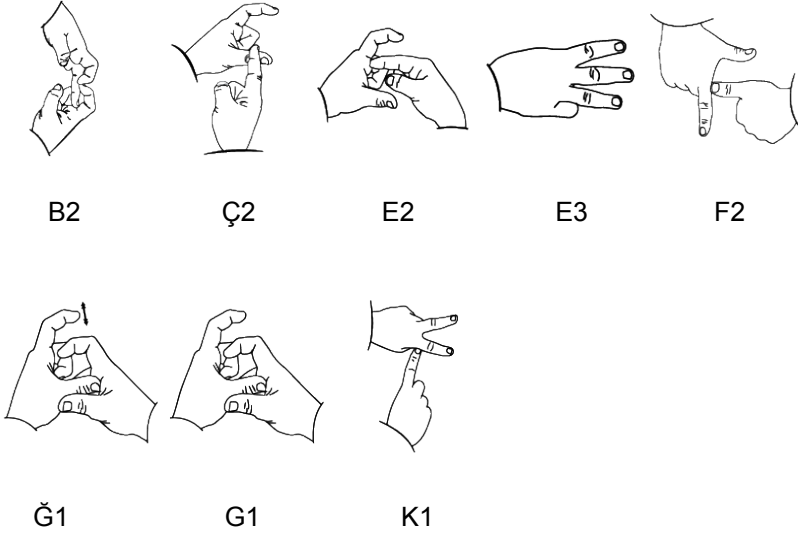

Y

Z

TİD El Abecesinde değişkeler (Daha az sıklığa sahip olanlar)

Şekil 2.3. TİD El Abecesi.

2.6 Ağızla söyleme ve dudak okuma

Diğer işaret dilleri kullanıcılarında gözlemlendiği gibi (Ann, 2001), TİD işaretçilerinin dinleyicinin dilsel profiline, diğer bir deyişle TİD'i anadili edinmesine veya sonradan öğrenmesine göre dilsel kullanımı değişmektedir. Toplumdilbilimsel açıdan değerlendirilmesi gereken bu olgu, konuşma dillerinde dinleyiciye göre sözcük seçiminin değiştirilmesine benzerdir. Anadili TİD olan birisiyle işaretleşme ile, TİD'i sonradan edinen sağır veya konuşan birisi ile işaretleşme arasında fark oluşmaktadır. İkinci durumda iletişim hızı yavaşlamakta, el abecesi kullanımı sıklaşmakta, ağızla işaretlerin Türkçe karşılığını söyleme (ağızlama) artmaktadır. Hatta zaman zaman TİD'in dilbilgisi kuralları ihlal edilip, daha çok Türkçe'nin dilbilgisi kurallarına benzer bir "*İşaretlendirilmiş Türkçe*" kullanımı artmaktadır (*kod karıştırma*). Bu son durum, özellikle haber bültenlerinin işaret dili ile simultane bir şekilde verilmesinde ve simultane çevirilerde gözlemlenmektedir. Sağır toplumu bir alt-kültür olduğu için, Türkçe konuşan ve işaret dili bilmeyen kişilerle iletişim kurduklarında, zaman zaman hem dudaktan okuma, hem de ağızla söyleme (ye çalışma) yöntemlerini kullanmaya çalışmaktadırlar.

2.7 Özet

Bu bölümde TİD'in toplumbilimsel görünümü verilmiştir. Günümüz Türkiye topraklarındaki medeniyetlere tarihsel olarak bakıldığında, şuan ki verilere göre, Hititlerden bu yana, işaret dilinin kullanıldığına dair kuvvetli bulgular mevcuttur. Osmanlı Dönemi'nde saraylarda ve mahkemelerde işaret dilinin kullanıldığına dair gözlemler yapılmıştır. Ancak daha önce kullanılan işaret dil(ler)i ile TİD arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığı yeni araştırmalara açık bir konudur. Günümüz Türkiye topraklarında ilk işitme engelliler okulu 1890'larda kurulmuş olup, zaman içerisinde Türkiye'nin dört bir yanında işitme engelliler okulları kurulmuştur. Bu okullar, ilkokuldan liseye kadar eğitim vermektedir. İşitme engelli/sağır bireylerin %95'i işiten ebeveynlere sahip olduğundan TİD'i ancak okullara başladıklarında akranlarından öğrenebilmektedirler. Türkiye'de TİD'i anadil olarak benimsemiş, günlük yaşantılarında bu dili kullanan, çeşitli sanatsal ve spor etkinliklerine katılan çok zengin bir Sağır toplumu bulunmaktadır. Türkiye'nin ve Sağır toplumunun sosyo-kültürel yapılarından dolayı, TİD ve Türkçe kaçınılmaz bir şekilde etkileşim halindedir. Sağır toplumu değişken yeterliliklerde hem TİD'i hem Türkçe'yi bilmekte olan ikidilli bireylerden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, bütün iletişimde %1 civarında kullanılan çift elli TİD El Abecesi bu etkileşim sonucu, özellikle okullarda Türkçe yazılı eğitim esnasında ortaya çıkmış, sağır toplumu tarafından benimsenmiştir. Az da olsa, el abecesinden etkilenerek sözlükselleşen işaretler mevcuttur. TİD ve Türkçe arasındaki bir başka etkileşim ağızla söyleme ve dudak okumadır. Sağır toplumu bir alt-kültür olduğu için, Türkçe konuşan ve işaret dilini bilmeyen kişilerle iletişim kurduklarında zaman zaman hem dudaktan okuma, hem de ağızla söyleme(ye çalışma) yöntemlerini kullanmaya çalışmaktadır.

3. BÖLÜM

Sesbilgisi ve Sesbilim
(İşaretbilgisi ve İşaretbilim)

BÖLÜM 3: SESBİLGİSİ VE SESBİLİM (İŞARETBİRİMBİLGİSİ VE İŞARETBİRİMBİLİM)

Farklı disiplinler (fizyoloji, dilbilim, fizik, mühendislik vb.) tarafından üzerine araştırmalara göre ses, canlıların işitme organları tarafından algılanabilen ve hava, su gibi ortamlarda dalga şeklinde yayılan titreşimlerdir. **Sesbilim** (İng. *phonology*) açısından ise, ses insan diline özgü olan dil konuşucusunun ağız yoluyla ürettiği ve birleşerek belli bir anlam oluşturduğu yapı taşlarıdır. Bu nedenle sesbilimin dilbilim alanyazında görevi, dilin en küçük yapısı olan birimlerin nasıl oluştuğunu, sınıflandığını, değişim gösterdiğini incelemektir. Dillerin özelliklerini tanımlarken bir dilde yer alan birbirinden ayrık en küçük parçalardan ya da birimlerden (İng. *segments*) söz edilmektedir (Hockett, 1960). Bu nedenle, işaret dillerinde gerçekleşen dilsel üretim, üretilen işaret yapının en küçük parçaları, işaretbirimbiliminin (işaret dili sesbiliminin) görevidir.

Dilbilimin alt alanlarından biri olan **sesbilgisi** (İng. *phonetics*), insanların ürettikleri seslerin fizyolojisini, akustik özelliklerini ve ses algısını incelerken, **sesbilim** (İng. *phonology*) bu seslerin bir dilde nasıl bir araya geldiği, hangi kurallara uyduklarını sistematik şekilde incelemektedir. Diğer bir deyişle, diller üzeri yaklaşımla herhangi bir dildeki sesleri tanımlamakta ve bu seslerin dağılımını belirleyen kuralları ortaya koymaktadır. Bu nedenle terim olarak kullanımında İngilizce'nin sesbilimi, Türkçenin sesbilimi veya Türk İşaret Dili'nin (TİD) sesbilimi şeklinde belirtilmektedir. Sesbilim terimi, Türkçe ses, İngilizce'de sese karşılık gelen *phone* sözcüğünden türetilmiştir. İşaret dilleri çalışmalarında da bu terim **işaret dili sesbilimi** (İng. *sign language phonology*) şeklinde kullanılabilmektedir. Bu kitapta sesbilgisi ve sesbilim terimleri ile işaretbirimbilgisi ve işaretbirimbilim terimlerini birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Bu bölümde, işaret dillerinin ve özelinde TİD'in en küçük yapısal birimlerinin hangi yollarla çözümlendiği detaylı olarak incelenecektir. TİD'e odaklanarak işaretin iç yapısı (Bölüm 3.1), en küçük çiftler (Bölüm 3.2), eşzamanlılık ve ardışıklık (Bölüm 3.3), seslem yapısı (Bölüm 3.4), ses olayları (Bölüm 3.5), sesbilgisi açısından el abecesi (Bölüm 3.6) konuları açıklanacak ve en son bölümde özet verilecektir.

3.1. İşaretin iç yapısı

Türkçe gibi konuşma dillerinde sözcükler, rastgele seçilen sözcükler yığınının aksine belli bir kümedeki seslerin sistematik bir şekilde kimi ölçütlere ve kurallara dayanarak bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Konuşma dilleri inceleyen tüm geleneksel modellerde bu sesler, dilin ayırıcı özellik taşıyan en küçük yapı parçalarıdır. Bu nedenle, sözcüğü oluşturan birçok sesin sadece birinin değiştirilmesi (örneğin, *alın* sözcüğündeki "l" sesinin "k" sesi ile değiştirilmesi ve yeni bir sözcük olarak *akın* sözcüğünün elde edilmesi, *alın>akın*) ya da sözcükten çıkarılması (örneğin, "k" sesinin *kas* sözcüğünden çıkartılarak yeni bir sözcük olarak *as* sözcüğünün elde edilmesi, *kas>as*) ile sözcüğün anlamı değişmekte ya da bozulmaktadır. Dillerde bu açıdan en küçük birimler olan sesler, iki

sözcük arasında anlam değişikliği ortaya çıkardığında **sesbirim** (İng. *phoneme*) olarak tanımlanır (Bloomfield, 1933). Sesbirim sayısı, dilden dile değişmesine karşın çoğu konuşma dilinde 20 ile 40 arasında sesbirim özelliği taşıyan ses bulunmaktadır (Crystal, 1997).

Konuşma dillerinin sesbilgisel görünümünü inceleyen çalışmalar çok eski tarihlere kadar dayanmasına karşın işaretlerin içyapısı sistematik şekilde ilk defa Stoke (1960) tarafından ASL'de incelenmiştir. Bu tarihe kadar, işaret dili rastgele oluşan el hareketleri, konuşma diline göre çok daha basit bir biçimleniş olan iletişim sistemi veya günlük hayattaki el kol hareketlerinin benzeri bir üretim olarak düşünülmekteydi. Ancak Stoke'nin (1960) çalışması ile ilk defa işaret diline yönelik bilimsel bakış açısını tamamen değiştirmiş ve sadece konuşma dilleri göz önüne alınarak ortaya atılan tüm kuramlar ve modellerde, işaret dili yer bulmaya başlamıştır. İşaret dillerinde işaretler hem elle (ele ait: el şekli, yönelim, hareket ve konum) hem de el dışı (baş ve vücut hareketleri, yüz ifadeleri ve ağız jestleri) yapılmaktadır. Her doğal dilde olduğu gibi en temel sesbirimleri bulmak gerekmektedir. İşaretlerin ele ait ve el dışı yapıtaşlarının ancak birbirine çok benzeyen işaretlerde bir fark oluşturmalarıyla kanıtlanabilmektedir. Bir sonraki bölümde TİD'deki sesbirimler iki işareti birbirinden ayıran **en küçük çiftler** ile gösterilmiştir.

3.2 En küçük çiftler

Bilindiği gibi konuşma dilinde en küçük çiftler, bağlantısız sözcük birimlerin bir sesbilgisel özelliğin varlığı veya yokluğuyla ayrıldığı en temel birimlerdir (Kenstowicz, 1994). Bölüm 1.2'de tartışıldığı gibi, konuşma dilleri, işitsel-sessel iletişim kanalını kullanırken işaret dilleri, görsel-uzamsal iletişim kanalı ile üretilmektedir. Bu iletişim kanalına bağlı olarak sözcükler, konuşma dillerinde ünlü, ünsüz gibi sessel ve vurgu gibi sesbirimsel yapıların; işaret dilinde ise el şeklinin, konumun, tek veya iki el hareketinin, avuç içi ve parmakların yöneliminin ve el dışı ifadelerin birleşiminden oluşmaktadır (Bkz. Sutton-Spence & Woll, 1999). İşaret dillerindeki birim sayısının konuşma dillerindeki birim sayısından çokluğu nedeniyle, en küçük çiftlerin tanımlanışı, konuşma dillerinden kimi farklılıklar içerebilmektedir.

Bu farklılıklarla birlikte, işaret ve konuşma dillerinin sesbilimi, teorik olarak yapısal benzerlikler taşımakta, özellikleri ve yapılanışı açısından benzer bir dağılım sergilemektedir (Corina & Sandler, 1993). Alanyazında yapılan önceki çalışmalar benzer şekilde tüm insan dillerinin “karşıtsal özellikleri seçen ve kullanan soyut bir sisteme” sahip olduğunu ortaya koymuştur (Corina, 1990, s.7).

Konuşma dillerinde yeni sözlüksel birimler oluşturmak için sesbirim özelliği taşıyan farklı sesler bir araya gelmektedir. İşaret dillerinde ise el şekli, konum, yönelim gibi işaretin yapısal birimleri bir araya gelerek sözcükleri oluşturmaktadır. Örneğin Türkçede (DİL) > [dıl] ve (FİL) > [fıl] sözcüğü ilk seslerinin, çıkış yerleri açısından ([d] sesi, dilucu-dişardı, [f] sesi ise dudak-diş özelliğindedir) birbirinden ayrılmaktadır. Türkçedeki bu örneğe benzer şekilde TİD'de işaretbirimbilimsel (sesbilimsel) ikili karşıtlıklar oluşturularak en küçük çiftler oluşturulabilmektedir.

Öte yandan, YAŞ ve KABA işaretlerinde, ele ait tüm birimler benzer olmasına rağmen her iki işaret sadece elin konumu açısından farklılaşmaktadır: yıl işareti çenede, kaba işareti ise burunda üretilmektedir (Bkz. Şekil 3.1). Böylece elin konumu birimi, sesbilimsel açıdan ikili karşıtlık oluşturarak bu sözcükleri birbirinden ayırmaktadır (Kubuş, 2008).

Şekil 3.1. Türk İşaret Dili'nde en küçük çiftler (YAŞ ve KABA).

İşaret dilleri sesbilimindeki ayırıcı özellikleri belirlemeye yönelik birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar doğrultusunda kuramsal varsayımlar güçlenerek değişmiştir. İlk olarak Stoke, Casterline ve Croneber (1965) tarafından işaret dillerinin sesbilimsel değişkelerinin el şekli, hareket ve konumdan oluşan üçlü bir sisteme sahip olduğu ortaya konulmuştur. Battison (1978) çalışmasında ise avuç içinin ve parmak ucunun yöneliminin işaret dillerinde ayırıcı özelliğe sahip olduğunu önceki sınıflandırmaya eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ardından, Liddell & Johnson (1989), yüz ifadeleri, ağız, baş ve vücut hareketleri gibi el dışı işaretlerin işaretin içyapısında önemli bir role sahip olduğunu göstermiştir. Farklı araştırmacıların çalışmaları ile model güçlenerek son biçimini almıştır. Birçok dilde yapılan araştırmalar ile kabul gören bu tutarlı model, bugün de geçerliğini korumaktadır.

El dışı ifadelerin gelişim süreci içinde modele en son eklenmesinin, saptanmasında yaşanan güçlüklerden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Başka açıdan bakıldığında ise işaretçiler, günlük konuşma sürecinde karşısındaki kişinin ellerinden daha fazla oranda, dilbilgisel öneme sahip olan el dışı üretimine odaklanmakta ve çözümlemektedir (Siple, 1978; Swisher, Christie, & Miller, 1989). Bu durum, el dışı hareketlerin çok fazla işlev yüklendiği ve bu nedenle de dilsel üretimin vazgeçilmez bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. İşaretbirimbilgisi açısından, ASL'de bazı işaretlerin yüz ifadesi olmadan üretildiği durumlarda sözcüklerin **kötü biçimleniş** (İng. *ill-formed*) sergilediği ve kabul edilir özellikte

bulunmadığı saptanmıştır (Neidle, Kegl, MacLaughling, Bahan, & Lee, 2000, s. 40). Aynı şekilde başka işaret dillerindeki bulgular da yüz ifadesinin de işaretbirim olduğu savını desteklemektedir. Örneğin Katalan İşaret Dilinde, merhamet ve aşık^{olmak} anlamına gelen işaretler, benzer ele ait işaretlere sahip olmalarına karşın sadece yüz ifadesi açısından ayırt edilebilmektedir: merhamet, olumsuz yüz ifadesi (çatık kaş ve büzülmüş dudak) ile AŞK^{OLMAK} ise olumlu yüz ifadesi ile üretilmektedir (Pfau & Quer, 2010).

Bu bölümün devamında, Brentari (2005)'in ele ait işaretleri kapsayan çalışması ve Pfau ve Quer'in (2010)'in el dışı işaretlerine ilişkin sınıflandırması temel alınarak TİD'de en küçük çiftlerin görünümü ve dağılımı incelenmektedir. Brentari (2005)'in sınıflandırmasına göre işaret dillerinde ele ait işaretler, el şekli, hareket, yönelim ve konum olmak üzere dört ana değişkeye ayrılmakta ve bu değişkelere kendi içinde dağılım göstermektedir.

İşaret dili sesbiliminde ele ait işaretlerin (İng.*manual*) özellik sınıflaması (Brentari, 2005, p. 147-148):

1. El şekli

- Seçilen ve seçilmeyen parmak sayısı
- Boğum biçimlenişi
- Belirtik olmayan el şekilleri: işaret parmağı ya da bütün parmakların biçimlenişi
- Belirtik el şekilleri: seçilen parmakların biçimlenişi

2. Hareket

- Büyükçül (İng. path) ve küçükçül (İng. local) hareket
- Büyükçül hareket: yay, düz, daire

3. Sesletim yeri (konum)

- Baş, omuz, gövde ve baskın olmayan el

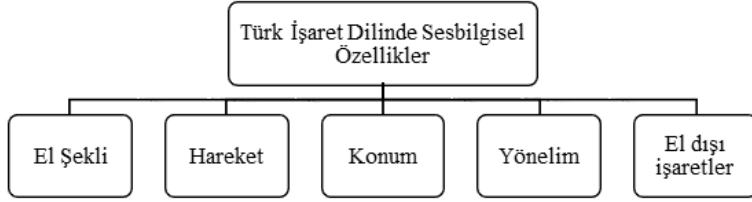
4. Yönelim

- El şeklindeki boğumun elin yönelimini belirlemesi
- Yönelim için kullanılan elin bölümleri: avuç içi, parmak ucu, elin arkası (tersi), parmakların arkası, elin iç (radial) ve dış (ulnar) yan yüzeyi

5. El dışı işaretler

Pfau ve Quer (2010) tarafından yapılan işaret dillerinde el-dışı işaretleri betimleyen sınıflama, üçe ayrılmaktadır. Kitabın bir sonraki bölümünde bu iki sınıflandırma TİD'in sözvarlığından örneklerle açıklanmaktadır.

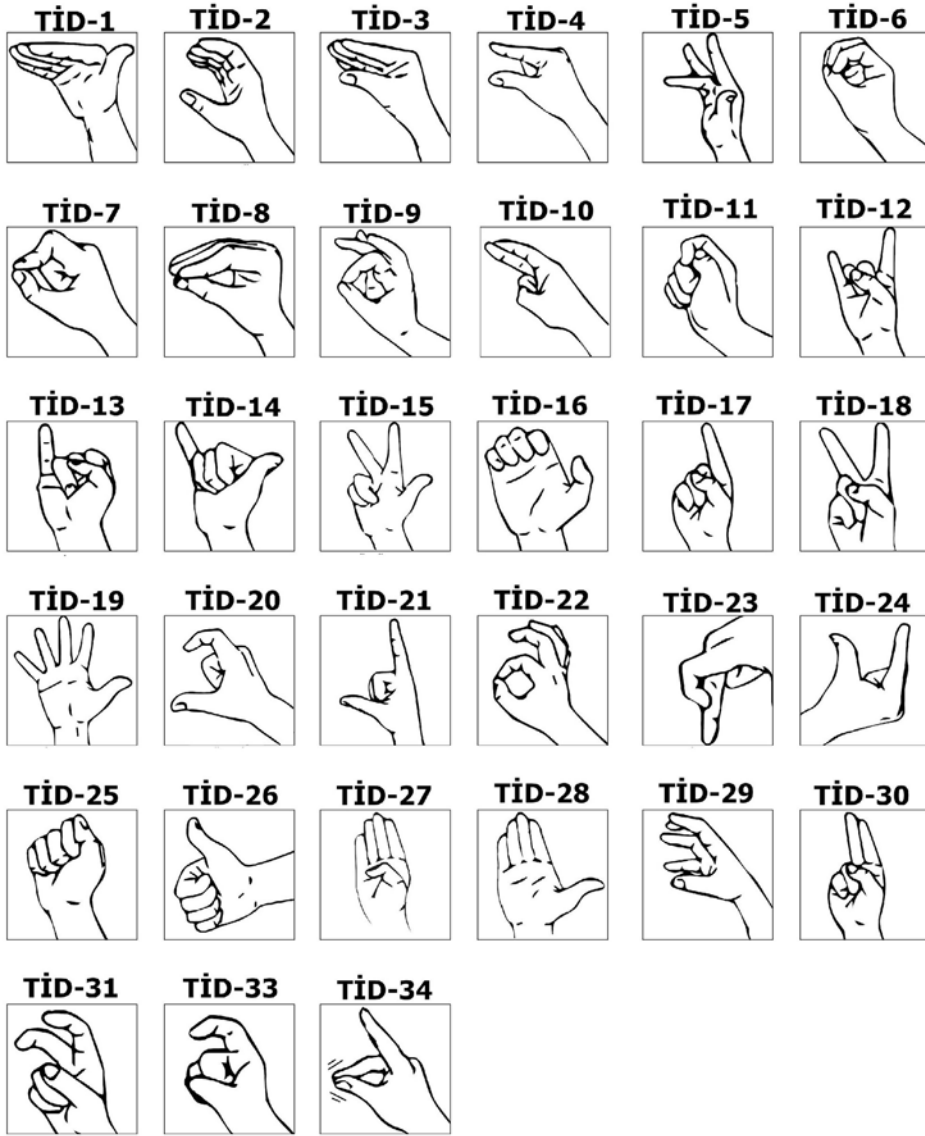
- Baş ve vücut hareketleri
- Yüz ifadeleri
- Ağız hareketleri

3.2.1 Ele ait işaretler

3.2.1.1 El şekli

Özellikle ASL üzerine yapılan çalışmalar, **el şekli** (İng. *handshape*) terimini işaret üretimi sürecinde yer alan ve elin sesletim sürecinde aldığı biçim olarak tanımlamaktadır. İşaret dillerinin el şekli dökümleri açısından çok farklılaştıkları bilinmekte (Eccarius, 2002) ve bu döküm, yaklaşık olarak 30-40 ayırıcı el şeklinden meydana gelmektedir. Kubuş (2008), TİD'in sesbilimsel görünümü üzerine yaptığı çalışmada TİD dökümünün 33 el şeklinden oluştuğunu ortaya koymuştur (Bkz. Şekil 3.2). Alanyazında el şekillerin adlandırılmasında sıklıkla iki farklı yöntem kullanılmaktadır. İlkine göre *açık-5* gibi el şeklinin özellikleri kısaca tanıtılmakta fakat tüm el şekillerinin adlandırılmasının birkaç sözcük ile sınırlı olamaması nedeniyle bu yöntemde güçlük yaşanmaktadır. İkinci yöntemde ise el şekilleri, dillerin kendi ya da başka dilin el abecesinde bulunuyorsa ise ASL-A (Amerikan İşaret Dilinde A harfi) gibi sunmaktadır. Her iki yöntemin eksiklikleri bulunmakta birlikte el şekillerini adlandırmak zor bir süreçtir. Bu nedenle kitapta, hem yetinmecî bakış açısı ile en kısa tanımlama hem de başka dillerinin etkisini azaltan ya da tamamen kaldıran bir adlandırma amaçlandığından, el şekillerine, TİD ile başlayan rakamlar atanmıştır.

Şekil 3.2. TİD’de sesbirim özelliğindeki el şekilleri (el şekilleri Kubuş, 2008’den alınmıştır).

Tablo 3.1. TİD’de belirtilen el şekillerini kullanılarak üretilen sözcüklere örnekler.

El Şekli	Örnekler
TİD-1	DESTEKLEMEK, PEYNİR, KOMİK
TİD-2	OTOBÜS, GRUP, DÜRBÜN
TİD-3	VİDEO^KASET, YUMUŞAK, DOSYA
TİD-4	ÜZÜM, ŞÜPHE, İNCE
TİD-5	GOL, CEZA, VİCDAN
TİD-6	TELESKOP, LABORATUVAR, OMURGA
TİD-7	KİBRİT, KOLAY, İP
TİD-8	ÇOCUK, İYİ, YEMEK
TİD-9	ÇIKARMAK, KOVMAK, DİYET
TİD-10	RAPOR, TANIMAMAK, ON^İKİ
TİD-11	ZOR, BAŞVURU, ÖDEME
TİD-12	GEZMEK, TASARRUF, YATAK
TİD-13	KÖTÜ, MİSAFİR, ALAY
TİD-14	AYNI, UÇAK, EĞLENCE
TİD-15	ÜZÜLMEK, HÜKMEN, ALEVİ
TİD-16	AİLE, İTMEK, SAVUNMA
TİD-17	İLK, KIRMIZI, ŞANS
TİD-18	GÖRMEK, MODA, POLİS
TİD-19	İSTEMEK, APTAL, SIRA
TİD-20	TÜRKİYE, KAHVE, AY
TİD-21	BAĞIRMAK, PERŞEMBE, KÖY
TİD-22	ALTIN, HİÇ, ORGANİZASYON
TİD-23	PSİKOLOG, BOŞ, DOLANDIRMAK
TİD-24	BOĞAZ, URFA, KALIN
TİD-25	SIKILMAK, ÇARPIŞMAK, BASKI
TİD-26	BAŞKAN, MAÇ, ATAMA
TİD-27	KAPALI, KARATE, AYNA
TİD-28	ARKADAŞ, CAHİL, YOK
TİD-29	KENDİ, BEKLEMEK, ANNE
TİD-30	KIZ, ŞARAP, KURS
TİD-31	AŞK, SANDALYE, MAVİ
TİD-32	SICAK, SORUŞTURMA, BULMAK
TİD-33	UNUTMAK, KAÇMAK, HIZLI

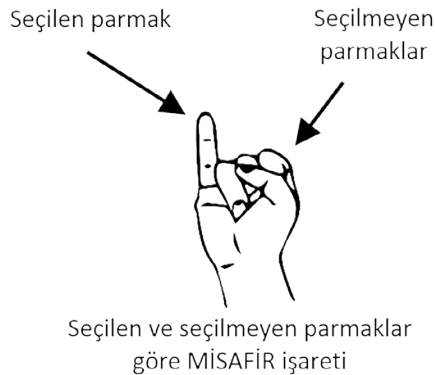
Bilindiği gibi el, parmakların konumuna, sayısına ve seçilen olup olmamasına; eklemin düz, bükük gibi biçimlenişine göre çok çeşitli görünümsergileyebilmektedir. Brentari (2005)'e göre işaret dillerinde el şekli parametresi dört alt gruba ayrılmaktadır: Seçilen ve seçilmeyen parmak sayısı, boğum biçimlenişi, belirtik olmayan el şekilleri (işaret parmağı ya da bütün parmakların biçimlenişi) ve belirtik el şekilleri (seçilen parmakların biçimlenişi).

Mandel (1981), parmakların sesbilimsel rolüne göre seçilen ve seçilmeyen parmak olmak üzere iki alt gruba ayrılmasını önermiştir. Buna göre seçilen parmak, işaretin sesletimi sürecinde kullanılan parmaştır. Seçilmeyen parmak ise işaretin sesletimi sürecinde aynı konumunda kalmakta ve aktif olmayan parmak olarak adlandırılmaktadır. Örneğin; TİD-17 el şeklinde, işaret parmağı seçilen parmak iken, diğerleri seçilemeyen parmak özelliğindedir. TİD-12 el şeklinde ise işaretin üretimindeki baş ve serçe parmağı, seçilen parmak özelliği taşımaktadır. Seçilmeyen parmaklar, işaretin sesletiminde tek bir konumda kalan aktif olmayan parmaklar olarak tanımlanmaktadır. Corina (1993) tarafından öne sürülen “Seçilmeyen Parmakların Artıklık Kuralı”na göre seçilmeyen parmaklar, açık veya kapalı konumda bulunabilmesine karşın kimi sınırlılıkları taşımaktadır:

Seçilmeyen Parmakların Artıklık (İng. *redundancy*) Kuralı (Corina, 1993, s.74):

“Eğer seçilen parmaklar kapalı konumda ise seçilmeyen parmaklar açık konumda olmalıdır. Eğer seçilen parmaklar açık ise seçilmeyen parmaklar kapalı olmalıdır.” (çeviri bu kitabın yazarlarına ait)

Bu kural, Türk İşaret Dili'nin sesbilimsel görünümüne uygulanabilmektedir. Örneğin, MİSAFİR işareti işaretbirimbilimsel açıdan incelendiğinde, serçe parmağın sesletimde seçilen parmak, diğer parmakların ise seçilmeyen parmak olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 3.3).

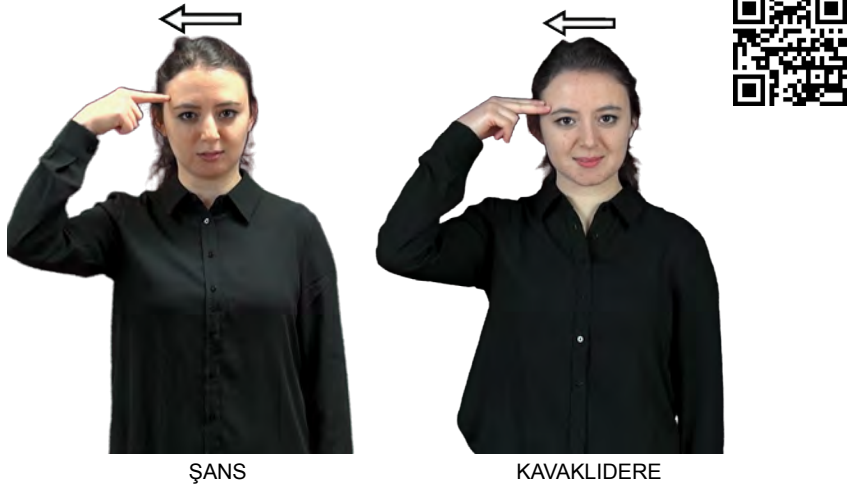

Şekil 3.3. TİD'de seçilen ve seçilmeyen parmaklar: MİSAFİR

Seçilen parmakların çok fazla sayıdaki biçimlenişi, en küçük çiftler ve yeni sözcükler oluşturabilmektedir. Buna karşın, mümkün olan tüm el biçimlenişleri, işaret dillerinde görülmemekte olup sözvarlığında bulunan el biçimleri dilden dile değişiklik göstermektedir (Eccarius, 2008; Fischer & Gong, 2010). Bu durum, konuşma dillerindeki tüm sesleri barındıran Uluslararası **Sesbilim Abecesinden** (İng. *International Phonetic Alphabet, IPA*) dillerin genellikle 30-50 ses seçmesi ve bu sesleri kullanarak sözvarlığındaki sözcükleri oluşturmaları ile benzerdir.

a) Seçilen ve seçilmeyen parmakların sayısı

Seçilen parmakların sayısı, işaretin sesletimi sürecinde vücuda doğru hareket eden ve/veya vücuda temasta bulunan parmakların sayısı olarak genel bir şekilde tanımlanabilir. Örneğin TİD'de ŞANS ve KAVAKLIDERE sözcükleri, baskın elin yönelimi, konumu ve hareketi açısından benzer yapıda görülmesine karşın seçilen parmakların sayısına göre birbirinden ayrılmaktadır. ŞANS sözcüğü sadece işaret parmağını seçildiği bir el şekline (TİD-17) sahip iken KAVAKLIDERE sözcüğü hem işaret hem de orta parmağı (TİD-30) seçmektedir. Böylece her iki sözcük, seçilen parmakların sayısına göre en küçük çift oluşturmaktadır.

Şekil 3.4. Türk İşaret Dili'nde seçilen parmaklara göre en küçük çiftler: ŞANS ve KAVAKLIDERE

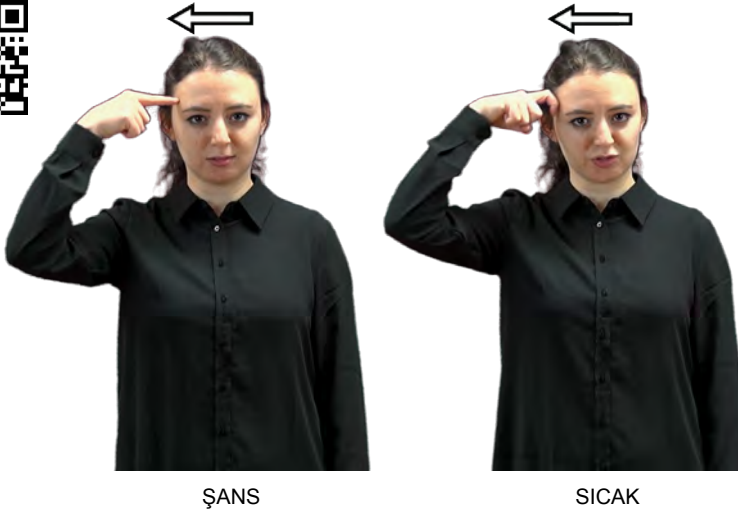
b) Eklem biçimlenişi

Eklem biçimlenişi, işaretin sesletim sürecinde seçilen parmakların aldığı biçim olarak tanımlanmakta olup parmaklar, düz ya da bükülmüş gibi görünümde bulunabilir (Brentari, 2005). Seçilen parmakların sayısına göre el birçok biçimleniş sergilemekte ve alanyazında açık, kapalı, bükük ve eğri şeklinde dört temel türe ayrılmaktadır. Brentari (1998), el biçimlenişinin bu dört temel türden daha fazla görünüme sahip olduğunu ve yedi türe ayrılabilceğini öne sürmektedir. Bu el biçimlenişlerinin temel tanımları şu şekildedir:

El şeklindeki eklem biçimlenişinin tanımları (Brentari, 1998, s. 106–109):

- a) **Tamamen açık:** Elin herhangi bir eklemi bükülmemekte,
- b) **Bükük (kapalı):** Avuç içine doğrudan bağlı olmayan (İng. *non-base*) boğumlar bükülmemekte,
- c) **Düz-açık:** Avuç içine doğrudan bağlı olan (İng. *base*) boğumlar, 90°'den az bükülmemekte,
- d) **Düz-kapalı:** Avuç içine doğrudan bağlı olan boğumlar, 90°'den fazla bükülmemekte,
- e) **Eğik-açık:** Eğilmiş-açık: Avuç içine doğrudan bağlı olan ve olmayan boğumlar, avuca herhangi bir temas olmaksızın bükülmemekte,
- f) **Eğik-kapalı:** Avuç içine doğrudan bağlı olan ve olmayan boğumlar, temas ederek bükülmemekte,
- g) **Tamamen kapalı:** Avuç içine doğrudan bağlı olan ve olmayan boğumlar tamamen bükülmemekte.

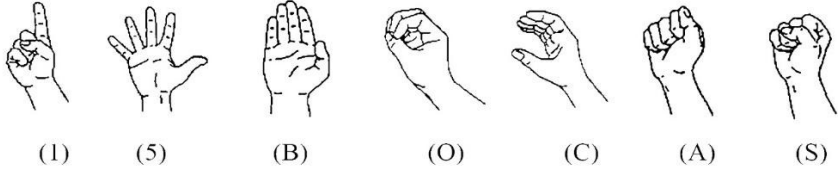
İşaret dillerinde el biçimlenişinin birçok görünümü yeni sözlüksel birimler ortaya çıkarmaktadır. TİD'de ŞANS ve SICAK işaretleri, benzer hareket (tek büyükçül hareket), konum (alın) ve yönelime (içten dışa) sahip olmasına karşın sadece eklemin biçimleniş bakımından birbirinden ayrılmaktadır: ŞANS, düz bir biçimlenişte iken SICAK bükük bir yapıdadır.

Şekil 3.5. Türk İşaret Dili'nde eklem biçimlenişine göre en küçük çiftler: ŞANS VE SICAK.

- c) Belirtik olmayan el şekilleri: “Başparmak” veya “tüm parmakların” değişkeleri

Belirtik olmayan el şekilleri, sesbilimsel özellik açısından bakıldığında, diğer el şekillerine göre daha doğal, yaygın ve basit biçimlenişe sahip yapılardır. Battison (1978) ASL ve diğer işaret dillerindeki ayırt edicilik ve sıklığı temel alarak belirtik olmayan el şekilleri grubu olduğunu öne sürmektedir. ASL'deki belirtik olmayan el şekilleri (Boyes-Braem, 1981) şu şekildedir:

Şekil 3.6. Belirtik olmayan el şekilleri (Boyes-Braem, 1981).

Boyes-Braem (1981), bu el şekillerinin hem ASL'de hem de diğer işaret dillerinde en çok kullanılan el şekilleri olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, belirtik olmayan el şekillerinin daha belirgin ve kolay algılanabilir olması nedeniyle bu el şekline sahip işaretlerin belirtik olanlara göre sağır çocuklar tarafından daha önce edildiğini öne sürmektedir. Öte yandan, belirtik olmayan el şekilleri, belirtik olanlara göre aşağıdaki iki nedenden dolayı daha doğal özelliktedir (Boyes-Braem, 1981):

Belirtik olmayan el şekilleri, bir şeyi gösterme, yakalama ve tutma gibi günlük hayatta yapılan işlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu el şekilleri, elin anatomisi nedeniyle belirtik olan el şekillerine göre daha kolay üretilmektedir.

TİD'de yer alan el şekillerinin görünümü ve dağılımını inceleyen çalışmasında Kubuş (2008), TİD'deki belirtik olmayan el şekillerini Boyes-Braem (1981) tarafından öne sürülen görünümünden çok az farklı olduğunu saptamıştır. Buna göre TİD'de aşağıdaki şekilde (3.7) görülen yedi el şekli, sözcüğünde en sık görünüme sahip olup Kubuş'un araştırmasının derleminde yer alan sözcüklerin %69.79'luk bölümü belirtilen el şekillerinden oluşmaktadır.

Şekil 3.7. TİD'de belirtik olmayan el şekilleri (Kubuş, 2008).

Ayrıca, TİD'de belirtik olmayan el şekilleri de ayırıcı özellikleri sahip olmaktadır. Örneğin, İSTEMEK ve SABIR işaretleri aynı konum (göğüs), hareket (tekrarlı büyükçül hareket) ve eklem biçimlenişi (tamamen açık) ile üretilmesine karşın parmakların açıklığı birimindeki farklılık nedeniyle birbirinden ayrılmaktadır: İSTEMEK sözcüğü parmakların açık olduğu TİD-19 el şekline sahip iken SABIR sözcüğü ise parmakların bitişik olduğu TİD-27 el şekli ile üretilmektedir. Bu iki işaretin üretim sürecine bakıldığında ise İSTEMEK sözcüğünde, başparmağın ucunun, SABIR sözcüğünde ise başparmağın tümünün vücuda temas ettiği görülmektedir.

ISTEMEK

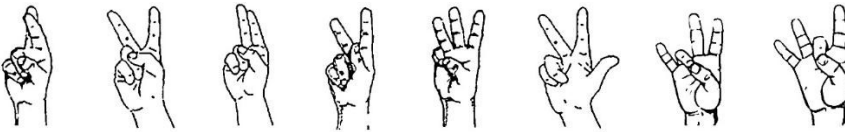

SABIR

Şekil 3.8. Türk İşaret Dili'nde belirtik olmayan el şekillerinin ayırıcı özelliklerine göre en küçük çiftler: İSTEMEK ve SABIR.

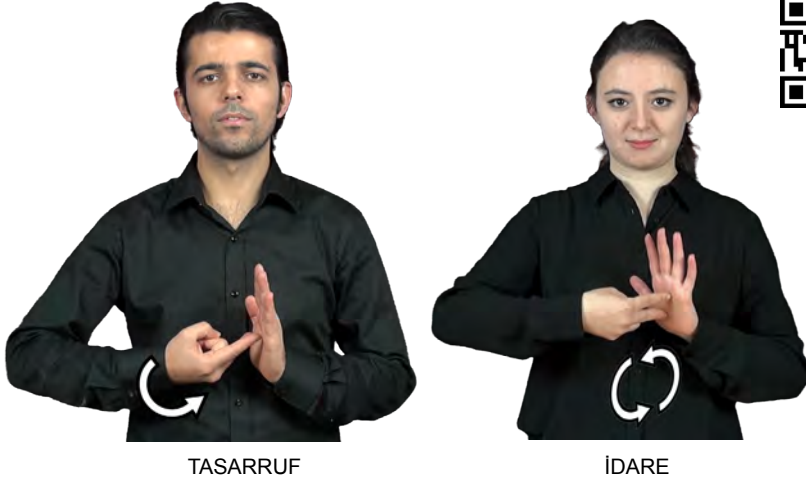
d) Belirtik el şekilleri: seçilen parmağın diğer değişkeleri

Sözvarlığındaki görülme sıklığı, vücudun kısıtlı bölgesinde olması nedeniyle üretim zorluğu gibi birçok ölçüt temel alınarak özellikle ASL çalışmaları ile belirtik el şekilleri tanımlanmıştır (Battison, 1978; Boyes-Braem, 1990). Belirtik el şekilleri, fiziksel olarak üretilmesi daha güç olan bağımsız parmak hareketlerini içermekte olup aşağıdaki şekilde bir kaç örnek sunulmaktadır:

Şekil 3.9. Belirtik el şekilleri (Boyes-Braem, 1981).

TİD sözvarlığında da belirtik el şekilleri bulunmakta ve en küçük çiftler oluşturabilmektedir. TASARRUF ve İDARE sözcüklerini incelendiğinde, her iki işaretin el şekillerinin sesbilimsel olarak karmaşık olduğu ve motor beceriler açısından ise sesletim yapısının zor olduğu görülmektedir. İşaretlerin iç yapısına bakıldığında, her iki işaretin aynı harekete (küçükçül ve yay), eklem biçimlenişe (*düz-açık*) ve seçilen parmak sayısına (iki) sahip olduğu açıkça görülmektedir. Buna karşın iki işaret, seçilen parmağının birleşimi açısından farklılaşmakta, TASARRUF sözcüğü işaret ve serçe parmak, İDARE sözcüğü ise işaret ve orta parmak ile üretilmektedir.

Şekil 3.10. TİD’de belirtir el şekillerinin ayırıcı özelliklerine göre en küçük çiftler: TASARRUF ve İDARE.

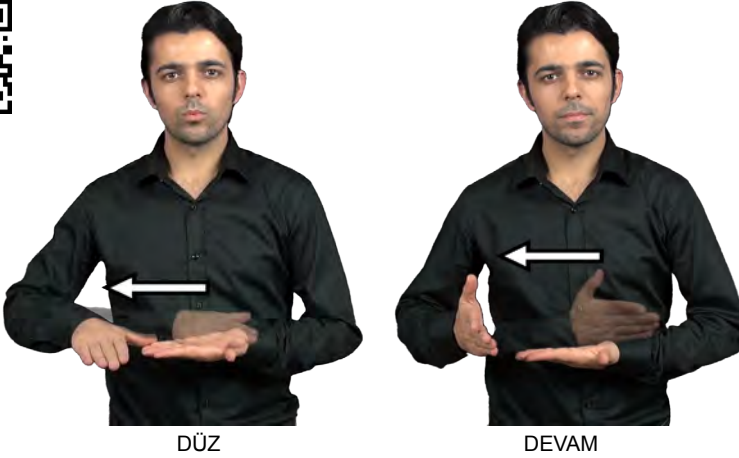
3.2.1.2 Yönelim

İşaret dili alanyazınında ilk olarak Battison (1978), yönelimin avuç içi ve parmakların yönü olarak tanımlanabileceğini ve işaret üretiminde çok önemli bir role sahip olduğunu belirtmiştir. İşaret dili alanyazında, yönelimin sesbilimsel bir değişke olduğuna ilişkin iki farklı görüş bulunmaktadır: Sandler ve Lillo-Martin (2006), yönelimin el şeklinin bir parçası olduğunu ve el şeklinin bir özelliği olarak sınıflandırması gerektiğini belirtmekteyken Brentari (1998) ve Crasborn ve van der Kooij (1997) yönelimin el şeklinin bir özelliği olarak değil bağımsız bir ulam olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Bu çalışmada ise ikinci görüş kabul edilmekte olup TİD’deki yönelim biriminin ayırıcı özellikler sergilediği bulunmuştur. Daha önceden açıklandığı gibi Brentari (2005), yönelim parametresini iki alt gruba ayırmaktadır: İlk olarak, elin boğumu vücudun belli bir noktasına temas etmekte olup boğumun temas yeri oluşacak tüm hareketlerin yönünü belirlemektedir. İkincisi avuç, parmak ucu, elin arkası, parmak arkası, elin iç ve dış yüzeyi gibi elin bölümleri yönelimi belirlenmektedir.

a. Elin boğumunun hareketin yönünü belirlemesi

TİD’de DÜZ ve DEVAM örnekleri incelendiğinde, en küçük çiftler açısından sadece yönelim ile birbirinden ayrıldıkları görülmektedir. DÜZ işaretinin üretiminde, elin iç yüzeyinde boğumlar, baskın olmayan ele temas etmekte ve böylece avuç içinin yönü vücudun aşağıya doğru olmaktadır. DEVAM işaretinde ise el boğumunun dış yüzeyi, baskın olmayan ele temas ettiği için avuç içinin işaret yönü zorunlu olarak işaretçiyedöğru olmaktadır. Avuç içinin yönelimi, avuçun kendisi tarafından değil el boğumunun temas noktası tarafından belirlenmektedir.

Şekil 3.11. TİD'de elin boğumunun hareketin yönünü belirlemesine göre en küçük çiftler: DÜZ ve DEVAM.

- b. Avuç içi, parmak, elin arkası, parmak arkası, elin iç ve dış yüzeyi, parmak ucu ve elin tabanı gibi elin belirli bölümleri yönelimi belirlemesi

Bu ayırıcı özellikte genellikle, elin belirli bir bölümünün uzamdaki yönelimine göre sınıflandırılmaktadır. Elin bu bölümlerinin yönelimi, sola, sağa, yukarı, aşağıya, öne, arkaya, yanına gibi birçok sesbilimsel özellikten oluşmaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi, ilk ve eksi sözcükleri benzer harekete (düz, büyükçül), el şekline (TİD-17) ve konuma (işaretçinin önü) sahip olmasına karşın sadece yönelim açısından birbirinden ayrılmaktadır. İLK sözcüğünde parmak uçlarının yönü yukarı doğru bakarken EKSI sözcüğünde sola doğru bakmaktadır.

Şekil 3.12. Türk İşaret Dili'nde elin belirli bölümlerinin hareketin yönünü belirlemesine göre en küçük çiftler: İLK ve EKSI.

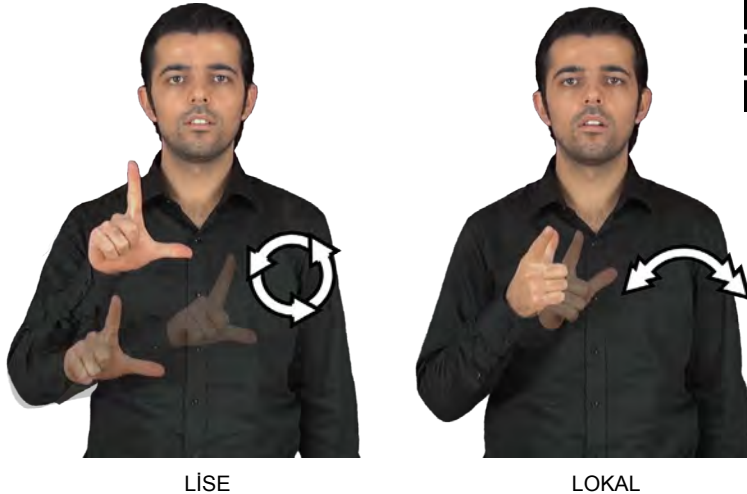
3.2.1.3 Hareket

İşaretin oluşum sürecine katkısı ve birçok önemli role sahip olması nedeniyle hareket, işaret dillerinde sesbilimsel birim, parametrelerden biri olarak gösterilmektedir. Hareket, işaret dilinin sesbilim yapısını inceleyen modellerin (Stokoe, 1960; Liddell & Johnson, 1989; Brentari, 1998; Sandler, 1993) temel noktasını oluşturmaktadır.

Brentari'ye (1998, s. 129) göre hareket parametresi **büyükçül hareket** (İng. *path movement*) ve **küçükçül hareket** (İng. *local movement*) olmak üzere iki ayrı türe ayrılmaktadır. Büyükçül hareket, dirsekler ya da omuzda eklemler tarafından oluşturulmakta olup, aynı zamanda işaret alanının bir parçası olan vücutta, diğer bir deyişle iç alanda ya da işaretçinin önü olarak adlandırabileceğimiz dış uzamda gerçekleşmektedir. Küçükçül hareket ise, bilekler ya da parmakların boğumları tarafından gerçekleştirilip el şeklinde veya ellerin yöneliminde değişikliğe neden olmaktadır. Bu temel sınıflamanın yanı sıra, büyükçül hareket kendi içinde **daire** (İng. *circle*), **düz** (İng. *straight*) ve **yay** (İng. *arc*) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sandler & Lillo-Martin'e (2006) göre hareket türü açısından büyükçül, şekli açısından ise düz hareket, öntanımlı (İng. *default*) olarak kabul edilebilir.

a. Büyükçül ve küçükçül hareket

İşaretin büyükçül ya da küçükçül hareket tarafından yapıldığını belirlemenin en kolay yolu, hangi eklemnin etkin olduğunu belirlemektir. İşaretin üretiminde dirsek ve omuz etkin ise büyükçül, el bileği ve parmaklar etkin ise küçükçül hareket tarafından yapılmaktadır. TİD'de LİSE ve LOKAL işaretleri birbirinden sadece hareket türü açısından farklılaşmakta olup LİSE işareti, dirsek ve omuzdaki eklemnin etkin olduğu ve tüm kolun bu süreçte rolü bulunduğu büyükçül harekete sahiptir. LOKAL işareti ise sadece bileğin etkin olduğu dirsek ve omuzların pasif olduğu küçükçül hareket ile oluşmaktadır.

Şekil 3.13. Türk İşaret Dili'nde hareketin türüne göre en küçük çiftler: LİSE ve LOKAL

b. Büyükçül hareket şekilleri: Düz, dairesel ve yay

Büyükçül hareket uzamda üç farklı türde şekilde görülmekte olup elin/kolun uzamdaki yönü, büyükçül hareketinin şeklinin belirleyicisidir. TİD’de aynı el şekline sahip olan LAZIM ve LİSE işaretleri, göğsün ön tarafında tekrarlı hareket ile oluşmaktadır. Ancak bu iki işaret birbirlerinden büyükçül hareket şekline göre ayrılmaktadırlar: LAZIM, elin ileri-geri doğru ilerlediği düz büyükçül hareketle, LİSE ise elin yuvarlak bir yörüngede ilerlediği dairesel hareket şekli ile meydana gelmektedir.

LAZIM

LİSE

Şekil 3.14. Türk İşaret Dili’nde büyükçül hareket şekline göre en küçük çiftler:

LAZIM ve LİSE

3.2.1.4 Konum

Konum (İng. *place of articulation*), genellikle işaretin üretiminde elin vücudun üstünde ya da işaret alanının içindeki yeri olarak tanımlanmaktadır. Şu ana kadar yapılan çalışmalar, konum parametresini benzer şekilde tanımlamasına karşın alt sınıflandırma açısından birbirinden ayrılmaktadır. Bunun temel nedeni ise işaretlerin üretiminde vücudun çok fazla bölgesinin konum olarak kullanılması ve bir gruplandırma yapmak için bir ölçütün belirlenmesi zorluğudur.

Stoke (1960)’a göre konum 12 farklı türden oluşmakta ve tüm işaretler bu konumlarda üretilmektedir: Uzam, yüz/tüm baş, alın/kaş/üst yüz, göz/burun/yüzün ortası, dudak/çene/alt yüz, yanak/şakak/kulak/yan yüz, boyun, omuz/göğüs/gövde, üst kol, dirsel/alt kol, bilek içi ve bilek arkası. Daha genel bir sınıflama yapan Brentari (2005) ise konumun dört ana ulama ayrıldığını belirtmektedir: Baş, gövde, kol ve baskın olmayan el. Aşağıdaki tabloda ise Schembri ve Johnston (2007) tarafından öne sürülen ve birçok alt dağılımı gösteren konum türlerinin TİD’deki örnekleri sunulmaktadır.

Tablo 3.2. Türk İşaret Dilinde konum türlerine örnekler.

Konum	Örnek
Baş	
Başın üstü	HOCA
Başın tepesi	BEYİN
Tüm yüz	UTANMAK
Başın yanı	İŞİTME
Alın	
Eş taraflı (ipsilateral)	ANLAMAK
Merkezi	SICAK
Göz	
Göz yanı	BAKMAK
Gözaltı	AĞLAMAK
Burun	
Burun kemiği	KARTAL
Burun ucu	KABA
Burun altı	AFRİKA
Kulak	
Tüm kulak	İŞİTME^CİHAZI
Kulak memesi	KÜPE
Kulak arkası	KOKLEAR-İMLANT
Kulak üstü	KİRAZ
Yanak	PEMBE
Ağız	
Ağız	SİĞARA
Diş	YAŞ
Ağız yanı	ESKİ
Çene	RENK
Çene altı	AVRUPA
Boyun	
Eş taraflı (ipsilateral)	KULÜP
Merkezi	BOĞAZ
Omuzlar	
Üzeri	DİYARBAKIR
Alt	KOMUTAN
Göğüs	
Eş taraflı (ipsilateral)	KAMU
Merkezi	KENDİ
Karşı taraflı (contralateral)	SEVMEK
Koltuk altı	AVUKAT
Mide	AÇ
Bel	ÖĞRENCİ
Sırt	GEÇMİŞ
Kalça	BACANAK
Kol	
Üst kol	YURT
Dirsek	MEMLEKET
Alt kol	YARDIM
Bilek	
El	
El içi	ONAY
El arkası	KOPYA

TİD sözvarlığında yer alan KAN ve YEDEK işaretleri, elin yumruk şeklinde yapıldığı benzer el şekline, dirseklerde oluşan büyükçül harekete sahip olmaktadır. Bu iki işaret sadece üretim sürecindeki konum açısından farklılaşmakta olup KAN elin buruna temas ettiği, YEDEK ise çeneye temas ettiği konumda üretilmektedir.

KAN

YEDEK

Şekil 3.15. TİD’de konuma göre en küçük çiftler: KAN ve YEDEK.

3.2.2 El dışı işaretler

İşaret dillerinde, ellerin yanı sıra baş, vücut ve yüz hareketleri gibi el dışı özellikleri dil üretimin önemli bir dizgesini oluşturmaktadır. Bu özellikler, sözlükçeden sesbilime, biçimbilimden sözdizime kadar işaret dili dilbilgisinin tüm alanlarının bir parçasıdır (Bkz. Pfau ve Quer, 2010). Kitabın ileriki bölümlerinde ayrıntılı şekilde görüleceği gibi TİD üzerine şu ana kadar yapılan çalışmalar, bu görünümlerin çok fazla alt alanda önemli görevlere sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Sesbilimsel açıdan el dışı hareketler, seslemin seçimsel bir özelliğinin aksine zorunlu bir birleşenidir. Bu nedenle, sesbilimsel el dışı hareketin bulunmadığı durumlarda kötü-biçimlenişe sahip birçok sözcük bulunmaktadır (Neidle, Kegl, MacLaughling, Bahan & Lee, 2000, s. 40). Örneğin, baş ve vücut hareketleri, el dışı hareket sınıfının bir parçasıdır. Böylece en küçük çiftler oluşturabilmekte ve yeni

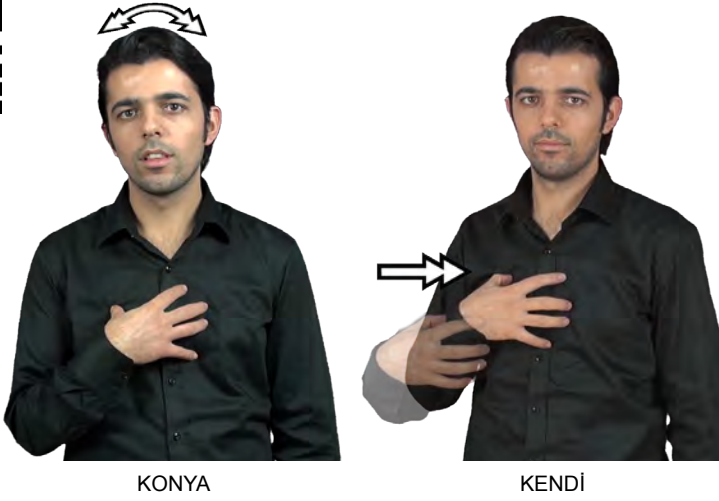
sözlüksel birimler üretebilmektedir. Baş hareketlerine ilişkin dillerde gözlenen ve en sık karşılaşılan UYUMAK örneği, başın yan tarafına bir ya da iki elin götürülmesi ve başın elin avuç içine doğru yatırılması ile meydana gelmektedir. Bu örnek açıkça gösteriyor ki baş ve vücut hareketleri, işaretin sözlüksel tanımının bir parçası olup (Pfau & Quer, 2010) bu hareketlerin bulunmadığı üretimlerde sözcük tam olarak sesletilmiş olmamaktadır. Bu durum, Türkçede *kitap* sözcüğünün sadece ilk dört sesinin sesletilip son sesinin düşürüldüğü (**kita*) yapıların bozuk üretimler olması ile benzer bir olgudur.

İşaret dillerinde, **kaş hareketleri** (kaş indirme, kaş kaldırma), **yönlü bakış, ağızla söyleme, dudak hareketleri, baş hareketleri** (başı soldan sağa sallama, (bss), başı yukarıdan aşağıya sallama, başı yatırma) ve **vücudu eğme** (öne ve arkaya doğru) hareketlerini içeren farklı biçimlerdeki birçok el dışı hareketler bulunmaktadır. Bu işaretler, tümce içinde birbirinden bağımsız şekilde ya da birlikte görülebilmektedir (Zeshan, 2004a).

Kitabın ileriki bölümlerinde görüleceği gibi sesbilimsel rolünün yanı sıra el dışı hareketlerin, soru tümcesi, olumsuzlama, koşul yapısı, yan tümcecik gibi daha karmaşık dilbilgisi yapılarında önemli görevleri bulunmaktadır (Baker & Padden, 1978, ASL; Coerts, 1992, Hollanda İşaret Dili; Zeshan, 2000, Hint-Pakistan İşaret Dili). Bu nedenle, el dışı hareketler, işaret dili dilbilgisinin içsel bir parçası olmakta ve dilbilgisel işlevlerde bulunuyorsa el dışı işaretleyiciler olarak adlandırılmaktadır (Zeshan, 2004b). Bu bölümde ise sadece sesbilimsel role sahip el dışı hareketler, üç başlık altında incelenmektedir: Baş ve vücut hareketleri, yüz ifadeleri ve ağız jestleri.

3.2.2.1 Baş ve vücut hareketleri

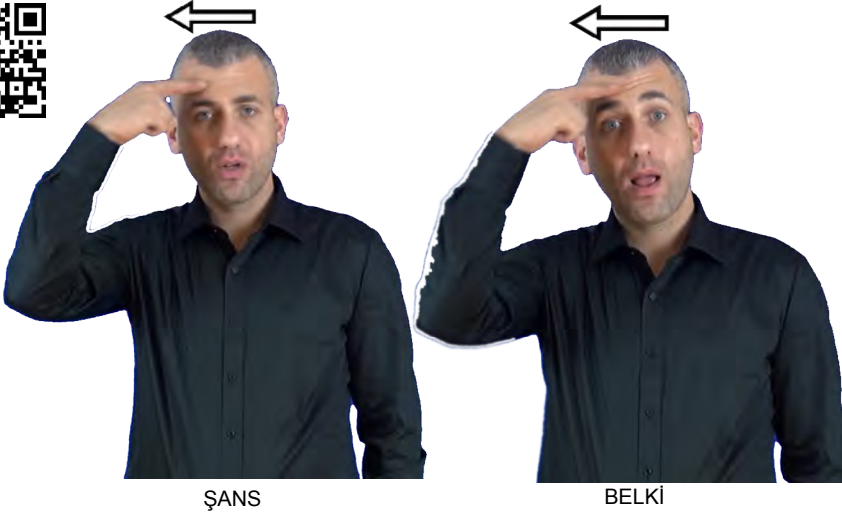
Türk İşaret Dili sözcüğü incelediğinde, baş ve vücut hareketlerine göre en küçük çift oluşturan birçok sözcük ile karşılaşılmaktadır. Örneğin, KONYA ve KENDİ sözcükleri, sadece baş ve vücut hareketlerinin görünümü bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü bu iki sözcük, aynı hareket (tek-büyükçül hareket), konum (göğüs), TİD-29 el şekli ile üretilmektedir. Aşağıda görüldüğü gibi KENDİ sözcüğünün üretiminde nötr olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir hareket bulunmamasına karşın KONYA, ele ait hareket ile eşzamanlı şekilde başın her iki yana tekrarlı şekilde döndürülmesiyle üretilmektedir.

Şekil 3.16. TİD'de baş ve vücut hareketlerine göre en küçük çiftler:
KONYA ve KENDİ.

Yüz ifadeleri

İşaret dilinin sesbilimsel görünümünde ayrı bir özelliğe sahip olan yüz ifadeleri, kaş, dudak, yanak ve çene olmak üzere farklı bölgelerin hareketi ile meydana gelmektedir. TİD'de şans ve belki sözcükleri, yüz ifadelerinden sadece kaştaki değişim en küçük çift oluşturmaktadır. Her iki sözcük, başparmağın alın bölgesinde tek bir büyükçül hareket ile meydana gelmesine karşın belki sözcüğünde kaşlar kaldırılmaktadır.

Şekil 3.17. TİD'de yüz ifadelerine göre en küçük çiftler:
ŞANS ve BELKİ.

c. Ağız jestleri

İşaretçilerin günlük dil kullanımları incelendiğinde ağız bölgesinin çok fazla aktif olduğu görülmektedir. Farklı işlevlere sahip olmasından dolayı bu ağızlamalar, **ağız jestleri** (İng. *mouth gestures*) ve **ağız hareketleri** (İng. *mouthings*) olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Ağız jestleri, işaret dilinin bir parçası olup herhangi bir şekilde konuşma dili ile bağlantısı yoktur. Diğer taraftan ağız hareketleri ise tamamen konuşma dili ile bağlantılı olup işaret dilinin dilbilgisel sistemi içerisinde yer almamaktadır (Sutton-Spence & Boyes-Braem, 2001). Bu öyle ki, ağız hareketleri daha çok iletişim içerisinde olan işaretçilerden birinin işaret dili bilgisinin az olduğu durumlarda (örneğin işaret dilini sonradan öğrenen ve konuşan birisi ile iletişimde) daha çok ortaya çıkmakta olup toplumdilbilimin konularından birisi olarak görülmektedir (Ann, 2001).

Ağız hareketlerinin işaret dili konuşucuları tarafından sıklıkla kullanılması tek bir nedene bağlı olmazken Sağır toplumunun, konuşma dili ile bağlantısının büyük bir etkisi olduğu açıktır. Örneğin bu toplumda yaşayan kişiler, konuşma dilinde eğitim almakta, televizyonu yoğun olarak konuşma dilinde (yazı dili) takip etmektedir. Bu nedenle, sese ait girdi almamalarına karşın konuşma dilinin yazı sistemi sayesinde bir tür ikidilli bireylerdir. Böylece Sağır bireyler, konuşma dilinin etkisi ile işaret dili üretiminde ağız hareketlerini sıklıkla kullanmaktadır. Bu durum bazen duyulabilecek şekilde olabilmekte kimi zaman ise sadece herhangi bir sesin çıkarılmadığı dudak kıpırdatma boyutunda kalabilmektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, kişi hem TİD'de MERHABA sözcüğünü hem de bu sözcüğün Türkçedeki karşılığını (merhaba) ağız hareketi ile üretmektedir.

Şekil 3.18. Ağız hareketi: Türkçe *merhaba* sözcüğü.

Yukarıda da belirtildiği gibi ağız hareketleri tamamen konuşma diline ait olup dil etkileşimi olarak değerlendirildiği için en küçük çiftler açısından önemli olan ağız jestleridir. TİD'de ÖLÜ işaretinin üretiminde sadece ele ait hareketin tek başına üretimi yeterli olmayıp aynı zamanda dilin de dışarı çıkarılması zorunludur (Dikyuva, 2011). Benzer şekilde, KAĞIT ve RÜZGAR sözcüklerinin üretiminde **üfleme**, ZORLANMAK sözcüğünde ise **ağız şişirme** görülmekte olup bu yüz ifadelerinin bulunmadığı üretimler kötü-biçimlenişe sahiptir.

ÖLÜ

ZORLANMAK

Şekil 3.19. Türk İşaret Dili'nde ağız jestlerine örnekler:
ÖLÜ ve ZORLANMAK.

3.3 Eşzamanlılık ve ardışıklık

İşaret dili üzerine son 50 yılda yapılan çalışmalar, işaret dillerinin doğasını ve kökeni incelemenin yanı sıra dil modalitesinin etkisini ve görünümünü incelemektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar, konuşma ve işaret dillerinin dil modalitesindeki farklılıklarının sesbilim ve biçimbilim gibi farklı düzlemlerde dilsel yapının görünümüne etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Meier, 2002).

İşaret dillerinin iletişim kanalının sağladığı **eşzamanlılık** (İng. *simultaneity*) olgusu konuşma dillerinde gözlemlenmemektedir. Eşzamanlılık, farklı özellikteki dilsel role sahip olan birimlerin aynı zaman dilimi içinde görülmesi şeklinde tanımlanabilir. Miller (1994, s. 133) eşzamanlılık olgusunun iki maddede açıklanabileceğini öne sürmektedir:

- a) Farklı sözlüksel birimlerin bağımsız ve eşzamanlı şekilde, özerk kanallarda üretilmesi ve
- b) Bu birimlerin bir çeşit sözdizimsel ilişki ile bir araya gelmesi.

Açıkça görüldüğü gibi, daha çok sözdizimsel düzlemde yer alan eşzamanlı görünümü açıklayan bu tanım, diğer düzlemleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. İşaret dillerinde eşzamanlılık, sesbilimsel başta olmak üzere biçimbilimsel ve sözdizimsel düzlemlerde de görülmektedir. Bu nedenle, burada eşzamanlılık olgusunun bir alt türü olabilecek **sesbilimsel eşzamanlılık** (İng. *phonological simultaneity*) teriminin tanımlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Sesbilimsel eşzamanlılık terimi, işaret dilinin sesbilimsel parametrelerinin (el şekli, konum, hareket, yönelim ve el dışı hareketler) aynı zaman dilimi içerisinde tek bir seslemede sunulması şeklinde tanımlanabilir. Örneğin, sesbirim

özelliği taşıyan el şeklinin, seslemede tek başına görülememesi nedeniyle işaret dillerinin sesbilimsel yapısının her zaman bir eşzamanlılık taşıyacağı kesindir.

Konuşma dillerinde dizimsel bir ilişkide incelenen seslem yapısı, işaret dillerinde dizisel ilişkide görülmekte bu nedenle sözcüğün yapısal görünümü çok farklılık göstermektedir. Aşağıdaki örnekte (Bkz. Tablo 3.3) TİD’de hem tek seslemden oluşan hem de en küçük çift oluşturabilen İLK ve EKSI sözcüklerinin sesbilimsel eşzamanlı görünümü sunulmaktadır.

Tablo 3.3. İşaret dillerinde sesbilimsel eşzamanlılık

	İLK	EKSI
El şekli	<i>TİD-17</i>	<i>TİD-17</i>
Konum	<i>Vücut önü</i>	<i>Vücut önü</i>
Hareket	<i>Düz-Büyükçül-Tek</i>	<i>Düz-Büyükçül-Tek</i>
Yönelim	<i>Yukarıdan-Aşağıya</i>	<i>Soldan-Sağa</i>

Stokoe (1960) tarafından öne sürülen ve daha sonra birçok araştırmacı (Liddell & Johnson, 1989; Sandler, 1989; Brentari, 1998) tarafından geliştirilen model, işaret dillerindeki sözcükleri en küçük yapısal birimler açısından incelemeye olanak sağlamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi işaret dillerinde eşzamanlılık farklı düzlemlerde meydana gelmekte olup bu düzlemlere göre görünümleri farklılaşmaktadır.

3.4 Seslem Yapısı

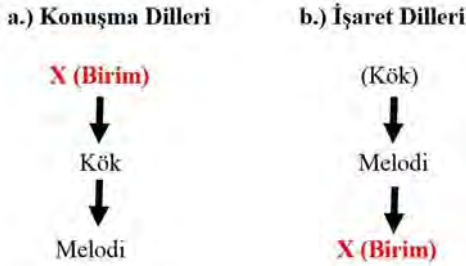
Geleneksel bakış açısına göre hece olarak da adlandırılan seslem, içinde en az bir ünlü bulunan sesbirimlerin bir araya gelerek oluşturduğu ve bir solukta üretilen ses kümesidir. Seslemin çekirdek yapısını ünlü sesler oluşturmakta olup ünlü bir sesin olmadığı bir seslem üretmek mümkün değildir. Örneğin Türkçede *fren* sözcüğü geleneksel bakış açısına göre tek heceli olmasına karşın yapısal dilbilime göre bu sözcük iki seslemden oluşmaktadır. İlk seslem, f sesinin yanına i [I] sesi gelerek oluşmakta olup bu örnek, yazı temelli hece ile ses temelli seslem ayrımını ortaya koymaktadır.

Farklı iletişim kanalına sahip olan ve üretimi ses temelli olmayan işaret dillerinin seslem yapısını ortaya koymaya çalışan birçok model ortaya atılmıştır. İşaret dillerinin seslem yapısındaki çizgisel ve çizgisel olmayan görünümü daha net ortaya koyabildiği ve daha yetinmecî bir bakış açısı ile el şeklindeki değişimleri sunabildiği için bu bölümde, Bürünsel Model temel alınacaktır (Brentari, 1998). Bu modelin temel varsayımı, konuşma dili seslem yapısına benzemekte ve işaret dillerinde seslemin çekirdek yapısının hareket olduğu üzerinedir. Konuşma dillerinde seslemin tek bir ünlüden (Türkçe: a-da) oluşabildiği gibi işaret dilinde ise tek bir hareketten oluşabilmektedir. (3.3.) En küçük çiftler bölümünde anlatıldığı

gibi işaret dilinde sesbirimler, beş farklı parametrenin eşzamanlı üretilmesi ile oluşmakta ve konuşma dillerindeki gibi zorunlu ardışıklık ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, işaret dilinde bir seslemin içinde bulunan sesler belli bir periyod içindeki eşzamanlı hareketlerden oluşmaktadır.

İşaret dillerindeki seslem yapısının gerekliliklerini ortaya koyan *Yetinmeci Sözcük Varsayımı*'na (İng. *Minimal Word Argument*) göre doğru biçimleniş için bir sözcük/işaret en azından bir sesleme sahip olmalıdır. Konuşma dillerinde bir “ünlü” doğru biçimlenişi sağlarken işaret dillerinde ise “hareket” bu görevde bulunmaktadır (Brentari, 1990; Jantunen, 2007).

Konuşma dilleri ile işaret dillerinin seslem yapısının farklılaştığı en önemli nokta, seslem yapısının hiyerarşisidir. Aşağıdaki şekilde (3.20) görüldüğü gibi konuşma dillerinde sesbilimsel işlevi bulunan en küçük birim olan *birim*, hiyerarşinin en üstünde yer almakta ve seslemin üretimi olarak adlandırabileceğimiz melodi ise son aşamada yer almaktadır. İşaret dilleri hiyerarşisine bakıldığında ise konuşma dillerinde en başta bulunan birim, en son aşamada yer almaktadır. Konuşma dillerinde üretim gerçekleşmeden önceki aşamada bir seslem içinde yer alan birimler, tek tek ayrılabilen iken işaret dillerinde seslemi oluşturan birimler ancak dilsel üretim aşamasından (melodi) sonra birimlerine ayrılmaktadır (Brentari, 2011). Başka bir deyişle, konuşma dillerindeki seslem görünümü parçadan bütüne doğru ayırmaya izin verirken işaret dillerinde, ancak bütünden parçaya doğru ayırmak mümkün olmaktadır. Bu görünümün nedeni işaret dillerinin seslem yapısının ardışık değil eşzamanlı olmasındandır.

Şekil 3.20. Konuşma ve işaret dillerinin hiyerarşik yapılanışı (Brentari, 2011).

Bürünsel modele göre seslem yapısı, ele ait hareketlerden oluşan dört farklı türden oluşmaktadır: Kurulum hareketi, büyükçül hareket, yönelim hareketi ve el biçimleniş hareketi. TİD’de ele ait hareketlere ek olarak ele ait hareketin bulunmadığı sadece el dışı hareketlerden oluşan işaretler de vardır (Makaroğlu ve Bekâr, 2015). Bu nedenle, TİD’de Bürünsel model, el dışı hareketi de içeren şekilde beş hareket türünden oluşmaktadır. Bu hareket türlerinin kısa tanımı şu şekildedir:

¹ **El Tabanlı Model** (Cheremic Model) (Stokoe, 1960; Stokoe vd. 1695), **Kalıp-Hareket Modeli** (Hold-Movement Model) (Liddell & Johnson, 1989), **Katmanlı El Modeli** (Hand-Tier Model) (Sandler, 1989) ve **Bürünsel Model** (Prosodic Model) (Brentari, 1998).

Kurulum hareketi: Vücut belli bir bölümünde iki konum ile yapılan benzer büyükçül hareket.

Büyükçül hareket: Dirsek ve üst kol kullanılarak yapılan bir şekil ya da yöne sahip olan hareket.

Yönelim hareketi: Bilek ve ön kol ile yapılan hareket.

El biçimleniş hareketi: Parmakların boğumlarında oluşan hareket.

El-dışı hareket: Ağız, dudak, kaş ve üst vücut tarafından oluşan hareket.

Şekil (3.21)'deki ANNE işareti, *kurulum hareketine* örnek olup işaretin üretimi sürecinde el, göğüs bölgesindeki iki konuma temas etmektedir. Böylece tek bir seslem yapısına sahip olan ve kurulum hareketi ile seslem çekirdeğinin olduğu bir işaret meydana gelmektedir. İLK işareti ise, *büyükçül hareket* ile dirsek ve omuzlar kullanılarak elin düz bir şekilde aşağıya doğru indirilmesiyle oluşmaktadır. DİĞER işareti ise elin iç yüzeyinin aşağıdan yukarıya doğru döndüğü *yönelim hareketi* ile üretilmektedir. Görüldüğü gibi elin konumu ve şekli sabit kalmasına karşın elin iç yüzeyinin aşağıdan yukarıya hareketi, işaretinin seslemine oluşturmaktadır. MİKROP işaretinde bileklerin, dirseklerin ve omuzun herhangi bir görevi olmayıp sadece parmakların şeklinin değişimi olarak tanımlanan *el biçimleniş hareketi* bulunmaktadır. Tüm parmakların kapalı olduğu el şeklinden baş, işaret ve orta parmağın açıldığı el şekline doğru hareket bulunmaktadır. ALSANCAK (İzmir'in bir ilçesi) işareti ise yukarıdaki örneklerden farklı olarak herhangi bir ele ait (İng. *manual*) işareti taşımayıp sadece *el dışı* hareket türü olan **ağız bükme** ile yapılmaktadır. Şu ana kadar verilen beş farklı örnek, hareket türlerini göstermekte olup Türkçedeki *kan*, *sel*, *can* sözcükleri gibi tek seslemiden meydana gelmekte ve her bir örnek, hareketin bir türünü temsil etmektedir.

El Şekli

El-Dışı Hareket

MİKROP

ALSANCAK

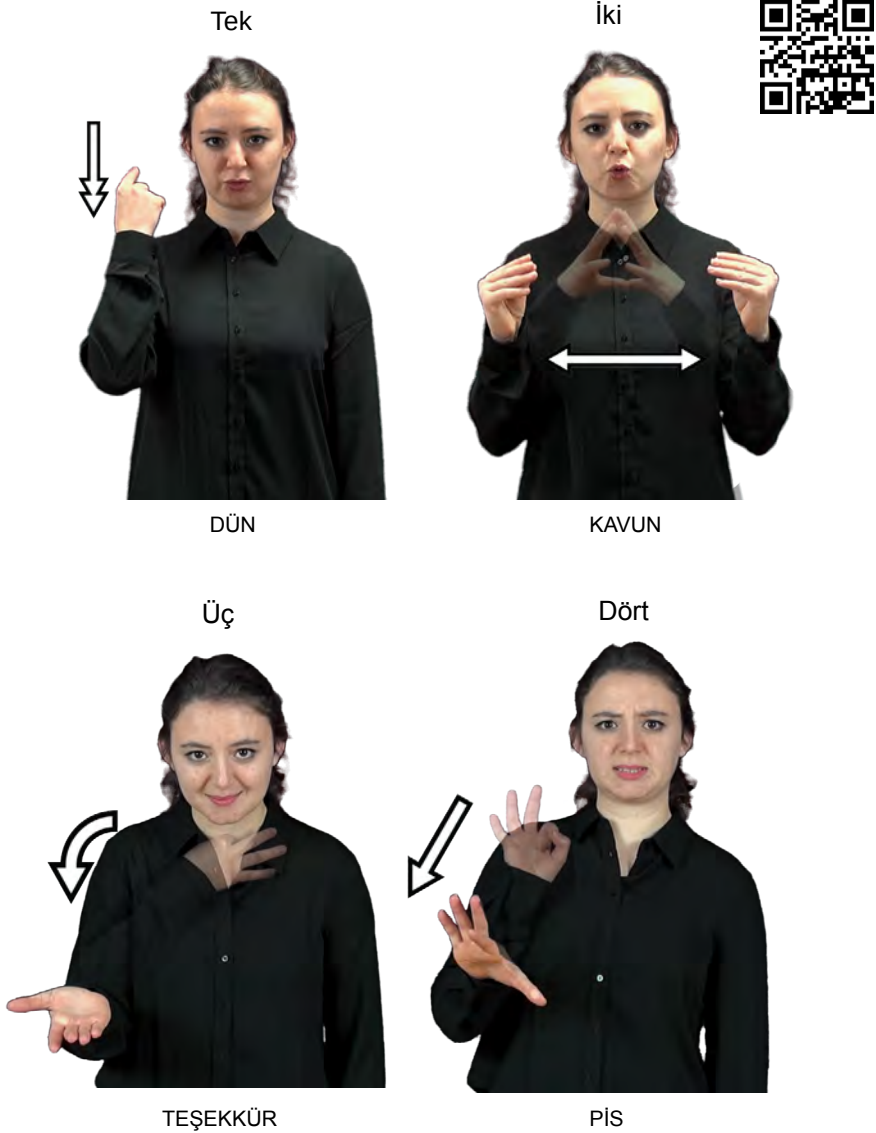
Şekil 3.21. İşaret dilinde seslemi oluşturan hareket türleri.

3.4.1. Seslem Ağırlığı

Seslem ağırlığı, seslemi oluşturan birimlerin sayısı ve özellikleri (uzun, yarı ünlü vb.) olarak tanımlanmaktadır. Türkçede *A-ta* sözcüğünün ilk seslemi tek bir sestten oluştuğu için seslem ağırlığı açısından hafif, *Türk-çe* sözcüğünün ilk seslemi ise dört sestten oluştuğu için ağır olarak tanımlanabilir. Brentari (1998), konuşma dillerindeki seslem ağırlığının belirlenişinden farklı olarak işaret dillerinde seslem ağırlığını, eşzamanlı oluşan hareketlerinin sayısının belirlediğini, tek bir küçükçül ya da büyükçül hareketten oluşan seslemlerin hafif, hem büyükçül hem de küçükçül hareketten oluşan seslem ise ağır türde olduğunu belirtmektedir. Brentari, işaret dilinde bir seslemin maksimum seslem ağırlığı iki birimden oluştuğunu söylemesine karşın Fin İşaret Dili (FinSL) üzerinde yapılan çalışmalar, seslem ağırlığı birimlerinin ikiden daha fazla olabileceğini öne sürmekte, üç hatta dört birimin mümkün olduğunu belirtmektedir (Jantunen, 2005; Jantunen & Takkinen, 2010). Makaroğlu ve Bekâr (2015) benzer şekilde TİD'de seslem ağırlığının dört birime kadar olduğunu söylemektedir.

TİD'de DÜN işareti sadece büyükçül hareket ile oluştuğu için bu sözcük, tek seslem ağırlığına sahip yapıdadır. KAVUN işareti, eşzamanlı olarak hem elin içten dışarı doğru olduğu büyükçül hareket hem de elin açıktan kapalıya doğru biçimlendiği el şekli biçimlenişi ile oluşmaktadır. Bu iki hareketin eşzamanlı olarak meydana gelmesinden dolayı seslemin iki seslem ağırlığına sahip olduğu söylenebilmektedir. TEŞEKKÜR işareti ise elin boyundan bel bölgesine doğru indirildiği büyükçül harekete, el şeklinin kapalıdan aşağıya doğru olduğu el şekli biçimlenişi hareketine ve avuç içinin (vücuda doğru) içe dönükten yukarı dönüğe

doğru yönelim hareketine sahiptir. Üç farklı türdeki hareket türünün eşzamanlı üretimi bu sözcüğünün üç seslem ağırlığı olduğunu göstermektedir. PİS sözcüğü ise elin yukarıdan aşağıya doğru yöneldiği büyükçül hareket, avuç içinin dışa dönükten aşağıya doğru olduğu yönelim hareketi, el şeklinin kapalıdan açığa doğru değiştiği el şekli biçimlenişi hareketi ve kaşların çatıldığı (olumsuz anlam) el dışı hareket olmak üzere dört hareketin eşzamanlı üretimi ile gerçekleşmektedir (Bkz. Şekil 3.20). Böylece bu sözcüğün seslem ağırlığının dört olduğu öngörülmektedir.

Şekil 3.22. TİD'de seslem ağırlığı.

3.4.2. Seslem ve Biçimbirim Ayrımı

İşaret dillerinde işaretler/sözcükler, genellikle tek seslemden oluşmaktadır (Coulter, 1982). Buna karşın iki veya daha çok seslemden oluşan işaretlere de sözcükte sıklıkla rastlanılmaktadır. Kısaca seslem, sesbilimsel bir terim olup bir solukta çıkan ses kümesi iken biçimbirimin, biçimbilimsel ve yapısal özellikleri bulunmaktadır. Örneğin Türkçe *geldim* sözcüğü gel- ve -dim olmak üzere iki seslemden oluşmaktadır. Bu sözcüğün ikinci seslemi incelendiğinde ise zaman eki görevinde bulunan (-di) ve kişi eki (-m) olduğu görülmektedir. Bu nedenle bir seslemde birden fazla biçimbirim bulunabilmektedir.

TİD'de de benzer gözlemler yapılmıştır. İSTİFA sözcüğünü oluşturan hareketlerinin eşzamanlı olarak değil ardışık olarak görülmesi bu sözcüğün iki seslemden oluştuğunu göstermektedir. İlk seslemde el, dıştan içeriye doğru büyükçül harekete sahiptir. İkinci seslemde ise elin içi, aşağıya dönükten yukarıya dönüğe doğru yönelim hareketi meydana gelmektedir. Bu iki seslemin her birinin ayrı ayrı yapısal görevi olmadığı için bu sözcük iki seslemden ama tek biçimbirimden (kök) oluşmaktadır (Bkz. Şekil 3.21). Türkçede benzer şekilde kitap sözcüğü de bu yapıda olup ki ve tap şeklinde iki seslemden oluşmaktadır. Fakat bu iki seslemin ayrı ayrı zaman eki, kişi eki gibi herhangi bir biçimbilimsel görevi bulunmamaktadır.

İSTİFA

Şekil 3.23. Türk İşaret Dili'nde iki seslem ve tek biçimbirimden oluşan sözcük: İSTİFA.

3.5 Ses Olayları

Konuşma dillerinin yazılı hallerinde sözcükler tek tek birimler halinde, diğer bir deyişle sözcük aralarında belli bir boşluk bırakılarak gösterilmesine rağmen konuşma sırasında sözcükler birleşik halde, yani sözcük aralarında zaman boşluğu bırakılmaksızın üretilmemektedir. Sözcükler, devam eden bir akış içinde birbirlerine eklenilerek daha büyük yapıları oluşturmaktadır. Türkçeden günlük bir konuşma diyaloguna ilişkin örnek verirse *“geliyor”* şeklinin aksine sıklıkla

daha çok son ünsüzün düştüğü “*geliyo*” olarak sesletilmektedir. Bu durum, kimi zaman yazı dilinde de rastlanmakta olup konuşma dilinde yer alan ses olaylarının yazı diline de aktarıldığı görülmektedir.

Konuşma dillerinin üretiminde görülen bu ses olayları, **En Az Çaba Yasası** (Martinet, 1962) gereği olarak sözcükte birimlerin daha az ve böylece daha kısa sürede oluşmasını sağlamaktadır. Böylece sözcüklerin üretimi sürecinde hem daha az enerji kullanılmakta hem de daha az zaman diliminde istenen dilsel yapı üretilmektedir. Benzer bir şekilde, bu ses olayları, işaret dillerinin üretiminde sıklıkla rastlanmakta ve daha hızlı ve yetinmeci üretimde işaret, kimi değişimlere maruz kalmaktadır (Liddell & Johnson, 1989). Konuşma dillerinde görülen ses olayları genel olarak üç sınıfta incelemektedir:

- a. **Ses benzeşmesi** (İng. *assimilation*) ve **ses benzeşmezliği** (İng. *dissimilation*)
- b. **Ses türemesi** (İng. *epenthesis*) ve **ses düşmesi** (İng. *elision*)
- c. **Ses aktarım** (İng. *metathesis*)

Biçimbilimsel olarak bağlantılı dil olan Türkçede köke birçok sayıda son ek gelebilmesinden dolayı birçok ses olayı görülmektedir (Bkz. Ergenç, 2002). Sonesinde *t* gibi ötümsüz bir ünsüzü bulunan sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ötümsüz olan ses, ötümlü hale gelir. Ses benzeşmesi ya da alt türündeki tanımı ile ünsüz yumuşaması olan bu görünüm Türkçede *ağaç+ı > ağacı*, *sokak + a > sokağa*, *ekmek-i > ekmeği* gibi birçok sözcükte görülmektedir.

Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi konuşma dillerinin sesbilgisel görünümü, ünlü ve ünsüz adı verilen en küçük yapılardan oluşmaktadır. İşaret dillerinde ise sesbilgisel yapının sese dayalı olmaması ve ardışık üretim yerine eşzamanlı şekilde birimlerin üretilmesi farklı bir görünüm sunmaktadır. Konuşma dillerinde ünlü ve ünsüz seslerinin yerini işaret dillerinde el şekli, konum, yönelim, hareket, el dışı hareket olmak üzere beş farklı parametre almaktadır. Bu nedenle, işaret dillerinde görülen ses olayları, sözcüklerin ekler ya da başka sözcükler ile birleşimi sırasında bu beş parametreden birinin ya da bir kaçının düşmesi, benzeşmesi ya da türemesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu ses olaylarından ilki **konum benzeşmesi** (İng. *location assimilation*) olarak adlandırılan ve sözcüğün başka sözcük ya da ekle birlikte olduğunda, sözcüğün kendi konumu yerine başka bir konumda üretilmesidir. TİD’de örneğin, BİLMEK işareti, temel olumsuzluk türü olan DEĞİL sözcüğü ile birleştiğinde konum benzeşmesi yaşanmaktadır. DEĞİL işaretinin sözlüksel biçimi, kullanılan elin tarafında ve baş hizasında olmasına karşın benzeşme sonucunda, BİLMEK sözcüğünün konumu olan çene önünde üretilmektedir. Bu durum Türkçede ünsüz benzeşmesi (*sokak+dan > sokaktan*) adı verilen olgu ile çok benzerlik göstermektedir.

BİLMEK

DEĞİL

BİLMEK+DEĞİL

Şekil 3.24. TİD’de konum benzeşmesi: BİLMEK+DEĞİL.

TİD’de konum benzeşmesine başka bir örnek ise *kötü niyetli* anlamındaki birleşik sözcük KALP+KÖTÜ olarak verilebilir. Sözlük biçimde konum olarak kalp işareti sol göğüste/kalpte, KÖTÜ işareti ise kullanılan elin tarafında üretilmekte olmasına karşın birleşimi oluşturan ikinci sözcük, KALP sözcüğünün benzer konumu olan vücudun daha çok sol yönüne yakın konumda üretilmektedir. İşaret akışında neredeyse vücudun iki farklı konumunda üretilen iki işaretin En Az Çaba Yasası gereğince bu şekilde benzeşmesi beklenen bir olgudur. Benzer şekilde, lezzetli anlamındaki TAD+İYİ bileşiğinin ikinci sözcüğü konum benzeşmesi yaşayarak ilk sözcük ile aynı konumda üretilmektedir.

Şekil 3.25. TİD’de konum benzeşmesi: KALP+KÖTÜ (KÖTÜ NİYETLİ).

Bir başka ses olayı olan **hareket düşmesi** (İng. *movement deletion*) ise işaret dillerinin seslem yapısını oluşturan ve seslem ağırlığını belirleyen hareket parametresinin daha kısa sürede ve daha az enerji ile üretilmesi amacıyla düşürülmesidir. Hareket düşmesi sıklıkla tekrarlı şekilde üretilen işaretlerde görülmekte olup ses olayı sonucu, sözcük tek hareket ile üretilmektedir (Johnston & Schembri, 2007, s. 115). Öte yandan, işaret dillerinde hareket silimi sonucunda seslem yitimi ya da seslem ağırlığının azalması durumu da gözlenmektedir. Aşağıda TİD’de HEPSİ+İÇİN buna bir örnek olarak verilmiştir.

HEPSİ+İÇİN

Şekil 3.26. TİD'de hareket düşmesi: HEPSİ+İÇİN.

Başka bir ses olayı ise **el düşmesidir** (İng. *handshape deletion*). El düşmesi, iki elle yapılan işaretin iletişim akışı içerisinde tek elle yapılması olarak ortaya çıkmaktadır. TİD'de de el düşmesi ses olayı görülmekte, örneğin MAAŞ sözcüğünün üretiminde baskın olan el, baskın olmayan elin üzerinde büyükçül düz bir hareket ile oluşmaktadır. El düşmesi sonucunda, işaret sadece baskın olan elle yapılmakta ama konum, yönelim gibi diğer parametrelerde bir değişiklik görülmemektedir.

MAAŞ (çift elle)

MAAŞ (tek elle)

Şekil 3.27. TİD'de el düşmesi: MAAŞ.

Ses olaylarının diğer bir türü olan **el şekli benzeşmesi** (İng. *handshape assimilation*), iki farklı el şekline sahip olan sözcüğün birleşmesi ya da sesbilimsel öbek oluşturma sürecinde, elin şekil açısından benzeşmesidir. Çoğu işaret dillerinde olduğu gibi, TİD’de sayı ve sözcük birleşimleri görülmekte olup bu durum, biçimbilimsel bir türetim olarak incelenmektedir. Örneğin, AY sözcüğü, baş ve işaret parmağın kullanıldığı TİD-20 el şekline sahip iken üç gibi bir sayı ile birleştiğinde, bu sayıyı temsil edecek sayıda parmak seçmektedir. Böylece ÜÇ+AY sözcüğü, baş, işaret ve orta parmak ile oluşmakta olup AY sözcüğü, el şekli benzeşmesi yaşamaktadır.

Bu sözcük oluşumunda ayrıca, **hareket türemesi** (İng. *movement addition/epenthesis*) diye adlandırılan işaretin köküne başka bir hareket ekleme ve dolayısıyla seslem sayısını ya da ağırlığını arttırma görülmektedir. AY sözcüğün sözlük biçimi, el şeklinin bilekten kolun ters yönüne doğru büyükçül hareketi ile üretilirken büyükçül hareket ile eşzamanlı şekilde parmakların boğumlarda bükülerek oluşturulan küçükçül bir hareket, türetim sürecinde eklenmiş ve işaretin seslem ağırlığını değiştirmiştir.

Yukarıda söz ettiğimiz örneklerde sıklıkla ses olayı yaşanmasına karşın iki ya da daha çok ses olayının yaşandığı çok fazla örneğe rastlanmakta ve bu ses olayları, kimi zaman aynı türde kimi zaman ise farklı türlerde görülmektedir. Örneğin, TİD’de ON ve DOKUZ sözcüklerinde ilk işaret bileğin iki yana, ikinci işaret ise öne arkaya doğru bileğin hareket etmesiyle oluşmakta bu sözcüklerin beraber görüldüğü durumlarda her iki sözcüğün küçükçül hareketi düşmektedir. Şu ana kadar elde edilen örnekler, TİD’de görülen ses olayları hakkında genel bir görünüm ortaya çıkarmasına karşın işaretin içyapısını oluşturan diğer parametrelerde, benzer şekilde ses olayı görülmesi beklenen bir durumdur.

Ses olayının yeri

TİD'de YIRMI işareti, el şeklinin iki yana doğru bilekten hareket etmesiyle oluşmakta olup bu sözcük, BEŞ gibi bir sözcük ile birleştiğinde bu hareket düşmektedir. Şu ana kadar verilen örneklerde ses olayı ikinci sözcükte görülmesine karşın bu örnekte ilk sözcük sesbilgisel değişim yaşamaktadır. Bu durum, ses olayının sadece ilk ya da ikinci sözcük/ek ile sınırlı olmadığını kanıtlamaktadır.

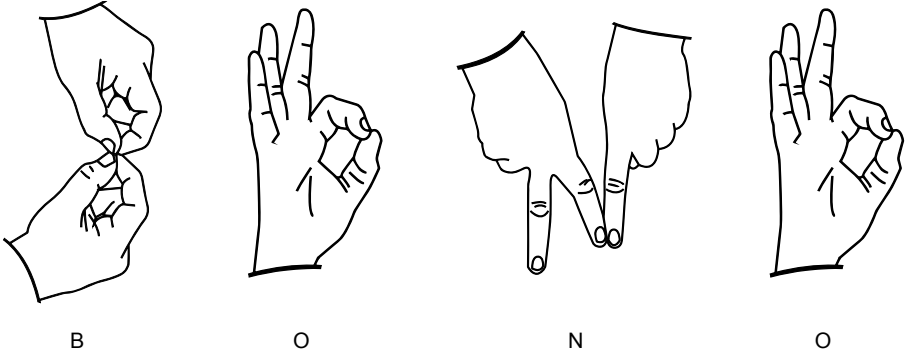
Şekil 3.29. TİD'de ses olayını yeri: İlk sözcük.

Bazı örneklerde ise ses olayı tek bir sözcük ile sınırlı olmayıp her iki sözcük ya da ekte görülebilmektedir. CUMARTESİ ve PAZAR (bkz. Şekil 4.31) işaretleri, el şeklinin tekrarlı şekilde hareket etmesiyle oluşmakta olup ilk sözcükte, bilekte oluşan küçükçül hareketin, ikinci sözcükte ise dirsekte oluşan büyükçül hareketin tekrarı söz konusudur. Bu iki sözcüğün birleşerek oluşturduğu ve *haftasonu* anlamındaki bileşikte ise her iki sözcüğün farklı türlerdeki hareket tekrarı düşmekte ve sözcükler, tek hareket ile oluşmaktadır.

3.6 Sesbilgisi açısından el abecesi

Diğer işaret dillerinde görüldüğü gibi (Ann, 2001), TİD de Türkçe yazı dilinden etkilenecek El Abecesi kullanmaktadır (Bkz. 2.4 İkidillilik, Çokdillilik ve Dil Etkileşimi). TİD el abecesi iki elle yapılıyor olup, diğer işaret dilleri el abecelerinden farklıdır. El abeceleri işaret dillerinin bir parçası olup bazı işaretlerin oluşmasında ödünçleme yoluyla alınmış ve zaman içerisinde sözlükselleşmiş kısmi el abeceli işaretler oluşmuştur (Bknz. Battison, 1978; Brentari & Padden, 2001; Schembri & Johnston, 2007). TİD'de de Kubuş (2008), Kubuş & Hohenberger (2011) ve Taşçı (2012) bu konuya değinmiştir.

TİD'de el abecesinin kullanım alanları bir kaç şekilde görülmektedir. Bunlardan biri, Türkçede olup TİD'de olmayan kavramın el abecesi ile gösterimidir.

Şekil 3.30. TİD El Abecesi ile B-O-N-O

Örneğin, *bono* kavramı için B-O-N-O harflerinin el abecesinde karşılığı sırasıyla yapılması durumu. Diğer işaretleşme sırasında işaretçilerden birisinin kullanılan işareti bilmediği durumlarda (özellikle bu kişinin işaret dilini sonradan öğrenen bir Türkçe konuşucusuysa).

Son türde ise Türkçeden ödünç alınan yazılı bir sözcüğün işaretleşme sürecinde (ödünçleme) görülmektedir. Örneğin, TİD Türkçeden “lacivert”, “lise” ve “lokal” sözcüklerini ödünç almıştır. Ödünç alırken her üç sözcüğün ilk harfinin el abecesindeki görünümü olan “L”, LAZIM, LİSE ve LOKAL işaretlerini türetmekte ve bu üç işaret birbirinden el hareketi parametresi ile ayırt edilmektedir (Bkz. Şekil 3.13 ve 3.14). Benzer şekilde 3.31’deki örnekler, el abecesinden türeyen sözcükselleşmiş işaretleri göstermektedir.

PSIKOLOJİ

CEKET

KOLA

TAKSİ

Şekil 3.31. PSIKOLOJİ, CEKET, KOLA ve TAKSİ.

3.7 Özet

Bu bölümde işaretbirim bilgisi ve işaretbirim bilimi alanyazın taraması eşliğinde TİD işaretbirim bilgisi ve işaretbirim bilimi konuları işlenmiştir. İlk olarak işaretin içyapısı açıklanmış ve işaretbirimleri ayrıntılandırılmıştır. Ardından işaretbirimler ayırt edilebilen en küçük çiftler gösterilmiştir. Takip eden bölümde işaretbirim bilimi açısından eşzamanlılık ve ardışıklık tartışılmıştır. Ardından, seslem yapısı ve ses olayları konuları açıklanmıştır. Son olarak sesbilgisi açısından el abecesi örneklerle incelenmiştir.

4. BÖLÜM

Biçimbilim

4. BİÇİMBİLİM: İŞARET YAPILANIŞI VE BİÇİMLENİŞİ

Biçimbilim (İng. *morphology*) bir dildeki sözcük yapılarını, sözcüklerin köklerini, eklerini ve sözcük yapısını ilgilendiren dilbilgisel kuralları inceleyen bir dilbilim dalıdır. *Sesbilim* bölümünde anlatıldığı gibi, işaret dillerinin sesbilimsel görünümü, konuşma dillerinden farklı özellikte bulunmaktadır. Konuşma dillerinde ardışık ve sistemli bir şekilde seslerin biraraya gelmesiyle sözcükler oluşmasına karşın, işaret dillerinde sözcükler/işaretler beş farklı parametre (*el şekli, yönelim, konum, hareket ve el dışı işaretler*) ile oluşmaktadır. İki dilin temel yapısındaki bu ayrım, farklı türde biçimbirimlerin görülmesini sağlamaktadır.

Bu bölümde, TİD'in biçimbirim yapısının genel görünümünü ve işaret dillerinde herhangi bir anlamsal özellik taşımayan bu beş parametrenin, sözcük üretiminde ve çekiminde hangi biçimleniş sergileyeceği anlatılmaktadır. İşaret ve konuşma dillerinde biçimbilimsel görünüm hakkında genel bilgi verdikten sonra (4.1), biçimbirim (4.2) ve türetimsel ve çekimsel biçimbirim (4.3) konularına değinilmektedir. Ardından işaret oluşum süreçleri (sözcüksel uzanım, ekleme, yineleme, birleşme, hareket biçimleniş ve ödünçleme) örneklerle ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve işaret biçimleniş (4.4) bölümü ise ilk önce konum, sayı, ebat ve şekil gösterici ve pekiştirme ile ad biçimlenişlerinin nasıl yapıldığı konusunu incelenmektedir. Ardından uyum, tarz, zaman, görünüş, kiplik ve işteşlik ile eylem biçimlenişleri hakkında bilgi verilmekte, Bölüm 4.6 ise sözcük sınıflarına özellikle ad ve eylem farklılıklarına odaklanmaktadır. Son olarak TİD'de adılların görünüm ve dağılımı sunulmaktadır. Bölüm 4.8, TİD'de biçimbilimsel görünümün özeti niteliğindedir.

4.1 İşaret ve konuşma dillerinde biçimbilimsel görünüm

Türkçe gibi konuşma dillerinde **biçimbirim** (İng. *morpheme*), sözlüksel ya da dilbilgisel anlamı bulunan ve sözcüğü oluşturan en küçük yapıbirimdir. *Kitap-lar* örneği incelendiğinde, *-lar* biçimbirimin *çoğulluk* işlevi olan '*dilbilgisel anlamı*' bulunmasına karşın, *masa, son, yer* gibi sözcüklerin sözlükte tanımlanmış olan '*sözlüksel anlamı*' bulunmaktadır.

Türkçe gibi eklemeli dillerde sözcüklerin biçimbilimsel olarak karmaşıklığı sözcük köküne eklenen biçimbirimlerin sayısı ile bağlantılıdır. Örneğin; *kol-lar-ım-da* sözcüğü incelendiğinde, çoğulluk *-[lar]*, iyelik *-[ım]* ve durum eklerini taşıdığı görülmektedir. Bu açıdan, farklı türde biçimbirim barındıran bir sözcüğün karmaşık türde de bulunabileceği söylenebilmektedir. Öte yandan TİD'de 3+HAFTA+ÖNCE ve 2+YIL+SONRA gibi işaretlerin sayı, zaman ve öncelik-sonralık sunmaları nedeniyle, ARABA, KALEM ve KEDİ gibi işaretlerden biçimbilimsel açıdan daha karmaşık yapıda bulunmaktadır. 3+SINIF işaretinde, el şekli "üç" sayısını, bu el şeklinin omuzdaki konumu ise "okuldaki derecesini" belirtmektedir. Türkçe gibi konuşma dillerinde biçimbirimler sıklıkla sözcüğün köküne eklenen ve dilbilgisel anlam taşıyan özellikte olmasına karşın, işaret dillerinde el şekli, hareket gibi beş parametrenin herhangi birinde görülen farklılık, işaretin biçimbilimsel yapısını değiştirmektedir. 2+SINIF ve 3+SINIF işaretlerinde el şeklinin, 1+HAFTA+ÖNCE ve 1+HAFTA+SONRA işaretlerinde ise hareketin yöneliminin (ileri veya geriye) farklılığı, bu sözcüklerin farklı biçimbirim yapılarına sahip olduğunu göstermektedir.

2+SINIF

3+SINIF

1+HAFTA+ÖNCE

1+HAFTA+SONRA

Şekil 4.1. TİD'de 2+SINIF, 3+SINIF, 1+HAFTA+ÖNCE ve 1+HAFTA+SONRA.

4.2. Biçimbirim

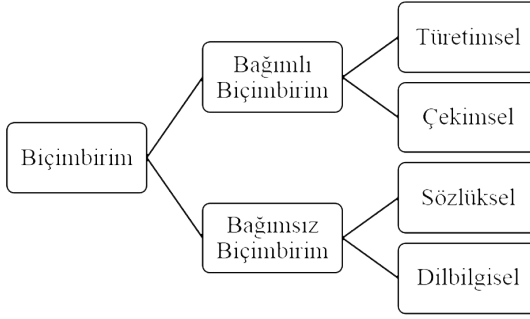
Geleneksel Dilbilim çalışmalarında **ek** (İng. *affix*) diye adlandırılan görünüm, dillerin aslında yapay bir sistemi olan yazıyı temel aldığı ve kimi kuramsal sorunları net bir şekilde açıklayamadığı için, Modern Dilbilim çalışmaları **biçimbirim** (İng. *morpheme*) kavramını öne sürmüştür. **Ek** terimi, sadece sözcük kökü veya gövdesine eklenen ve tek başına görünemeyen dilbilgisel yapıları (Örn. *Türkçe: kitap-çı*) içermesine karşın, biçimbirim terimi daha fazla kapsayıcı nitelikte olup, hem tek başına görünemeyen yapıları (*Türkçe: kitap-lık*) hem de sözcük biçimleri (*Türkçe: araba*) kapsamaktadır.

Alanyazında biçimbirim genel olarak “*anlamlı en küçük birim*” olarak tanımlanmaktadır. Dillerdeki en küçük birimlerin özelliklerini ve işlevlerini ortaya koyan biçimbirim, temel olarak iki ana türe ayrılmaktadır: *bağımlı ve bağımsız biçimbirim* (Bloomfield, 1933). **Bağımlı biçimbirim** (İng. *bound morpheme*), dilde tek başına bulunamayan ve dilsel olarak gerçekleşmesi için bir kök ya da gövdeyle birleşmesi gereken ve biçimbirim olduklarına dair sezgisellik taşıyan en küçük birimdir. Örneğin, Türkçede olumsuzluk kodlayan (-mA) biçimbirimi, sözcükte tek başına bulunamayacağı için (gel-me-m) bu türdedir. **Bağımsız biçimbirimler** (İng. *free morpheme*) ise, dilde tek başlarına görülebilen ve bunun için herhangi bir yapıyla birlikte bulunma koşulu olmayan birimdir.

Biçimcik (İng. *morph*), biçimbirimin sesbilgisel içerik kazanarak gerçekleşmiş biçimi veya biçimbirimlerinden biridir. Türkçe gibi ses uyumunun fazla olduğu dillerde, bir biçimbirimin birden fazla biçimcik dağılımı sergilemesi beklenen bir durumdur. Türkçede biçimcik sayıları, biçimbirimlere göre değişmekte olup, (-Cl) biçimbirimi sekiz farklı şekilde (-cı, -çi, -çu, -cü, -ci, -ci, -cu, -cü), (-TA) biçimbirimi dört (-ta, -da, -te, -de) ve (-ken) biçimbirimi ise tek şekilde görülmektedir. İşaret dillerinde seslemde yer alan birimleri ardışık değil eşzamanlı olması ve ‘ses’ adı verilen olgunun çok farklı şekilde görülmesi nedeniyle biçimcik bulunmamaktadır.

Bağımlı biçimbirimler, eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirip, yeni bir sözcükbirim oluşturacak ve sözcüğün anlamını değiştirecek nitelikte ise **türetimsel bağımlı biçimbirim** (İng. *derivational bound morpheme*) olarak adlandırılmaktadır. Türkçenin sözvarlığında sıklığı fazla olan -Cl (*kitap-cı, pazar-cı, temizlik-çi vb.*) ve -lIk (*kesin-lik, beyaz-lık, an-lık*) biçimbirimleri bu türdendir. Eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirmeyip, sözcükler arasındaki dilbilgisel ilişkileri gösteren ve böylece sözcüklere dilbilgisel anlam yükleyen biçimbirim türüne ise **çekimsel bağımlı biçimbirim** (İng. *inflectional bound morpheme*) adı verilmektedir.

Bağımsız biçimbirimler, işlevlerine göre kendi içinde sözlüksel ve dilbilgisel olmak üzere iki alt türe ayrılmaktadır. Sözlüksel bağımsız biçimbirim (İng. *lexical free morpheme*), sözcük anlamı taşıyan ve bu nedenle içerik sözcüğü olarak adlandırılan yapıları kapsamaktadır. Sözcük ulamı açısından bakıldığında en fazla eylem, ad, sıfat ve belirteç türünde olduğu görülmektedir. Türkçe’deki *kitap, hızlı, okumak, güzel* gibi sözcükler bu türdendir. Dilbilgisel bağımsız biçimbirim (İng. *grammatical free morpheme*), sözcük anlamı taşımamasına rağmen, sözcükler arasındaki ilişkileri sağlaması nedeniyle işlevsel (İng. *functional*) anlamı bulunmaktadır. Dillerde görülen en tipik örnekleri ilgeç, bağlaç, tanımlık (İng. *artikel*) ve adılar olup Türkçe *için, ama, hepsi* gibi sözcükler örnek verilebilir.

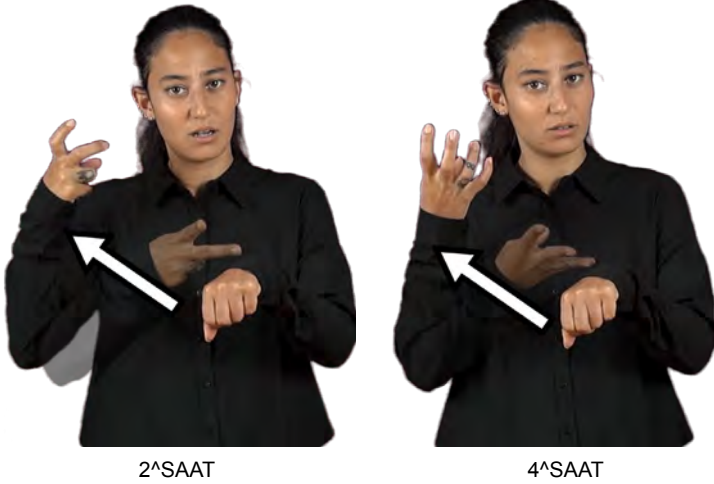
Şekil 4.2. Biçimbirim türleri.

Diğer doğal dillerde olduğu gibi. TİD’de de biçimbirimler, hem türetimsel hem de çekimsel türde görülebilmektedir. İşaret dillerinin seslem yapısının Türkçe gibi konuşma dillerinden farklı olması ve biçimbirimlerin eşzamanlı olarak kökte görülmesi, biçimbirimlerin dağılımı açısından ilginç görünümler sunmaktadır. TİD’de BİR, İKİ, ÜÇ gibi rakamlar herhangi bir şekilde harekete sahip olmamakta, bu el şeklinin her iki yana doğru sallanması sonucu ON YİRMİ, OTUZ sözcükleri türetilmektedir. Bu nedenle, elin iki yana doğru hareketi, türetimsel bağımlı biçimbirim türünde olduğu için rakamlardan onluk sayılar türetilmektedir. Elin iki yana doğru sallanmasının dilde görülebilmesi için sayı olan bir köke birleşmesi gerekmektedir. Bu durum, Türkçede –CI ekinin (anahtar-cı) tek başına görülememesi ile benzerlik göstermektedir. Açıkça görüldüğü gibi, işaret ve konuşma dilleri modaliteden ötürü farklı görünümsergilemesine rağmen, bu diller derin yapıda aynı özelliği taşımaktadır.

Şekil 4.3. TİD’de bağımlı biçimbirim: Onluk sayı türetimi.

TİD'de işaret ve sayı birleşimi türünden bir başka örnek için SAAT sözcüğü verilebilir. Buna göre, bu sözcüğün/işaretin dilde görülebilmesi için bir sayı ile birleşmesi gerekmektedir. Yukarıdaki örneklerde sayı kodlayan onluk türetimi bağımlı biçimbirim iken, bu örnekte sayının aksine SAAT işareti bağımlı biçimbirim görünümündedir. Diğer taraftan Türkçeden ödünçleme yoluyla sözvarlığında görülen -LI ve -CI biçimbirimleri, geldiği dildeki görünümüne benzer şekilde TİD'de bağımlı biçimbirim olarak görülmekte ve dilde gerçekleşebilmesi için bir kök ya da gövde ile birleşmesi gerekmektedir.

Şekil 4.4. TİD'de bağımlı biçimbirim: SAAT ve SAYI birleşimi.

Sonraki bölümlerde (bkz. 4.5.1 Türetim ve 4.5.2 Çekim) detaylı şekilde anlatıldığı gibi, işaret dillerinde türetimsel ve çekimsel biçimlenme, hem ele ait hem de el dışı hareketlerle oluşmaktadır. Böylece bağımlı biçimbirimler her iki türde de görülebilmektedir. Uyum eylemlerinden olan HABER^VERMEK, el şeklinin uzamda düz bir hareketiyle sesletilmekte, bu sözcüğe yarı-dairesel şekildeki büyükçül hareket eklenirse “herkese sormak” anlamı kazanmaktadır. Yarı-dairesel hareketin dilde görülebilmesi için bir kök ya da gövde ile birleşmesi gerekmekte ve bu nedenle, bağımlı biçimbirim türündedir.

Şekil 4.5. TİD'de bağımlı biçimbirim: Kişi ve sayı uyumu.

İşaret dillerinde el dışı hareketler, türetimsel işlevlerinin yanı sıra olumsuzluk, soru tümcesi gibi çekim biçimlenişinde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. TİD’de birçok görünüş ulamı, eylem ile birlikte görülen el dışı hareketlerle oluşmakta, TİD’de (bn) olarak adlandırılan ağız hareketi ile tamamlama görünüşü, eylem üzerinde kodlamaktadır (Dikyüva, 2011). Bu görünüşün olumsuzu ise (ap) diye tanımlanan ağız hareketiyle meydana gelmekte ve ağız hareketinin tek başına görülebilmesi nedeniyle, her iki görünüm bağımlı biçimbirim türünde görünmektedir. Aşağıdaki örnekte KOYMAK sözcüğü ile görülen (bn) tümceye “(çoktan) koydum”, (ap) ağız hareketi ise “(henüz) koymadım” anlamı sağlamaktadır.

Şekil 4.6. TİD’de bağımlı biçimbirim: El dışı görünüş.

Yukarıdaki örneklere benzer şekilde, ağız şişirme ve baş sallama ise, belirteç görevinde bulunup, birleştiği eylemin “*yavaş bir şekilde*” yapıldığını belirtmektedir. KOYMAK eyleminin sözlüksel biçiminde herhangi bir el dışı hareket bulunmamasına karşın, belirtilen el dışı hareket ile eylem üzerine belirteç kodlanmaktadır. Türkçe ve İngilizcede belirteçler sıklıkla bağımsız biçimbirim şeklinde görülmekte, ancak TİD’de eyleme eklenen ve eşzamanlı şekilde görülen bağımlı biçimbirimler ile sunulabilmektedir. Açıkça görüldüğü gibi, işaret dillerinde farklı görevlerde bulunan ve bağımlı biçimbirim türünde olduğu için, kök ve sözcük ile birlikte görülebilen birçok el dışı hareket bulunmaktadır.

Şekil 4.7. TİD'de bağımlı biçimbirim: El dışı belirteçler.

Sözvarlığında yer alan sözcüklerden bazıları zaman içinde sesbilimsel yitime uğramakta ve **kaynaşma** (İng. *cliticization*) adı verilen süreç sonunda sözcüğün kendisinden önce ya da sonra gelen sözcüğe eklenmektedir. Biçim değiştiren sözcük, böylece ek gibi davranmaya başlamaktadır. Bu türden sözcüklere **kaynaşık** (İng. *clitic*) adı verilmektedir (Uzun, 2006). Türkçede belirteç görevinde bulunan *iken* sözcüğü, hem sesbilgisel özelliğini koruyarak bağımsız biçimbirim (*çalışır iken*), hem de sesbilgisinde yitimler gösterdiği için bağımlı biçimbirim (*çalışırken*) şeklinde sözvarlığında bulunabilmektedir. TİD'de temel olumsuzluk türü olan DEĞİL, benzer şekilde hem bağımsız (BİLMEK DEĞİL) hem de bağımlı biçimbirim (BİLMEK+DEĞİL) şeklinde tümcede görülebilmektedir.

Şekil 4.8. TİD'de kaynaşma: Temel olumsuzluk DEĞİL.

4.3. Türetimsel ve çekimsel biçimbilim

Bir önceki bölümde, biçimbirimlerin nasıl yeni sözcükler türettiği ve varolan sözlüksel birimde farklı dilsel anlamlar yüklediği açıkça anlatılmaktadır. Varolan biçimbirimlerden yeni sözcükler oluşturma süreci **türetim** (İng. *derivation*) olarak adlandırılmaktadır. Sözlüksel biçimbilimin konusuna giren türetimde amaç, biçimbilimsel değişimlerle yeni sözcük üretmektir (Matthews, 1991, s. 37). Türkçeden örnek vererek *orman* sözcüğü, “*ağaçlarla örtülü geniş alan*” anlamında iken, bu sözcüğe eklenen –Cl eki ile *ormancı* sözcüğü türemiştir. Türeyen bu yeni sözcük ise “*ormanı korumakla görevli kimse, orman koruma memuru*” anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra bu sözcüğe eklenen –llk ekiyle, bir terim olan *ormancılık* sözcüğü türemiş ve “*ormanların yetiştirilmesi ve bakımını konu alan bilim*” anlamına sahip olmuştur. Görüldüğü gibi türetimsel biçimbilim ile sözcük üzerine yeni ekler gelmekte ve böylece farklı anlamlara gelen sözcükler oluşmaktadır.

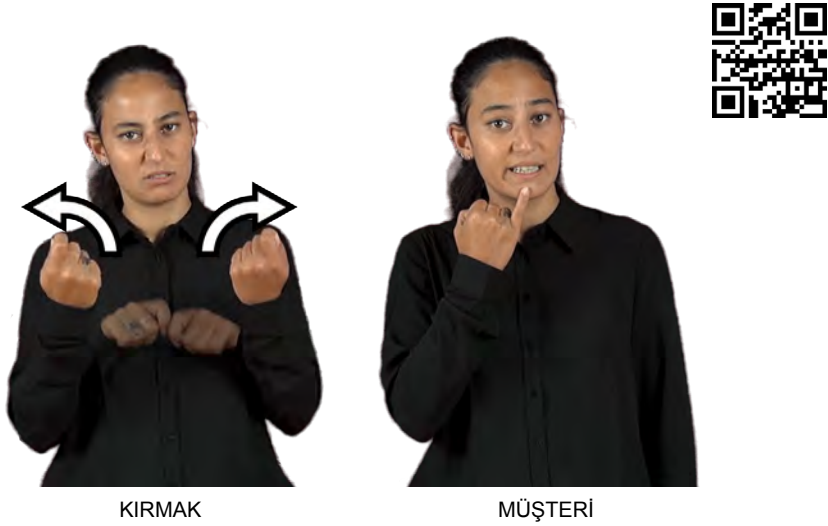
Çekim (İng. *inflection*), sözlüksel anlamın aksine, sözcükler üzerine gelerek dilbilgisel anlam yükleme ve tümce içindeki dilbilgisel ilişkileri kodlama süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, aynı sözlükbirimin farklı biçimlerini ortaya koyan bir süreç olarak belirtilebilmektedir (Mathhews, 1991, s. 38). Tümce açısından bakıldığında ise çekim, tümce düzeyinde dilbilgisel ilişkiyi sunması nedeniyle tümcesel görünüm sergilemektedir (bkz. Bybee, 1985). Türkçe “*kitaplarını aldım*” tümcesindeki *kitaplarımı* ad öbeğinin birçok çekimsel biçimleniş sergilediği görülmektedir. Sözcüğün köküne gelen çoğulluk eki (-lar) ile nesnenin birden çok olduğu belirtmekte, iyelik eki ise *kitap* sahibinin hangi kişi paradigmasında olduğunu sunmaktadır. Son olarak, Türkçe *almak* eylemi, konusal rolü atayacağı bir üye istemekte ve bu üyeye zorunlu olarak (*belirli* ise) belirtme durumu yüklemektedir. Bu nedenle, aldığı yönelme eki ile eylemin **üye yapısı** (İng. *argument structure*) ve **konusal rol** (İng. *thematic role*) koşulunu sağlamış olmaktadır. Üç farklı türdeki çekim ekinin tümcedeki birçok dilsel ilişkiyi sunduğu, sözcüksel boyutunun yanı sıra tümcesel göreve de sahip olduğu açıkça görülmektedir.

4.4. İşaret biçimleniş türleri

4.4.1 Sözcüksel uzanım

Dillerde yeni kavramları temsil edecek sözcükler üretmenin en önemli yollarından biri, sözvarlığında bulunan sözcüklerin uzanımın genişlemesidir. Diğer bir deyişle bir sözcüğün çokanlamlılık kazanabilmesidir. Modern dünyada özellikle teknolojiye, bilimde yaşanan gelişmeler ve sosyal medya adı verilen yeni bir iletişim dünyasının oluşması ile dillerin sözvarlıkları çok hızlı şekilde gelişmekte ve yeni sözcüklere ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile günlük hayatın bir parçası olan bilgisayar terminolojisine bakıldığında, *pencere*, *ağ* ve *donmak* gibi birçok sözcüğün kendi anlamların yanı sıra, bilgisayara ilişkin teknik terimleri karşılayan yeni bir anlam kazandıkları bilinmektedir. Benzer süreçler yaşayan TİD’de “*sert ve kırılabilir nesneleri parçalarını ayırmak*” anlamı bulunan KIRMAK işareti, “*bir kişiyi incitmek gücendirmek*” anlamında kullanılan bir sözcüksel uzanım gerçekleştirmiştir (Bkz. Şekil 4.9.).

Birçok işaret dilinde olduğu gibi, TİD'de de farklı yöntemler kullanılarak sözcükteki sözcükler, yeni anlamlar yüklenerek sözcüksel uzanım sürecini işletmektedir (Brennan, 1992). TİD'de eve gelen kişi anlamına gelen MİSAFİR işareti, bu şekilde anlamsal genişleme yaşayarak, MÜŞTERİ anlamı kazanmıştır (Bkz. Şekil 4.9.).

Şekil 4.9. TİD'de sözcüksel uzanım: KIRMAK ve MÜŞTERİ.

Konuşma dillerindeki lakap yerine kullanılan işaret adları da uzanımını genişleterek nesneleri, yerleri belirten yeni anlamlar kazanmaktadır. T.C.'nin eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü'nün işaret adı, işitme kaybından dolayı bu durumu temsil eden şekilde elin kulağın arkasına koyulmasıyla meydana gelmektedir. İsmet İnönü'nün işaret adı, uzanım ve yeni anlam kazanarak, Kürümoğullarına bağlı olan ailesinin yaşadığı il olan Malatya'nın işareti olmuştur. Böylece bir işaret adı, sözcüksel uzanım ile bir yerin/ilin (MALATYA) adı haline gelmiştir. TİD sözcükleri incelendiğinde özellikle bir binanın, yapıtın adının ya da şeklinin o yerin işareti haline geldiğine sıklıkla rastlanılmaktadır. SİHHİYE işareti, bu semtte yer alan Hitit Güneş Kursu Anıtı'nda yer alan geyik figürleri ile bağlantı kurularak, GEYİK işaretinin sözcüksel uzanımıdır. Benzer şekilde SAMSUN ilinin işareti, aynı isme sahip ve bu ilde bulunan sigara firmasından türetilerek SİGARA işaretinin uzanımı ile meydana gelmektedir.

MALATYA

SIHHİYE

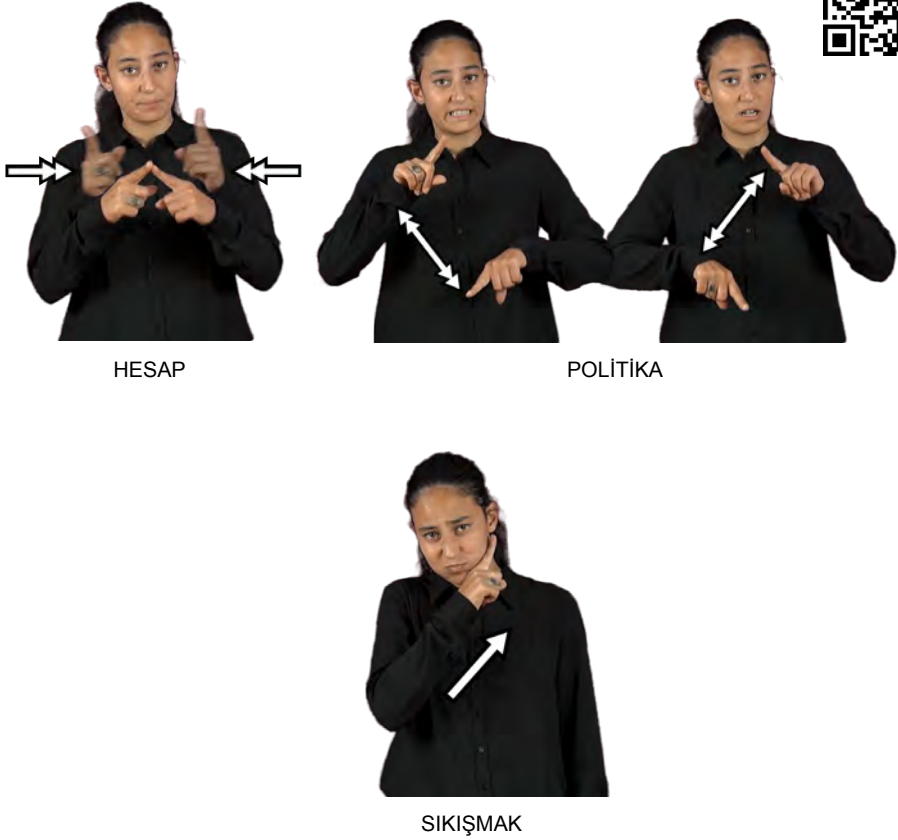
SAMSUN

Şekil 4.10. TİD’de sözcüksel uzanım: MALATYA, SIHHİYE ve SAMSUN.

Türkçede sözcüklerin uzanım genişlemesine en fazla marka isimlerinde rastlanılmaktadır. Bir marka adı olan *Permatik*, bu nesne türünü (jilet) temsil eden bir uzanım kazanmıştır. Benzer şekilde *Aygaz*, *Lacoste*, *Selpak*, *Orkid*, *Tursil*, *Gripin* de marka adlarının uzanım kazandığı örneklerdir. Sözvarlığındaki sıklığı açısından bakıldığında ise, marka adlarının uzanım kazandığı kullanımlarının, o markanın ürün çeşidine yakın ya da daha sık oranda görüldüğü bilinmektedir (Örn. *kağıt peçete* – *Selpak*, *hijyenik ped* – *Orkid*, *PVC doğrama* – *Pimapen* vb.). Böylece sözvarlığında, ürünün çeşidini temsil eden sözcükten daha çok marka adları yer almaktadır.

Sözcüksel uzanım, aynı kavramsal alan içinde yer alan sözcüklerin görünümünde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin; MATEMATİK işareti, bu türdeki işlemlerin yapılması anlamına gelen HESAP anlamını kazanmıştır. Organizmadaki bir problemi ya da azlığı ortadan kaldırmak için kullanılan AŞI, hormon tedavisinde de kullanılan yöntemlerden biri olduğu için, bu işaretin sözcüksel uzanımı genişleyerek HORMON olarak kullanılmaktadır. KILIÇ işareti ise hem Osmanlı Devleti döneminde Anadolu’da yaşanan savaşlar ve diplomatik ilişkiler nedeniyle OSMANLI ve POLİTİKA uzanımı elde etmiştir.

Sözcüksel uzanımın genişlemesi sürecinde hem metaforik hem de metonomik görünümlere sıklıkla rastlanmaktadır. ZORLUKLA/DAYANMAK işareti, fizyolojik ihtiyaçlardan dolayı idrar boşaltma isteği anlamsal ilişkisine göre SIKIŞMAK kullanımına sahiptir. HIRSIZ sözcüğü ise, bu kişinin kaçmak için en kolay yolları tercih edeceği anlamsal ilişkisine göre KESTİRME^{YOL} anlamına gelmektedir.

Şekil 4.11. TİD’de sözcüksel uzanım: HESAP, POLİTİKA ve SIKIŞMAK.

4.4.2 Ekleme

Ekleme (İng. *affixation*), belirgin bir köke, kendi başına tümcede görülemeyen **ek** (İng. *affix*) biriminin eklenmesi sürecidir (Uzun, 2006) ve dillerde en fazla **sona-ekleme** (İng. *suffixation*) ve **öne-ekleme** (İng. *prefixation*) türlerine rastlanmaktadır. Türkçede sona-ekleme örnekleri, hem *ağaç-lık*, *çay-cı*, *sanat-sal* gibi türetim sürecinde, hem de *bak-acak*, *git-ti-m*, *izle-mi-yor-um* gibi çekimsel süreçte görev almaktadır. Türkçede öne-ekleme örneği bulunmazken, batı dillerinde bu örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. Bu dillerde öne-ekleme, birçok işlevde bulunmakta, İngilizcedeki *pro-forma*, *anti-bacterial*, *il-legal*, *ex-work* gibi örneklerde görülmektedir.

İşaret dillerinde ardışık ekleme görünümü, Türkçe gibi biçimbilimsel açıdan tipik olan eklemeli dillere göre dağılımı ve çeşiti azdır. Bunun temel nedeni, işaret dillerinin **ardışık** (İng. *sequential*) yerine, çoğunlukla **eşzamanlı** (İng.

simultaneous) türetim sergilemesidir. Bu nedenle TİD de (Kubuş, 2008) dahil olmak üzere, BSL (Brennan, 1990), ASL (Liddell & Johnson, 1989), ISL (Sandler & Lillo-Martin, 2006) gibi birçok işaret dilinde, ardışık ek görünümün sınırlı olması, modalitenin ve seslem yapısının görünümüne bağlıdır.

Diller, “*kültürel, sosyal ve politik*” nedenlerden dolayı, başka bir dilden birçok sözcük ya da dilsel birimi **ödünçleme** (İng. *borrowing*) yoluyla kendi sözcüğüne katmaktadır (Uzun, 2006). TİD ve Türkçe, her ne kadar farklı iletişim kanalına sahip olan diller olsa da, aynı coğrafyada konuşulması/işaretlenmesi nedeniyle, iki dilin ödünçleme sürecine girmesi kaçınılmazdır. Ayrıca işaret dillerinin el abecesi, aynı coğrafyayı paylaştığı konuşma dilinin abecesi alınarak oluşturulduğu (Sutton-Spence, 2006) için ödünçleme, özellikle el abecesi ile kodlanan birimlerde rahatlıkla görülmektedir.

Türkçede “*bir şeye aitlik olma, bulunma*” anlamı taşıyan –İ ile “*edici, yapan kişi*” anlamı veren –Cİ son eki, ödünçleme yoluyla TİD’e alınmış olup, Türkçedeki aynı anlamı ile el abecesi şeklinde sözcüğe eklenmektedir. (Kubuş, 2008). CAN sözcüğünden CAN+L+İ, İZMİR sözcüğünden İZMİR+L+İ sözcüğü türetilmektedir. Öte yandan TİD’de bu tür ekleme, tamamen Türkçenin türetim görünümünü takip etmemektedir. Buna göre, Türkçede bulunan *sav-cı*, *bek-çi* gibi –Cİ son eki ile oluşturulan sözcükler, TİD’nin sözcüğünde herhangi bir ek almayan tek bir kök (SAVCI, BEKÇİ) şeklinde görülmektedir.

CAN+L+İ

İZMİR+L+İ

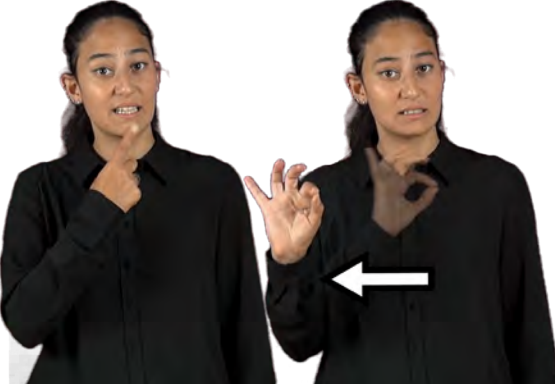
Şekil 4.12. TİD’deki ödünç ekleme türleri: CAN+L+İ ve İZMİR+L+İ.

Ekleme biçimlenişine ilişkin başka bir görünüm ise, dilbilgiselleşme süreci yaşamış sözcüklerin türetim eki olarak sözvarlığında görülmesidir. Bilindiği gibi **dilbilgiselleşme** (İng. *grammaticalization*), bir sözlüksel birimin ya da yapının değişim geçirerek, belirli dilsel bağlamlarda dilbilgisel bir işleve sahip olmasıdır (Hopper & Traugott, 2003, s. 232). Dilbilgiselleşme sürecindeki sözlüksel birim, bir takım dilbilgiselleşme kayıpları yaşamaktadır. Özellikle **sözlüksel anlamını yitirmekte** (İng. *desemanticization*) ve buna bağlı olarak da **üye yapısını kaybetmekte** (İng. *decategorization*) sözcüğün **sesbilimsel yapısında kimi azalmalar** (İng. *phonological erosion*) yaşanmaktadır (Heine & Kuteva, 2002). Türkçe gibi konuşma dillerinin yazı dili olması nedeniyle, dilbilgiselleşme süreci tarihsel açıdan kolay bir şekilde takip edilebilmesine karşın, yazı dili bulunmayan işaret dillerinde bu süreç ancak sesbilimsel benzerlik yoluyla saptanabilmektedir. Türkçenin sözvarlığında önceki dönemlerde sözcükbiçiminde (*sözlüksel bağımsız biçimbirim*) bulunurken, zaman içinde ek (*dilbilgisel bağımlı biçimbirim*) görevi kazanmış birçok örnek bulunmaktadır. Günümüz Türkçesinde **dilbilgisel görünüş** (İng. *grammatical aspect*) görevinde bulunan –yor eki, Eski Türkçede *yürümek* eylemi şeklinde görülmektedir (Demirci, 2008). Benzer şekilde, Eski Türkçede “men keldi men” tümcesinde *men* sözcüğü, günümüz Türkçesinde ben şeklindedir ve keldi (geldi) eyleminden sonra kullanılmaktadır. Bu sözcük zaman içerisinde hem adıl görevinde bulunan ben şeklinde hem de dilbilgiselleşme süreci yaşayarak, 1. kişi eki (-m) olarak iki görünüme ayrılmıştır. Diğer bir deyişle, sözvarlığında bağımsız bir sözcük olarak görülürken, dilbilgiselleşme sürecinde sesbilim özelliğinde kimi azalmalar geçirerek, son iki sesini düşürmüş, ancak bir sözcük ile eklendiği tümcede görülebilen bağımlı bir biçimbirim haline gelmiştir.

Benzer şekilde TİD’de *HIÇ*, tümce içinde belirteç görevinde bulunmaktadır ve el şeklinin uzun bir **yolakta** (İng. *path*) üretilmesiyle oluşmaktadır. Bu sözcük, zaman içerisinde hem belirteç görevinde hem de Türkçedeki –sız eki ile aynı anlamındaki bir türetim eki olarak iki görünüm kazanmıştır. Bu dilbilgiselleşme sürecinde sözcük, kimi ses olayları geçirmiş ve sıklıkla el şekli, uzun bir yolak aksine daha kısa bir yolak ile üretilmektedir. Hareketin uzamdaki yolunun kısalması şeklinde belirtebileceğimiz bu durum, *men* sözcüğünün son iki sesinin düşmesi ile benzerlik göstermektedir. Böylece bu sözcük, ad ulamında bulunan bir sözcüğe eklenen türetim eki haline dönüşmüştür.

HIÇ

TAT+HIÇ (TATSIZ)

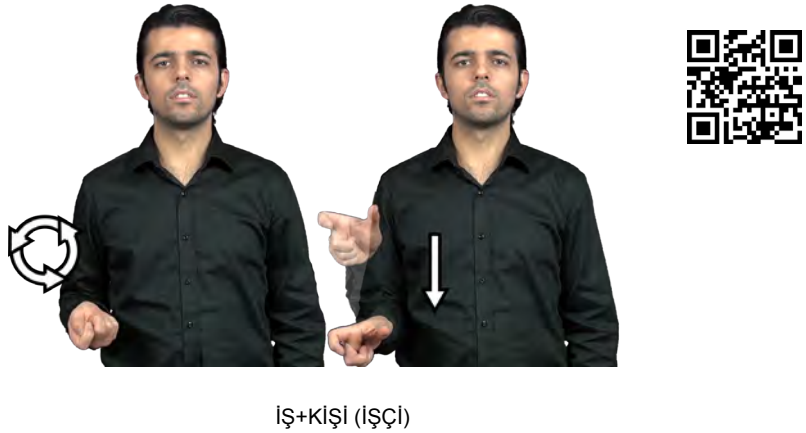
SES+HIÇ (SESSİZ)

BAŞARI+HIÇ (BAŞARISIZ)

Şekil 4.13. TİD'deki dilbilgiselleşmiş ek: HIÇ.

Dillerde bileşik sözcükleri oluşturan kimi sözcükler, çok fazla sayıda bileşik oluşturarak üretken bir görünüm sergilemektedir. Böylelikle sözlüksel anlamının yanı sıra, dilbilgisel bir özellik taşıma anlamı da kazanmaktadır. Farsçadan Türkçeye geçmiş olan *hane* sözcüğü, sözvarlığında çok fazla birleşik (*postane*, *hastane*, *çamaşırhane*, *pastane*, *doğumhane*, *dersane* vb.) oluşturduğu için “*yer bildiren bir ek*” gibi davranmaktadır. Benzer şekilde, TİD’de kişi işareti kendi sözlüksel anlamının yanı sıra, birleştiği her eylem ile “*eylemi yapan kişi*, *edici*”, ad ile ise “*o nesne ile çalışan, üreten vb. kişi*” anlamı katmaktadır. Aslında bu sözcük, Türkçedeki *-CI* (*kitap-çı*) ve İngilizce’deki *-er* (*teach-er*) eki ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Dilbilgiselleşme sürecinde olduğu düşünülen bu sözcük, sözvarlığının ilerleyen dönemlerinde bir ek görünümü kazanması beklenen bir durumdur.

Şekil 4.14. Türk İşaret Dili’ndeki dilbilgiselleşme sürecindeki ek: kişi.

4.4.3 Yineleme

Biçimbilimsel açıdan bakıldığında, işaret dillerinde en sık rastlanılan biçimlenişlerden biri olan **yineleme** (İng. *reduplication*), işaretin hareket biriminin iki ya da daha fazla şekilde tekrarı olarak adlandırılabilir. **Yineleme** hem çoğulluk, görünüş gibi çekimsel kategoride işlevi bulunmasının yanı sıra, işaretin anlamını değiştirmesi ve yeni bir sözcük oluşturmaya sebebiyet vermesi nedeniyle, bu biçimlenişin türetimsel görevi de bulunduğu söylenebilir. Yineleme olgusu, TİD’de, Alman İşaret Dili ve AUSLAN gibi birçok işaret dilinde türetimsel ve çekimsel düzlemde yaygın olarak ve farklı işlevlerde görülmekte, bu açıdan konuşma dillerinden nispeten daha fazla oranda rastlanıldığı öne sürülebilir. İşaret dillerine göre nispeten daha sınırlı bir görünüme sahip olan Türkçenin aksine, başka bir konuşma dili olan Bantu dilinde, bu görünümün çeşitli işlevleri bulunmaktadır (bkz. Hyman, Inkelas, & Sibanda, 2009).

Türkçede yineleme incelendiğinde pekiştirme, çoğullama, abartma gibi farklı işlevlerde kullanıldığı bilinmektedir (Uzun, 2006). Yapısal açıdan bakıldığında ise, sözcüğün tamamının yineleniği **tam yineleme** (İng. *full reduplication*) ya da sözcüğün bir bölümünün yineleniği **parçasal yineleme** (İng. *partial reduplication*) türlerine rastlanılmaktadır. Bu nedenle, *yavaş yavaş (çalışmak)*, *küçük küçük (doğramak)* gibi örnekler tam yineleme iken, genel olarak sözcüğün ilk sesleminin yineleniği *sapsarı, kıpkırmızı, apaçık* gibi örneklerin ise parçasal yineleme türünde olduğu söylenebilir.

İşaret dillerinde yineleme, işaretin hareket biriminin tekrarı olarak tanımlanmasına karşın, oluşum türleri açısından çok farklı görünümlere sahiptir. Bu nedenle yukarıdaki *yavaş yavaş* Türkçe örneğinde olduğu gibi, sadece tamamen bir sözcüğün tekrarı şeklinde değil, farklı görünümlerle de oluşmaktadır. İşlevi açısından bakıldığında ise, hem türetimsel hem de çekimsel boyutta görülmesi nedeniyle bu bölümde, her iki düzlemdeki işlevi ayrı başlıklar halinde örnekler çerçevesinde sunulacaktır.

4.4.3.1 Türetimsel Yineleme

Türetimsel yineleme (İng. *derivational reduplication*), işaretin kökünde yer alan hareketin tekrarı ile sözcüğün sözlüksel boyutta yeni anlam kazanması olarak tanımlanabilir. Alanyazında sıklıkla ad-eylem çiftlerinin saptanması sürecinde incelenmiş (bkz. Supalla ve Newport, 1978) ve ulam belirleyici görevi olan biçimlenişlerden biridir. Öte yandan türetimsel yineleme, sadece eylemden ad yapan işlevinin aksine, farklı ulamlardaki sözcüklerle bulunarak, çeşitli türetimsel işlevlerde kullanılmaktadır. Eylem ulamında bulunan **ÇEVİRMEK** sözcüğü, el şeklinin bilekten tek seferde meydana gelen hareketiyle oluşmaktadır ve bu sözcüğün yinelenmesiyle **ÇEVİRİ** sözcüğü türetilmektedir. Böylece yineleme, hem ulam belirleyici özellikte bulunmakta, hem de eylemden ad türeten bir biçimleniş olarak görülmektedir.

Şekil 4.15. TİD'deki yineleme: ÇEVİRMEK ve ÇEVİRİ.

Farklı el şekillerine sahip baskın ve baskın olmayan ellerle üretilen AYAKTA^DİKİLMEK sözcüğü, dirsekte oluşan büyükçül harekete sahip olmakta ve bu hareketin tekrarı ile ZIPLAMAK sözcüğü oluşmaktadır. Yukarıdaki örneklerden farklı olarak, bu örnekte yineleme, eylem ulamında bulunan bir sözcükten, yine aynı ulamda bulunan ama farklı anlamsal içeriği olan bir sözcük türetmektedir.

Şekil 4.16. TİD'deki yineleme: AYAKTA^DİKİLMEK ve ZIPLAMAK+yineleme.

Sıfat türünde bulunan OLURLU sözcüğünü oluşturan büyükçül hareket aynı konumda yinelenildiğinde, özellikle tebrik için kullanılan AFERİN sözcüğü türetilmektedir. Bu örnekte ise yineleme, sıfattan ad yapan bir işleve sahiptir. Yineleme bu nedenle, tek bir işlevi olan bir biçimbirim olmasının aksine, farklı işlevlerde bulunan bir sözcük biçimlenişi olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

Şekil 4.17. TİD'deki yineleme: OLURLU ve AFERİN.

Sıfat ulamındaki bir başka sözcük olan KÖTÜ, elin düz ve büyükçül hareketinden oluşmaktadır. Bu sözcüğün **yineleme** biçimlenişi yaşadığı durumda ise uyum eylemi türünde olan KÖTÜLEMEK sözcüğü türemektedir. Türetilen uyum eyleminin uzamdaki yöneliminin değiştirilmesi ile kişi paradigması kodlanmaktadır (bkz. 4.5.2.1.1 kişi ve sayı uyumu).

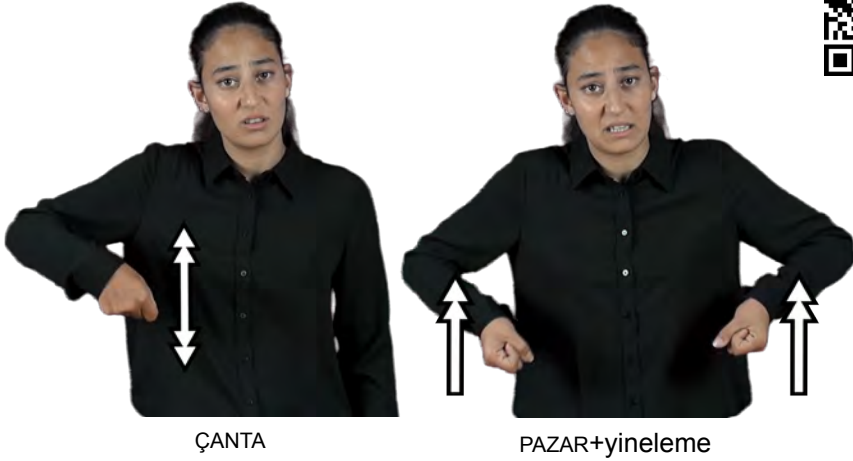
KÖTÜ

KÖTÜLEMEK+yineleme

Şekil 4.18. TİD'deki yineleme: KÖTÜ ve KÖTÜLEMEK.

ÇANTA, tek bir elin dirsekten tekrarlı şekilde aşağı-yukarı hareket etmesiyle meydana gelmektedir ve aynı hareket her iki el ile yapıldığında, PAZAR (alışveriş yeri) sözcüğü türetilmektedir. Yineleme olgusu, genel olarak sözcüğün kökünde yer alan hareketin tekrarı olarak tanımlanması karşın, bu örnekte olduğu gibi, elin sayısını çoğaltmak da bir tür yineleme olarak kabul edilebilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise, türetimsel açıdan yineleme olgusuna sadece ad-eylem ayrımı kapsamında yaklaşmanın çok dar açılı olduğu, TİD sözvarlığında elde edilen yukarıdaki örneklerin, bu kapsamın daha da genişletilmesi konusunda yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

ÇANTA

PAZAR+yineleme

Şekil 4.19. TİD'deki yineleme: ÇANTA ve PAZAR.

4.4.3.2 Çekimsel Yineleme

Çekimsel yineleme (İng. *inflectional reduplication*), sözcüğün kökünde yer alan hareketin tekrarı ile sözcüğün dilbilgisel işlevini değiştirmesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Buna göre sözcüğün sözlüksel anlamı, herhangi bir şekilde değişmemekte, ancak sözcük dilbilgisel açıdan farklı bir biçimlenişe sahip olmaktadır. TİD'de bu görünümün çoğulluk, uyum gibi işlevlerde kullanıldığı ortaya konulmasına (Kubuş, 2008) karşın, derlemde elde edilen veriler bu görünümün yalnızca belirtilen birkaç işlev ile sınırlı olmadığını göstermektedir.

Bu işlevlerden biri olan **adcıl çoğulluğa** (İng. *nominal plurality*) göre, ad ulamında yer alan sözcüğün hareketi tekrar edilmekte ve böylece sözcük üzerinde dilbilgisel çoğulluk kodlanmaktadır. Örneğin; EV sözcüğünü oluşturan hareketin uzamdaki farklı konumlarda tekrarı ile adın çoğullandığı, *evler* anlamına gelen sözcük üretilmektedir. Adcıl çoğulluk, temelde sözcüğün uzamdaki farklı bir konumda üretilmesi şeklinde olduğundan sözcüğün basit bir tekrarı olarak düşünülmemelidir. Çünkü çoğul sözcük, yatay düzlemde üretilen bir küme halindeki dilsel birimlerden oluşmakta ve sesbilgisel kurallar barındırmaktadır.

EV

EV +yineleme (EVLER)

Şekil 4.20. TİD'deki çekimsel yineleme: EV ve EV+yineleme (evler).

Adcıl çoğullukta görülen farklı konumda yineleme ölçütü, elin uzamdaki görünümü açısından farklı türdeki sözcüklerde bulunabildiği için genellenebilir özelliktedir. Örneğin, kız sözcüğünün üretiminde el, çenenin altına zorunlu olarak temas etmekte, böylece uzamda serbest şekilde bulunamamasından dolayı **vücut bağımlı** (İng. *body anchored*) şeklinde tanımlanmaktadır. Bir tür sesbilgisel sınırlılığın görüldüğü bu durumda ise, sözcüğün yinelendiği her zaman aralığında vücut, yatay düzlemde bir yandan diğer yana doğru dönmektedir. Böylece işaret, vücut bağımlı türde olmasına karşın, uzamda farklı bir konumda bulunma koşulunu sağlamaktadır.

KIZ

KIZ+yineleme (KIZLAR)

Şekil 4.21. Türk İşaret Dili'ndeki çekimsel yineleme:
KIZ ve KIZ+yineleme (KIZLAR).

Çekimsel yineleme ayrıca, uyum eylemlerinde sayı paradigmasını kodlamaktadır ve y-düzlemi üzerinde yolak hareketine sahip olan işaret, farklı konumlara iki ya da daha fazla şekilde art arda ilerlemektedir. **Adcıl çoğullukta** görülen duruma benzer şekilde, işaret uzamda aynı konuma değil, farklı konumlara hareket etmektedir. Aşağıdaki örnekte SORMAK eylemi, nesne konumunda bulunan çoğul özellikteki birimlere doğru yinelemeli şekilde yönelerek, *size soruyorum* şeklinde anlam kazanmaktadır.

SORMAK

SORMAK+yineleme (size soruyorum.)

Şekil 4.22. TİD'deki kişi-sayı uyumunda yineleme: SORMAK+yineleme.

Çekimsel yinelemenin bir başka işlevi, belirteç anlamını eylemin üzerinde kodlamasıdır. Eylem aynı konumda birden çok tekrarı ile eylemin birden fazla kez yapıldığı, yani çok anlamı eylem üzerinde belirtilmektedir. Benzer örnek kullanılırsa SORMAK eylemi, uzamdan 2. kişiyi belirten tek bir konuma doğru yinelenildiği takdirde tümce, “*sana çok kez sordum*” anlamında görülmektedir.

SORMAK+yineleme/aynı konum

Şekil 4.23. TİD'deki belirteç görevindeki yineleme:
SORMAK ve SORMAK+yineleme/aynı konum.

Türkçede dilbilgisel çoğulluk, ad öbeği üzerinde görülen biçimbirim ile (*ev-ler, kitap-lar vb.*) sunulmasına rağmen eylem üzerinde çoğulluk (kişi paradigması dışında) kodlanmamaktadır. Örneğin Türkçede, “*ben okul gezdimler*” gibi bir üretimde ve ben okulları gezdim şeklinde bir anlama sahip olsaydı, eylemin dilbilgesel çoğulluk kodladığını belirtmek mümkün olabilirdi. Ancak TİD’de eylemin yineleniği görünüme çok sıklıkla rastlanmaktadır. Buna göre, eylem bir tür çoğulluk özelliği taşımakta gibi gözükmektedir. aşağıdaki tümcede PROBLEM sözcüğü tekil özellikte olmahtayken, eylem ulamındaki ÇIKMAK sözcüğü, uzamda farklı konumlarda yinelenmektedir. Böylece Türkçede “*problemler çıkıyor*” şeklinde çevrilen tümce anlamı görülmektedir. TİD derlemi incelendiğinde sıklıkla, ad yerine eylemin yinelenerek, çoğulluk anlamı kattığı tümcelere rastlanmaktadır. Bu nedenle, Türkçeden farklı olarak eylemin yinelenmesi bir tür eyleme ilişkin çoğulluk ya da yineleme olarak kabul edilebilmektedir. Fakat eylem yinelenmesinin tümceye kattığı anlamın belirlenmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

ÇIKMAK

PROBLEM

ÇIKMAK+yineleme/farklı konum.

Şekil 4.24. TİD'deki çoğul görevindeki yineleme: PROBLEM

ÇIKMAK+yineleme/farklı konum.

Buraya kadar olan bölümde, hem çekimsel hem de türetimsel açıdan yinelemenin işlevleri ve görünüşleri örnekler ile ortaya konulmuştur. Ayrıca yinelemenin basit bir tekrardan çok farklı dilsel ölçütleri barındıran biçimlenişe sahip olduğu TİD sözvarlığından elde edilen örnekler ile incelenmiştir.

4.4.4 Birleşme (Bileşik)

Bileşiklerin en temel tanımı “*en az iki sözcüksel birimin birleşimi*” olarak düşünülebilir. Diğer bir deyişle, iki sözcüğün, kökün veya bağımız biçimbirimin birleşimi bileşikler oluşturmaktadır. Bileşiklerin oluşum sürecinde, dilde bağımsız şekilde görülen ve kendi anlamsal içeriğini taşıyan iki sözcük, yeni bir sözlüksel görünüm ve anlam kazanmaktadır. Örneğin, Türkçede *demir* ve *yol* sözcüklerinin kendi bağımsız anlamları bulunmaktayken, bu iki sözcük yan yana gelerek

“lokomotif, vagon vb. demir tekerlekli taşıtların üzerinde hareket ettiği, paralel iki ray döşenerek yapılan bir yol türü, tren yolu, demir hat” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr) anlamında bir bileşik oluşturmaktadır. TİD’de benzer şekilde, TAD ve EŞKENAR^{DÖRTGEN} sözcüklerinin kendi bağımsız anlamları bulunmaktayken, bu sözcükler biraraya geldiklerinde (TAD+EŞKENAR^{DÖRTGEN}), BAKLAVA sözcüğü oluşmaktadır.

Alanyazında bileşiklere dilbilimsel tipoloji açısından yaklaşan çalışmalarda, bileşiklerin sözcük üretim süreçleri çok az incelenmesine karşın (Guevara & Scalise, 2009) bazı araştırmacılar, bileşiklerin tüm dünya dillerinde bulunduğunu ve bu dilbilgisel yapının bir dil evrenseli olduğunu öne sürmektedir (Bauer, 2009). Özellikle son yıllarda işaret dili üzerine yapılan çalışmalar, bileşiklerin görünümünün sadece konuşma dillerine göre sınıflandırılmamasını ve işaret dillerinde saptanan farklı özelliklerin dil tipoloji açısından yeni görünümeler ortaya çıkardığı belirtmektedir.

Bileşiklerin türleri açısından bakıldığında, anlambilimsel ve sözdizimsel bakış açılarına göre öne sürülen pek çok bileşik türü olduğu bilinmektedir. Bir sonraki bölümde (4.4.4.1), bileşiği oluşturan sözcüklerin anlamını temel alan anlambilimsel yaklaşım ve ardından bileşiğin öbek yapısındaki başın konumunu temel alan sözdizimsel yaklaşım hakkında kısaca bilgi verilecek ve bu yaklaşımlar çerçevesinde TİD’deki bileşik yapılar incelenecektir (4.4.4.2).

4.4.4.1 Anlambilimsel Yaklaşım

Anlambilimsel yaklaşımda, bileşiğin anlambilimsel açıdan başına ve bileşiğin kurulumuna göre birçok farklı anlambilimsel sınıflandırma bulunmaktadır (Scalise & Bisetto, 2009). Araştırmacıların bakış açıları arasında küçük farklılıklar olsa da, genel olarak bileşiklere ilişkin en çok kabul edilen sınıflandırma içedönük, dışadönük ve koşaçsı bileşikler şeklindedir (bkz. Coolen, 1994; Plag, 2003; Scalise & Bisetto, 2009).

a) İçe dönük bileşikler

İçe dönük bileşiklerin (İng. *endocentric compounds*) anlamsal başı, bileşiğin içinde yer almaktadır. (Plag, 2003, s. 145). Diğer bir deyişle, bileşiğin tümü, başın bir alt ulamı özelliğindedir (Coolen, 1994, s. 6). İçe dönük bileşiklerde bileşiğin anlamsal başını oluşturan ve üst terim olan sözcük bileşiğin içinde bulunmaktadır. TİD’de SÖZLÜK sözcüğü, SÖZ ve KİTAP sözcüklerinden oluşan bileşik bir sözcüktür. SÖZLÜK, kitabın alt ulamıdır ve bileşiği oluşturan her iki sözcük de kendi anlamları yitirmemiştir. Çünkü SÖZLÜK (SÖZ+KİTAP), içinde sözcüklerin yer aldığı bir çeşit kitap türüdür.

TİD’de SAĞANAK sözcüğü de, içe dönük bir bileşik sözcüktür. Bu sözcük, HIZLI ve YAĞMUR işaretlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu bileşikte de yukarıdaki örneğe benzer şekilde SAĞANAK, yağmurun bir alt türü olup, YAĞMUR hem üst terim hem de bileşiğin başıdır. TİD’de içe dönük bileşiklere ilişkin diğer örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.1. TİD’de içe dönük bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
BUZ+DOLAP	BUZDOLABI
ÇOCUK+BEZ	ÇOCUK BEZİ
ÇİÇEK+FANUS	SAKSI
TREN+YOL	DEMİRYOLU
DENİZ+KENAR	SAHİL
KIZ+KIYAFET	ABİYE
SICAKLIK+DERECE	TERMOMETRE
İMAM+KABAN	CÜBBE
FOTOĞRAF+ÇERÇEVE	TABLO
PSİKOLOJİ+DOKTOR	PSİKOLOG
SAAT+GEÇ	RÖTAR
HIZLI+SOĞUK	AYAZ
UYKU+KIYAFET	PIJAMA

b) Dışa dönük bileşikler

Dışa dönük bileşikler (İng. *exocentric compounds*), bileşikler arasında daha sınırlı bir görünüme sahiptir. İçe dönük bileşiklerin aksine, bu türde olan bileşiklerin anlamsal başı, bileşiği oluşturan sözcüklerden biri değildir ve bileşiğin dışında bulunmaktadır (Plag, 2003). Dışa dönük bileşiklerde, bileşiği oluşturan her iki sözcük de kendi sözlüksel anlamından tamamen uzaklaşıp, yeni bir nesneyi ifade etmektedir. Örneğin Türkçede, *hanımeli* bileşik sözcüğü, *hanım* ve *el* sözcüklerinden oluşmuştur ve sözlüksel anlamını kaybedip bir çiçeğin adı haline gelmiştir. Bu nedenle bileşiğin anlamsal başı, bileşiğin içerisinde yer almamakta ve bileşik dışına gönderimde bulunmaktadır. Bu açıdan, ne *hanım* ne de *el* sözcüğünün bir çiçek olan *hanımeli* ile herhangi bir anlamsal bağlantısı yoktur.

Dışa dönük bileşiklerin anlamsal başı, bileşik dışında olması nedeniyle çok fazla metafor özelliği taşımaktadır. Üretkenlik açısından bakıldığında ise, dillerin sözvarlığından dışa dönük bileşiklerin aksine, içe dönük bileşiklerin daha fazla yer aldığı görülmektedir.

Derlemden elde edilen veriler TİD’de de dışa dönük bileşikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Örneğin; PARA ve AÇ sözcüklerinden oluşan AÇGÖZLÜ bileşiğinde, AÇ sözcüğü daha çok “*yemek yemesi gereken kişi veya hayvan*” sözlüksel anlamına sahip iken, metafor özelliği yüklenerek “para isteyen kişi” olarak kullanılmıştır. TİD’de KALP ve KÖTÜ sözcüklerinden oluşan ART NİYETLİ birleşik

sözcüğü, hem anlamsal olarak dışa dönük hem de metafor içermektedir. KALP sözcüğünün sözlüksel anlamı ise, herhangi bir açıdan niyet sözcüğü ile bağlantılı olmamaktadır. Vücutta sadece kan pompalamaya yarayan KALP, tüm duyguların ve niyetlerin merkezi şeklinde kavramsal metafor oluşturulmaktadır. TİD’de dışa dönük bileşiklere ilişkin diğer örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 4.2. TİD’de dışa dönük bileşikler.

Tablo 4.2. TİD’de dışa dönük bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
KALP+KÖTÜ	ART NİYETLİ
KAFA+SERT	İNATÇI
KARA+SERPMEK	KARABİBER
UYKU+YUMUŞAK	YASTIK
EKŞİ+YAĞ	SİRKE
ŞAPKA+FIRLATMAK	MEZUNİYET
HAVA+ÇERÇEVE	PENCERE
YEŞİL+KIVIRCIK	BROKOLİ
KIRMIZI+ÇİÇEK	KIZAMIK
KOKU+SERPMEK	NANE
SON+RÜZGAR	SONBAHAR

c) Koşaçsı bileşikler

Anlambilimsel bakış açısına göre, bileşiklerin üçüncü sınıfı olan **Koşaçsı Bileşikler** (İng. *copulative compounds*), Sanskritçe’de çift anlamına gelen *dvandva* sözcüğü ile de adlandırılmaktadır. Bu tür bileşiklerde, bileşiği oluşturan her iki sözcük birbirinin başı olacak nitelikte değildir ve her iki sözcük birbirine yapısal olarak üstünlük sağlamamaktadır. Örneğin; TİD’de içe dönük bileşiklerden olan ABİYE işareti, KIZ ve KIYAFET sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu işarete KIYAFET bileşiğin anlambilimsel başıdır ve ABİYE’nin bir üst terimi özelliğindedir. Buna karşın, koşaçsı bileşiklerde bu türde herhangi bir anlambilimsel baş bulunmamakta ve bir üst terim ilişkisine girmemektedir. Bu açıdan bakıldığında, bileşiği oluşturan iki sözcük, bileşiğin anlamına ve yorumlanmasına eşit katkıda bulunmaktadır (Plag, 2003).

KONTROL bileşiği, BAKMAK ve İNCELEMEK işaretlerinin bileşiminden meydana gelmektedir. Bu iki sözcük, kontrol kavramının oluşumuna ve içeriksel yorumuna aynı oranda katkı sağlamaktadır. Anlambilimsel açıdan bakıldığında ise, birinin diğerine göre üstünlüğü bulunduğu iddia edilememektedir. TİD’deki koşaçsı bileşiklere ilişkin örnekler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.3. TİD’de koşaçsı bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
SU+TOPRAK	ÇAMUR
SIYAH+KOYU	KARANLIK
CUMARTESİ+PAZAR	HAFTASONU
ANNE+BABA	EBEVEYN
OKUMA+YAZMA	OKURYAZARLIK
BAKMAK+İNCELEMEK	KONTROL

4.4.4.2 Sözdizimsel yaklaşım

Chomsky (1957)’nin dönüşümsel dilbilgisi yaklaşımına göre, bir anadili konuşucusu bir tümceye ilişkin bazı öğelerin diğerlerine göre daha yakın olduğu bilgisine sahiptir. Örneğin; *Ali’nin yeşil gömleği* gibi tümcede, *gömlek* sözcüğü *Ali* sözcüğüne değil, *yeşil* sözcüğüne daha yakındır. *Yeşil gömleği* ad öbeğine bakıldığında ise, *gömlek* sözcüğünün öbek belirleyicisi ve kurucu özelliği nedeniyle baş olarak tanımlanmaktadır. Bileşiklerin oluşumu ve başın konumu açısından bakıldığında, alanyazında genel olarak sol-başlı, sağ-başlı, çift-başlı ve eş-başlı olmak üzere dört temel türün olduğu görülmektedir.

Genellikle dillerde bulunan bileşik başlarının sistemli ve evrensel şekilde tek bir tür olduğu öne sürülmesinin aksine (Fabb, 1998), İngilizcede sağ-başlı, İbranice’de ise sol-başlı bileşikler bulunmaktadır. Türkçede bileşikler, İngilizceye benzer şekilde sağ-başlı türde olmasına karşın, hem ödünçleme sözcüklerin hem de kimi bileşiklerin diğer türlerde de olabileceği öne sürülmektedir (Göksel & Haznedar, 2008). TİD açısından bakıldığında ise, bileşiklerin tek bir tür olmadığı ve yukarıdaki sınıflandırmayı temsil edecek nitelikte dört türün de bulunduğu bilinmektedir.

a) Sağ-başlı bileşikler

TİD’de en sık görülen bileşik türü olan sağ-başlı bileşikler aynı zamanda sayıca oldukça fazladır. Örneğin; REÇETE bileşik sözcüğü, HAP ve YAZI sözcüklerinden oluşmaktadır. Bileşiğin başı olan YAZI sözcüğü ise bileşiğin sağ yönünde yer almaktadır. TİD’deki sağ-başlı bileşiklere ilişkin araştırmaya saptanan örnekler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.4. TİD’de sağ-başlı bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
BİLET+GİRİŞ	GİŞE
SU+DÖKME	SÜRAHİ
BUZ+DOLAP	BUZDOLABI
DİL+BİLİM	DİLBİLİM
UÇAK+YER	HAVAALANI
ATATÜRK+MEZAR	ANITKABİR
KAFA+UYUM	ANLAŞMAK
KIRMIZI+ÇİÇEK	KIZAMIK
YÜZ+YIL	ASIR
HIZLI+SOĞUK	AYAZ

b) Sol-başlı bileşikler

Sağ-başlı bileşiklerin tam tersi şekilde olan **sol-başlı bileşikler**de kurucu özelliğinde bulunan sözcük, sözcük dizilişi açısından solda bulunmaktadır. Göksel ve Haznedar (2008)’e göre Türkçede sol-başlı bileşikler, özellikle Arapça gibi farklı dillerden ödünçleme yoluyla alınan ve sözvarlığında hala var olan kimi bileşiklerde görülmektedir. Örneğin; *tebdil-i kıyafet* “kıyafet değiştirme”, *arz-ı hal* “dilekçe” (Göksel & Haznedar, 2008).

Türkçede **sol-başlı bileşiklerin** çok sınırlı sayıda ve özellikle ödünçleme sözcüklerle görülmesine karşın, TİD’de oldukça yaygın bir şekilde bulunmaktadır. TİD’deki **sol-başlı bileşiklere** ilişkin örnekler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.5. TİD’de sol-başlı bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
YÜKLEMEK+DOSYA	KAYDETMEK
YUMUŞAK+UYKU	YASTIK
YAŞ+ÖNEMLİ	DOĞUMGÜNÜ
KUTU+ÇEKMECE	ŞİFONYER
YEMEK+AİLE	MUTFAK
KAFA+TAŞ	DİK KAFALI
TAD+İYİ	LEZZETLİ
YÜZ+GÜZEL	YAKIŞIKLI
YÜZ+KÖTÜ	ÇİRKİN
KALP+KÖTÜ	ART NİYETLİ
SAAT+GEÇ	RÖTAR
KAFA+SERT	İNATÇI

c) Çift-başlı bileşikler

Sağ-başlı ve sol-başlı bileşiklerin birleşimi görünümünde olan bu türe göre bileşiği oluşturan baş, hem sağ hem de sol yönde görülebilmektedir. Anlamsal açıdan bakıldığında ise, yine aynı kavrama gönderimde bulunmasına karşın bileşik, iki farklı dizilişe sahiptir. Türkçede *tavuk ızgara* ve *ızgara tavuk* bileşiğinin baş özelliğinde bulunan *ızgara* sözcüğünün hem sağda hem de solda olduğu durumlarda herhangi bir anlamsal değişme olmamaktadır. Buna karşın, yine *ızgara* sözcüğünden oluşmuş ve sağ-başlı *ızgara köfte* bileşiği düzgünken, sol-başlı *köfte ızgara* bileşiği Türkçenin sözvarlığında yer almamaktadır. Bu durum, çift başlılık özelliğinin sözvarlığında genellenebilir özellikte olmadığını ortaya koymaktadır.

TİD'de de çift-başlı bileşikler mevcuttur. Örneğin; HAKLI bileşik sözcüğü HAK ve DOĞRU sözcüklerinden oluşmakta ve hem HAK^DOĞRU hem de DOĞRU^HAK şeklinde iki sözcük dizilişinde de kullanılmaktadır. TİD'de bileşiklerin oluşum açısından dağılımına bakıldığında, özellikle nesnenin işlevi ve çalışma biçimini belirten bileşiklerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bu oluşuma sahip olan bileşikler de sıklıkla çift-başlı özellik taşımaktadır. GAZETE bileşiği, gazetenin üretimi sürecini gösteren BASMAK ve kullanımını gösteren AÇMAK sözcüğünden oluşmaktadır. Ayrıca, sağ ve sol başlı bir görünüme sahiptir (bkz. Şekil 4.25.).

Şekil 4.25. TİD'de çift-başlı bileşikler: HAKLI ve GAZETE.

d) Eş başlı bileşikler

Yukarıda anlatıldığı gibi, öbek içinde baş özelliğinde bulunan sözcük, yanındaki sözcüğe göre farklı yapısal ve işlevsel özellikler taşımaktadır. Eş başlı özellikte bileşiklerde ise, bileşiği oluşturan her iki sözcük birbirine göre eşit dilbilgisel ve anlamsal konumda olduğu için, bileşiğin başı olmaya aynı düzeyde aday konumdadır. **Çift-başlı bileşiklerin** aksine, bu türdeki bileşikler oluşturan sözcüklerin dizilişinde esnek bir görünüm olmamakta ve her iki sözcük eşit uzaklıktadır. Türkçede *gelgit* ve *gelin kaynana* bileşiklerine bakıldığında, öbeğin kurucusun tek bir sözcüğün değil, her iki sözcüğün de olabileceği görülmektedir. Çift başlı bileşiklerin aksine, Türkçede bu bileşiklerde **gitgel* ve **kaynana gelin* gibi sözcük dizilişinin değiştirildiği durumlarda dilbilgisidışı görünümler ortaya çıkmaktadır.

¹ Bu örnekler bileşik olduğu durumlarda dilbilgisi-dışı olmasına rağmen ve bağlacının bulunduğu ya silindiği "*Kaynana (ve) gelin ne yapıyorsunuz burada?*" gibi örneklerde dilbilgisel özellik taşımaktadır.

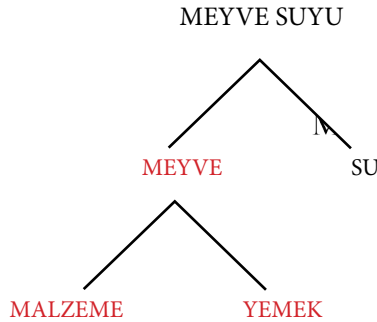
Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
SU+TOPRAK	ÇAMUR
OKUMA+YAZMA	OKURYAZARLIK
ANNE+BABA	EBEVEYN
CUMARTESİ+PAZAR	HAFTASONU
SESLENMEK+SATMAK	MANAV
BIÇAKLAMAK+SAPLAMAK	CİNAYET
SİYAH+KOYU	KARANLIK
BAKMAK+İNCELEMEK	KONTROL

Tablo 4.6. TİD’de eş başlı bileşikler.

TİD’de **eş başlı bileşikler**, anlambilimsel sınıflandırmaya ilişkin bir tür olan **koşaçsı bileşiklerde** sıklıkla gözlemlenmektedir. Örneğin; EBEVEYN bileşiği, ANNE ve BABA sözcüklerinden oluşmakta olup bu iki sözcük, hem öbek kurulumu hem de ebeveyn terimini anlamsal açıdan sunma açısından aynı konumdadır. TİD’deki **eş başlı bileşiklere** ilişkin başka örnekler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

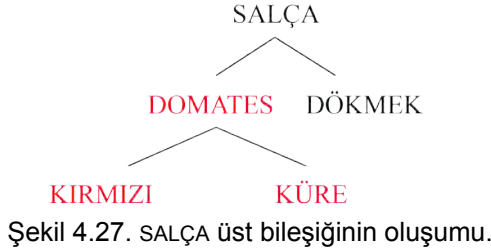
4.4.4.3 Üst bileşikler

Çince’de yeni sözcük üretimini inceleyen Ceccagno ve Basciano (2007), kimi bileşiklerin başka bir sözcük ile birleşerek yeni bir bileşik oluşturduklarını belirlemiş ve bu görünüme **üst bileşik** (İng. *metacompound*) adını vermiştir. Türkçede benzer örnekleri bulunmayan bu bileşik türü, TİD’de birkaç örnekte görülmektedir. MEYVE bileşiği, MALZEME ve YEMEK sözcüklerini barındırmakta ve bu bileşik, SU sözcüğü ile birleşerek üst bileşik oluşturmaktadır. MEYVE SUYU bileşiğinin oluşumu Şekil 4.26’da gösterilmektedir.

Şekil 4.26. MEYVE SUYU üst bileşiğinin oluşumu.

Benzer şekilde SALÇA sözcüğü, üst bileşik türünde olup benzer şekilde KIRMIZI ve KÜRE sözcükleri birleşerek, DOMATES bileşiğini oluşturmakta ve daha sonra bu bileşik DÖKMEK sözcüğü ile birleşmektedir.

4.4.4.4 İşaret diline özgü görünüm

Konuşma ve işaret dillerinde görülen bileşik türlerine ek olarak sadece işaret dillerine özgü bileşik türleri de bulunmaktadır: **el abecesi içeren bileşikler** ve **eş zamanlı bileşikler**. Bu alt bölümde TİD'deki bu bileşikler incelenmiş ve örneklerle sunulmuştur.

a) El abecesi içeren bileşikler

El abecesi, konuşma dilinin yazı sistemini işaret diline yansıtan işaret dillerine özgü bir dilsel özelliktir (Patrie & Johnson, 2010). İşaret dillerinin özellikle bulunduğu coğrafyadaki konuşma dilinden el abecesi yöntemi ile birçok sözcük ödünçleme yaptığı bilinmektedir. Sözvarlığı açısından bakıldığında, günlük konuşma içerisinde ASL'de %10-15 (Padden & Günsaals, 2003), Avusturalya İşaret Dili'nde %10 ve Yeni Zelanda İşaret Dili'nde ise %2,5 oranında el abecesi kullanıldığı saptanmıştır. TİD'de ise bu oran kelime listelerine bakan bir çalışmada %8 civarında bulunmuştur (Taşçı, 2012). Bu projede ise %1 civarında kullanıldığı görülmüştür.

Sözvarlığı açısından küçümsenmeyecek oranda bir görünüme sahip olan el abecesine, bileşiklerin oluşumunda da sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu araştırmanın veri tabanı incelendiğinde, özellikle terimin ya da sözcüğün alt ulamını sunan ve anlamsal açıdan iç merkezli görünüme sahip bileşiklere daha fazla oranda rastlanılmaktadır. Örneğin; TİD'de LEVREK işareti, Türkçedeki *levrek* sözcüğünün ilk harfi olan L ve bir üst ulamı olan BALIK sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır (L+BALIK=LEVREK). Benzer şekilde GRAFİKER işareti, sözcüğün ilk harfi G ve bu mesleğin bir üst ulamı olmasa da yakın kavramsal alanda yer alan RESİM sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır (G+RESİM=GRAFİKER).

Yukarıdaki el abecesi içeren bileşik örneklerine sözdizimsel yaklaşım açısından bakıldığında, el abecesinin sıklıkla bileşiğin baş konumunda değil, tümlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu genel görünüme karşıt olarak, YARIM PANSİYON bileşiğinde YARIM sözcük halinde, baş konumunda bulunan PANSİYON sözcüğü ise, P el abecesi şeklinde yer almaktadır (YARIM+P=YARIM PANSİYON).

TİD'deki el abecesi içeren bileşikler, yoğun olarak Türkçeden ödünçleme yoluyla oluşmasına karşın, TİD'nin bulunduğu coğrafyada anadili olarak konuşulmayan İngilizce gibi yabancı konuşma dillerinden de ödünçleme yapıldığı görülmektedir. Örneğin; DİLBİLGİSİ bileşiği, İngilizcede aynı anlamı taşıyan *grammar* sözcüğünün ilk harfi olan G ve TİD temel sözcüğünde yer alan TİMCE sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır. TİD'deki **el abecesi içeren bileşiklere** ilişkin diğer örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.7. TİD'de El Abecesi içeren bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
J+ASKER	JANDARMA
H+ZEMİN	HALI
İ+OKUL	İLKOKUL
V+MİKROP	VİRÜS
C+ATEŞ	CEHENNEM
D+BENZİN	DİZEL
H+DAVET^ETMEK	HOŞGELDİN
G+AŞAĞI	GÜNEY
K+YUKARI	KUZEY
İ+SERVİS	İSKENDER
W+ŞEBEKE	KABLOSUZ İNTERNET
R+TUTMAK	RANDEVU

b) Eş zamanlı bileşikler

İşaret dillerinin iletişim kanalı (modality), el ve yüz hareketlerini içermektedir. Bu nedenle, tüm işaret dilleri bu hareketlerin belirli bir dilbilgisel sistem içerisinde üretilmesi sonucunda oluşmaktadır. Konuşma dillerinin iletişim kanalı ise, ses telleri ve konuşma organlarını içermektedir. İşaret dilleri, üretim sürecinde elleri kullandığı ve her iki elin bağımsız şekilde hareket edebildiği için bir elle bir sözcük, diğer elle ise başka bir sözcük eşzamanlı olarak üretilebilmektedir. Meir, Aranoff, Sandler ve Padden (2010) geleneksel görüşün aksine, birleşik görünümü sergilemese de, iki elin de aynı anda farklı sözcük üretimini, eşzamanlı bileşik şeklinde adlandırmaktadır. Bununla birlikte, eşzamanlı bu görünümün işaret dillerinde çok yaygın bir şekilde olduğunu ve iletişim kanalının bu tür üretimlere olanak sağladığını belirtmektedir. Kuramsal açıdan bu görüşün birçok destekleyici kanıtı ihtiyaca olsa da, böyle bir sınıflandırma kabuledilebilir özellik taşımaktadır.

Örneğin TİD'de İMZALAMAK sözcüğü incelendiğinde, *kağıt* sözcüğünü temsil eden baskın olmayan elin TİD-28 şeklinde, *kalem* sözcüğünü temsil eden baskın elin ise TİD-17 şeklinde bulunduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 4.28.). İMZALAMAK bileşiğini oluşturan TİD-28 şeklindeki işaretin tek başına görünümünün *kağıt* gibi herhangi bir sözlüksel anlamı bulunmamasına karşın, bu bileşikte *kağıt* anlamı kazanmıştır. Bu nedenle, bu tür görünümleri bileşik olarak tanımlamakta kimi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

İMZALAMAK

Şekil 4.28. TİD’de İMZALAMAK işareti.

TİD’de eşzamanlı bileşiklere başka bir örnek ise KONMAK işareti görülmektedir. Bu işaret *pençe* sözcüğünü temsil eden TİD-31 el şekli ile *dal* sözcüğünü temsil eden TİD-17 el şeklinin birleşmesi şeklinde oluşmaktadır. Baskın el tarafından üretilen TİD-17 el şeklinin hareketi sürecinde baskın olmayan el tarafından üretilen TİD-31 el şeklinin herhangi bir hareketi olmamasına karşın diğer sözcüğün üretiminde işaret alanında bulunmaktadır (bkz. Şekil 4.29.).

Şekil 4.29. Türk İşaret Dili’nde KONMAK işareti.

4.4.4.5 Bileşiklerde üretkenlik

Dillerin biçimbilimsel düzleminde üretkenlik terimine hem niceliksel hem de niteliksel açıdan yaklaşılmaktadır. Niceliksel bakış, yeni bir sözcük oluşturma sürecinde belirli bir biçimbilimsel kuralın ya da yapının biçimbilimsel süreçlerle farklı birimlere uygulanabilirliği olarak tanımlanmaktadır (Dal, 2003; Bauer, 2001). Niteliksel bakış ise, biraz daha karmaşık bir terim olup dilsel bir bütünce üzerinde farklı yöntemlerin uygulanmasına dayanmaktadır (Baayen, 1992, 1993; Baayen & Renouf, 1996). Alanyazında genel olarak niceliksel bakış açısı yaygındır. Üretkenlik terimine niceliksel bakış, bir biçimbilimsel yapının ne kadar çok genellenebilir olduğu şeklinde kısaca tanımlanabilir.

Türkçedeki bileşikler arasında *hane* ve *name* sözcüklerinden oluşan birleşiklere sıklıkla rastlanılmaktadır: *yatakhane*, *dershane*, *pastane*, *eczane*, *postane*, *kanunname*, *siyasetname*, *beyanname*, *takdirname* vb. Bu sözcükler üretkenlik açısından güçlü olarak görülmektedir, çünkü birçok sözcük ile birlikte bulunarak, çok sayıda birleşik oluşturmaktadırlar. TİD'de benzer şekilde üretken olarak tanımlanabilen sözcükler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, TİD'de özellikle, KİŞİ ve YER işaretlerinden oluşan bileşiklere sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu durum, İngilizcedeki *-er* ekinin (*teacher*, *speaker* vb.) neredeyse geldiği tüm sözcüklere "o işi yapan, edici" rolünü yüklemesine benzerdir. TİD'deki KİŞİ ve YER sözcükleri içeren bileşiklere ilişkin örnekler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.8. TİD'de KİŞİ ve YER sözcükleri içeren bileşikler.

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
ÖDEMEK+YER	ALIŞVERİŞ MERKEZİ
İŞ+KİŞİ	İŞÇİ
DOKTOR+YER	HASTANE
BİLET+YER	GİŞE
ÇİÇEK+YER	BAHÇE
MAÇ+YER	EV SAHİBİ
HAVA+YER	BAHÇE
UÇAK+YER	HAVAALANI

4.4.4.6 Ses olayları

Bilindiği gibi, bileşikler sözcükselleşme sürecini geçiren ve sözvarlığında tek başlarına yer alan dilsel birimlerdir. Bu nedenle, sözcükselleşme süreçlerinde ses düşmesi gibi bazı ses olaylarına maruz kalmaktadırlar (TİD'de ses olayları için bkz. Bölüm 3). Örneğin; Türkçede bulunan *cumartesi* sözcüğü, Arapça *cuma* ve Türkçe *ertesi* sözcüklerinin birleşiminden oluşup, bu birleşim sürecinde ses düşmesi yaşanması sonucu *ertesi* sözcüğünün ilk sesi düşmektedir. İşaret dilleri açısından bakıldığında ise, işaretin/sözcüğün sesbilimsel birimlerinde eksiltme veya silme görülmekte (Klima & Bellugi, 1979, s. 213) ve bu ses olayları sıklıkla bileşiğin ilk işaretinin hareket biriminde değişim şeklinde görülmektedir (Liddell & Johnson, 1986; Sandler, 1993a).

TİD'de bileşikler oluşurken bazı ses olayları gözlemlenmiştir. Örneğin; HAFTASONU bileşik sözcüğü CUMARTESİ VE PAZAR işaretlerinden oluşmakta ve her iki sözcüğün tek başına üretiminde yineleme hareketi bulunmaktadır. Buna karşın, bileşik oluşturma sürecinde her iki sözcükte de hareket tekrarı silme ses olayının gerçekleştiği görülmektedir (Bkz. Şekil 4.30.).

Şekil 4.30. TİD'de HAFTASONU işareti.

Bileşiklerin oluşum sürecinde işaretler, bazı sesbilimsel süreçler gerçekleştirerek, daha basit ve küçük yapıya dönüşmektedir. TİD'de YÜZ ve KÖTÜ sözcüklerinin birleşiminden oluşan ÇIRKIN işaretinde, bileşik oluşturan ilk sözcük olan YÜZ, TİD-17 el şekline ve dairesel harekete sahiptir. Bileşiğin oluşum sürecinde ise *hareketi silme* gerçekleştirerek, dairesel hareket düşmektedir. El şekli açısından bakıldığında, ilk sözcüğün TİD-17 el şekli ile ikinci sözcüğün TİD-13 el şeklinin *ulama* yapılarak hem işaret hem de serçe parmağın kullanıldığı el şekline dönüştüğü görülmektedir (bkz. Şekil 4.31.).

ÇİRKİN

Şekil 4.31. TİD'de ÇİRKİN işareti.

4.4.5 Sayı Birleşimi

İşaret dillerinin biçimbilimsel görünümü, hem ardışık hem de eşzamanlı şekilde üretilen yapılara sahip olması nedeniyle, konuşma dillerinde az rastlanan ya da hiç rastlanmayan bazı özellikleri barındırmaktadır. Bunlardan biri de, sayı sıfatlarının yıl, saat gibi adların üzerinde eşzamanlı şekilde sunulmasıdır. Türkçede *iki yıl* öbeğinde hem zaman sözcüğü (*yıl*) hem de bu zamanın sayısı belirten sözcük (*iki*), ayrı sözcükler şeklinde ve ardışık olarak üretilmektedir. İşaret dillerinde ise, hem zaman hem de sayı belirten kavram, tek bir sözcük üzerinde görülebilmekte ve iki yapının eşzamanlı üretimi şeklinde tanımlanabilmektedir.

Sayı birleşimi, çekimsel bir sürecin aksine türetimsel bir süreçtir (Fuentes vd., 2010, s. 58). Bu süreçte, bir sayı ve bir taban (gün, ay vb) biraraya gelerek bileşik işaret oluşturmaktadır. Böylece yapısal olarak tek bir sözcük gibi görünen işaret, haftaların, günlerin, yılların sayısını belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında, İKİ+YIL hem sayı hem de zaman bildiren tek bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır.

DÖRT+SAAT

ÜÇ+YÜZ

İKİ+AY

Şekil 4.32. TİD'de DÖRT+SAAT, ÜÇ+YÜZ ve İKİ+AY işaretleri.

Sayı birleşiminde YIL, SAAT gibi işaretlerin sesbilimsel parametresi olan konum, yönelim ve hareket aynı kalmasına karşın sayı sözcüklerin el şekli, bu işaretlerle birleşirken, bu sözcüklerin el şeklini değiştirmekte ve kendi el şekillerini bu sözcüklere aktarmaktadır (Johnston & Schembri, 2007). Kimi araştırmacılar, sayı birleşimine olanak veren işaretlerin aslında tek başına bulunamayan **bağımlı kök** (İng. *bound root morpheme*) olduğunu ve ancak sayı ile birleştiklerinde görülebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bu görünüme sahip olan işaretlerin **iki biçimbirimli** (İng. *bimorphemic*) olarak değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir (Liddell, 1996).

İKİ+YIL, DÖRT+YIL örnekleri incelendiğinde yılın sayısının el şeklindeki görünüm ile değiştiği açıkça görülmektedir. Her iki işaretin üretimde, diğer tüm sesbilimsel parametreler aynı kalmasına rağmen, sadece yılın sayısını gösteren el şekli değişime uğramaktadır.

İKİ+YIL

DÖRT+YIL

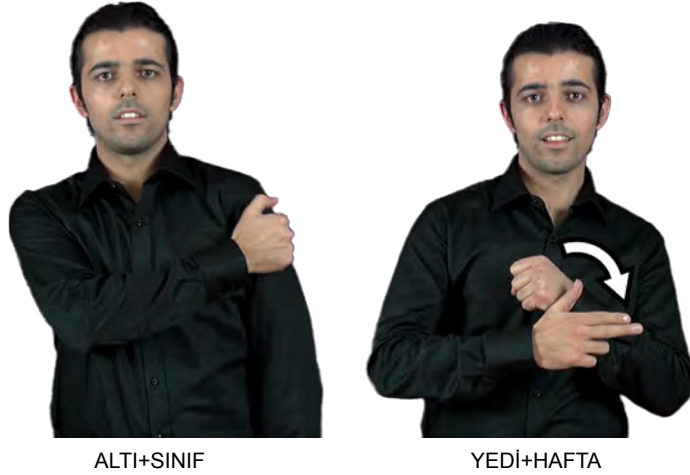
Şekil 4.33. Türk İşaret Dili'nde İKİ+YIL ve DÖRT+YIL işaretleri.

Diğer işaret dillerinde olduğu gibi TİD'de, sayı birleşimi çok yaygın ve üretken olmasına karşın, potansiyel olarak sayı birleşimi olan tüm sözcükler, sayı birleşimi göstermemektedir (Zeshan, 2002, s. 261). TİD'de zaman bildiren sözcüklerden olan YIL, AY, HAFTA, GÜN, SAAT sayı birleşimi gerçekleştirirken DAKİKA, SANİYE işaretleri bu türetimsel süreçte bulunmamaktadır. Yani Türkçede olduğu gibi bu sözcükler, ÜÇ DAKİKA, İKİ SANİYE şeklinde ayrı sözcükbiçimler şeklinde biraraya gelmektedir. Benzer şekilde YÜZ ve BİN sayıları, ÜÇ+YÜZ, DÖRT+BİN gibi sayı birleşimlerine izin verirken, MİLYON ve MİLYAR ise sayı birleşimi sayı birleşimlerinde izin vermemektedir. Bu durum, sayı birleşiminin belirli işaretler ile meydana geldiğini ve birtakım sınırlılıkları olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 4.34. TİD'de ÜÇ+GÜN, İKİ+BİN ve DÖRT+HAFTA işaretleri.

Sayı birleşimin dağılımı açısından bakıldığında kimi sınırlılıklar olduğu görülmektedir. Bu açıdan DÖRT+YIL, ÜÇ+SINIF gibi 2 ile 5 arasında sayı birleşimleri tüm bu görünümlemler ile mümkün iken 6 ile 9 arasındaki sayı birleşimleri çok sınırlı bir dağılıma sahiptir. ALTI+SINIF ve YEDİ+HAFTA sözvarlığında bulunurken, ALTI YIL ve YEDİ GÜN örnekleri sayı birleşimine izin vermemektedir.

Şekil 4.35. TİD'de ALTI+SINIF ve YEDİ+HAFTA işaretleri.

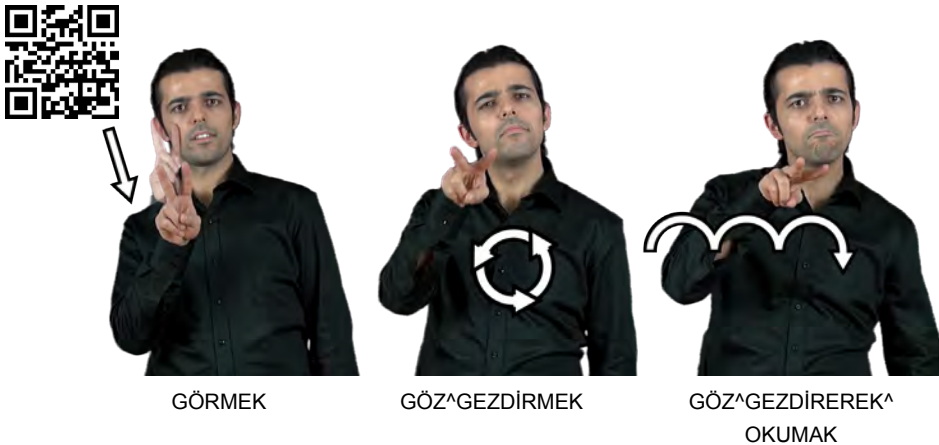
TİD'de çok yaygın görülmeyle beraber, bu birleşimler tek bir ulama da ait değildir. Zaman sözcükleri (SAAT, GÜN, HAFTA ve DAKİKA), sayı sözcükleri (ON, YÜZ ve BİN) ve sınıf derecesi olmak üzere farklı ulamlardaki yapılar, bu tür birleşimlere izin vermektedir.

4.4.6 Hareket Biçimlenişi

Sesbilime ilişkin bölümde (bkz. 3.5 Seslem Yapısı) açıklandığı gibi, işaret dillerinin seslem yapıları konuşma dillerinden farklı özellikte görünmektedir. Bu nedenle sözcükler, genel olarak tek seslemden oluşmakta ve çok sınırlı sayıda önek ya da sonek almaktadır. Türkçe gibi biçimbilimsel açıdan tipik olan dillerde ise sözcük türetimi, sözcüğe eklenen farklı işlevlerde ekler ile gerçekleşmektedir. Türetimsellik açısından bakıldığında, Türkçedeki ek biçimlenişine benzer şekilde, işaret dillerinin seslem ağırlığının ve yapısının belirleyicisi olan hareketin farklı türdeki biçimlenişlerinin yeni sözcükler türettiği bilinmektedir.

Türkçede *öğret-* kökünden *öğretim*, *öğretici*, *öğreti* gibi birçok sözcüğün türediği görülmektedir. İşaret dillerinin türetim sürecinde ise, sesbilimsel parametrelerden olan el şekli ve konum sabit kalırken, genellikle işaret hareketinin farklı türde biçimlenişi ve buna bağlı olarak da elin ve parmakların yöneliminin değişimi ile yeni sözcükler türetilmektedir.

İşaret ve orta parmandan oluşan TİD-18 el şekline sahip olan GÖRMEK sözcüğü, göz hizasından başlayıp ileri doğru yönelen büyükçül ve düz bir harekete sahiptir. Bu sözcükten türeyen GÖZ^GEZDİRMEK sözcüğü ise, aynı el şeklinde ve konumda olmasına karşın, bilekte oluşan küçükçül ve dairesel bir hareket ile meydana gelmektedir. Bu sözcükten türeyen başka bir sözcük olan GÖZ^GEZDİREREK^OKUMAK ise, hem soldan sağa doğru yönelime bulunan büyükçül bir düz hareket, hem de eşzamanlı olarak bileğin aşağı yukarı doğru ilerlediği küçükçül hareket ile oluşmaktadır. Yukarıdaki örneklerden açıkça anlaşılabileceği gibi, işaret dillerinde sözcüğü oluşturan hareketin farklı türlerdeki biçimlenişi ile yeni sözcükler türetilmektedir.

Şekil 4.36. TİD'de GÖRMEK, GÖZ^GEZDİRMEK ve GÖZ^GEZDİREREK^OKUMAK işaretleri.

TİD-20 el şeklinin alın bölgesinde ileriye ve geriye doğru (yinelemeli şekilde) büyükçül düz hareketi ile oluşan TÜRKİYE sözcüğünden, TÜM^TÜRKİYE (Türkiye

çapında) sözcüğü türetilmektedir. Türetim sürecinde hareketin şekli açısından düz yerine yay, hareketin sayısı açısından ise yinelemeli yerine tekli hareket ile oluşturulmuştur. Bu örneklerden açıkça anlaşıldığı gibi, türetim sürecinde hareketin biçimlenişi birçok alt türden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, hareketin kolun hangi bölümünde yapıldığı ilişkilidir. Buna göre büyükçül ve küçükçül olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Diğer bir alt tür ise hareketin sayısıdır ve işaret ya tek ya da yinelemeli harekete sahiptir. GİTMEK işareti sayı açısından bakıldığında tek, DÜŞÜNMEK işareti ise iki ya da fazla tekrar eden yinelemeli harekete sahiptir. Üçüncü tür ise hareketin üretim sürecinde uzamda oluşturduğu şekildir. İLK işareti *düz*, BULMAK işareti *yay* ve DOLAŞMAK ise *dairesel* harekete sahiptir. Bu alt türlerden birinde veya birkaçında yapılan değişiklikler ile yeni sözcükler türetilmektedir.

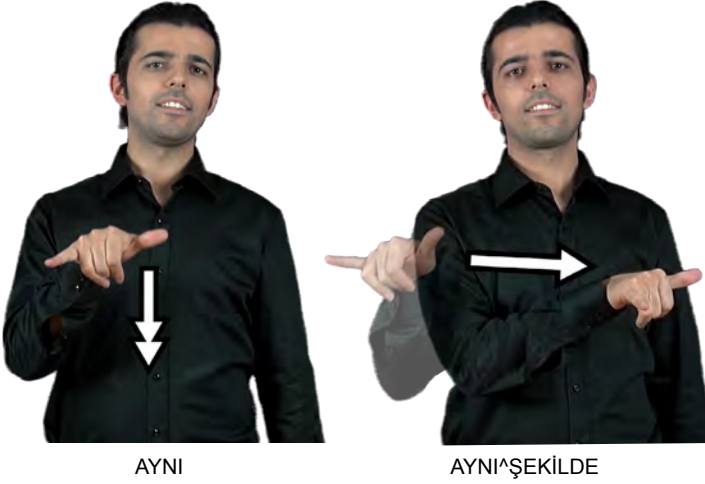
Hareketin biçimlenişi ile oluşturulan türetim biçimi, Arapça ve İbranice gibi dillerde aynı taban sesleriyle oluşan ama özellikle ünlü seslerin değiştirilmesiyle gerçekleşen **bükümleme** (İng. *flection, fusion*) türüne benzer bir görünüm sergilemektedir. Arapçada /k/, /t/ ve /b/ (/p/) taban seslerinin sözcük içinde sabit kaldığı, ancak aldığı ünlülerin değiştiği birçok örnek görülebilir. Türkçenin sözcük yapısında da, birkaçının yer aldığı örneklerle bakılırsa *katip*, *kütup(hane)*, *mektep* gibi sözcüklerin aynı taban seslerini kullandığı görülmektedir (Uzun, 2006). Yukarıdaki örnekler yeniden incelenirse, GÖRMEK işaretinden türeyen GÖZ[^]GEZDİRMEK ve GÖZ[^]GEZDİREREK[^]OKUMAK sözcüklerinin taban sesler olarak düşünebileceğimiz aynı el şekli ve konuma sahip olduğu öne sürülebilmektedir.

EV işareti, bilekte oluşan küçükçül özellikte ve yinelemeli bir harekete sahip iken, KOMŞU sözcüğünün türetiminde ise küçükçül hareketini düşürüp, yerine büyükçül hareket almıştır. El şeklinin dirseklerden yinelemeli ve düz şekilde aşağı-yukarı hareket etmesiyle oluşan AYNI sözcüğünden dirseklerden tek ve yay şeklinde sağdan-sola hareket biçimlenişi ile AYNI[^]ŞEKİLDE işareti türetilmektedir. Buraya kadar örneklerden açıkça görüldüğü gibi, işaretin yapısal birimlerinden olan el şekli ve konum, türetimde sabit kalmakta iken; hareket, yönelim ve el dışı işaretlerde yapısal değişimler yaşanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, el şekli ve konum sözcüğünün taban yapısı olarak görülmesi sorunlu görülmemektedir.

EV

KOMŞU

Şekil 4.37. TİD'de EV, KOMŞU ve AYNİ^ŞEKİLDE işaretleri.

Sözcük türetim sürecinde, türetim eklerinin sıklık ve kapsam açısından çok fazla sözcük ile birleşerek yeni sözcükler üretebilmesi, **türetkenlik** (İng. *productivity*) açısından işlek olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, Türkçe gibi konuşma dillerinde ekin türetkenliğini belirlemenin en kolay yolu, ekin birleşip türettiği sözcükleri belirlemektir. Türkçeye bu açıdan bakıldığında –*Ilk* ekinin çok türetken olduğunu ve sözvarlığında çok fazla sözcük (*çaydanlık, kitaplık, aydınlık, saflık, temizlik, incelik vb.*) türettiği açık bir şekilde görülmektedir.

İşaret dilinde yukarıda öne sürdüğümüz varsayımı kabul edersek eğer, tabanın (aynı el şekli ve konum) yeni sözcük türetimi açısından sıklığının ve kapsamının geniş olması türetken olduğunu ortaya çıkarmaktadır. TİD-11 el şekline sahip olan YAPMAK işareti, bel hizasında üretilmektedir ve bu sözcükten İŞ, ÇALIŞMAK, İNŞAAT, TAMİR gibi anlamsal olarak bağlantılı birçok sözcüğün türetilmesi tabanın türetkenlik açısından işlek olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, ÖDEMEK sözcüğünden ÖDEME, TİCARET, MAAŞ, BANKA gibi aynı el şekline sahip olan bel hizasında üretilen birçok sözcüğün türediği görülmektedir.

Türetilen sözcüklerin anlamsal ilişkisi açısından bakıldığında ise, aynı kavramsal alan içinde bulunduğu rahatlıkla görülmektedir. AYIRMAK, iki elle oluşan ve eşzamanlı olarak iki elin dış yöne doğru hareket etmesiyle oluşmaktadır. Eller, hareket biçimi açısından düz bir şekilde, sayı açısından tek bir kez oluşan harekete sahiptir. Bu sözcükten türeyen ve bir kişiyi veya grubu belli özelliklerinden dolayı, önyargılı olarak davranma şeklinde tanımlayabileceğimiz AYRIMCILIK işareti, eşzamanlı olmayan şekilde iki elin öne ve arkaya doğru yinelemeli olarak hareket etmesiyle oluşturulmaktadır.

Şu ana kadar bu bölümde verilen örnekler, sadece ele ait hareketlerin biçimlenişine ilişkin olmakla beraber; kafa, üst vücut, kaşlar, dudaklar gibi el-dışı hareketlerdeki farklı yapılanışlarla sözvarlığında yeni sözcükler türetilmesini

sağlamaktadır. BAĞIRMAK, TİD-21 el şeklinin dudaktan başlayarak öne doğru ilerlemesiyle oluşmaktadır. Yinelemeli harekete sahip olan bu işaretin üretiminde herhangi bir el dışı hareket bulunmamaktadır. ÜŞENMEK sözcüğünün türetiminde, sayı açısından bakıldığında yinelemeli hareket düşmekte ve tekli hareketle sözcük oluşturulmaktadır. Ayrıca BAĞIRMAK sözcüğünün üretiminde ağıza ilişkin nötr yüz ifadesi olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir el dışı hareket bulunmamaktadır. Buna karşın ÜŞENMEK sözcüğünün türetiminde, el hareketine eşzamanlı olarak eşlik eden *üfleme* el dışı hareketi, işarete eklenmiştir.

BAĞIRMAK

ÜŞENMEK

Şekil 4.38. TİD'de BAĞIRMAK ve ÜŞENMEK işaretleri.

Konuşma dillerinde sözcüğün türetim sürecinin incelenmesi, işaret dillerine göre nispeten daha sorunsuz olduğu söylenebilmektedir. Eklemeli türdeki konuşma dillerinin biçimbilimsel görünümü, sözcüğünün üzerine gelen eklerin hangi sırayla oluştuğunu izlemeye olanak sağlamaktadır. Bu açıdan Türkçede *aşçılık* sözcüğünü incelediğimizde, yemek anlamı bulunan *aş* kökünden, *yemek* pişirme eylemini yapan kişiyi belirten *aşçı* sözcüğü ve daha sonra ise *-lik* eki ile *aşçılık* sözcüğü türetilmiştir. Bu açıdan, sözcüğün türetim sırası rahatlıkla belirlenebilmektedir.

İşaret dillerinin seslem yapısının ve biçimbilimsel görünümünün konuşma dillerinden farklı olması nedeniyle, türetimin doğrudan kök sözcükten mi, yoksa türetilen sözcükten mi gerçekleştiğini yapısal olarak belirlemek mümkün değildir. Bu nedenle, türetimin sırası ancak anlambilimsel açıdan varsayımlara ve sözcük anlamlarına bağlıdır. İşaret dillerinde türetimin doğrudan bir sözlüksel özelliği bulunan sözcüğün aksine, aynı el şekli ve konumun bir kök olarak düşünüldüğü bir birimden gerçekleştiğini öne sürmek daha kapsayıcı ve açıklayıcı olacaktır. Anlambilimsel açıdan aynı kavramsal alanda bulunan KÖTÜ, KÖTÜLEMEK ve ALAY^ETMEK sözcüklerinin aynı el şekli (TİD-13) ve konumuna sahip olduklarının, ancak hareket biçimlenişi açısından farklılaştıkları görülmektedir. Bu sözcüklerin türetiminin Türkçedeki *aşçılık* sözcüğü gibi bir aşamada mı gerçekleştiği ya da doğrudan kök olarak adlandırdığımız el şekli ve konumundan mı türediğini belirlemenin şuan için herhangi bir olanağı bulunmamaktadır.

Şekil 4.39. TİD’de KÖTÜ, KÖTÜLEMEK ve ALAY^ETMEK işaretleri.

4.4.7 Ödünçleme

Ödünçleme (İng. *borrowing*), bir dilin sözcüğünde yer alan sözcüklerin ekonomik, siyasal, kültürel, teknolojik nedenlerden dolayı başka bir dilin sözcüğüne aktarılmasıdır. Her doğal dilde, başka dillerden ödünçleme sözcükler bulunabilmektedir (Haugen, 1950; Battison, 1978). Benzer şekilde TİD’in hem konuşma hem de işaret dillerinden sözcükleri, ödünçleme yoluyla kendi sözcüğüne aktarması doğal bir süreçtir. **Ödünç sözcük** (İng. *loan/borrowed word*), ilk bulunduğu **kaynak dilden** (İng. *donor language*) **hedef dile** (İng. *recipient language*) dile geçmektedir. Bu süreçte ses düşmesi, benzeşmesi, vurgu değişimi gibi kimi sesbilimsel değişimler yaşamaktadır. Örneğin, Farsçadan Türkçeye geçmiş olan *haste* sözcüğü *hasta*, Arapça *mumkin* sözcüğü *mümkün*, Almanca *dozent* sözcüğü ise *doçent* şekline dönüşmüştür (Aksan, 2009).

Ödünçleme yoluyla sözcük oluşturma süreci, tarihsel açıdan yeni bir olgu değildir. Eski tarihlere ilişkin yazılı örnekler incelendiğinde bile, dillerin kimi yollarla başka dillerden sözcükleri kendi sözcüğünü aldığı gözlenmektedir (Aksan, 2009, s. 137). Özellikle son yirmi yıldaki teknolojik gelişmelerle dünyanın farklı coğrafyasındaki dil konuşucuları bile birbirleriyle rahatça iletişime geçebilmekte ve dilsel etkileşimin artmasının ödünçleme sürecini kısmen de olsa hızlandırdığı söylenebilmektedir.

Genellikle diller arasında gerçekleşen ödünçlemenin yönü, daha çok sosyal, siyasal, teknolojik açıdan gelişmiş toplumların dillerinden nispeten daha az gelişmiş toplumlara doğru olmaktadır. Buna karşın, ödünç sözcükler arasında bu görüşün tam tersi durumlar da gözlemlenmektedir. Örneğin, bir Kızıldereli sözcüğü olan olan *hamaka*, tüm dünyaya yayılmış olup, kimi ses olaylarıyla dillerde kendine yer bulmuştur. İspanyolcada *hamaca*, Fransızcada *hamac*, Almandada *hängematte* şeklinde görülen sözcük, Türkçede ise *hamak* şeklinde kullanılmaktadır (Aksan, 2009, s. 137).

Konuşma dillerindeki olguya benzer şekilde işaret dilleri, çevresinde konuşulan ya da işaretlenen dillerinden çeşitli sözlükbirimlerini uyarlayarak, kendi sözcüğüne yeni sözcükler eklemektedir (Janzen, 2012). İşaret dillerinin modalite farklılığı nedeniyle, aynı görünümdeki dillerden ödünç sözcük alması beklenen bir durumken, aynı coğrafyada bulunan konuşma dillerinden de farklı türlerde ödünçleme yapmaktadır. Farklı türdeki dillerden işaret dilinin sözcüğüne giren sözcüklerin genel olarak altı türe ayrıldığı görülmektedir (Göksel & Pfau, basımda).

İşaret dillerinde ödünçleme yolları

1. El alfabesinin çeşitli kullanımları
2. Ağızlama
3. Konuşma dilindeki sözcüklerin ses yapısındaki benzerliğe dayanan eşişaretlilik
4. Konuşma dilindeki bir sesbirimi tanıtırken kullanılan hareketin işaretleşmesi
5. Anlama dayalı ödünçleme
6. Diğer işaret dillerinden ödünçlemeler

İşaret dillerinin bir yazı dili olmamasına karşın, bulunduğu coğrafyada yer alan konuşma dilinin abece sistemini farklı amaçlar nedeniyle el abecesi şeklinde kullanmaktadır (bkz. 3.6 el abecesi). İki dilin etkileşimi olarak görülebilecek bir başka durumda ise konuşma dilindeki bir sözcüğün ilk sesini belirten harf, bu sözcük yerine kullanılmakta ve seçilen bu harf, bağımsız bir kök şeklini almaktadır (Brentari & Padden, 2001, s. 104). Bu süreçte, harfin herhangi bir biçimlenişi yaşamadığı durumların yanı sıra değişik türlerdeki hareket olarak bir tür **yerleştirme** (İng. *nativization*) işlemi yapılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi Türkçe L harfinin ödünçleme yoluyla üretilen LOKAL ve LAZIM sözcükleri, TİD'in sesbilgisel ve sesbilimsel görünümüne uygun olarak hareket türemesi yaşamıştır. Böylece ilk sözcük, bilekte oluşan tekrarlı-küçükçül hareket, ikinci sözcük ise dirsekte oluşan ve elin ileri-geri doğru tekrarlı biçimde ilerlediği büyükçül hareket ile meydana gelmektedir (Bkz Şekil 3.13 ve 3.14). Türkçedeki sözcüğün ilk sesinin ödünçlenerek oluşturulan türetim, TİD'de çok yaygın biçimde görülmektedir (Taşçı, 2012, 2013).

Birçok dilde yer alan OKEY sözcüğü, ASL el abecesi ile oluşturulan O ve K harflerinden oluşması nedeniyle İngilizce'den ödünçlendiği rahatça söylenebilmektedir. Bu sözcüğün TİD sözcüğüne ASL veya Uluslararası İşaret Dilinden ödünçlenerek alınması ise bu açıdan ilginç bir görünüm sunmaktadır. Şöyle ki konuşma dilinden el abecesi yoluyla ödünç alınan bir sözcük bir işaret dilinin sözcüğüne girdikten sonra başka bir işaret dilinin sözcüğüne ödünçlenerek aktarılmıştır. Açıkça görüldüğü gibi kimi saptamalar ile ödünçleme yapılan sözcüğün ödünçleme süreci takip edilebilmesine karşın çoğu durumda saptanması çok güçtür.

OKEY

Şekil 4.40. Ödünç sözcüğün aktarım süreci: OKEY (OK).

Başka bir ödünçleme türünde ise kaynak dil görevindeki konuşma dilinde yer alan sözcüklerin sessel özellikleri, tam ya da yarı eşsesliliğe dayandığı için hedef dilde tek bir sözcükbiçimde, diğer bir deyişle eşsesli olarak görülmektedir. Türkçede MODEL ve MODERN sözcüklerini oluşturan seslerin benzerliği nedeniyle TİD'de tek bir sözcük biçiminde üretilmektedir. Kaynak dildeki sözcüklerin sessel içeriği birbirine bir açıdan benzese bile herhangi bir anlamsal bağlantısı bulunmayan sözcükler bu şekilde ödünçlenebilmektedir. Bu açıdan Türkçede ISPARTA ve İSPANYA sözcüklerinin sessel benzerlik dışında herhangi bir anlamsal ilişkisi olmamasına karşın TİD sözvarlığında sadece tek bir biçimde, diğer bir deyişle eşsesli olarak bulunmaktadır.

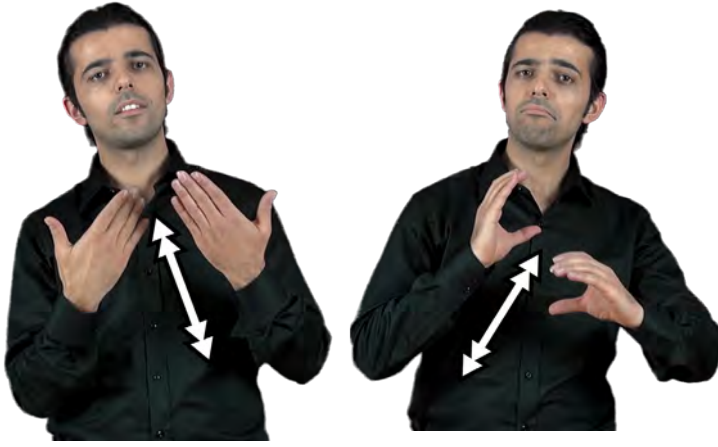
MODEL/MODERN

ISPARTA/İSPANYA

Şekil 4.41. Sessel benzerlik nedeniyle ödünçlenen sözcüklere örnekler:
MODEL/MODERN ve ISPARTA/İSPANYA.

Ödünçleme sürecinde, sözcüklerin kaynak dildeki anlamları tamamen değişmekte ya da anlam daralması yaşayabilmektedir. Böylece sözcüğün kaynak dildeki anlamı ile hedef dildeki anlamı tam bir örtüşme sergilememektedir. Almancada *av tüfeği* anlamına gelen (die) *flinte* sözcüğü, Türkçenin sözcüğüne *filinta* şeklinde aktarıldığı süreçte sesbilgisel değişimlerin yanı sıra anlam değişmesi/daralması yaşamakta olup Türkçe sözcüğünde genellikle yakışıklı anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde, DGS, ASL ve Brezilya İşaret Dili gibi birçok işaret dilinde *iletişim* anlamında (COMMUNICATION) kullanılan sözcük, TİD'in sözcüğüne ödünçleme yoluyla girdiğinde ise bu anlamını yitirip, sadece *sohbet* anlamında (SOHBET) kullanılmaya başlanmıştır.

SOHBET (TİD)

SOHBET (DGS, BSL, Brezilya İşaret Dili)

Şekil 4.42. Ödünç sözcüklerden anlam değişmesi/daralması: SOHBET.

Türk İşaret Dili sözcüğüne farklı coğrafyalardaki işaret dillerinden giren ve kaynak dildeki anlamını koruyan ya da sosyo-kültürel bağlamda benzer görünüm sergileyen birçok ödünç sözcük de bulunmaktadır. Bu açıdan İngiliz İşaret Dilinde yer alan DÜŞÜNMEK (BSL) sözcüğü, kaynak dildeki sözcük ulamını ve anlamını koruyarak TİD'ne aktarılmıştır. Bu sözcüğe sesbilgisel açıdan çok benzeyen ve TİD'nin temel sözcüğüne yer alan DÜŞÜNMEK (TİD) sözcüğü bulunmasına karşın her iki sözcük sözcüğüne kendine yer bulmuştur.

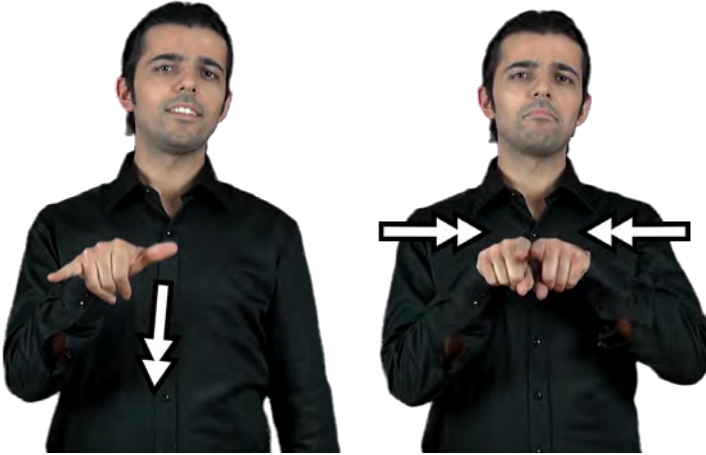

DÜŞÜNMEK (TİD)

DÜŞÜNMEK (BSL)

Şekil 4.43. Kaynak ve hedef dilde anlamını koruyan ödünç sözcükler:
DÜŞÜNMEK (TİD) ve DÜŞÜNMEK (BSL).

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde, Amerikan İşaret Dili gibi birçok işaret dilinde yer alan AYNI (ASL) sözcüğü, kaynak dildeki anlamını korumakta olup Türk İşaret Dili'ndeki AYNI (TİD) sözcüğü ile eşanlamlı olarak değerlendirilebilir.

AYNI (TİD)

AYNI (ASL)

Şekil 4.44. Kaynak ve hedef dilde anlamını koruyan ödünç sözcükler:
AYNI (TİD) AYNI (ASL).

Buraya kadar bölümde, TİD sözcüklüğüne hem konuşma hem de işaret dillerinde kimi sözcükler ödünç alındığı görülmekte, ödünçleme sürecinde bu sözcükler, hem yapısal olarak adlandırabileceğimiz sesbilgisi değişimleri hem de anlamsal değişimler yaşamaktadır.

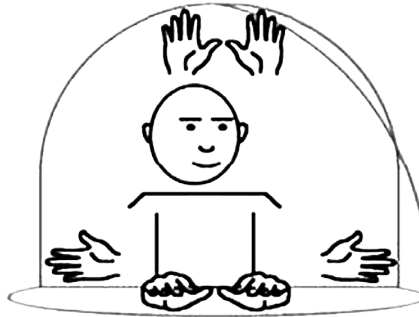
4.5. İşaret Biçimlenişi

4.5.1 Ad Biçimlenişi

Ad biçimlenişi (İng. *noun modification*), ad ulamında bulunan sözcüğün ya da diğer bir deyişle ad öbeğinin kendine özgü olarak hem türetimsel hem de çekimsel işlevler amacıyla gerçekleştirdiği biçimleniştir. İşaret dilinde ad biçimlenişinin eyleme göre daha sınırlı bir görünüme sahip olduğu (bkz. Wilbur, 1987; Pizzuto & Corazzo, 1996) öne sürülmesine karşın konuşma dillerinde bulunmayan ya da çok az rastlanan özelliklere sahip olması nedeniyle araştırmacılar için her zaman merak konusu olmuştur. Dört başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak modalite farklılığı nedeniyle işaret dillerine özgü olan konum biçimlenişi anlatılacaktır. İkinci bölümde ise tekil türdeki adların hangi yollarla ve ne şekilde sayı kodladığı incelenecek olup sonraki bölümde, nesnenin fiziksel özelliklerinin ad ulamı üzerinde kodlanmasını sağlayan ebat ve şekil göstericisi anlatılmaktadır. En son bölümde ise dillerde sıklıkla ayrı sözcükbiçim şeklinde görülen pekiştirmenin işaret dillerindeki eşzamanlı biçimlenişi örnekler ile sunulacaktır.

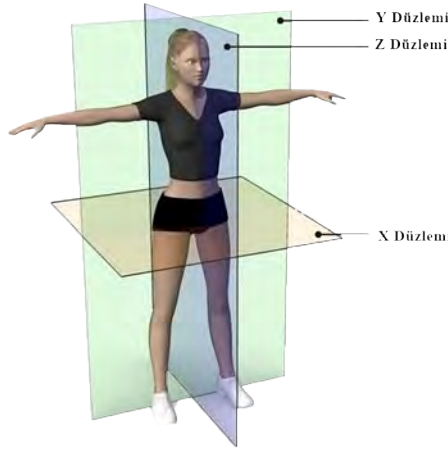
4.5.1.1 Konum

İşaret dili konuşucuları, uzamda ellerini ulaşabildikleri yüksekliğe kadar kaldırdıkları özel bir alan kullanmaktadır. **İşaret alanı** (İng. *sign space*) adı verilen çeyrek-dairesel bu alan, baş, başın üstü, vücut, vücutun önündeki boş alanı ve vücutun her iki yanını içermektedir (Pfau & Steinbach, 2006, s.27 (bkz. Şekil 4.45)). Bu açıdan işaret dillerinin en önemli ayırıcı özelliklerinden biri, **gönderimsel** (İng. *referential*) amaçlar için işaretçinin etrafında geniş çaplı uzamı kullanmasıdır. İşaretçinin farklı amaçlarla kullandığı bu uzam, konuşucu tarafından konuşmaya eşlik eden jestlerden daha geniş bir yapı sunmaktadır (Bkz. Perniss & Ozyurek 2015).

Şekil 4.45. İşaret dillerinde işaret alanı.

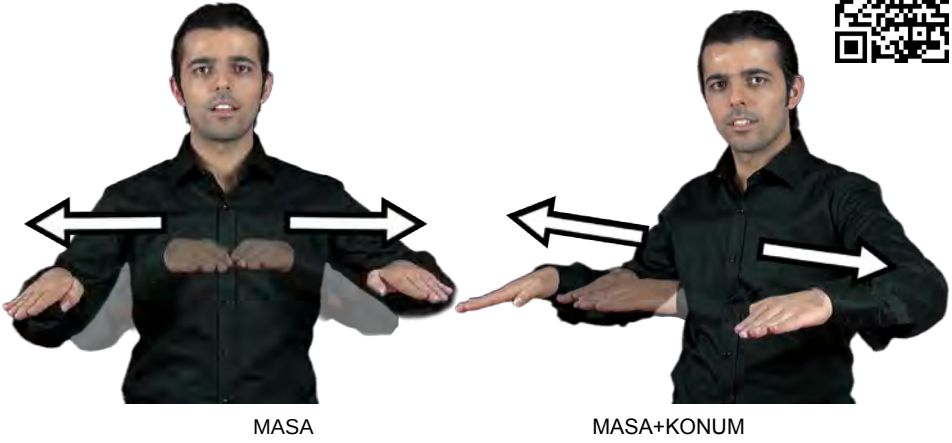
İşaret dillerinde farklı dilbilgisel amaçlarla (Uyum, ad çoğullama, adıl vb.) kullanılan işaret alanı, işaretçinin temel alındığı ve buna göre işaret alanının belirlendiği X,Y ve Z düzlemlerinden oluşmaktadır. Geometri, fizyoloji, uzay bilimleri gibi farklı disiplinler tarafından evrensel olarak kabul edilen bu koordinat düzlemleri, işaret dillerinde şu şekilde tanımlanabilmektedir: X düzlemi, işaretçinin vücudunun (postür) baktığı yönelimde ileriye doğru olan düzlem; Y düzlemi, işaretçinin baktığı yönelimde omuzlarına paralel şekilde gerçekleşen yatay düzlem; Z düzlemi, işaretçinin vücudu temel alınarak başından ayağına doğru gerçekleşen dikey düzlem (bkz. Şekil 4.46).

Şekil 4.46. İşaret alanında işaret üretim düzlemleri.

Türkçe gibi açık durum ekleri bulunmayan TİD, söylemde bir kişinin veya nesneyi uzamda kodlayabilmektedir ve bu görünümü, konuşma dillerinden farklı olarak üç boyutlu bir modaliteye sahip olmasına bağlıdır. Bilindiği gibi işaretin üretimi sürecinde vücudun belli bir noktasına zorunlu olarak dokunmayan, diğer bir deyişle **vücut bağımlı** (İng. *body-anchored*) türde olmayan işaretler, elin uzamdaki serbest hareketi ile oluşmaktadır. Bu türdeki sözcüklerin sözlüksel biçimi genellikle vücudun önü dediğimiz alanda üretilmekte, bu konumda üretilen sözcüklerin sözlük biçimde olduğu söylenebilir.

MASA sözcüğünün yalın biçimdeki konumu, yukarıdaki duruma benzer şekilde vücudun ön bölümünde üretilmekte olup bu konumdan farklı bir konumda üretildiği durumda ise sözcüğün üzerinde konum kodlandığı söylenebilir (bkz. Pizzuto & Corazza, 1996: İtalyan İşaret Dili; Johnston & Schembri, 2007: Avusturalya İşaret Dili). Aşağıdaki örnekte olduğu gibi MASA+konum sözcüğü, yalın biçiminin aksine işaretçinin sağ tarafında üretilmiş olup böylece “sağdaki masa” anlamına sahiptir.

Şekil 4.47. TİD'de konum eki: MASA+konum.

İşaret dillerinin bu **yer-betimsel** (İng. *topografic*) görünümü, herhangi bir nesnenin uzamdaki konumu sunma olanağı sağlamaktadır. Böylece işaretçi, bir nesneni ya da kişinin aşağıda, yukarı solda, sağda, önde veya arkada olduğunu uzamdaki konumda belirtmesi ile sunmaktadır. Sözcüğün sözlüksel biçiminden farklı olarak bir biçimleniş alması, diğer bir deyişle konum bilgisini sözcük üzerinde kodlaması, üzerine bir biçimbirim aldığını göstermektedir. Böylece sözcüklerin **öntanımlı** (İng. *default*) konumda üretilmesi ile konumunun sunulduğu biçimde üretilmesi biçimbilimsel açıdan farklı görünüme sahiptir.

4.5.1.2 Sayı

Diller çeşitli şekillerde bir nesnenin tek bir tane olma durumu, **tekil**, ile aynı nesnenin birden çok olma durumunu, **çoğul**, birbirinden ayırır. Örneğin, Türkçede *-ler* eki bir nesne birden çok olduğu zaman nesneye eklenir. *Elma+lar* gibi. İngilizce'de ise *-s* eki eklenir. *Apple+s* gibi. TİD'de ise böyle bir çoğul eki bulunmamaktadır. TİD'de ÇOK işareti, sayı, işaret alanı ve sınıflandırıcı kullanımı ile çoğul yapılabilir. *Elma+lar* yerine ELMA ÇOK kullanımı Şekil 4.48'de veya işaret alanı ve C sınıflandırıcısını kullanarak ELMA SNF+ kullanımı Şekil 4.49'da verilmiştir.

ELMA

ÇOK

Şekil 4.48. TİD'de ELMA ÇOK.

ELMA

SNF+

Şekil 4.49. TİD'de ELMA SNF+.

Sayı sisteminin kullanımı çoğul yapmayı etkileyebilir. Örneğin, Türkçe ifadelerde bir sayı kullanıldığında çoğul eki kullanılmaz. *Dört elma* dilbilgisi kuralına uyarken **dört elmalar* dilbilgisi kuralına uygun değildir. İngilizcede ise sayı kullanıldığında çoğul eki kullanılmak zorundadır: *Four apples* dilbilgisine uyarken **four apple* dilbilgisi kuralına uymaz. TİD'de ise sayı kullanıldığında veya kullanılmadığında herhangi bir ek yoktur. Bu ifade DÖRT ELMA şeklinde ifade edilir.

DÖRT

ELMA

Şekil 4.50. TİD'de DÖRT ELMA.

Kimi diller çoğulluk kodlarken ikiye kadar olanlar için bir biçim, 2 taneden fazla olanlar için başka bir biçim (2 tane ve 2'den fazla) kullanmakta olmasına karşın TİD böyle bir farklılığa gitmemektedir. Ancak çoğul yapmada sayılar GÜN, HAFTA, AY gibi kavramlarla benzeşirler.

1+GÜN

2+GÜN

3+GÜN

Şekil 4.51. TİD'de sayılarla çoğul yapmada benzeşme:
1+GÜN, 2+GÜN ve 3+GÜN.

2+HAFTA+ÖNCE.

Şekil 4.52. TİD'de sayılarla çoğul yapmada benzeşme: 2+HAFTA+ÖNCE.

4.5.1.3. Ebat ve Şekil Göstericisi

Ebat ve şekil göstericisi (İng. *size and shape specifier, SASS*), işaret dilinde yer alan sözcüklerin ebat ve şekil bilgilerin sözcük üzerinde kodlanması olup sözcüğün belirtilen özelliklere göre biçimleniş sergilemesidir (bkz. Kyle ve Woll, 1985). Bilindiği gibi işaret dillerinde üç boyutlu modalite, sözcüklerin kimi fiziksel özelliklerini gerçek dünyadakini benzer şekilde dilde sunma olanağı sağlamaktır. Bu aşamada sözcüklerin sözlüksel biçimindeki görünüşleri sabit olup belli oranda ve biçimde üretilmektedir. Özellikle, MASA, KUTU, ÇADIR, KİTAP, TOP gibi sözcüklerin sözlüksel biçiminin yanı sıra ebat ve şekil göstericisi kodlayarak sözlüksel biçiminden farklı bir görünümde üretilmektedir. Dillerde genellikle ebat ve şekil bilgileri, özellikle *küçük, büyük, iri, ufak, kocaman* gibi ayrı sözcükbiçim olan sıfatlarla sunulmasına karşın işaret dilinde ise sözcüğe eklenen bağımlı bir görünümle belirtilebilmektedir.

Aşağıdaki örnekte KUTU sözcüğünün sözlüksel biçimi, hareketin belli bir orandaki genişliği ile üretilmekte iken *küçük masa* şeklinde Türkçeye çevrilen görünümünde sözlük biçimine göre daha dar, *büyük masa* anlamında ise daha geniş bir hareket genişliğine sahiptir. Böylece ad ulamındaki sözcük, üzerine bir biçimbirim alarak ebat ve şekil özelliklerini kodlamaktadır.

Şekil 4.53. TİD'de ebat ve şekil göstericisi:
KUTU, KUTU+küçük ve KUTU+büyük.

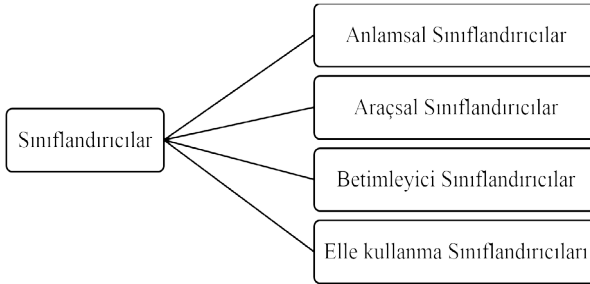
4.5.1.4 Sınıflandırıcılar

Biçimbilim açısından işlenilen başka bir konu ise *sınıflandırıcılar*dır (İng. *classifiers*). İşaret dillerinde sınıflandırıcı yapıları en az iki açıdan ilgi çekicidir. İlkine göre sınıflandırıcılar işaret dillerine özgü oldukça karmaşık çok-bileşenli biçimbilimsel yapılardır. Schembri (2003)'e göre, işaret dillerindeki sınıflandırıcılar yapı ve işlevleri açısından çok-bileşenli işaretlerdir (bkz. Slobin vd., 2003) ve konuşma dillerinde doğrudan bir karşılığı yoktur. Bu öyle ki, sınıflandırıcılar ile gönderimde bulunulan nesneler, şekilleri, büyüklükleri, işlevleri ve uzamdaki hareketleri açısından gruplandırılmaktadır (Supalla, 1986; Engberg-Pedersen, 1993; Emmorey, 2002).

İkincisi ise sınıflandırıcılar işaret öbeği ile gönderimler arasında ikonik/ gösterimsel ilişki kurarlar (Taub, 2001; Sallandre vd., 2002, Emmorey vd., 2003; Schembri, 2003; Wilcox, 2004; Talmy, 2006; Perniss, 2007). Sınıflandırıcılar nesneleri, şekilleri, büyüklükleri ve nesne kullanımlarını sınıflandırmaya yarayan çok-bileşenli, birden fazla işaret değişkesine sahip karmaşık işaret öbekleridir (Supalla, 1986; Engberg-Pedersen, 1993; Emmorey, 2002).

İşaret dillerinde sınıflandırıcı kullanımı nesnelerin birbirlerine göre yerlerini, yönelimlerini, hareketli veya durağan olup olmadıklarını ve hareketleri varsa ne şekilde hareket ettiklerini ifade etme durumlarında sıklıkla gözlenmektedir. Nesnelerin uzamdaki durum ve hareketlerini araştıran çalışmalar TİD'deki sınıflandırıcılara dolaylı olarak değinmektedir. Bunlar, Özyürek ve arkadaşları (Özyürek vd. 2010, Özyürek vd. 2011, Perniss vd. 2008, Perniss vd. 2011, Sümer vd. 2012, Zwitserlood vd. yayında) ve (Arık 2003, 2008a, 2008b, 2009, 2010a, 2010b, 2011, 2012, Arık vd. 2007, 2010). Ayrıca, Arık (2013) TİD'de sınıflandırıcıları özetleyen bir çalışmadır.

TİD'de sınıflandırıcılar, el şekilleriyle ve işaret alanı kullanımıyla yapılırken el dışı işaretlerle yapılan bir sınıflandırıcı bulunmamaktadır. TİD'de sınıflandırıcılar işaret alanı içerisinde kullanıldıklarında birden fazla işaret değişkesine sahiptirler. Sınıflandırıcı çeşitlerine bakıldığında geleneksel olarak sınıflandırıcıların pek çok gruba ayrıldığı gözükmekte ve Brentari & Eccarius (2010) tarafından önerilen sınıflandırma şu şekildedir:

Şekil 4.54. Sınıflandırıcı türleri (Brentari & Eccarius, 2010)

4.5.1.4.1 Türk İşaret Dili'nde anlamsal sınıflandırıcılar

Anlamsal sınıflandırıcılar: Bu sınıflandırıcılarda kullanılan el şekilleri nesnenin anlamına bağlı olarak nesnenin tamamını sınıflandırmaktadırlar. Örneğin; İNSAN için işaret parmağının dik bir şekilde kullanımı gibi. Diğer işaret dillerinde olduğu gibi, TİD'de de yuvarlak bir nesne, düz bir nesne, ayaklı bir nesne, bir yönelime sahip olan bir nesne, ayakta duran bir nesne vb. ifadelerin anlatımında, elin tamamı nesneyi göstermektedir. Eğer nesne belli bir yönelime sahip olarak hareketsiz ise sınıflandırıcı el şekli işaret alanında hareketsizdir. Gönderimde bulunan nesne hareketli ise sınıflandırıcı el şeklinin ve seçilmiş parmakların düz, dairesel ve yay hareketleri ile nesnenin hareketi biçimsel olarak kodlanır. Şekil 4.55'te bir arabanın karşılıklı olarak durması TİD'de ifade

edilmiştir. Burada kullanılan sınıflandırıcı el şeklinin işaret alanında yatay durması arabaların da yatay ve aynı düzlemde olduklarını dilbilgisel kodlamıştır. Parmak uçları yönelimi biçimsel olarak gösterdiği için iki araba birbirine dönük olduğu belirtilmiştir. Her iki elin de sabit durması arabaların da hareketsiz bir şekilde durduklarını göstermiştir.

Şekil 4.55. 'İki araba karşılıklı duruyor.'

'İki insanın karşılıklı durması' ifadesi de benzer bir şekilde dilbilgisel olarak kodlanmakta ancak bu sınıflandırıcı kullanımı TİD-17 el şekline sahiptir. Ayrıca el şeklinde işaret parmağının iç yüzü ifadedeki insanların birbirine doğru yönelimini belirtmektedir.

Şekil 4.56. 'İki adam karşılıklı duruyor.'

Diğer işaret dillerinde olduğu gibi TİD’de birden fazla sınıflandırıcı aynı anda kullanılabilmekte, bu durumlarda kullanılan el şekline göre ve / veya işaretçinin bedenine göre yön ve durum bilgisini de (bir eve doğru gitmek, yere / zemine doğru düşmek vb. gibi) ifade edebilmektedirler. Gönderimde bulunulan ifade de nesnelerden en az bir tanesi hareketli ise sınıflandırıcılar işaret alanında bunu dilbilgisel olarak kodlarlar. ‘Adam ağaca doğru yürüyor’ ifadesi (Şekil 4.57.) TİD’de iki sınıflandırıcı ile kodlanır. Adamın hareketi için sınıflandırıcı, TİD-18 el şeklini kullanılıp, elin yeri işaretçinin bakış açısından adamın ağaca ve parmakların dış kısmı adamın yönelimini, parmakların hareketi bacakların hareketini, elin yatay hareketi ise yürümenin yönünü göstermektedir.

Şekil 4.57. ‘Adam ağaca doğru yürüyor.’

4.5.1.4.2 Türk İşaret Dili’nde araçsal sınıflandırıcılar

Bir başka sınıflandırıcı türü ise araçsal sınıflandırıcılardır. **Araçsal sınıflandırıcılar:** Bu sınıflandırıcılar da nesnenin tamamını sınıflandırırken daha çok kullanılan aletin/aracın fiziksel özelliklerini göstermeye çalışırlar. Örneğin; (DUVAR) BOYA/BOYAMAK+ işareti için parmaklar birleşik halde fırçanın gösterilmesi ve elin yukarı aşağı bir kaç kez hareketi ile boyama işleminin devam ettiğinin gösterilmesi gibi.

SNFB+

Şekil 4.58. TİD'de BOYA/BOYAMAK+.

4.5.1.4.3 Türk İşaret Dili'nde betimleyici sınıflandırıcılar

Betimleyici sınıflandırıcılar: Bu sınıflandırıcılar nesnenin tamamını değil ancak nesnenin çevresini ve (2 boyutlu, 3 boyutlu gibi) uzamda yer alma biçimini göstermeye çalışırlar. Örneğin, büyük bir borunun dik bir şekilde durduğunun işaret alanında gösterilmesi gibi. Şekil 4.59'da ÇERÇEVE işareti ile çerçevenin 2 boyutlu şekli belirtilmiştir. Ardından sınıflandırıcı el şeklinin 3-boyutlu işaret alanında belli bir bölgeye konulması ile dilbilgisel olarak çerçevenin duvardaki konumu kodlanmıştır.

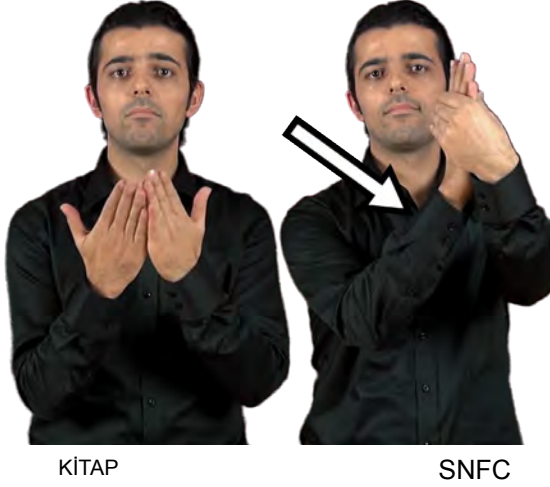

ÇERÇEVE SNFC

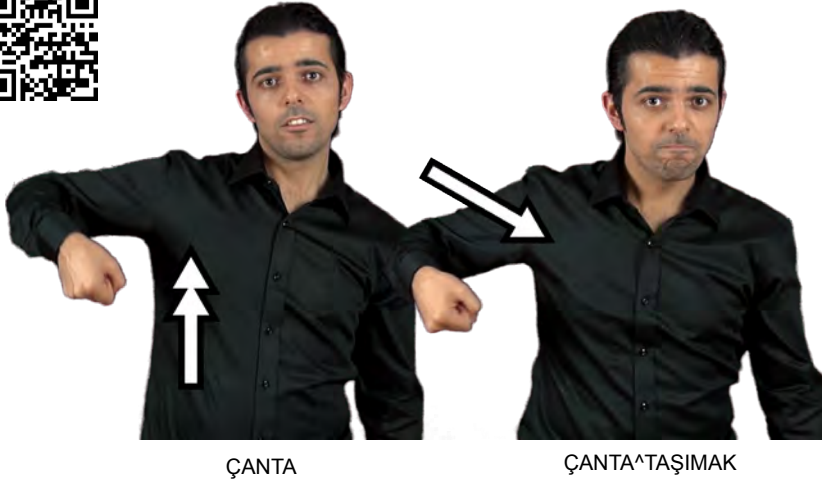
Şekil 4.59. TİD'de 'çerçeve duvarda' ifadesi.

4.5.1.4.4 Türk İşaret Dili'nde elle kullanma sınıflandırıcıları

Elle kullanma sınıflandırıcıları: Bu sınıflandırıcılar betimleyici sınıflandırıcılara benzemekle birlikte, bu sınıflandırıcılar nesneyi değil elin nesneyi kullanırken alabileceği şekli sınıflandırır. Örneğin; kitabın uzamda yer alış biçimini gösterirken kullanılan el şeklinin kitabı tutuş şekline benzemesi gibi (Şekil 4.60.). Şekil 4.61'de ise ÇANTA^TAŞIMAK işaretinde elin çantanın sapını tutuyormuş gibi şekil alması ve işaret alanında hareketi ile çantanın taşınmasının ifade edilmesi gibi.

Şekil 4.60. TİD'de KİTAP KOYMAK.

Şekil 4.61. TİD'de ÇANTA^TAŞIMAK.

Araştırmada bulunan TİD'de çok kullanılan sınıflandırıcı el şekilleri şunlardır:

Tablo 4.9. TİD'de sık kullanılan sınıflandırıcı el şekilleri

Sınıflandırıcı	Örnek Resim
SNFA	
SNFAÇIK	
SNFB	
SNFC	
SNFC	

SNFY	
SNF1	
SNF2	
SNF3BÜYÜK	
SNF5AZKAPALI	

4.5.1.4 Pekiştirme

Pekiştirme (İng. *intensification*), bir sözcüğün anlam içeriğini derecelendirilebilir şeklinde arttırmak amacıyla kullanılmaktadır. Dillerde sıfat ulamındaki sözcükler, hem yanlarına gelen belirteçler yardımıyla ya da bu sözcüğün yapısında görülen değişimler ile pekiştirilmektedir. Türkçede pekiştirme, *çok zayıf*, *çok güzel* örneklerinde olduğu gibi belirteçler yardımıyla hem de *bembeyaz*, *kıpkırmızı*, *kaskatı*, *tertemiz* örneklerinde olduğu gibi **yarı yinleme** (İng. *partial reduplication*) ile yapılmaktadır. İngilizce’de ise dereceli bir şekilde görülebilmekte olup sözcüklerin biçimlenişinde kimi değişimler görülmektedir: *big* (büyük), *bigger* (daha büyük), *the biggest* (çok daha büyük); *bad* (kötü), *worse* (daha kötü), *the worst* (en kötü).

Diğer doğal dillerde sıkça rastlandığı gibi TİD’de ÇOK, DAHA gibi bağımsız biçimbirimler, TEMİZ, YAVAŞ gibi sıfatlar, pekiştirme görevi yapmaktadır. İşaret dillerinde pekiştirme bağımsız sözcüklerin yanı sıra işaretin biçimlenişinde yaşanan kimi yapısal değişiklikler ile meydana gelmekte olup bu biçimlenişin genel türleri ve özellikler şu şekildedir:

İşaret dilindeki sözcüklerin pekiştirme sürecindeki biçimbilimsel değişimler (Wilbur, Malaia, & Shay, 2011):

- i. Yüz ve ellerdeki gerilimin genel olarak artması
- ii. Hareket biçimlenişi
 - Hareket eklenmesi ya da yörüngesinin (*trajectory*) genişlemesi
 - Hareket başlangıcının gecikmesi /yavaşlaması
- iii. El-dışına ait hareketin biçimlenişi (yüz, baş, vücut)
 - Kaşların indirilmesi
 - Başı geriye yatırma

TİD derleminden elde edilen veriler, ele ait ya da el dışına ait hareketin tek başına ya da birlikte görülmesi ile pekiştirme yapıldığını ortaya koymaktadır. El şeklinin yanaktan aşağıya doğru indirilmesi ile oluşan ZENGİN sözcüğünün, hareket hızı değiştirilerek normalden daha yavaş şekilde üretildiğinde, çok zengin anlamındaki ZENGİN+pekiştirme sözcüğü türetilmektedir. Hareketin gecikmesi ya da yavaşlaması, pekiştirme amacıyla TİD’de yaygın şekilde kullanılmakta olup normalden daha yavaş hareket hızına sahip KARANLIK+pekiştirme (*kapkaranlık*) ve YAVAŞ+pekiştirme (*çok yavaş*) sözcükleri yapısal değişikliğe uğramıştır.

ZENGİN

ZENGİN+pekiştirme (ÇOKZENGİN)

Şekil 4.62. TİD'de ZENGİN ve ZENGİN+pekiştirme (ÇOKZENGİN).

ÇABUK sözcüğü, el şeklinin bilekten yinelemeli olarak üretilmesi ile oluşmasına karşın bu sözcüğün *çok çabuk* anlamındaki pekiştirme türetiminde, sözcük biçimbilimsel değişikliklere uğramaktadır. ÇABUK+pekiştirme sözcüğü, sözlük biçiminin aksine dirsekten üretilen büyükçül ve tek harekete sahip olmasının yanı sıra hareket uzamındaki yörüngesi genişlemektedir.

ÇABUK

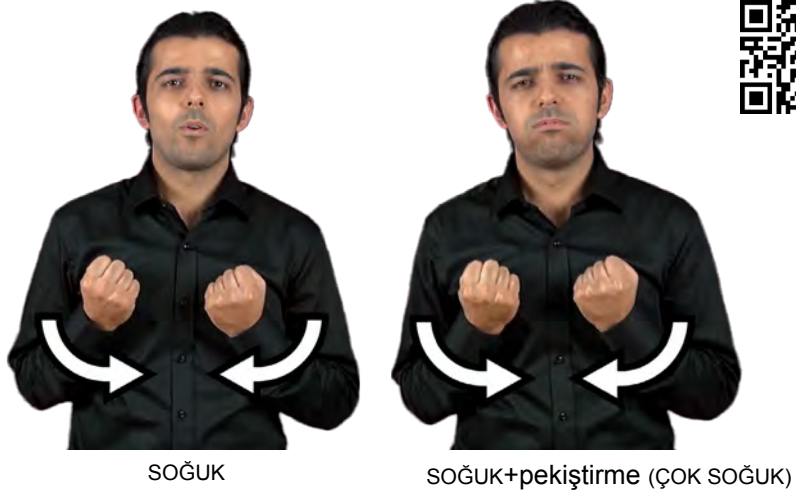

ÇABUK+pekiştirme (ÇABUCAK)

Şekil 4.63. TİD'de ÇABUK ve ÇABUK+pekiştirme (ÇABUCAK).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi TİD'de işaretin sözlük biçimin tek bir açıdan değişmesinin yanı sıra işaretin hem el hem de el dışı hareketinin bir arada değişmesi ile görülen daha karmaşık türde pekiştirme türleri de bulunmaktadır. SOĞUK işaretinin sözlük biçimi, el hareketinin bilekten içe doğru dönmesi ile meydana gelmekte olup *çok soğuk* anlamındaki biçimbilimsel değişime uğramış

SOĞUK+pekiştirme sözcüğü ise ele ait hareketin normalden daha yavaş üretilmesi ve eşzamanlı olarak el-dışı hareket olan üfleme ile meydana gelmektedir. Derlemde elde edilen veriler, Wilbur, Malaia ve Shay (2011)'in çalışmasını destekler nitelikte olup hem ele ait hem de el-dışı hareketin ayrı veya beraber şekilde pekiştirme kodladığını göstermektedir.

Şekil 4.64. TİD'de SOĞUK ve SOĞUK+pekiştirme (ÇOK SOĞUK).

4.5.2 Eylem biçimlenişi

4.5.2.1. Uyum

Uyum, tümce içindeki iki ögenin yapısal ve anlamsal özellikler açısından kurdukları bağlantı olarak adlandırılabilir (Steel, 1978, s. 610). Birçok dilde eylem ulamı, tümcede bulunan diğer ögeler ile kişi, sayı ve cinsiyet ilişkisine girerek biçimbilimsel bir çekim süreci gerçekleştirir. Türkçe *sen okula geldin* örneğinde, tümcenin öznesi konumunda bulunan ikinci tekil kişi (sen) ile eylem arasında kişi uyumu gerçekleşmiş ve eylem üzerinde 2. tekil kişi eki olan “-n” kodlanmıştır. *Biz tatile gittik* tümcesinde ise öznenin çoğul nitelikte olduğu bunu bağlı olarak eylemin 1. çoğul kişi eki “-k” ile çekimlendiği görülmektedir. Türkçede **Ben tatile gittik* gibi tümcede dilbilgisidışı görünümün yaşanmasının nedeni ise tümcenin öznesinin tekil özellikte iken eyleminin çoğul özellikte olmasıdır. Diğer bir deyişle, tümcede içinde uyuma giren ögelerin özellik açısından birbirleri ile eşlemesi gerekmektedir. Türkçede kişi ve sayı uyumu bulunurken cinsiyet uyumu bulunmamakta, bu iki uyumun ilişkin örnekler şu şekildedir:

Tablo 4.10. Türkçede kişi ve sayı uyumu

Tekil		Çoğul	
1. Tekil	<i>Ben okula gitti-m</i>	1. Çoğul	<i>Biz okula gitti-k</i>
2. Tekil	<i>Sen okula gitti-n</i>	2. Çoğul	<i>Siz okula gitti-niz</i>
3. Tekil	<i>O okula gitti-Ø</i>	3. Çoğul	<i>Onlar okula gitti-ler</i>

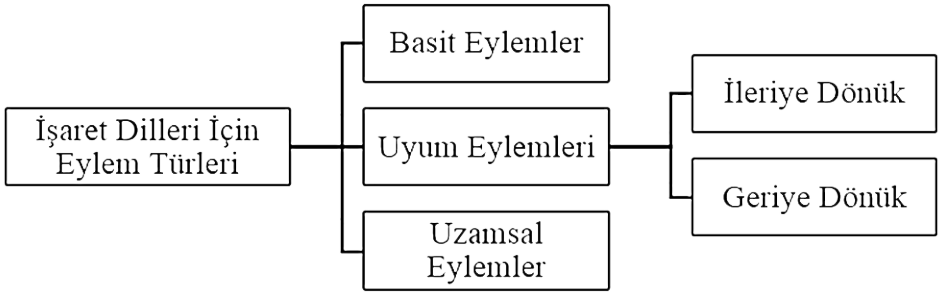
TİD alanyazında uyum kategorisi Sevinç (2006) ve Kubuş (2008) tarafından detaylı olarak incelenmesine rağmen, bu kategorinin çok fazla alt türünün olması ve bir takım sınırlılıkları bulunması nedeniyle daha fazla çalışma ile desteklenmesi büyük bir ihtiyaçtır.

Türkçe'de tüm eylemler, kişi ve sayı açısından çekimlenmesine karşın TİD gibi birçok işaret dilinde uyum, bu kadar genellenebilir bir görünüm sergilememekte ve söz varlığındaki bazı eylemler bu uyum sürecine girmektedir. Örneğin; TİD'de SEVMEK eylemi herhangi bir kişi-sayı çekimi gerçekleştirilmesine karşın TAŞIMAK eylemi uzam, HABERVERMEK eylemi ise kişi-sayı açısından çekime girmektedir. Alanyazında şu ana kadar yapılan çalışmalar, işaret dilinde bazı eylemlerin kişi-sayı uyuma girerken bazılarının ise girmemesine ilişkin herhangi kesin bir dilsel kanıt henüz ulaşamamıştır².

Konuşma dillerinde eylemler genellikle yapısal özelliklerine göre basit veya karmaşık eylem olarak, özne ve nesne ile uyuma girmesi açısından ise *tek uyumlu veya çift uyumlu* olarak tanımlanmaktadır. İşaret dillerinde işaret alanı olarak adlandırılan üç boyutlu alan, bu dile uzam üzerinde sözdizimsel, biçimbilimsel, söylemdilbilimsel gibi farklı işlevlerde dilbilgisel kodlama yapma olanağı sunmaktadır. Böylece EDİCİ, ETKİLENEN, KAYNAK, HEDEF gibi farklı konusal roller, işaret alanının içinde **yer-betimsel** (İng. *topografic*) açıdan sunulmaktadır. Bu farklı iletişim kanalı özelliği, işaret dili araştırmacılarını işaret dillerine özgü eylem sınıflandırması oluşturmaya yönlendirmiştir.

İşaret dillerinde eylemler, kişi, sayı ve konum (location) açısından eylem ile uyum sürecine girip girmemesi açısından basit, **uyum** ve **uzamsal eylem** olarak üçe ayrılmaktadır: (1) basit türdeki eylemler ne sayı veya kişi çekimine girmekte ne de konumsal ekler almakta; (2) uyum eylemleri, sayı ve kişi çekimine girerken konumsal ekler almamakta; (3) uzamsal eylemler ise sayı ve kişi çekimine girmemekte ama konumsal ekler almaktadır (Padden, 1990, s.119). Ayrıca uyum eylemlerinin ise başlangıç noktasının özneyi veya nesneyi kodlamasına göre ise **ileriye dönük** ve **geriye dönük** eylemler olmak üzere iki alt türe ayrılmaktadır (Bkz. Şekil 4.65). Yukarıda da belirtildiği gibi basit türdeki eylemler kişi, sayı ve konum uyumuna girmediği için bundan sonraki bölümlerde uzamsal ve uyum eylemlerine ilişkin bilgiler aktarılacaktır. Buna karşın, basit eylemlerin görünüş, tarz, pekiştirme açısından biçimlenişi hakkında kitabın diğer bölümlerinde bilgi verilmektedir.

² İşaretin üretimi sürecinde vücudun bir bölümüne dokunarak yapılan *vücut-bağımlı* (body-anchored) işaretlerin uyum kodlamadığı şeklinde öne sürülen bir iddia bulunmasına karşın TİD'de BULMAK gibi vücut bağımlı olmayan işaretlerin de uyum sürecine girmemesi bu iddiayı çok zayıflatmaktadır.

Şekil 4.65. İşaret dilleri için eylem sınıflaması.

4.5.2.1.1 Kişi ve Sayı Uyumu

Tipolojik çeşitlilikle birlikte doğal dillerde kişi, sayı ve cinsiyetin en yaygın üç uyum türü olduğunu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Rusça’da eylem, üç tür açısından uyuma girerken İngilizce sadece kişi ve sayı açısından uyuma girmektedir. Buna karşın Çince açık bir şekilde biçimbilimsel uyum sergilememektedir (Corbett, 1998).

TİD gibi diğer işaret dillerinde de uyum mekanizması konuşma dillerinden büyük oranda farklılık göstermekte. Konuşma dillerinde sıklıkla eğer eylem, örneğin kişi uyumu sergiliyor ise sözvarlığında tüm eylemler herhangi bir kısıtlama olmadan bu tür uyuma girebilmektedir. İşaret dillerinde ise uyumun görülmesi veya diğer bir deyişle hangi türde görüldüğü eylemin bulunduğu tür ile bağlantılıdır. Eylem uyum türünde ise hem özne hem de nesne ile uyuma girebilmekte ve buna göre farklı bir biçimleniş almaktadır.

TİD’de DESTEKLEMEK, VERMEK, GÖNDERMEK gibi uyum eylemleri, işaret alanı içindeki uyuma girdiği kişilere doğru yapılan yolak hareketiyle üretilmektedir (Bkz. Dikyuva & Zeshan 2008). VERMEK eylemi, eğer öznenin 1. tekil, nesnesin ise 2. tekil kişi olduğu “ben sana verdim.” şeklinde biçimlendiğinde VERMEK işaretinin başlangıcı işaretçiden (1. tekil) başlayıp dinleyiciye (2. tekil) doğru hareket sergilemektedir. Eğer öznenin 2. kişi, nesnenin ise 1. tekil kişi olduğu tam tersi durumda ise hareketin yönelimi tam tersi şekilde görülecektir. Lillo-Martin ve Meier (2011), uyum eyleminin **sözlük biçimi** (İng. *citation form*) ile uyum kodlayan biçimi arasında yapısal açıdan farklılık bulunduğunu ve sözlük biçimin ise elin işaret alanı içinde belli mesafe kat ettiği yolak hareketini taşımadığını öne sürmektedir. (bkz. Şekil 4.66).

VERMEK (sözlük biçim)
“Vermek”

X_1 VERMEK X_2
“Ben sana verdim.”

X_2 VERMEK X_1
“Sen bana verdin”

Şekil 4.66. TİD’de VERMEK uyum eylemi.

Eğer özne ve nesne olan işaretçiler, konuşma ortamında fiziksel olarak bulunuyor ise yolak hareketinin yönü bu kişilerin fiziksel olarak bulundukları konuma doğru olacaktır. Örneğin; nesnenin fiziksel konumu öznenin sağ tarafında ise uyum eyleminin yönü, işaretçinin önüne doğru değil nesnenin bulunduğu konuma doğrudur. Diğer işaret dillerinde olduğu gibi özne ve/veya nesnenin fiziksel olarak konuşma ortamında bulunmadığı durumlarda ise işaretçi, konuşma ortamında bulunmayan bir kişiyi veya nesneyi uzamda varsayımsal olarak hedefleyerek (parmak ile göstermek) ya da konuşma ortamında orada olduğunu varsayarak tüm uyum eylemlerini bu şekilde kodlayabilmektedir (Cormier, 2014). Örneğin; işaretçi, konuşma ortamında bulunmayan ÇOCUK işaretini üretip X düzleminde sol yanına doğru hedefleyerek varsayımsal olarak nesneyi/kişiyi

konuşma ortamına dâhil edebilir (bkz. Şekil 4.67). Bundan sonraki tüm söylemde o kişinin varsayımsal konumu belirtilen yer olmakta ve uyum eylemi gibi tüm göndergesel işlevler bu konum temel alınarak yapılacaktır.

ÇOCUK İMSOL X1SÖYLEMEKX3
“Çocuğa söyledim.”

Şekil 4.67. Uyum eylemlerinde varsayımsal gönderge.

Hareketin işaret alanı içindeki yönelimi ve ellerin yönü, kişi uyumunu kodlayan çekimsel yapı olarak kabul edilmektedir. Yukarıdaki TİD örneklerinde görüldüğü gibi hareketin başlangıç noktası EDİCİ konusal rolüne sahip özneyi, bitiş noktası ise ETKİLENEN, DENEYİMCİ gibi farklı konusal rollere sahip olan nesneyi kodlamaktadır. İşaret alanı içinde hareketin başlangıç ve bitiş noktalarını konuşma dillerindeki önek ve soneke benzetten Padden (1988), uyum eylemlerinin bu şekilde bir ek aldığını belirtmektedir. İşaretçinin vücuduna yakın olan konum, hem tekil hem de çoğul nitelikte olan 1. kişi ekini (Türkçede ben ve biz); işaretçinin tam karşısında bulunan ve iletişime geçtiği kişinin konuşma ortamındaki fiziksel konum ise hem tekil hem de çoğul nitelikte olan 2. kişi ekini (Türkçede sen ve siz) kodlamaktadır. Eğer kişi veya nesne konuşma ortamında bulunuyorsa onun/ onların konumu, eğer bulunmuyor ise varsayımsal konumu, hem tekil hem de çoğul nitelikte olan 3. kişi ekini (Türkçede o ve onlar) belirtmektedir.

Bilindiği gibi vücut-bağımlı işaretlerin üretiminde vücudun belli bir noktasına temas edilmektedir. BAKMAK ve GÖRMEK gibi uyum eylemleri de vücut-bağımlı türde olup sesbilgisel kısıtlılığı, yolak hareketinin gerçekleştirilmesine engel olmamaktadır. Aşağıdaki “o beni gördü” şeklinde Türkçeye çevrilen örnekte GÖRMEK eylemi, sesbilgisel kısıtlılığı nedeniyle göz çevresinden harekete başlamakta, daha sonra sağ tarafta bulunan özne konumundaki 3. kişi kodlamakta ve en son olarak nesne konumunda bulunan işaretçiye (kendisine) doğru yolak hareketi gerçekleştirmektedir (bkz. Şekil 4.68.).

X₃GÖRMEKX₁
“O beni gördü.”

Şekil 4.68. Vücut-bağımlı uyum eylemleri.

Uyum eylemleri Tablo 4.10’da görüldüğü gibi ileriye ve geriye dönük olmak üzere ikiye ayrılmakta ve şu ana kadar verilen örnekler, ileriye dönük uyum eylemleri türündedir. Uyum eylemleri içinde daha az oranda görülen geriye dönük uyum eylemleri, ileriye dönük eylemlerden tek bir yön açıdan ayrılmaktadır. Buna göre ileriye dönük eylemlerin başlangıç noktası özneyi, bitiş noktası nesneyi kodlarken geriye dönük eylemlerde tam tersi şekilde hareketin başlangıç noktası nesneyi, bitiş noktası ise özneyi kodlamaktadır. Diğer bir deyişle eylemin başlangıç noktasını ifade eden ön ek nesneyi, bitiş noktasını ifade eden son ek ise özneyi belirtmektedir. Bu durum eylemlerin içsel özellikleri tarafından belirlenmiş olup şu ana kadar bu durumu açıklayan tutarlı bir dilsel gerekçe bulunmamaktadır. TİD’de en sık rastlanan ileri ve geriye dönük eylemlerin bazıları şu şekildedir:

Tablo 4.11. TİD’de geriye ve ileriye dönük uyum eylemleri.

İleriye Dönük Uyum Eylemleri	Geriye Dönük Uyum Eylemleri
GÖRMEK	ETKİLEMEK
SORMAK	SEÇMEK
SÖYLEMEK	DAVET ETMEK
EĞİTMEK	ALMAK
DURDURMAK	KOPYALAMAK

Geriye dönük eylemlerden olan SEÇMEK yer aldığı aşağıdaki örnekte hareket, dinleyiciyi temsil eden 3. kişiden başlamakta ve 1. kişiye doğru yönelmektedir. İleriye dönük eylemden farklı olarak tümcenin anlamı “Ben onu seçtim” şeklindedir (bkz. Şekil 4.69.). Uyum eylemlerinde başlangıç ve bitiş noktası, tümcenin özne veya nesne konumunda birim ile uyum sürecine girmesine karşın hareketinin başlangıcının özne ya da nesne olması eylemin türü ile ilişkilidir.

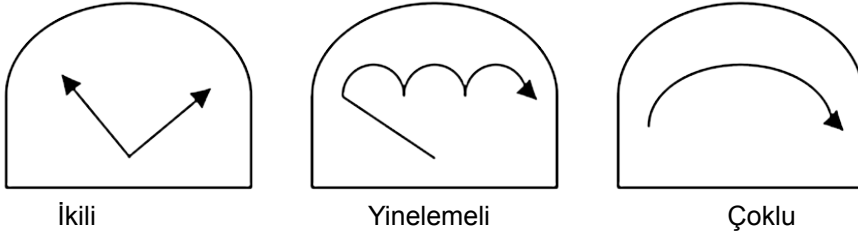

x_3 SEÇMEK x_1
“Ben onu seçtim.”

Şekil 4.69. Geriye dönük uyum eylemi.

Türkçede eylem uyumunda, tekil ve çoğul kişiler farklı ekler almakta, örneğin 2. tekil kişi “-n” kişi eki (sen okula gitti-n), 2. çoğul (siz) kişi ise “-niz” kişi eki ile (siz okula geldi-niz) eylem üzerinde görülmektedir. Türkçeden bu açıdan farklı olarak TİD’de kişi eklerinin sadece tekil biçimleri bulunmakta ve bu hem tekil hem de çoğul için kullanılmaktadır. x_1 SEÇMEK x_2 uyum eyleminin biçimlenişi tekil biçimde olmasına karşın konuşma bağlamına göre hem “ben sana ödedim” hem de “biz sana ödedik” şeklinde hem tekil hem de çoğul iki anlama sahiptir. Uyum eylemleri, kişi açısından çoğul uyum biçimlenişine sahip olmamasına karşın eylem üzerinde sayı uyumu gösterebilmektedir. Fakat çoğul kişi uyumu ile sayı uyumu benzer görünüm sergilese bile birbirinden farklı yapılarıdır.

İşaret dillerinde uyum eylemleri, üç farklı türde sayı kodlaması yapmakta ve bunlar, **ikili** (İng. *dual*), **yinelemeli** (İng. *exhaustive*) ve **çoklu** (İng. *multiple*) sayı uyumu olarak adlandırılmaktadır (Sandler & Lillo-Martin, 2006, s. 39): ikili çoğullukta, y-düzlemi üzerinde yolak hareketine sahip olan işaret farklı iki konuma art arda ilerlemekte; yinelemeli çoğullukta, y-düzlemi üzerinde yolak hareketine sahip olan işaret farklı üç veya daha fazla konuma art arda ilerlemekte; çoklu çoğullukta, y-düzlemi üzerinde yolak hareketine sahip olan işaret, **yay hareketi** (İng. *arc movement*) türünde görünümüne sahiptir (Şekil 4.70.).

Şekil 4.70. Uyum eylemlerinde çoğullama türleri (Sandler & Lillo-Martin, 2006).

İkili sayı uyumunun iki farklı biçimlenişi bulunmakta olup uyum eylemi eğer DESTEKLEMEK gibi iki elle üretilen bir işaret ise hareketin farklı konumlara/ göndergelere doğru ikili ve sıralı tekrarı sayı uyumu sağlamaktadır. Eğer SORMAK gibi tek elle üretilen işaret ise eşzamanlı olarak iki elle yapılması da ikili sayı uyumu sağlamaktadır. Eş zamanlı bu üretimde bir el bir kişiyi/göndergeyi diğer el ise başka bir kişi/göndergeyi kodlamaktadır (bkz. Şekil 4.71.). Böylece tek elle üretilen uyum eylemleri için hem sıralı hem de eşzamanlı ikili sayı uyumu birbirinin alternatifi şekilde mümkün iken iki elle üretilen uyum eylemleri için sadece sıralı ikili sayı uyumu mümkündür.

Şekil 4.71. İki elle ikili sayı uyumu.

İkili sayı uyumuna benzer şekilde, işaret alanında farklı konumlara doğru uyum eyleminin üç veya daha fazla tekrar etmesi yinelemeli sayı uyumunu kodlamaktadır. İkili uyumdan farklı olarak eylem, tekrar ettiği sayı kadar kişi ya da göndergeyi temsil etmemektedir. Yani eylemin üç kez tekrar edilerek üretilmesi üç, dört ya da daha fazla kişiyi gösterebilmektedir.

HABER^VERMEK (İkili) (*ikinize haber verdim.*)

HABER^VERMEK (Yinelemeli) (*hepinize haber verdim.*)

HABER^VERMEK (Çoklu) (*hepinize haber verdim.*)

Şekil 4.72. TİD'de VERMEK uyum eylem.

İkili ve yinelemeli sayı uyumu tüm uyum eylemlerinde herhangi bir sınırlama olmadan görülebilmesine karşın çoklu sayı uyumu sadece birkaç eylem ile kullanılmaktadır. Çoklu sayı uyumu, eylemin işaret alanında yay şeklinde bir hareketi ile kodlanmakta ve diğer sayı uyumlarında olduğu gibi elin yönü yine uyuma girecek kişi/göndergeye doğrudur. Aşağıdaki örnekte, HABER^AVERMEK eyleminin üç sayı türündeki görünümü verilmiştir.

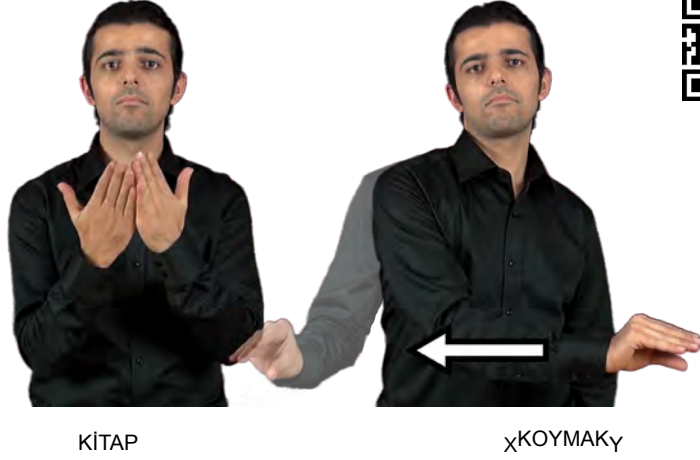
4.5.2.1.2 Konum Uyumu

Daha önceki bölümde (bkz. 4.5.2.1. uyum) belirtildiği gibi işaret dillerinde genel olarak üç tür eylem türü bulunmakta olup basit türdeki eylemleri herhangi bir uyum sürecinde girmemekte, uyum eylemleri ise kişi-sayı paradigmasını üzerinde kodlamaktadır. Üçüncü tür olan **uzamsal eylemler** (İng. *spatial verbs*) ise bir tür konum ekleri olarak eylemin gerçekleştiği yer bilgisini sunmaktadır (Meir, 1998; 2002; Meir et al. 2007). İşaret dili bilindiği gibi işaretçinin tüm **yer-betimsel** (İng. *topografic*) bilgileri sunduğu bir işaret alanına sahiptir. Böylece gerçek dünyadaki nesnelerin bulunduğu konumları bu alan içinde belirterek eylemin gerçekleşmesindeki uzamsal ilişkileri dilsel olarak kodlayabilmektedir. Bu nedenle, eylemin uzamda başlangıcı yeri, KAYNAK rolüne sahip olup devinimin çıkışını, bitiş yeri ise HEDEF sunarak devinimin yönü üzerinde olanı belirtmektedir. Eylemin işaret alanı içinde bir yerden bir yere doğru gitmesi, eylemin gerçekleştiren kişi olan özne veya eylemin etkileneni/deneyimcisi olan nesne hakkında herhangi bir bilgi sunmamasına karşın sadece hareketin gerçekleştiği konum hakkında bilgi vermektedir (Padden, 1988). Türk İşaret Dili derleminde en sık rastlanan uzamsal eylemler şu şekildedir:

Tablo 4.12. TİD’de en sık rastlanan uzamsal eylemler.

Uzamsal Eylemler
KOYMAK
TAŞIMAK ÇEKMEK
YÜRÜMEK
FIRLATMAK
İTMEK

Aşağıdaki örnekte KOYMAK eyleminin başlangıç noktası, işaretçinin sağ yönünde yer almakta olup bitiş yeri ise sol yönünde bulunmaktadır. Bu nedenle tümcenin yorumlanmasında KİTAP nesnenin X konumundan Y konumuna ya da buradan oraya koyulduğu görülebilmektedir. Böylece eylem üzerinde hareketin gerçekleşimi sırasında konumları, işaret alanı içine taşıyarak bir tür konum bilgisi sunmaktadır.

Şekil 4.73. TİD'de 'Kitabı buradan oraya koydum' anlamında

KİTAP XKOYMAKY.

4.5.2.2. Tarz

Tarz, bir eylemin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini tanımlamak için eylemin aldığı biçimleniş olarak kısaca tanımlanır. Tarz ile en çok karıştırılan kavram olan **görünüş** (İng. *aspect*) ise bir eylemin zaman çizgisi üzerinde hangi noktada bulunduğu, bu eylemin bitmişlik ya da sürerlilik göstermesi ve diğer eylemler ile zaman çizgisi üzerindeki ilişkisinin sunulmasıdır. Bu açıdan bakıldığında **tarz**, herhangi zamansal ilişki sunmayan sadece eylemin gerçekleştirilme biçimi hakkında bilgi veren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diller, tarz sunumu açısından farklı türlerde görülmekte olup Türkçede genellikle eylemle birlikte görülen belirteç ya da belirteç öbekleri ile sunulmaktadır. Böylece eylem, herhangi bir yapısal bir biçimleniş değişim sergilememekte, sadece yanına farklı türlerde belirteçler almaktadır. Aşağıdaki Türkçe örneklerde italik yazılan sözcüklerle eylemin tarz bilgisi verilmektedir (Bkz. Örnek 4.1-4.4).

- (4.1) Kedi *yavaşça* masaya yaklaştı.
- (4.2) İşlerine *üzüntülü* şekilde devam ediyor.
- (4.3) Akşamki konseri *heyecanla* bekliyoruz.
- (4.4) Herkes *delicesine* bir yerlere koşuyor.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tarz, tümce içinde bulunan belirteçlerle oluşturulduğu gibi eylemin içsel anlamı da tek başına tarz içerebilir. Yürümek kavramını düşündüğümüzde Türkçede bu eylemin gerçekleşme hızını, biçimini ve istemliliğini içsel olarak sunan birçok sözcük bulunmaktadır: *koşmak*, *tökezlemek*, *zıplamak*, *sıçramak*, *sekmek*, *adımlamak*, *koşuşmak*, *topallamak*, *aksamak*, *sendelemek*, *yalpalamak*, *koşuşturmak*, *tekleme*, *koşturmak*, *emeklemek*, *ilerlemek* vb. Tüm bu sözcükler genel olarak bir kişinin bir yerden bir yere gitmesi anlamına gelen *gitmek* eylemi ile bağlantılı olmasına karşın tarz açısından farklılaşmaktadır.

Türkçede görülen durumuna benzer şekilde TİD’de KOŞMAK, TOPALLAMAK, KOŞUŞTURMAK gibi tarz anlamına içsel olarak sunan eylemlerin yanı sıra belirteç ile eylemin oluşum biçimi anlatılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde eylemin tarzı, belirteç yoluyla aktarılmıştır (Bkz. Örnek 4.5-4.8).

- (4.5) O ACELE GELMEK
'Acele geldi.'

- (4.6) TELEVİZYON RAHAT ANLAMAK
'Televizyonu (filmi) rahat anlıyorum'

- (4.7) ESKİ GİBİ DEĞİŞMEK
'Eskisi gibi değişti.'

- (4.8) HIZLI YÜRÜMEK BEN
'Hızlıca yürüdüm.'

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra TİD’de eylemin biçimbilimsel yapısında görülen kimi değişiklikler ile tarz iletilmektedir (Dikyuva, 2011). İşaretin hem ele ait (hareket, el şekli, konum, yönelim) hem de el dışı (yüz ifadeleri) biçimlenişinde görülen değişimler, sözlüksel biçimden farklı yapılar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle el-dışı parametre, diğer işaret dillerinde olduğu gibi TİD’de eylemin tarzına ilişkin bilgi sunulmasında yaygın şekilde kullanılmaktadır (bkz. Brennan, 1992).

Eylemlerin tarz sunumun hem el hem el dışı görünüm açısından sözlüksel biçimlerinden farklı bir yapıya sahip olması bu sürecin türetimsel bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. ÇALIŞMAK eylemi, el şeklinin dirseklerden dairesel bir şekilde ve tekrarlı hareketle üretilmesiyle oluşmaktadır. Bu tekrarlı hareket sözlüksel biçimindeki hızından yavaş şekilde ve dudak şişirme el dışı hareketi ile oluşturulursa “yavaş çalışmak” hızlı şekilde olursa ise “hızlı çalışmak” anlamı sağlamaktadır. Tekrarlı hareketin hız açısından farklı şekilde üretilmesi eylemin gerçekleşme biçimi sunulmaktadır. Bu işaretin üretiminde, yüz ifadelerinden biri olan dudak ısırma bulunuyor ise “istekli çalışmak” anlamı, **dudaklar büzülmüş** (İng. *pursed lips*) ise “gayretle çalışmak” anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu örnekler, eylemin hem hız açısından gerçekleşmesi hem de istemlilik açısından sunumunun farklı türlerdeki dilsel kodlamalar ile sunulduğunu göstermektedir.

YAVAŞ^ÇALIŞMAK

HIZLI^ÇALIŞMAK

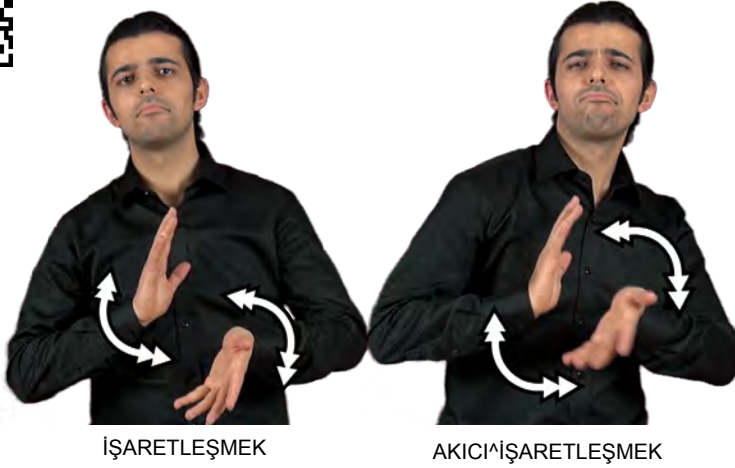
İSTEKLİ^ÇALIŞMAK

GAYRETLE^ÇALIŞMAK

Şekil 4.74. TİD'de HIZLI^ÇALIŞMAK, YAVAŞ^ÇALIŞMAK, İSTEKLİ^ÇALIŞMAK ve GAYRETLE^ÇALIŞMAK.

İşaret dilindeki eylemlerin tarz sunumunda sözlüksel biçiminden çok farklı yapısal görünümeler ortaya çıkabilmektedir. İŞARETLEŞMEK eylemi, el şeklinin dirsekten dairesel şekilde ve tekrarlı hareket etmesiyle oluşmakta iken tarz bilgisi içeren AKICI^İŞARETLEŞMEK, el şeklinin bilekten tekrarlı şekilde hareket etmesiyle ve el dışı hareket ile oluşmaktadır.

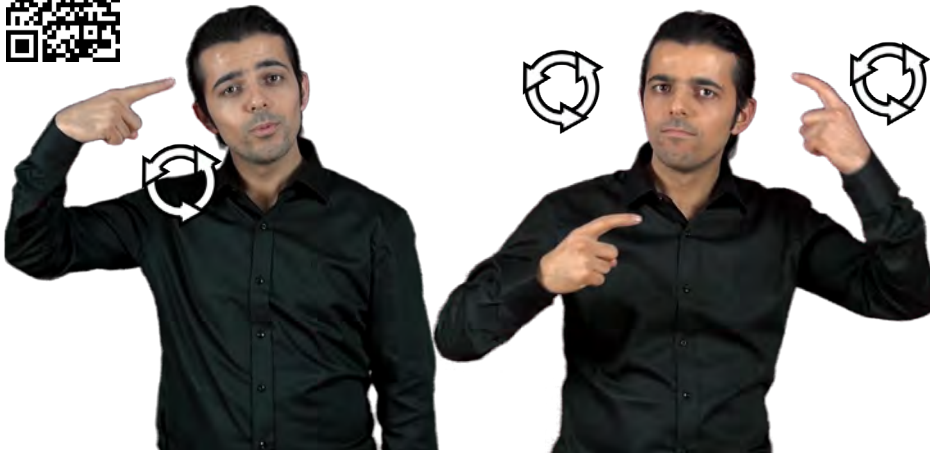

İŞARETLEŞMEK

AKICI İŞARETLEŞMEK

Şekil 4.75. TİD'de İŞARETLEŞMEK ve AKICI İŞARETLEŞMEK.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tarz sunumunda, eylem biçimlenişinde bir ya da birden çok sesbilimsel parametrenin değiştiği görülmektedir. Örneğin; DÜŞÜNMEK, işaret parmağının alnın yan bölgesinde tekrarlı şekilde hareket etmesiyle oluşmaktadır. DETAYLI DÜŞÜNMEK şeklinde tarz içeren bir görünümde ise sözcük tek el yerine iki elle; bilekte oluşan küçükçül hareket yerine dirsekte oluşan büyükçül hareketle sözcük üretilmektedir. Açıkça görüldüğü gibi tarz içeren eylem, sözlüksel biçiminden çok farklı yapısal görünüm sergilemektedir.

DÜŞÜNMEK

DETAYLI DÜŞÜNMEK

Şekil 4.76. TİD'de DÜŞÜNMEK ve DETAYLI DÜŞÜNMEK.

Tarz yapısının sunulmasının bir başka türü de tek bir hareketle gerçekleşen eylemin yinelenerek üretilmesi olup eylemin KOŞMAK gibi hareket ya da DÜŞÜNMEK gibi durum türünde olmasına göre farklı tarz bilgisi sunmaktadır. Hareket türünde olan ARAMAK eylemi, yinelenerek oluşturulduğu takdirde DURMADAN^ARAMAK anlamsal içeriğini sunarken durum eylemi olan UNUTMAK yinlendiğinde ise ÇABUCAK^UNUTMAK şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yapısal değişimin iki örnekte benzer olmasına karşın tarz içeriğinin farklı olması hem eylemin türüne hem de anlamsal içeriğine bağlı olmaktadır.

Şekil 4.77. TİD’de DURMADAN^ARAMAK ve ÇABUCAK^UNUTMAK.

El dışı hareketlerden biri olan kaş indirme , nötr yüz ifadesi bulunan bir eylemde görüldüğünde “özenle, titizlikle” tarz bilgisi eklemektedir. Eylemin içsel yapısında görülen değişiklik ile eylemin gerçekleştirilme sürecindeki biçimi yansıtılmaktadır.

- _____kk
- (4.9) DÜN BU KONU ARAŞTIRMAK
'Dün konuyu özenle araştırdım.'

- _____kk
- (4.10) ANNE HASTA ÇOCUK BAKMAK
'Anne, hasta çocuğa özenle bakıyor.'

Kaş indirme, dudakları büzmek gibi el dışı hareketlerin üretiminde herhangi bir ses üretimi olmamasına karşın bazı el dışı hareketlerin üretiminde sesler üretilmektedir. Bunlardan biri ise eylemin “çabucak” gerçekleştiğini belirten bir tarz türü olup çıkan ağızdan çıkan sese uygun olarak “bababa” şeklinde tanımlanmaktadır.

- bababa**
- (4.11) FİRMA BU YIL GELİŞMEK
'Firma bu yıl çabucak gelişti.'

- bababa**
- (4.12) OKUL İÇ MATEMATİK İLERLEMEK
'Okulda matematik bilgimi çabucak ilerlettim.'

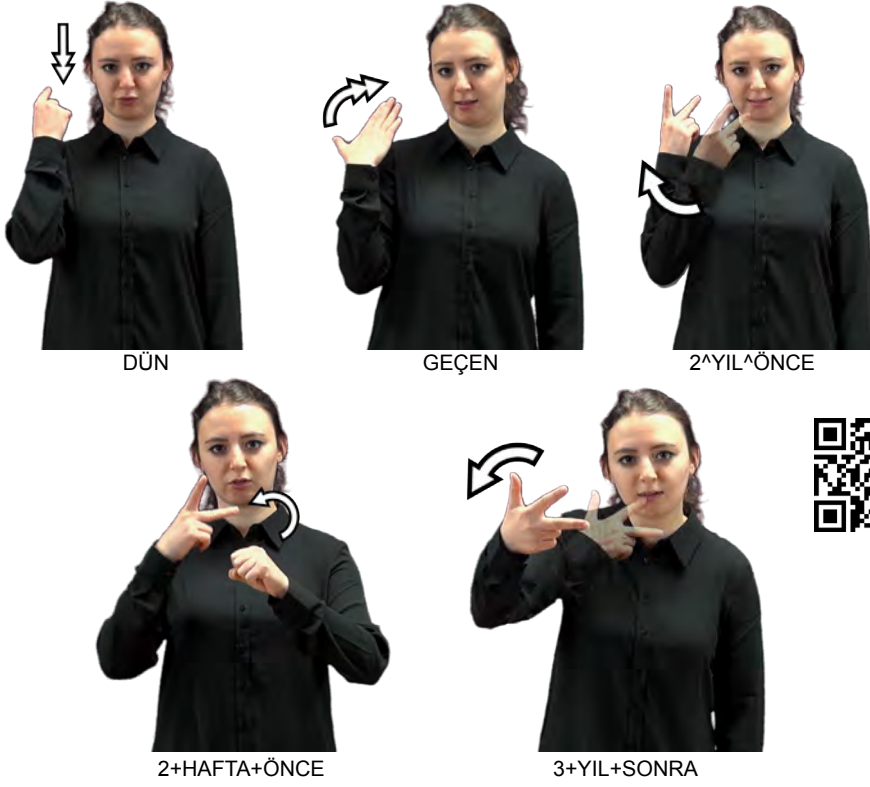
4.5.2.3. Zaman, Görünüş, Kiplik

4.5.2.3.1 Zaman

Zaman (İng. *time*), bir olayın ya da durumun zaman çizgisi üzerinde kodlanması olarak kısaca tanımlanabilir. Dilbilimdeki farklı yaklaşımlara göre değişmekle birlikte zaman kategorisi genellikle **dilbilgisel zaman** (İng. *grammatical time*) ve **sözlüksel zaman** (İng. *lexical time*) olmak üzere iki alt türe ayrılmaktadır. Dilbilgisel zaman, eylemin belirttiği hareket, olay ya da oluşun evrensel zamanda konumlandırılmasını gösteren ulamdır. Diğer bir deyişle eylem zamanının dilbilgiselleşmesi olarak da tanımlanır (Comrie, 1985). Örneğin Türkçe’de *-DI* biçimbirimi eylem üzerine gelerek geçmiş zamanı kodlamaktadır. Sözlüksel zaman ise eylemin biçimlenişin aksine olayın gerçekleştiği zaman diliminin *dün, bugün, şimdi* gibi belirteçlerle sunulmasıdır.

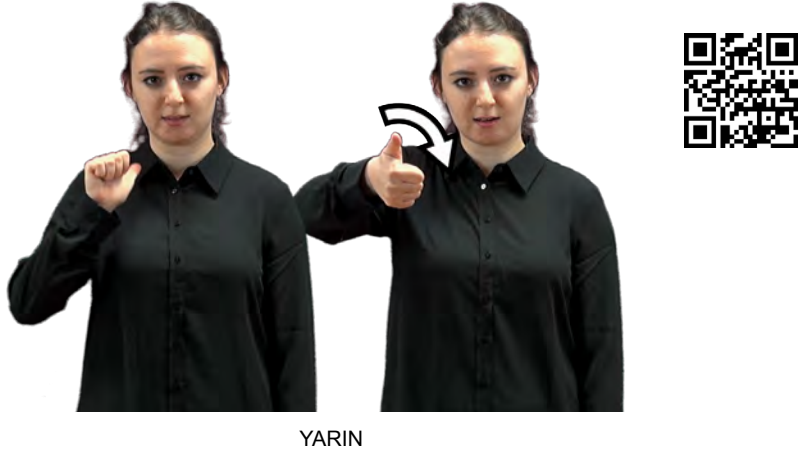
Uzun yıllardır yapılan araştırmalar, işaret dillerinde eylemlerin dilbilgisel zaman ulamını kodlamadığını aksine zamanı, sadece sözlüksel olarak sunduğunu göstermiştir (Friedman 1975; Cogen 1977). Bu durum sadece işaret dillerine özgü bir durum olmayıp birçok konuşma dilinde benzer şekilde zaman ulamı, sadece belirteçler ile kodlanmaktadır (Bkz. Çince vb).

Sözlüksel zamanın dildeki sunumu açısından bakıldığında ise (bkz. 6.5 metafor) zaman belirteçlerinin zaman çizgisine benzer şekilde bir çizgiye sahip oldukları görülmektedir. Örneğin TİD’de geçmiş zaman ile bağlantılı DÜN, GEÇEN, 2+YIL+ÖNCE gibi işaretlerinin yönelimi vücudun arka bölümüne doğrudur.

Şekil 4.78. TİD'de DÜN, GEÇEN, 2+YIL+ÖNCE.

Öte yandan, gelecek zaman ile bağlantılı olan YARIN, 2+HAFTA+ÖNCE ve 3+YIL+SONRA sözcüklerin ise vücudun önüne doğru olduğu görülmektedir.

Şekil 4.79. TİD'de YARIN, 2^HAFTA^SONRA, 3^YIL^SONRA.

Kavramsal Metafor Kuramı ile çok bağlantılı olan bu durum, işaret dili konuşucusun kendini bir **zaman çizgisi**nde (İng. *timeline*) bir yer olarak kodladığını göstermektedir (Pfau, Steinbach, & Woll, 2012) (Bkz. Şekil 6.17) .

4.5.2.3.2 Görünüş

Görünüş (İng. *aspect*), eylem süreminin iç düzenlemesini gösteren bir dilbilgisel ulam olarak tanımlanabilir (Comrie, 1976). Görünüş ulamı ile konuşucular, aynı zaman aralığında gerçekleşen eylemlerin oluş biçimlerinin görüntülenmesi bakımından çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. İşaret dillerinin birçoğu eylem görünüşü ile olayların zamanlamasını ve zamansal içyapısını kodlamaktadır (bkz. Sutton-Spence & Woll, 1998, s. 118).

Alanyazında görünüş, zaman ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Çünkü her ikisi de tümcede zamansal ilişkileri kodlamakla görevli yapılardır. Zaman, çoğunlukla konuşucu ya da belirli bir olgu açısından olayı veya durumu zaman çizgisi üzerinde belirlemeyi sağlamaktadır (Borik, 2006, s. 20). Görünüş ise eylemin durumunu değiştirmekte ve birçok dilde görünüş, eylem üzerinde eklenen çekimsel birimler ile sunulmaktadır. Burada belirtilen çekim, eylemin sözlük biçiminde uğradığı değişiklik anlamına gelmektedir. Örneğin İngilizce’de, *to walk* (*yürümek*) eylemi üzerinde gelen –ing son eki ile görünüş sunulmaktadır ve eylem *walking* (*yürüyor*) şeklinde yorumlanmaktadır.

İşaret dillerinde görünüş ulamı, genellikle ele ait işaretler ve el dışı işaretler olmak üzere iki düzlemde incelenmektedir. Bu bölümde ise TİD’de görünüş kodlayan el-dışı işaretlere açıklanacaktır. TİD’de dahil olmak üzere tüm işaret dillerinde görünüş ulamının saptanması ve betimlenmesi zor bir süreç olmakla beraber eylemin anlamsal içeriği, dil modalitesi, biçimlenme gibi birçok olgu ile bağlantılıdır.

TİD’de **bitmişlik görünüş** (İng. *completive aspect*), eylemin üretimi sürecinde dil ucunun dışarı çıkarıldığı ve dişlerin arasına sıkıştırıldığı el-dışı işaret ile meydana gelmekte olmaktadır. Bu el-dışı işaretin üretimi sürecinde çıkan ses temel alınarak “bn” şeklinde adlandırılmaktadır (Bkz. Dikyuva, 2011). TİD’de eylem ile eşzamanlı şekilde üretilen *bn*, bitmişlik görünüşü kodlamaktadır.

Şekil 4.80. TİD'de bitmişlik görünüşü: 'bn'

- (4.13) TURİSTİK SÜPER GİTTİM+bn
'Çok güzel turistik yerlere gittim.'

- (4.14) FİLM GÖRMEK+bn
'Filmi gördüm.'

Başlamalı görünüş (İng. *inceptive aspect*) , bir olayın ya da durumun başlamaya yakın olduğunu veya olaya yakın zaman içinde başladığını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır (bkz. Sandler ve Lillo-Martin, 2006:48). Hareket ve süreç eylemlerinin her ikisi de başlamalı görünüş alabilmesine karşın bu türdeki görünüş, eylemlere uygulandığında durumun **başlangıcını** (İng. *ingressive*) ya da **girişini** (İng. *inchoative*) belirten görünüş olarak adlandırılmaktadır (Comrie, 1976, s.20). TİD'de başlamalı görünüş, ağız kenarlarının geriye doğru çekildiği ve dişlerin gıcırdatıldığı el dışı hareket ile meydana gelmekte olup "iii" şeklinde adlandırılmaktadır (Bkz. Dikyuva, 2011).

“iii” (başlamalı görünüş)

Şekil 4.81. TİD’de “iii” (başlamalı görünüş).

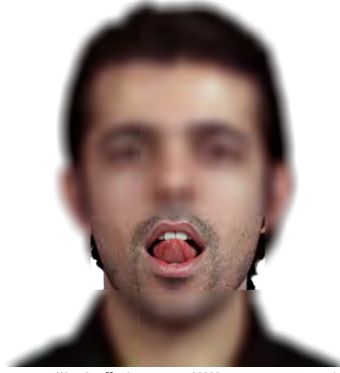

- (4.15) GİRMEK+iii MÜZE+ GÜZEL BAKMAK
‘Müzeye girdiğim an güzellikleri gördüm.’

- (4.16) POLİTİKA BİR BİR+ YETMEZ GİTMEK+iii YETMEZ
‘Politika için bir kişi yetmez, tam girersin ama yetmez.’

Sürerlilik görünüşü (İng. *progressive aspect*), bir olayın konuşma zamanı içinde devam ettiğini belirtmektedir. TİD’de bu görünüş türü, dilin alt ve üst dişlere ardı ardına vurmasıyla meydana gelmektedir. Yukarıdaki türlere benzer şekilde bu görünüşün üretiminde çıkan ses, temel alınarak “lele” şeklinde adlandırılmaktadır (Bkz. Dikyuva, 2011).

“lele” (sürerlilik görünüşü)

Şekil 4.82. TİD’de “lele” (sürerlilik görünüşü)

- (4.17) BEN DERNEK BAŞKAN YÜZÜNDEN ARAMAK+lele
‘Dernek başkanı olduğu için sürekli arıyorlar.’

- (4.18) HERKES YEMEK OYNAMAK BÜYÜMEK+lele
‘Herkes yemek yiyip oynayıp büyüyordu.’

4.5.2.3.3 Kiplik

Kiplik (İng. *mood/modality*) anlambilimsel açıdan tanımlanması zor bir terim olmaklar beraber kimi araştırmacılar, tek bir tanımı olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Alanyazında en çok kabul edilen tanıma göre kiplik, “Konuşucunun tümcenin tanımladığı önermeye ya da bir duruma karşı düşüncesi ve tavrıdır.” (Lyons, 1977:452). Kipliğin öznellik özelliğini vurgulayan Palmer (1986; 2001) ise, “konuşucunun öznel görüş ve tavırlarının dilbilgiselleşmesi” olarak belirtmektedir.

Örneğin Türkçede gereklilik/zorunluluk kipi, eyleme eklenen –mAll biçimbirimi ile gerçekleşmekte iken İngilizcede *must* ve *have to* sözcükleri ile sunulmaktadır.

- (4.19) Sınava kadar iyi hazırlan-malı-yım.

- (4.20) Herkesi bu konuda uyar-malı-sın.

Birçok dilde olduğu gibi Türkçede kimi kiplik yapılarının birden çok anlamı bulunmakta olup bu görünümünün tümceye kattığı anlamı ile kiplik türlerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki örnekler incelendiğinde –*ebilmek* kiplik ekinin Türkçede çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

- (4.21) Ali araba sürebilir. (**İzin**)
(Ali'nin araba sürmesine izin veriyorum.)
- (4.22) Ali araba sürebilir. (**Yetenek**)
(Ali'nin arabayı sürecektir yeteneği/bilgisi var.)
- (4.23) Orada bardak kırılabilir. (**Olasılık**)
(Bardağın orada kırılma olasılığı var.)
- (4.24) Çocuk şimdi koş-ma-malı.
- (4.25) Çocuk şimdi koş-ma-yabilir.
- (4.26) Çocuk şimdi koş-ma-yacak.

Türkçede kiplik yapılarının olumsuzluk biçimlenişi, bu bağımlı biçimbirimlerden önce gelen temel olumsuzluk eki olan *-mA* ile yapılmasına karşın, TİD'de bulunan kiplerin olumsuz türleri farklılaşmakta olup olumsuzluk türüne göre kipin anlamsal içeriği yorumlanabilmektedir.

TİD'de kiplik türlerini yapısal özellikleri karmaşık bir görünüme sahip olmakla beraber sıklıkla el ve el dışı hareketin birlikte olduğu görünüme sahiptir. Türkçe'de ve çoğu dilde, kiplik türleri temel olumsuzluk ile kullanılarak olumsuzlama yapılmaktadır. Buna karşın TİD'de yeterlilik kipinin olumlu ve olumsuz biçimi, farklı biçimlenişler ile sunulmaktadır (bkz. 5.5.2.3 olumsuz kiplik). Bu nedenle TİD'de olumsuz yeterlilik kipi, bir tür **portmanto biçimcik**³ (İng. *portmanteau morph*) olarak tanımlanabilmekte ve sesçil içerek, hem yeterlilik kipini hem de olumsuzluğu kodlamaktadır. TİD'de birkaç kiplik türünde de rastlanan bu olgu ilginç bir görünüm sunmaktadır. Bu bölümde TİD'de *yeterlilik*, *izin*, *zorunluluk* ve *gereklilik kipi* olmak dört farklı kiplik türü hakkında bilgi verilecektir.

a) Yeterlilik Kipi

Yeterlilik (İng. *ability*) kipi, konuşucunun bir iş veya olayı gerçekleştirme gücünün eylem üzerinde sunulmasıdır. TİD'de *yeterlilik kipi*, eylemden sonra gelen OLUMLU el işareti ve eşzamanlı olarak tek yanak şişirme (tyş) ile birlikte görülmektedir.

³ Portmanto biçimcik, birden fazla biçimbirimi temsil eden ama sesçil içeriği, temsil ettiği biçimbirimlerle birebir eşlenemeyecek kadar çözümlenemez olan biçimciktir (Uzun, 2006).

Şekil 4.83. TİD'de yeterlilik örneği: BİLGİSAYAR KURTARMAK OLUMLU
'Bilgisayarı kurtarabilirim.'

b) İzin Kipi

İzin (İng. *permission*), kipi, konuşucunun bir eyleme gerçekleştirilmesi için dinleyiciye onay verdiğini sunmasıdır. TİD'de izin kipi, eylemden sonra gelen SERBEST sözcüğü ile belirtilmektedir.

Şekil 4.84. TİD'de izin örneği: GİTMEK SERBEST 'Gidebilirsin.'

c) Zorunluluk Kipi

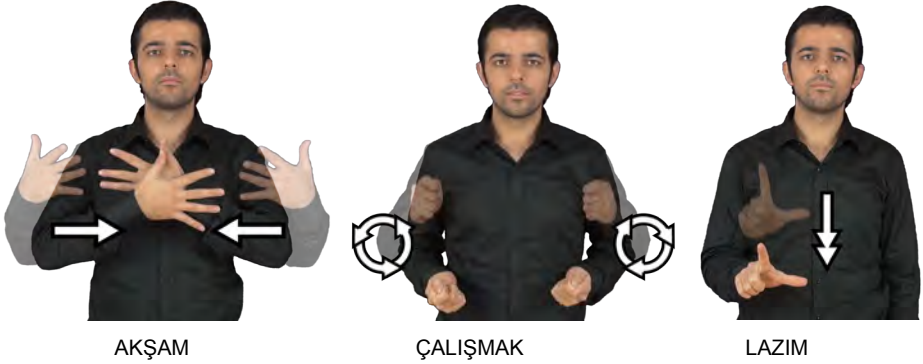
Zorunluluk (İng. *obligation*) kipi, konuşucunun yasa, kural, ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan düzenleyici ya da inanca dayalı olarak eylemin gerçekleştirmesi gerektiğini sunmasıdır. Yukarıdaki örneklere benzer şekilde TİD’de zorunluluk kipi, sözlüksel anlamı da bulunan MECBUR sözcüğünün eylemin arkasına gelerek sunulmaktadır. Bu sözcük ile birlikte sıklıkla dudakların büzüldüğü el dışı hareket görülmektedir.

Şekil 4.85. TİD’de zorunluluk örneği: TOPLANTI KATILMAK MECBUR
‘Toplantıya kesinlikle katılmamız gerekiyor.’

d) Gereklilik Kipi

Gereklilik (İng. *necessity*) kipi, isteğe, ideal ya da olağan durumların betimlenmesi veya önkoşulluk ilişkisinin sunulmasıdır. Zorunluluğun aksine kuvvetli bir yaptırım bulunmamakta ama kılıcı açısından istendik bir iş/oluş/ durumun elde edilmesi için bir önkoşulun varlığı söz konusudur. Sözlüksel anlamı da bulunan LAZIM sözcüğü, TİD’de eylemin arkasına gelerek gereklilik kipi kodlamaktadır.

Şekil 4.86. TİD’de gereklilik örneği: AKŞAM ÇALIŞMAK LAZIM
'Akşam çalışmalıyız.'

4.5.2.4. İşteşlik

İşteşlik (İng. *reciprocal*) , geçişli türdeki iki eylemin birincisinin öznesi ikincisinin nesnesi, ikinci eylemin öznesinin de birinci eylemin nesnesi olarak eş zamanlı biçimlenmesi ile meydana gelmektedir. Bu süreçte, tümcenin öznesi ve nesnesi tek yapıya yani özneye indirgenmektedir. Böylece eylem iki üyeli, diğer bir deyişle **geçişli** (İng. *transitive*) iken **geçişsiz** (İng. *intransitive*) biçime dönüşmektedir (Givon, 1990:628). İşteş yapının içeriği, en az iki basit durumdan oluşmakta (Örn. *Ali Ayşe’ye bakıyor* ve *Ayşe Ali’ye bakıyor*) ve bu iki durum birleşerek ikisini kapsayacak şekilde tek bir ifade halini almaktadır (Örn. *Ali ve Ayşe bakışıyor*).

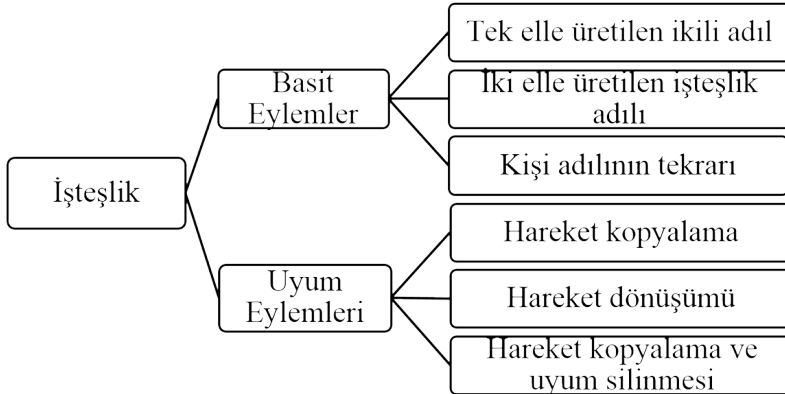
B biçim-sözdizimsel açıdan kodlanan işteşlik işlevi, dillerde yaygın olarak **adılısıl** (İng. *pronominal*) ya da **yüklemcil ekler** (İng. *verbal affixes*) ile sunulmaktadır (Nikolaeva, 2007:939). Ayrıca sıklık açısından dillerde daha az görünüme sahip olmasına karşın **tümce ikileme** (İng. *clause doubling*), **kaynaşık** (İng. *clitic*), **belirticimsi** (İng. *adverbial*), **sıfır biçimbirim/işaretleme** (İng. *zero-marking*) ve **yineleme** (İng. *reduplication*) ile işteşlik kodlanmaktadır (Nedjalkov, 2007).

İngilizcede işteşlik, sadece adılısıl ile sunulmakta olup eylemin biçimlenişinde herhangi bir değişim yaşanmamaktadır. “Birbirimizi biliyoruz” şeklinde Türkçeye çevrilen *we know each other* tümcesinde, adılısıl olan *each other* (*birbiri*) sözcüğü ile işteşlik belirtilmektedir. Türkçede ise işteşlik, hem eylemin herhangi bir değişiklik yaşamadığı adılısıl (örn. *birbirimize anlatırız*) hem de eyleme eklenen işteşlik eki *-ış* (örn. *yarın görüşürüz*) ile aktarılmaktadır. Bu iki görünüm aynı işlevi yapmasını nedeniyle tümcede birlikte bulunamamaktadır. Görmek eylemi hem adılısıl (*birbirimizi gördük*) hem de ek (*görüştük*) ile işteşlik

sunmasına karşın her ikisinin bulunduğu, **birbirimizi görüştük* tümcesi dilbilgisi dışı görünüme sahiptir.

Konuşma dillerine benzer şekilde işaret dillerinde işteşlik, farklı türde biçimlenişler ile üretilmektedir (bkz. Amerika İşaret Dili, Fisher ve Gough, 1980; Alman İşaret Dili, Pfau ve Steinbach, 2003, 2005). Alman İşaret Dili üzerine yaptığı çalışmada Pfau ve Steinbach (2003:10), işteş yapıların sadece eylemin biçimbilimsel özelliklerine değil sesbilimsel biçimine de bağlı olduğunu belirtmekte. Bu sesbilimsel görünüm, özellikle uyum eylemi türündeki sözcüklerinin işteşlik biçimlenişinde etkilidir. Bu savı destekler şekilde Kubuş (2008), TİD sözvarlığında yer alan eylemlerin işteş biçimlenişinin hem işaretin tek ya da iki el tarafından üretilmesi hem de basit ya da uyum türünde olması ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Eylemin bu türlerini kapsayacak şekilde ortaya koyduğu sınıflandırmaya göre TİD'de işteşlik, basit ve uyum eylemlerindeki görünümü açısından iki türe ayrılmakta olup her iki görünüm ise üç alt türe ayrılmaktadır:

Tablo 4.13. Türk İşaret Dili'nde işteşlik türleri (Kubuş, 2008).

a) Basit Eylemlerde İşteşlik

Yukarıda da belirtildiği gibi basit eylem türünün bulunduğu etkin tümceler, üç farklı görünümde işteşlik kodlamaktadır. Bu türlerin dilsel gerçekleşimi ve ölçütleri örnekler ile aşağıda sunulmaktadır:

Tek elle üretilen ikili adıl: Etkin tümcenin eyleminden önce tek elle üretilen adılısıl (örn. İKİ+BİZ) gelmekte olup böylece tümce işteş görünüme sahip olmaktadır. Aşağıdaki örnekte, ANLAMAK eylemi etken biçimde olup herhangi biçimleniş geçirmeden sadece adılısıl ile işteşlik kodlamaktadır.

Şekil 4.87. TİD’de İKİ+BİZ ANLAMAK ‘Birbirimizi anlıyoruz.’

İkili elle üretilen kişi adılı: Yukarıdaki türe benzer şekilde etken türdeki eylem herhangi bir değişiklik yaşamasına karşın eylemden önceki bir konumda yer alan ve iki elle üretilen işteşlik adılı (örn. BİRBİRİMİZ) ile etken tümce, işteş tümceye dönüşmektedir.

Şekil 4.88. TİD’de BİRBİRİMİZİ DÜŞÜNMEK LAZIM ‘Birbirimizi düşünmeliyiz.’

Kişi adılının tekrarı: İşteşlik bilindiği gibi iki basit durumu, farklı biçimlenişler ile tek bir yapıya ya da tümceye indirgeme olarak tanımlanmasına karşın TİD’de herhangi indirgeme süreci yaşanmadan, iki basit durumun ayrı ayrı etken tümceler ile kodlandığı işteşlik türü bulunmaktadır. Tümceler her biri ayrı şekilde incelediğinde etken görünümde olmasına karşın her iki tümcenin sıralı ve birlikte görünümü, anlamsal olarak bir tür işteşlik sunmaktadır.

Şekil 4.89. TİD'de BEN ANLAMAK SEN ANLAMAK 'Birbirimizi anlıyoruz.'

b) Uyum Eylemlerinde İşteşlik

Uyum eylemleri, üzerinde kişi paradigması kodlaması açısından basit türdeki eylemlerden farklı bir görünüme sahip olmasının yanı sıra uyumun dilsel gerçekleşimi için kimi ölçütler barındırmaktadır (bkz. 4.5.2.1 uyum eylemleri). Bu açıdan kendine özgü görünüm sunan uyum eylemleri, üç farklı türde işteşlik barındırmaktadır:

- i. **Hareket kopyalama:** Tek elle üretilen uyum eylemi, diğer elle tarafından kopyalanmakta olup her iki el, eşzamanlı olarak hareket etmektedir. Farklı yönelimlere sahip olan iki el ile üretilen bu türe, eylemin başlangıç ve bitiş konumu diğer bir deyişle özne-nesne uyumu kodlaması açısından bakıldığında konuşucu, bir ele göre özne konumunda iken diğer ele göre nesne konumundadır. Dinleyici de benzer şekilde olduğu için uyum kodlayan iki el, eşzamanlı olarak işteşlik sunmaktadır.

^yGÖNDERMEK_y^x

Şekil 4.90. TİD'de ^yGÖNDERMEK_y^x 'Birbirimize gönderelim.'

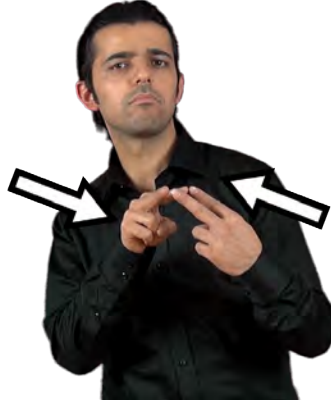
- ii. **Hareket Dönüşümü:** Eylem, büyükçül bir hareket ile konuşucunun özne, dinleyicinin ise nesne olduğu uyum paradigmasını kodladıktan sonra tam tersi yönelimde tekrar üretilerek dinleyicinin özne, konuşucunun ise nesne olduğu üretimi gerçekleştirmektedir. Basit eylemin bir türü olan kişi adlı tekrarında, tümcenin tümü tekrar edilirken bu türde sadece uyum eylemi yinelenmektedir. Tümcede iki farklı özne-nesne uyumu kodlayan ve sıralı şekilde görülen eylem ile işteşlik oluşturulmaktadır.

$_x$ SORMAK $_y$ $_y$ SORMAK $_x$

Şekil 4.91. TİD'de $_x$ SORMAK $_y$ $_y$ SORMAK $_x$ 'Birbirimize soralım.'

- iii. **Hareket Kopyalama ve Uyum Silinmesi:** Uyum eylemlerinin ilk türünde olduğu gibi tek elle üretilen uyum eylemi farklı yönelimlere sahip olan iki elle üretilmesine karşın bu eylemler, üzerinde herhangi bir kişi paradigması sunmamaktadır. Tek elle üretilen işaretin iki elle üretilmesi, işteşlik sunmasına rağmen bu süreçte eylem, uyum paradigmasını yitirmektedir.

${}_0^0\text{GÖRMEK}{}_0^0$

Şekil 4.92. TİD'de ${}_0^0\text{GÖRMEK}{}_0^0$ 'Görüşürüz.'

Buraya kadar bölümde ayrıntılı şekilde görüldüğü gibi TİD, işteşlik sunması açısından İngilizce ve Türkçe gibi konuşma dillerinde çok farklı görünümeler sunmakta olup, eylemin türü ve elin sayısına göre birçok alt türe ayrılmaktadır.

4.6. Sözcük Sınıfları (Ad-Eylem Ayrımı)

Bu bölümde, işaret dili çalışmalarında tartışılmaya devam eden ve belirli bir kuramsal uzlaşmaya henüz varılmamış olan sözcük sınıfları, Türk İşaret Dili derleminden elde edilen örnekler çerçevesinde incelenecektir. Dillerde sözcük sınıfını belirlemek ve tanımlamak, hem betimleyici dilbilgisi hem de klasik yapısalcı görüş temelinde yer alan kuramsal dilbilgisi çalışmaları için önemli bir yere sahiptir (bkz. Bloomfield, 1933). Şu ana kadar sözcüklerin dilbilgisel olarak tanımlanmasına yönelik yapılan çalışmalar, sözcüklerin 10 temel ulama ayrıldığını belirtmekte: **ad** (*kitap, çocuk, kapı*), **eylem** (*koşmak, bakmak, yazmak*), **sıfat** (*güzel, ucuz, genç*), **belirteç** (*bugün, sıklıkla, hemen*), **ilgeç** (*için, göre, karşın*), **adıl** (*ben, hepiniz, birisi*), **tanımlık** (*bir, the, a/an*), **bağlaç** (*ya da, çünkü ve*), **sayı adı** (*bir, çift, üçüncü*) ve **ünlem** (*yuh, eyvah, hadi*).

Sözcük sınıflarının belirlenmesinde sesbilimsel, biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel ölçüt gibi dilbilgisinin temel alanlarının yanı sıra sosyal (genel ya da terim sözcük) ve tarihsel ölçütler (yerli ya da ödünç sözcük) gibi farklı özellikleri temel alan değerlendirme türleri de bulunmaktadır. Modern dilbilim çalışmaları ise sözcük sınıfının belirlenmesini **biçim-sözdizimsel** (İng. *morphosyntactic*) düzlemde incelemekte olup yapısal özelliklerin görünümünü değerlendirme açısına almaktadır. Bu bölümde TİD sözvarlığındaki sözcüklerin sadece ad-eylem ayrımının biçimlenişi, biçim-sözdizimsel temelinde incelenecektir.

Dillerde temel sözcük türü olan ad ve eylemin belirlenmesi evrensel bir özellikte görülmesine karşın kimi araştırmacılar, ulam türü ayrımı hakkındaki kimi karşıt düşüncülerini belirtmekte. Buna göre bazı diller, hem biçimbilimsel (Broscart, 1997- Tongan dili) hem de sözdizimsel olarak (Jacobsen, 1979- Nootka dili; Himmelmann, 1991- Tagalog dili, Launey, 2004 – Klasik Nahuatl Dili) ad ve eylem türü ayrımı yapmamakta ve bu nedenle sözcük, iki ulamda kullanılabilir. Dillerde temel sözcük türü olan ad ve eylemin belirlenmesi evrensel bir özellikte görülmesine karşın kimi araştırmacılar, ulam türü ayrımı hakkındaki kimi karşıt düşüncülerini belirtmekte. Buna göre bazı diller, hem biçimbilimsel (Broscart, 1997- Tongan dili) hem de sözdizimsel olarak (Jacobsen, 1979- Nootka dili; Himmelmann, 1991- Tagalog dili, Launey, 2004 – Klasik Nahuatl Dili) ad ve eylem türü ayrımı yapmamakta ve bu nedenle sözcük, iki ulamda kullanılabilir.

İşaret dili alanyazınında benzer tartışma çok uzun süreden beri devam etmekte olup, ASL üzerine yaptıkları çalışmada Stokoe, Castorline ve Croneberg (1965), bu dilde ad ve eylem ulamı arasında herhangi bir yapısal farklılık olmadığını öne sürmekte. Bu görüşe karşıt olarak Supalla ve Newport (1978), yine aynı dil üzerine yaptıkları çalışmada, ad ve eylem ulamının biçimbilimsel olarak ayrıldığını, hareketin sıklığı ve tarzının ulam belirlemede bir ölçüt olduğunu ortaya koymakta. Bu ölçüte göre sıklık, hareketin tek ya da tekrarlı şekilde görülmesi iken hareket tarzı ise elin akıcı, ani şekilde durarak veya baskılı (Ing. *restrained*) şekilde uzamda yer değiştirmesidir.

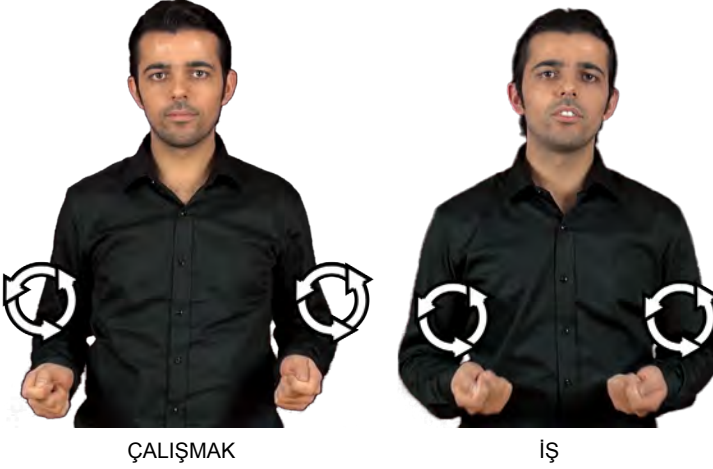
İngilizcede *-ion* eki ile biten sözcüklerin ad ulamında, Türkçede ise sıklıkla *-mak* eki ile görülebilen köklerin eylem ulamında olması gibi görünüm, dillerde sözcük ulamını belirleme sürecini kolaylaştırmaktadır. Şu ana kadar TİD de (Özkul, 2013) dahil olmak üzere ASL (Stokoe, Castorline ve Croneberg, 1965; Supalla ve Newport, 1978), Avusturalya İşaret Dili (Johnston, 2001), Rus İşaret Dili (Kimmelman, 2009), Avusturya İşaret Dili (Hunger, 2006), Hollanda İşaret Dili (Schreurs, 2006) gibi birçok işaret dili üzerine araştırmalar yapılmasına karşın ad-eylem ulamını belirleyici genel bir örüntüyü saptamakta güçlük çekilmektedir. Bu güçlüğün nedeni tam olarak belirlenmese de bunlardan bir tanesi, modalitenin farklı özellikte olması ve buna bağlı olarak biçimbilimsel süreçlerin ardışık ilişki yerine eşzamanlı bir yapıda gerçekleşmesi olabilir. Ayrıca, dilin betimlenmesi sürecinde kullanılan gözlemsel yöntemlerin yüzeysel görünümün aksine daha derinlemesine bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Bu görünümde olmayan çalışmalar, işaret dillerinin seslem yapısını ve buna bağlı olarak da sözcüklerin sesbilgisel ve sesbilimsel görünümünün etkin şekilde açıklayamamakta. Bu nedenle, sesbilimsel parametreler açısından bakıldığında ad-eylem ulamı ayrımına kodlayan sözcükler, bu şekilde olmasa bile aynı sesbilgisel özellikte olduğu iddia edilmektedir.

Derlemden elde edilen veriler, Özkul (2013), Kubuş (2008)'i doğrular şekilde Türk İşaret Dili'nde ad-eylem ulamının bulunduğu, sözcük ulamları arasında ise özellikle hareket açısından çok farklı yapısal farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, ileriki bölümlerde sözcük ulamını belirleyen yapısal değişiklikler alt başlıklar halinde sunulacaktır.

4.6.1. Hareket Türü

İşaret dillerinin seslem yapısının temelini oluşturan hareketin türüne göre sözcük ulamı değişmekte olup eylem ulamında bulunan ÇALIŞMAK sözcüğü, dirsekte meydana gelen büyükçül bir harekete sahip iken bu sözcükten türediğini düşündüğümüz ve ad ulamında bulunan İŞ sözcüğü ise bilekte oluşan küçükçül bir

harekete sahiptir. Her iki ulamdaki sözcüğün üretiminde elin konumu, hareketin şekli (daireesel), el şekli ve yönelimi benzer olmasına karşın sadece hareketin türü, yani büyükçül veya küçükçül olması ile ad-eylem ulamı belirlenebilmektedir.

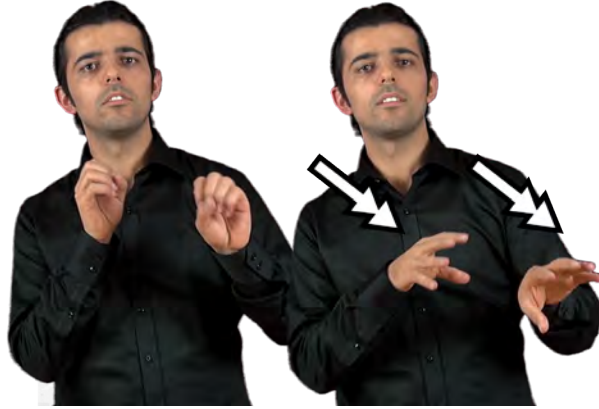
Şekil 4.93. TİD'de ÇALIŞMAK ve İŞ.

Derlemden elde edilen verilerde, sözcük ulamını belirleyen yapısal değişimler arasında hareket türünün sıklığının fazla olduğu gözlenmektedir. Yukarıdaki örneğe benzer şekilde, BAĞLANMAK eylemi, dirseklerin ve omuzun aktif olduğu büyükçül harekete sahip iken ad ulamında yer alan BAĞLANTI sözcüğünde ise dirsek ve omuzların aksine bilekler aktif rol oynamaktadır.

Uzamda bir büyükçül hareket ile üretilen uyum eylemlerinin aksine ad ulamındaki anlamsal olarak bağlantılı sözcükler genellikle küçükçül hareket ile üretilmektedir. Örneğin; büyükçül harekete sahip olan ÖĞRETMEK eyleminin aksine ÖĞRETMEN sözcüğü, küçükçül hareketten oluşmaktadır. Hareket türü açısından sözcük ulamının değiştiği örnekler incelendiğinde sıklıkla büyükçül harekete sahip olan sözcüğün eylem ulamında, küçükçül harekete sahip olan sözcüğün ise ad ulamında olduğu gözlenmektedir.

ÖĞRETMEN

ÖĞRETMEK

Şekil 4.94. TİD'de ÖĞRETMEK ve ÖĞRETMEN.

4.6.2 Hareket Sayısı

Türkçede ad-eylem ulamı farklılaşması daha keskin bir biçimde farklılaşmakta ve sözcüğün üzerine gelen ardışık biçimdeki ekler yoluyla rahatlıkla anlaşılmaktadır. TİD gibi birçok işaret dilinde ise ulam ayrımı daha zor tanımlanmakta olup bu dillerde hem ad hem de eylem biçimi aynı sesbilimsel görünüme sahip olan sözcükler bulunabilmektedir. Bu açıdan hareket sayısı, işaret dillerinde sözcük ulamı kodlama yollarından biri olup betimleyici dilbilgisi için büyük bir öneme sahiptir. KİLİTLEMEK işaretinin biçimlenişine bakıldığında bileğin iki yana doğru döndürülmesi ile oluşan tek bir bilek hareketi bulunmakta iken ANAHTAR işaretinde ise bilek hareketinin iki ya da daha çok tekrarlandığı görülmektedir.

KİLİTLEMEK

ANAHTAR

Şekil 4.95. TİD'de KİLİTLEMEK ve ANAHTAR.

ÖDEMEK sözcüğünün üretiminde baskın olan ve olmayan ellerin el şekilleri farklı olup baskın elin diğer elin avuç içine tek bir kez teması ile gerçekleşmektedir. Yineleme yoluyla türetime giren bu işaret, baskın elin avuç içindeki aynı konuma birden çok teması ile oluşturulduğunda ise ÖDEME sözcüğü türetilmektedir.

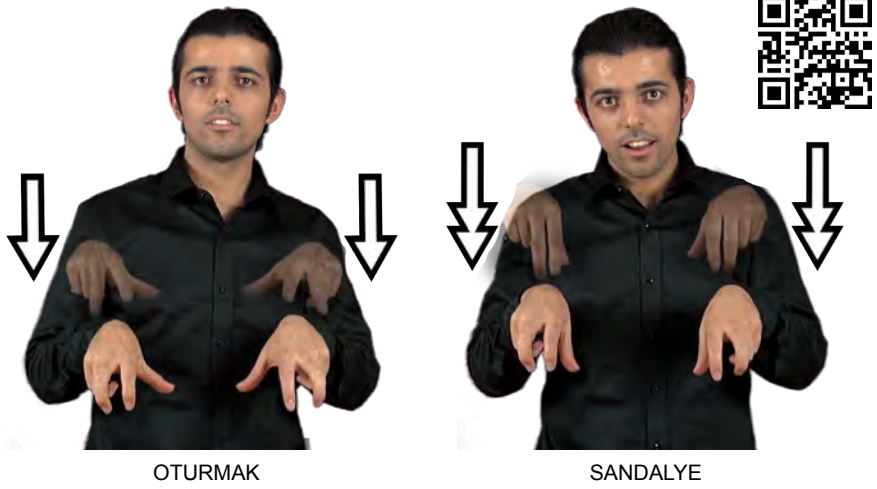
ÖDEMEK

ÖDEME

Şekil 4.96. TİD'de ÖDEMEK ve ÖDEME.

Şu ana kadar verilen örneklerde, işaretin yinelenmesi aynı konumda gerçekleşmesine karşın OTURMAK işaretinin uzamdaki farklı konumda yinelenmesi, SANDALYE sözcüğünü türetmektedir. OTURMAK ile SANDALYE sözcüklerinin sesbilimsel parametrelerinin aynı olmasına karşın eylem ulamındaki sözcük tek seferlik hareket, ad ulamındaki sözcük ise hareketin üç kez tekrarlanması ile oluşmaktadır (Kubuş, 2008). Bu açıdan bakıldığında TİD'de hareket sayısının sözcük ulamını değiştirdiği, ayrıca tekrarın uzamdaki konumu açısından kimi görünümleri olduğu saptanabilmektedir.

Şekil 4.97. TİD'de OTURMAK ve SANDALYE.

YAPMAK eyleminde elin hareketi tek iken YAPIM sözcüğünde ise hareketin sayısı değişmekte ve tekrarlı şekilde görülmektedir. Yukarıdaki örneklerde iki el, senkronik bir şekilde hareket etmekte ve birbirinin yansıması şeklinde uzamda ilerlemesine karşın YAPMAK eylemi, tek ya da seçimlik olarak iki elin yukarıdan aşağıya doğru, düz bir şekilde hareket etmesiyle üretilmektedir. Bu sözcükten türediği düşünülen ve ad ulamındaki YAPIM sözcüğü ise iki elin senkronik olmayan şekilde hareketi ile meydana gelmektedir. Sözcüklerin sesletiminde ellerden biri aşağıda iken diğeri ise yukarı konumdadır.

Şekil 4.98. TİD'de YAPMAK ve YAPIM.

Kimi ad-eylem çiftlerinde ise sadece tek bir yapısal değişikliğin aksine birden çok biçimleniş ile sözcük ulamını değiştirmektedir. EVLENMEK sözcüğü, dirsekte ve tek seferde oluşan büyükçül bir harekete sahiptir. Ad ulamında bulunan EŞ sözcüğü ise bilekte oluşması nedeniyle küçükçül ve birden çok oluşması nedeniyle ise tekrarlayan bir harekete sahiptir. Bu nedenle eylem ve ad ulamındaki sözcükler, hem hareket türü hem de sayısı açısından farklılaşmakta. Elin şekli, konumu, parmakların yönü incelendiğinde iki sözcüğün de benzer görünüme sahip olduğu açıkça görülmektedir. Benzer şekilde aynı el şekline sahip olan HABER sözcüğü küçükçül ve tekrarlı, HABER^VERMEK eylemi ise büyükçül ve tek harekete sahiptir.

Şekil 4.99. TİD’de EVLENMEK ve EŞ.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Türk İşaret Dili’nde hareket sayısı, türetimsel bir işlevi bulunup sözcüklerin ad veya eylem ulamında bulunup bulunmadığına yönelik bir kanıt sunmaktadır. Buna karşın, İngilizce’de *-ion* eki ile biten tüm sözcüklerin (*education, transportation, preparation* vb.) ad ulamında olduğunu göstermesi gibi sözvarlığındaki tüm sözcükler için genelleme yapılacak bir özellikte değildir.

İşareti dillerinde sözcük ulamlarını belirlemek çok kolay bir süreç olmamakla beraber ARABA^SÜRMEK ve SÜRÜCÜ aynı sesbilgisel yapıda görülmektedir. Bu nedenle işaretin sözlük biçiminde herhangi bir farklılık olmadığından ancak bu sözcüklerin bulundukları tümcedeki görevleri ve bağlamdaki işlevleri ile sözcüğün ulamı belirlenebilmekte. Kimi durumlarda ise anlamsal olarak bağlantılı olan ad ve eylem ulamındaki sözcükler farklı köklere sahip olabilmektedir. Eylem ulamında bulunan ANTREMAN^YAPMAK ile ad ulamında bulunan ANTRENÖR işareti farklı köklerden oluşmaktadır.

4.6.3. Hareket Yönü

Hareket yönü, sözcüğün üretiminde parmakların, elin ya da avuç içinin uzamda yöneldiği taraf olarak tanımlanabilir. OKUMAK sözcüğü, el şeklinin ağız önünde sağa ve sola doğru tekrarlı bir şekilde hareket etmesiyle meydana gelmektedir. Ad ulamında bulunan OKUL sözcüğü ise benzer sesbilimsel parametrelere sahip olmasına karşın hareketin yönü açısından farklılaşmakta ve el şekli, tekrarlı bir şekilde öne-arkaya doğru ilerlemektedir. Böylece, hareketin türü açısından benzer görünüm sergilese de elin uzamda ilerlediği yön ile sözcükler ulam türü değiştirebilmektedir.

Şekil 4.100. TİD'de OKUMAK ve OKUL.

4.6.4. Hareket Süresi

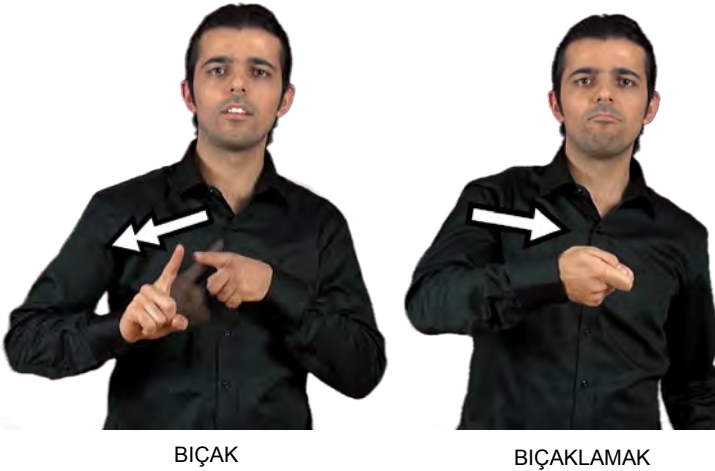
Hareket süresi, üretim sürecinde el şeklinin beklenen hızda (nötr), hızlı veya yavaş hareket etmesi olarak tanımlanabilir. TİD'de ad ulamında yer alan GÖRÜŞME ve eylem ulamında yer alan KARŞILAŞMAK eylemlerinin diğer tüm parametreleri benzer olmasına karşın hareket süresi açısından farklılaşmaktadır. Buna göre, KARŞILAŞMAK eylemi, GÖRÜŞME sözcüğüne göre daha kısa sürede üretilmekte, diğer bir deyişle el şeklinin katettiği mesafe daha kısa sürede tamamlanmaktadır¹.

¹ TİD'de araçsıl (instrumental) ad-eylem çiftlerini incelediği çalışmada Özkul (2013), bu görüşe tam ters şekilde eylem 1 ulamındaki sözcüklerin ad ulamındaki sözcüklere göre daha uzun sürede üretildiğini belirtmektedir.

Şekil 4.101. TİD’de KARŞILAŞMAK ve GÖRÜŞME.

Buraya kadar olan bölümde hareketin farklı türde biçimlenişleri ile ad-eylem ulamı belirleyicisi olduğu örneklerle ortaya konulmakta. Sözvarlığında rastlanan kimi durumlarda ise anlamsal olarak bağlantılı sözcükler, farklı köke sahip olmakta olup BİÇAK sözcüğü, işaret parmağının aktif olduğu el şekline sahip iken, eylem ulamında yer alan BİÇAKLAMAK sözcüğü ise yumruk görünümündeki el şekli üretilmektedir. Yani Türkçede bu iki sözcük, benzer köke sahip olmasına karşın TİD’de her iki sözcüğün farklı köklerden oluştuğu açıkça görülmektedir.

Şekil 4.102. TİD’de BİÇAK ve BİÇAKLAMAK.

İşaret dili alanyazında sözcük sınıfı konusunda en büyük tartışmalardan biri ad-eylem ayrımının sistematik şekilde gerçekleşmediğidir (bkz. Johnston, 2001). Şu ana kadar elde edilen bulgular, bu görüşün eksik yönlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Türkçe gibi dillerde bir ekin sözcüğündeki çoğu sözcüğün ulamını değiştirmesi, diğer bir deyişle eklerin türetkenlik özelliği sayesinde, sözcük sınıflara daha kolay şekilde saptanabilmektedir. Örneğin; -IA eki, üzerine geldiği ad ulamındaki sözcüğü eylem türüne çevirmektedir (sula-, başla-, terle-, suçla-, demle- vb.). Seslem yapısının farklı görünümde olduğu ve daha çok eşzamanlı biçimlenmeye sahip olan işaret dillerinde ise yukarıda açıkça görüldüğü gibi hareketin farklı türdeki biçimleniş ile sözcük türü değişmektedir. Bu nedenle işaret dillerinde, eklerin yerine hareket biçimlenişlerinin türetkenliğinden bahsetmek betimleyici bakış açısına göre daha uygundur. Yani sözcük türünün belirlendiği sistematik görünümün aksine hareket biçimlenişinin hangi türünün daha türetken olduğunun belirlenmesi daha çok tercih edilmesi gerekmektedir.

4.7. Adıllar

Adıllar (İng. *pronouns*), söylemde belirtilen kişi, nesne, yer özellikteki şeylere gönderimde yapan ve onların yerine geçebilen sözcükbirimlerdir. Bu bölümde, TİD'de **kişi adılları** (İng. *personal pronouns*), **iyelik adılları** (İng. *possessive pronoun*), **dönüşlülük adılları** (İng. *reflexive pronoun*) ve **işteşlik adılları** (İng. *reciprocal pronoun*) hakkında bilgi verilmektedir.

4.7.1. Kişi Adılları

Bilindiği gibi işaret dillerinin dilsel üretimi üç boyutlu özellikte işaret alanında gerçekleşmekte ve bu nedenle modalitenin bu özelliğinin birçok dilsel görünüme etkisi olmaktadır. Konuşma dillerinde olduğu gibi işaret dillerinde de kişi adılları bulunmakta, uzamda belli bir noktaya göstermek (İng. *pointing*) adıl işlevindedir.

4.7.1.1. Tekil Kişi Adılları

İşaret alanında elin bir yöne doğru ilerlemesi hem kişi adılı hem de işaret adılı işlevinde bulunmaktadır. Bu yüzden işaretçinin sıklıkla göğsüne doğru yönelen bu hareket, birinci kişiye (BEN) gönderimde bulunmaktadır. Konuşma ortamında bulunan ve dinleyici rolünde yer alan kişileri göstermek için ikinci kişiyi (SEN) kodlamaktadır. İşaret alanının içinde birinci ve ikinci kişinin bulunmadığını tüm alanları göstermek ise üçüncü kişi (O) belirtmektedir. İşaret dillerinde sıkça rastlandığı gibi TİD'de elin işaret alanında yönelimi kişi adılı işlevinde bulunmakta olmasının yanı sıra bu kişi adılları hem TİD-17 el şeklinin hem TİD-28 el şeklinin kullanıldığı deşikeleri bulunmaktadır. Şu ana kadar yapılan saptamalara göre bu deşikeler arasında herhangi bir anlamsal/kullanımbilimsel farklılığa rastlanmamaktadır. Aşağıdaki örneklerde TİD-17 el şekline sahip olan kişi adılları (Örn. BEN₁) ile TİD-28 el şekline sahip olan kişi adılları (Örn. BEN₂) farklı şekilde yazılmaktadır.

BEN1

SEN1

O1

BEN2

SEN2

O2

Şekil 4.103. TİD’de tekil kişi adılları.

- (4.27) BEN1 UTANMAK+DEĞİL
“Ben utanmadım.”

- (4.28) BEN2 EV İÇ AİLE BEKLEMEK
“Ben evde ailemi bekliyorum.”

- (4.29) SEN1 BEN HATIRLAMAK+DEĞİL
“Sen beni hatırlamıyorsun.”

- (4.30) BEŞİKTAŞ YAKIN SEN2
“Sen Beşiktaş’a yakınsın.”

4.7.1.2. Çoğul Kişi Adılları

TİD’de çoğul kişi adılları, tekil biçimlerine benzer şekilde uzamda el şeklinin belirtilen kişiye yönlendirilmesiyle oluşmaktadır. Çoğul kişi adılları TİD’in sözcüklüğünde yer almasına karşın derlemdeki sıklığı çok az oranda görülmekte çoğul biçimlerinin yerine tekil biçimleri sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin SİZ adılı yerine çoğunlukla SEN adılı kullanılmakta ve bağlamdan bu adılın çoğul anlam taşıdığı saptanabilmektedir.

Şekil 4.104. TİD’de çoğul kişi adılları.

- (4.31) BEN BİLMEK+DEĞİL SAĞIR ÖYLE BİZ
“Ben bilmiyorum, biz sağırılar böyleyiz.”

- (4.32) SİZ ALIŞMAK ERKEK GRUP ERKEK GRUP+ ALIŞMAK SEN
“Siz erkek grubu şeklinde takılmaya alıştınız.”

- (4.33) ANLAŞMAK+DEĞİL TAMAM ONLAR KABUL^ETMEK BİTMEK
“Anlaşamadık, sonra onlar kabul edince her şey çözüldü.”

4.7.2. İyelik Adılı

İyelik adılı, gönderimde bulunduğu nesneni kime ait olduğunu belirtmekte olup TİD’de iyelik adıları işlevsel görünümü ve tekil-çoğul ayrımı kendine özgüdür. Bu açıdan bakıldığında TİD-18 el şekli ile ve TİD-29 el şekli oluşan iki alt türe ayrılmaktadır. TİD-18 el şekline sahip iyelik adılı, TİD’de temel iyelik ulamında bulunmakta olup tüm iyelik kodlamalarını sunmaktadır. Bu el şeklinin konuşucunun göğsüne doğru uzattığında BENİM, dinleyiciye uzattığında SENİN ve işaret alanında konuşucu/dinleyicinin bulunmadığı herhangi bir yöne doğru uzattığında ise ONUN şeklinde görülmektedir. Türkçe’de sizin, bizim gibi iyelik adılarının çoğul biçimleri yer almasına karşın TİD’de sadece tekil biçimleri bulunmakta ve bunlar çoğul işlevde kullanılmaktadır. Örneğin BENİM iyelik adılı hem benim hem de bizim anlamı taşıyabilmektedir.

- (4.34) Z-ZİHİNSEL ENGELLİ OLMAK SAĞIR KARDEŞ BENİM
“Benim sağır kardeşim zihinsel engelli oldu.”

- (4.35) BEN BİRİKTİRMEK İŞ YOK SENİN EMEKLİ BABA+ EMEKLİ
“Ben biriktiriyorum da iş yok, senin baban ise emekli.”

Diğer alt tür olan KENDİ+op ise diğer türe göre daha sınırlı bir kullanımı bulunmaktadır. Anlamsal içerik açısından farklı bir görünüm sunan bu iyelik zamiri sadece değerli ya da büyük ebatlarda eşyalar için kullanılmaktadır. Örneğin *KALEM KENDİ+op gibi değeri az ve fiziksel olarak da küçük bir eşya ile birlikte kullanılmamakta, bu nedenle de eşsizimlilik görünümü daha sınırlıdır. Aşağıdaki tümcede EV gibi değerli ve fiziksel olarak büyük bir eşya/nesne için KENDİ+op iyelik adılı kullanılabilmektedir.

- (4.36) EV KENDİ+op GÜZEL
“Benim evim güzel.”

4.7.3. İşteş Adıllar

İşteş adıllar, eylemin gerçekleştirilmesi sürecinin beraber yapıldığını göstermekte olup TİD’de İki, Üç gibi sayılardan türemiştir. İki-Biz işteşlik adılı, işaret alanında tekrarlı şekilde ve düz hareket ile yapılmakta olup hareketin bir yönü konuşucu diğeri ise dinleyiciye doğrudur. Benzer şekilde İki-Siz işteşlik adılında hareketin her iki yönü dinleyici konumunda bulunan kişilere doğrudur.

- (4.37) İKİ-BİZ ÇALIŞMAK LAZIM
“İkimiz (beraber) çalışmalıyız”

- (4.38) İKİ-SİZ ÇALIŞMAK LAZIM
“İkiniz (beraber) çalışmalısınız.”

İki kişinin bulunduğu işteş adılarda yukarıda belirtildiği gibi düz bir hareketten meydana gelmekte olup üç veya daha fazla kişinin bulunduğu durumlarda ise el şekli dairesel bir harekete sahip olmakta ve işaret alanında bu kişileri kapsayacak şekilde bir yönelim sergilemektedir.

- (4.39) ÜÇ-BİZ BUGÜN KONUŞMAK
“Üçümüz bugün konuşalım.”

- (4.40) ÜÇ-SİZ BUGÜN KONUŞMAK
“Üçünüz bugün konuşun.”

4.7.4. Dönüşlülük adılı

Dönüşlülük adılı, eylemin gerçekleşmesinin tümcedeki öznenin kendisi tarafından olduğunu göstermekte olup Türkçe’de *kendi* dönüşlülük adılı iyelik ekleri alarak çekime (Örn. *kendi-m*, *kendi-n*) girmektedir. TİD’de ise dönüşlülük adılı olan KENDİ kök biçiminde bulunmakta olup herhangi bir çekime girmemekte ve tümcedeki özne ile gönderim ilişkisi kurmaktadır.

- (4.41) SEN KENDİ OKUMAK GELİŞMEK VAR
“Sen kendin okursan geliştirebilirsin.”

- (4.42) BEN KENDİ GİTMEK LAZIM
“Kendim gitmem lazım.”

4.8. Özet

Bölüm 4’te bir dildeki sözcük yapılarını, sözcüklerin köklerini, eklerini ve bunların kurallarını inceleyen bir dilbilim dalı olan biçimbilim açısından TİD incelenmiştir. Bölüm biçimbirimin ve türetim ve çekim çeşitlerini tanıttıktan sonra bir işaretin nasıl oluştuğunu açıklanmıştır. İşaretin oluşum süreçleri 7 çeşit olup, bunlar sözcüksel uzanım, ekleme, yineleme, birleşme, sayı birleşimi, hareket biçimlenişi ve ödünçlemedir. Ardından ad ve eylem biçimlenişleri incelenmiştir. Bir sonraki bölümde sözcük sınıfları verilerek bunlar hareket türü, sayısı, yönü ve süresi açısından açıklanmıştır. Son olarak adılar konusu tartışılmıştır.

5. BÖLÜM

Sözdizim
(İşaretdizim)

BÖLÜM 5: SÖZDİZİM (İŞARETDİZİM)

Dilbilimin alt alanlarından biri olan **sözdizim**, öbek ve tümceleri oluşturan dilsel birimlerin yapısal ilişkilerini ve bu ilişkileri yöneten dilbilgisel kuralları araştırmaktadır. Bu bölümde Türk İşaret Dili (TİD) sözdizim açısından incelenecektir. İlk olarak TİD'in sözcük dizilişi ve sınırlılıkları aktarılmakta (*Bölüm 5.1*), ardından TİD'de adöbeklerinin yapısı (*Bölüm 5.2*) incelenmektedir. Ad öbeklerinin ardından tümce türleri (*Bölüm 5.3*) (olumlu ve yalın tümceler (*Bölüm 5.4*), olumsuz tümceler (*Bölüm 5.5*), soru tümceleri (*Bölüm 5.6*), sıralı ve yan tümceler (*Bölüm 5.7*) ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.

5.1 Sözcük dizilişi

Sözcük dizilişi dendiğinde tümce öğelerinin sıralanışı ve varsa bu sıralanışların kuralları anlaşılmakta, konuşma dillerinde bu öğeler özne (Ö), nesne (N) ve eylemdir (E) (Greenberg, 1963). Konuşma dillerinde en çok Türkçede olduğu gibi, ÖNE ve İngilizce'de olduğu gibi ÖEN sıralamalarına rastlanmaktadır (Lehmann, 1978). Dünyadaki dillere tarihi açıdan bakıldığında en eski sözcük dizilişinin ÖNE olduğu konusunda bulgular mevcuttur (Gell-Mann & Ruhlen 2011). Diller zaman içerisinde değiştiği için ÖNE sözcük dizilişine sahip dillerin zaman içerisinde ÖEN dizilişine sahip olduğuna ilişkin kuvvetli bulgular mevcuttur (Vennemann 1976). Dryer (2005) araştırmasında, 1,228 dilin sözcük dizilişine bakmakta ve elde ettiği bulgulara göre, bu dillerin 497'si ÖNE sırasına, 435'i ÖEN sırasına, 85'i EÖN sırasına, (Örn. İrlandaca, Arapça, İbranice), 26'sı ENÖ sırasına (Örn. Nias), 9'u NEÖ sırasına (Örn. Hixkaryana) ve 4'ü NÖE sırasına (Örn. Nadëb) sahiptir. Bu dillerin 172'sinde ise, herhangi baskın bir sözcük sıralanışı bulunamamıştır. Bu diller arasındaki bazı diller sözcük dizilişinde biçimbirim değişimleri (Örneğin N için Türkçe'de -i hali) kullanırken, bazıları hiç bir değişime kullanmamaktadır. Bu biçimbirim değişimsiz diller arasında ÖEN sıralamalı Thai, ÖNE sıralamalı Arára Karó, EÖN sıralamalı Quiegolani Zapotec ve baskın bir sıralaması olmayan Minangkabau sayılabilir (Bkz. Sinnemäki, 2010).

Dil modalitesi farklılıklarından dolayı, işaret dillerinde sözcük dizilişi çalışmaları bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü işaret dillerinde her iki el, baş ve vücudun geri kalanı dahil eşzamanlı, Ö, N ve E'nin kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Uyum konusunda da işlendiği gibi eylem sınıfları arasında farklılıklar (bkz. Bölüm 4.8) ve sınıflandırıcı yapılarına bağlı olarak (bkz. Bölüm 4.4) işaret dizilişinde de farklılıklar oluşturmaktadır (bkz. Kimmelman, 2011). İşaret dilleri üzerine de sözcük dizilişi araştırmaları yapılmakta ve şu ana kadar elde edilen bulgular, konuşma dillerinde en çok gözlenen ÖNE ve ÖEN sıralamalarının işaret dillerinde de gözlemlendiğini göstermiştir (bkz. Leeson & Saeed, 2012). Bu çalışmalara örnekler aşağıda verilmiştir:

a.ÖEN sırasına sahip olan işaret dilleri: ASL (Fischer, 1975; Kegl vd.1996; Liddell, 1980; Neidle vd., 2000; Pichler, 2001; Sandler & Lillo-Martin, 2006), Brezilya İşaret Dili (de Quadros, 2003), Hırvat İşaret Dili (Milkovic vd., 2006), Fin İşaret Dili (Jantunen, 2008), Hong Kong İşaret Dili (Sze, 2003), Rus İşaret Dili (Kimmelman 2011, 2012), ve Tayvan İşaret Dili (Smith, 2005).

b.ÖNE sıralı işaret dilleri ise Al-Sayyid Bedoin İşaret Dili (Sandler, Meir, Padden, & Aronoff, 2005), AUSLAN (Wilbur, 2002), Katalan İşaret Dili (Quer, 2002), Alman İşaret Dili (Glück & Pfau, 1998; Rath mann, 2000), Japon İşaret Dili (Fischer, 1996; Torigoe, 1994) ve Nikaragua İşaret Dili (Senghas, Coppola, Newport, & Supalla, 1997).

c.Suudi Arabistan İşaret Dili ise hem ÖEN hem de NÖE ve ÖNE sıralamalarına sahiptir (Sprenger & Mathur, 2012). Konu-yorum yapılarına bağlı olarak çeşitli sıralamalara yer veren işaret dilleri de bulunmaktadır: Örneğin, BSL (Deuchar,1983), Danimarka İşaret Dili (Engberg-Pedersen, 1994), İsrail İşaret Dili (Rosenstein, 2001), Quebec İşaret Dili (Nadeau & Desouvrey, 1994; Bouchard & Dubuisson, 1995), Hollanda İşaret Dili (Coerts, 1994; Crasborn vd., 2009) ve İspanyol İşaret Dili (Morales-Lopez vd., 2012) gibi.

Daha önceki araştırmalarda, TİD'de temel işaret/sözcük dizilişini ÖNE olduğunu belirtilmiş ve diğer sıralamaların da olası oldukları ortaya konulmuştur (Arık, 2006; Sevinç, 2006; Açıkan, 2007; Aslan Demir, 2010; Gökgöz & Arık, 2011; Gökgöz, 2011). Bu alt bölümün geri kalanında TİD'de geçişsiz eylemlerde, geçişli eylemlerde ve çift geçişli eylemlerde işaret dizilişi anlatılmaktadır.

5.1.1 Geçişsiz eylemlerde sözcük dizilişi

TİD'de eylemin/eylemsinin tek katılanı yani anlamsal olarak KILICI, ETKİLENEN veya DENEYİMCİ gibi tek bir öge olduğu durumlarda ÖE dizilişinde görülmektedir.

Aşağıda, yüklemi eylem (5.1), ad (5.2) ve sıfat (5.3) olan ve bir tek katılan içeren tümcelerın sözcük diziliş verilmekmiştir.

- (5.1) a. KIZ KOŞMAK
'Kız koşuyor.'
- b. * KOŞMAK KIZ

(5.2) a. BENİM BABA MEMUR
'Babam memur.'

b. * BENİM MEMUR BABA

(5.3) a. ÇANTA AĞIR
'Çanta ağır.'

b. * AĞIR ÇANTA

Eylemin/eylemsinin tek üyesi olduğu ancak birden fazla adın farklı anlamsal görevler üstlendiği durumlarda, eylem/eylemsi yine tümcenin sonunda yer almaktadır. Aşağıda farklı özellikte bulunan tümcelere örnek verilmiştir.

(5.4) MASA ÜST KİTAP
'Masanın üstünde kitap var.'

(5.5) ODA SANDALYE VAR
'Odada yatak var.'

(5.6) BENİM EV VAR
'Benim evim var.'

(5.7) O KIZ KARDEŞ VAR
'Onun kız kardeşi var.'

5.1.2 Geçişli eylemlerde işaret dizimi

TİD'de eylemin iki üyesi yani anlamsal olarak hem EDİCİ hem de ETKİLENEN, DENEYİMCİ gibi konusal role sahip üyenin olduğu durumlarda ÖNE sırası kullanılmaktadır. (5.8)-(5.11) buna örnek olarak verilmiştir.

(5.8) KIZ BEBEK ÖPMEK
'Kız bebeği öptü.'

- (5.9) KIZ ERKEK SEVMEK
'Kız erkeği seviyor.'

- (5.10) BEN KİTAP YAZMAK
'Ben kitap yazdım.'

- (5.11) BEN PORTAKAL YEMEK
'Ben portakal yedim.'

5.1.3 Çift geçişli eylemlerle sözcük dizilişi

TİD'de üç üyesi bulunan eylemlerde yani anlamsal olarak hem EDİCİ ve ETKİLENEN hem de ikinci bir nesnenin olduğu durumlarda, Ö-N1-N2-E temel sözcük dizilişi görülmekte, (5.12) ve (5.13) bu görünüme örnek niteliğindedir.

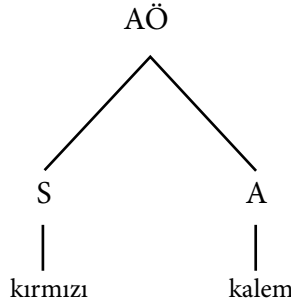
- (5.12) ÇOCUK ANNE PARA ALMAK
'Çocuk annesinden para aldı.'

- (5.13) ÇOCUK DEDE MEKTUP GÖNDERMEK
'Çocuk dedesine mektup gönderdi.'

5.2 Ad öbekleri

Öbek (İng. *phrase*), bir ya da birden fazla sözlüksel öge ile kurulmakta ve birbirine yakın ögeler arasındaki bütünlük olarak kısaca tanımlanmakta. Öbekler içinde birden fazla öge olmasına rağmen, bu öbekler içinde her zaman bir merkez bulunmaktadır (Uzun, 2000). Öbeklerin içinde yer alan bu merkez, **baş** (İng. *head*) olarak adlandırılmakta olup öbeğin kurucu birimidir (Bkz. Aşamalı X Kuramı, Chomsky, 1981, 1982). Ayrıca öbeğin başı, öbeğin kategorisini belirlemekte, bu açıdan öbeğin başı bir eylem ise öbeğin tümü eylem öbeği olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle öbeğin kurucusu olan baş, ad ulamında ise bu öbeğin kategorisi **ad öbeği** (AÖ) (İng. *noun phrase*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Öbek içinde bulunan ama kurucu özellikte olmayan tüm sözlüksel ögeler ise **tümleç** (İng. *complement*) olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Türkçedeki *kırmızı kalem* öbeğinde, *baş kalem*, tümleç ise *kırmızı* sıfatıdır.

Şekil 5.1. Ad öbeğinin içyapısı.

Dillerde adöbeğini oluşturan birimlerin türlerine ve dizilişine göre evrensel görünümde sınıflandırmalar bulunmaktadır (bkz. Greenberg, 1963). Türkçede sayı ve sıfat içeren ad öbeğinin dizilişine bakıldığında, sayının sıfattan önce geldiği durumlarda dilbilgisel iken sonra geldiği durumlarda dilbilgisidışı olduğu ortaya çıkmaktadır.

(5.14) Bugün beş yeni kitap aldım.

(5.15) *Bugün yeni beş kitap aldım.

Türkçede sıfatın ya da sayının ad ulamındaki baş addan sonra geldiği aşağıdaki durumlarda, benzer şekilde tümcenin dilbilgisidışı görünümde olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu nedenle ad öbeğini oluşturan birimlerin dillerde rastgele bir dizilişin aksine, belli ölçütlere dayanarak öncelik ve sonralık ilişkisi içinde bulunmaktadır.

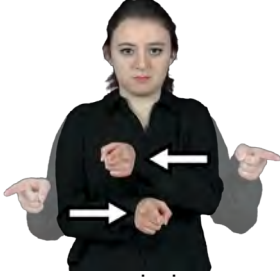
(5.16) *Yarın üç film güzel seyredeceğim.

(5.17) *Yarın güzel film üç seyredeceğim.

Diğer işaret dillerinde olduğu gibi, TİD’de ad öbeklerini oluşturan birimlerin dizilişi göreceli olarak daha serbesttir. Sayı öbekleri ve niteleme sıfatlarının birbirleri arasında herhangi bir öncelik sonralık ilişkisi bulunmamakta, diğer bir deyişle seçimlik olarak sıfatın sayıdan önce ya da sonra geldiği iki diziliş yer almaktadır (bkz. Özsoy ve Nuhbalaoğlu, 2014). Aşağıdaki TİD örneğinde, sıfat ulamında yer alan ÇEŞİTLİ sözcüğü, baş özelliğinde bulunan SPOR sözcüğünden sonra gelmektedir. Diğer örnekte ise sıfat olan FARKLI, Türkçeye benzer şekilde baştan önce gelmektedir. Açıkça görüldüğü gibi TİD’de seçimlik olarak ad öbeğinin başının her iki yönünde sıfat ulamındaki sözcük bulunabilmektedir.

SPOR

ÇEŞİTLİ

GİTMEK

BEN

Şekil 5.2. SPOR ÇEŞİTLİ GİTMEK BEN
'Çeşitli sporlara gittim.'

FARKLI

ŞEHİR

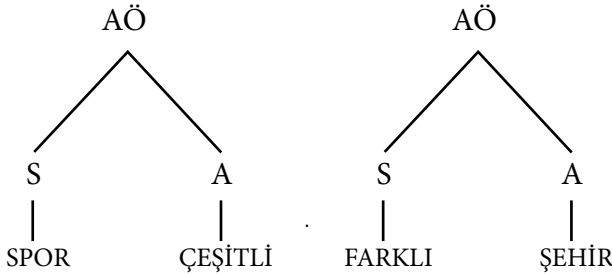
GİTMEK

LAZIM

Şekil 5.3. FARKLI ŞEHİR GİTMEK LAZIM
'Farklı şehirlere gitmeliyiz.'

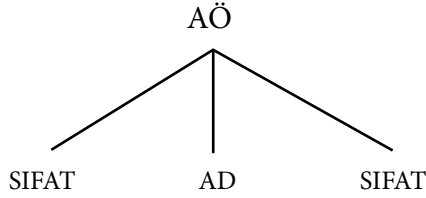
Yukarıdaki ad öbeklerinin ağaç¹ gösterimine bakarsak, tümleş görevindeki sıfatların ilgili kurucuların her iki yanında olduğu görülmektedir.

Şekil 5.4. SPOR ÇEŞİTLİ ad öbekleri.

¹ Öbeği oluşturan öğelerin birbiri ile olan ilişkisinin hiyerarşik olarak sunumu

TİD’de ad öbeklerinde sıfat kategorisinde bulunan birimlerin başın sağına ve soluna genişlemesini izin verdiği açıktır. Bu olasılıkları içeren yapının ağaç üzerinde görünümü şu şekilde olmalıdır.

Şekil 5.5. TİD ad öbeği görünümü.

TİD bileşiklerinde benzer şekilde başın solda bulunduğu birçok örneğe rastlanmakta (bkz. 4.4.4.2 sözdizimsel yaklaşım), daha çok sıfat-ad türündeki bu bileşikler şöyledir:

Bileşiğin Birimleri	Bileşiğin Anlamı
TAD+Yİ	LEZZETLİ
YÜZ+GÜZEL	YAKIŞIKLI
YAŞ+ÖNEMLİ	DOĞUM GÜNÜ
KAFA+SERT	İNATÇI
YÜZ+KÖTÜ	ÇİRKİN
SAAT+GEÇ	RÖTAR
KAFA+TAŞ	DİK KAFALI

Ayrıca sayı sözcükleri, sıfat ulamına benzer şekilde başın her iki yanında serbestçe bulunabilmektedir. Aşağıdaki ilk örnekte sayı sözcüğü üç başta önce, ikinci örnekte ise BEŞ sayı sözcüğü, baştan sonra gelmektedir. TİD’de bu görünüm, esnek dizilişe sahip olmasına karşın Türkçede sayı sözcüğünün baştan sonra geldiği **Puan elli aldım* tümcesi dilbilgisi dışı görünüme sahiptir.

- (5.18) SABAH HEP GAZETE ÜÇ ALMAK
'Sabahları hep üç gazete alırım.'

- (5.19) YARIN BEŞ ADAM GELMEK
'Yarın beş adam gelecek.'

Yukarıda görüldüğü TİD ad öbeklerinde sayı ve sıfatların dizilişi esnek görünüme sahip olmasına karşın ad öbeğinin iki tane ad ulamındaki sözcükten oluştuğu aşağıdaki örnekte, baş görevinde bulunan ÇANTA sözcüğünün öbeğin sağında yer aldığı durumu dilbilgisel iken; solunda yer aldığı durumun dilbilgisi-dışı olduğu görülmektedir. Öyle anlaşıyor ki, öbeğin ad ulamındaki iki farklı sözcükten oluştuğu durumlarda, öbek dizilişi sınırlılığı ortaya çıkmaktadır.

- (5.20) OKUL ÇANTA ALMAK İSTEMEK
'Okul çantası almak istiyorum.'

- (5.21) *ÇANTA OKUL ALMAK İSTEMEK
'Okul çantası almak istiyorum.'

Öte yandan, TİD'de ad ulamında bulunan, ancak sözcüğün anlamsal içeriğinin sayı ile bağlantılı olduğu YÜZDE sözcüğünün, bu diziliş sınırlılığına aykırı şekilde baş ulamındaki sözcüğün her iki yönünde bulunabilmektedir. Bu görünümün nedeni tam olarak bilinmemekle beraber, daha fazla çalışma ile desteklenmesi gerektiği açıktır.

- (5.22) YÜZDE ELLİ ŞANS VAR
'Yüzde elli şansı var.'

- (5.23) YİRMİ YÜZDE HAK VERMEK
'Yüzde yirmi hak veriyorum.'

İyelik adlarından² oluşan ad öbeklerinin görünümüne bakıldığında ise, Türkçedeki gibi başın üzerinde herhangi bir dilbilgisel işaretleme bulunmamasına (Örn. *benim kitab-ım*) rağmen iyelik adı, her iki yönde serbestçe bulunabilmektedir.

- (5.24) BEN İŞ ÖĞRETMEN
'Benim mesleğim öğretmenlik.'

- (5.25) ARKADAŞ SEN HIÇ GÖRMEK DEĞİL
'Senin arkadaşını hiç görmedim.'

² TİD'de kişi adıkları, iyelik adıkları yerine kullanılabilir.

TİD’de ad öbeklerinin görünümü daha esnek bir dizilişe sahip iken; İÇİN, KADAR, GÖRE ile kurulan ilgeç öbekleri, katı bir dizilişe sahip olmakta ve tümleci konumunda öge her zaman solunda yer almaktadır. Tam tersi olduğu durumda ise dilbilgisidışı görünümler ortaya çıkmaktadır.

- (5.26) SINAV İÇİN OKUL GELMEK
'Sınav için okula geldim.'

- (5.27) *İÇİN SINAV OKUL GELMEK
'Sınav için okula geldim.'

- (5.28) MASA GİBİ BİR^ŞEY ALMAK LAZIM
'Masa gibi bir şey almamız lazım.'

- (5.29) *GİBİ MASA BİR^ŞEY ALMAK LAZIM
'Masa gibi bir şey almamız lazım.'

5.3 Tümce türleri

Tümceler pek çok açıdan gruplanabilmektedir. Yapı bakımından yalın/basit tümce, bileşik tümce ve sıralı tümce olarak gruplanırken; anlam bakımından olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümcesi ve ünlem tümcesi olarak gruplanabilmektedir. Bir tümce aynı zamanda tek bir eylem, tek bir ad, tek bir sıfat ya da belirteçten oluşabilmektedir. Başka işaret dillerinde görüldüğü gibi TİD’de de bu tümce türleri bulunmaktadır. TİD’de yalın tümceler Bölüm 6.4’te, **olumsuz tümceler** Bölüm 6.5’te, soru tümceleri Bölüm 6.6’te ve **sıralı yapılar** ve **yan tümceler** Bölüm 6.8’de sunulmuştur.

5.4 Olumlu ve basit tümceler

Her doğal dilde olduğu gibi, TİD’de basit türdeki tümceler yer almaktadır. Basit tümceler (5.30)’daki gibi sadece eylemlerden oluşabilirken, adın yüklem olduğu tümceler (5.31), sıfatın yüklem görevinde (5.32) ve belirtecin yüklem görevinde olduğu tümceler (5.33) TİD’de yer almaktadır.

- (5.30) BEN GELMEK
'Ben geldim.'

- (5.31) BABA ÖĞRETMEN
'Babam öğretmen.'

- (5.32) ARABA KIRMIZI
'Araba kırmızı.'

- (5.33) BİLGİSAYAR YAVAŞ
'Bilgisayar yavaş.'

5.5 Olumsuzlama

Olumsuzluk, tümcede verilen önermenin olumsuzluk işaretleyicisi tarafından bildirir tümcesinden farklılaştırılması şeklinde kabaca tanımlanabilmektedir. Türkçede dilbilgisel olumsuzluk, *-mA* eki ile yapılmakta olup bu ek üzerine sesbilimsel vurgu almamakta ve kendinden önce gelen ekte tutmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkçede olumsuzluğun, hem biçim-sözdizimsel bir süreç olan ekin eyleme birleşmesi, hem de sesbilimsel bir süreç olan vurgunun sözcük üzerindeki konumun belirlenmesi şeklinde iki aşamalı olduğu öne sürülebilmektedir.

- (5.34) Bu televizyon çalış-*mı*-yor.

- (5.35) Yarın kursa git-*me*-yeceğim

5.5.1 Temel olumsuzluk: DEĞİL

Diğer işaret dillerinde olduğu gibi, TİD'de olumsuzluk, hem ele ait hem de el dışı hareketlerle oluşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkçe gibi iki aşamalı bir süreç ile oluştuğu öne sürülebilmektedir. Türkçede birçok yapının olumsuzluğunun *-mA* eki ile yapılmasına karşın, TİD'de daha karmaşık ve farklı türlerde yapılar kullanıldığı da bilinmektedir. Dillerde en sık rastlanan **standart** ya da **temel olumsuzluk**, bildirir tümcelerde **eylemcil** (İng. *verbal*) yapının olumsuzlanması ile gerçekleşmektedir (Payne, 1985). Şuana kadar yapılan birçok araştırmada da belirlendiği gibi, TİD'de temel olumsuzluk, eyleme eklenen DEĞİL işareti ile oluşturulmaktadır (Zeshan, 2006; Açıkan, 2007; Dikyuva ve Zeshan, 2008; Gökgöz, 2009; Gökgöz, 2011). Ayrıca DEĞİL sözcüğü ile birlikte olumsuzlanan sözcük üzerinde, el dışı hareketlerden *başı geri yatırma* (bgy) ve *kaş kaldırma* (kk) görülmektedir.

Şekil 5.6. TİD'de temel olumsuzluk: DEĞİL.

- (5.36) $\frac{\text{bgy}}{\text{kk}}$
ÇOCUK GİTMEK DEĞİL
'Çocuk gitmedi.'

- (5.37) $\frac{\text{bgy}}{\text{kk}}$
BEN BAMYA SEVMEK DEĞİL
'Ben bamyı sevmiyorum.'

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, TİD'de temel olumsuzluk hem ele ait işaret olan DEĞİL hem de el dışı hareketlerden bgy ve kk ile birlikte görülmektedir. Türkçe'de olumsuz tümcelerde vurgunun, olumsuz ekinden önce değil sözcük üzerinden başka bir konumda üretilmesi dilbilgisidışı görünümeler ortaya çıkarıyorsa, benzer şekilde TİD'de el dışı işaretlerin olumsuz tümcelerde yer almaması veya farklı sözcük üzerinde bulunması dilbilgisidışı görünümeleri ortaya çıkarmaktadır.

TİD'de DEĞİL, sözcük ulamı bakımından incelendiğinde, sadece eylem ulamındaki sözcükleri ile değil, ad ve sıfat ulamındaki sözcükleri de olumsuzlamaktadır. Diğer taraftan Türkçede "ben iyiyim" şeklindeki bildiri tümcesinin olumsuz biçimi, -mA olumsuzluk eki yerine "değil" sözcüğü ile (ben iyi değilim.) yapılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi DEĞİL, yüklemcil ögesinin farklı ulamlarda bulunduğu tümcelerde olumsuzlama görevi yapmaktadır.

- (5.38) $\frac{\text{bgy}}{\text{kk}}$
KIZ GÜZEL DEĞİL
'Kız güzel değil.'

- (5.39) $\frac{\text{bgy}}{\text{kk}}$
FİLM İZLEMEK DEĞİL
'Filmi izlemedim.'

Dillerde olumsuzluğun eylem çekimindeki dağılımı açısından bakıldığında **bakışimli olumsuzluk** (İng. *symmetric negation*) ve **bakışimsız olumsuzluk** (İng. *asymmetric negation*) olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. **Bakışimli olumsuzluk**, bir dilde olumsuzluk işlevinde yer alan dilbilgisel yapının o dildeki neredeyse tüm eylemler ile görülebilmesi olarak kısaca tanımlanabilir. Türkçe’de -mA olumsuzluk eki veya TİD’de DEĞİL işareti, çok farklı türdeki tümcelerde bulunabilmekte ve bildiri tümcesini, olumsuz tümceye dönüştürmektedir. **Bakışimsız olumsuzluk** ise dildeki genel görünümün aksine eylem ya da yüklemcil birimin bildiri ve olumsuz tümcelerdeki yapısal görünümün belli bir örüntüye sahip olmaması, diğer bir deyişle sözcüğün olumlu ve olumsuz biçiminin sanki iki farklı dilsel yapı gibi görülmesidir. Türkçe’de bakışimsız olumsuzluk türüne rastlanmazken TİD’de İSTEMEK (bkz. Şekil 5.7) ve YETMEK (bkz. Şekil 5.8) sözcüklerinin olumsuz biçimleri tamamen farklı görünümde bulunmakta ve bu nedenle geleneksel görüşe göre düzensiz olumsuzluk olarak adlandırılmaktadır.

İSTEMEK

İSTEMEMEK

Şekil 5.7. TİD’de bakışimsız olumsuzluk: İSTEMEK ve İSTEMEMEK

YETER

YETMEZ

Şekil 5.8. TİD'de bakışimsız olumsuzluk: YETER ve YETMEZ

Öte yandan TİD'de, TANIMAK, VERMEK ve OLMAK işaretleri hem bakışimli hem de bakışimsız olumsuzluk türünde bulunmaktadır. Şu ana kadar elde edilen verilere göre bu sözcüklerin seçimlik olarak her iki türde görüldüğü saptanmasına karşın özellikle **kullanımdilbilimsel** (İng. *pragmatic*) boyutta daha çok araştırmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

OLUR, OLMAK+DEĞİL (OLMAZ)

OLMAZ

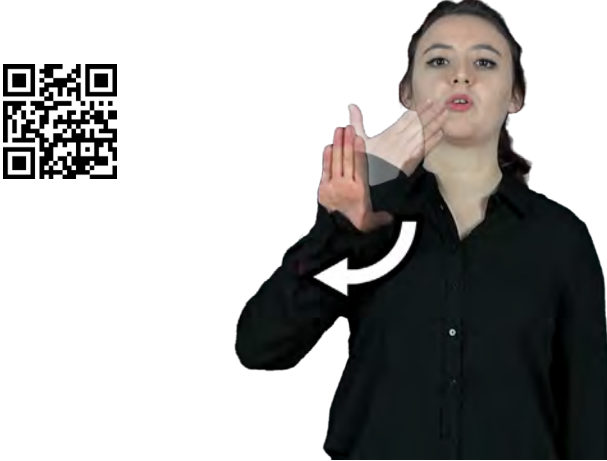
Şekil 5.9. TİD'de bakışimli ve bakışimsız olumsuzluk gösteren işaretler: OLUR, OLMAK+DEĞİL (OLMAZ) ve OLMAZ

5.5.2 Diğer olumsuzluklar

TİD'de temel olumsuzluk türünün yanı sıra, birçok olumsuzluk türü bulunmasına rağmen şuana kadar çalışmalar, belirli türler üzerine odaklanmıştır. Bu bölüm **varoluşsal olumsuzluk**, **olumsuz görünüş**, **olumsuz kiplik** ve **olumsuz söylem** olmak üzere dört ana türü ayrılmaktadır.

5.5.2.1 Varoluşsal olumsuzluk: YOK

Varoluşsal tümce terimi genel olarak bir nesne/kişinin bulunması veya bir olay/durumun gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir. Türkçeye benzer şekilde TİD'de olumlu varoluşsal tümceler VAR sözcüğü ile, olumsuz varoluşsal tümceler ise YOK ile oluşturulmaktadır. El dışı hareketler açısından bakıldığında ise, olumsuzlanan sözcük üzerinde bgy ve kk görülmekte, tümcedeki el dışı hareketlerin dağılımı ise sadece bu sözcük ile sınırlıdır.

YOK

Şekil 5.10. TİD'de varoluşsal olumsuzluk: YOK.

- bgy
kk
- (5.40) PİLAV TUZ YOK
'Pilavda tuz yok.'

- bgy
kk
- (5.41) BUGÜN MORAL YOK
'Bugün moralim yok.'

5.5.2.2 Olumsuz Görünüş

Görünüş, daha önce açıklandığı gibi (bkz. Bölüm 4.5.2.3), “bir olayın farklı yerlere odaklanan öznel bakış açılarıyla değerlendirilmesi” (Comrie, 1976; Johanson, 1994, s. 247) olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, eylemin gerçekleştiğini (bitmişlik-tamamlama) ya da devam ettiğini (sürerlilik) kodlamaktadır. Türkçede olumsuzluk, sürerlilik görünüşü *-yor* ekinin ve bitmişlik görünüşü *-miş* ekinin kullanıldığı tümcelerde, temel olumsuzluk olan *-mA* eki ile gerçekleştirilmektedir.

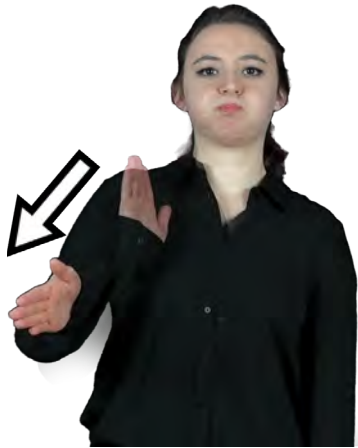
(5.42) Ahmet çayını iç-mi-yor-du.

(5.43) Ahmet çayını iç-me-miş-ti.

Bu durum eylemin görünüşünün olumsuzluk türünün belirleyicisi olmadığını ortaya çıkarmaktadır. TİD’de ise eylemin görünüş türüne göre olumsuzluk türü değişmekte olup, olumsuz türüne göre görünüşün türü saptanabilmektedir. TİD’de görünüş açısından bakıldığında derlemde iki olumsuzluk türüne rastlanmıştır.

5.5.2.2.1. Olumsuz tamamlama: “ap”

Tamamlama görünüşü (İng. *completive aspect*), bir eylemin oluşum sürecinde daha çok o eylemin sonuçlanıp sonuçlanmadığı ilişkili olup, eylemin düzgün şekilde tamamlanıp sonuca erdiğini belirtmektedir (Heine & Kutewa, 2002, s.18). Olumsuz tamamlama görünüşü ise, tam tersi bir şekilde tüm bu eylemlerin sonuca ermediğini belirtmektedir. TİD’de bir eylemin tamamlanmadığı, eyleme eşlik eden **ağız şişirme** (İng. *puffed mouth*) ile kodlanmakta olup ağız hareketinin gerçekleşmesi sürecinde çıkan ses temel alınarak “ap” diye adlandırılmaktadır. Eylemin üretimi ile eşzamanlı gerçekleşen bu olumsuzluk türü, sadece geçmiş ile ilgili bağlantılı tümcelerde görülebilmektedir.

GİTMEK_{+ap}.

Şekil 5.11. TİD’de olumsuz tamamlama: “ap”: GİTMEK_{+ap}.

- (5.44) ap
YENİ LİSTE VERMEK
'Yeni listeyi vermedim.'

- (5.45) ap
BEN KİTAP ALMAK
'Kitabı almadım.'

- (5.46) ap
DÜN DOSYA YÜKLEMEK
'Dün dosya yüklenmedi.'

5.5.2.2.2. Olumsuz Bitmişlik: Hiç

Olumsuz bitmişlik (İng. *negative perfective*) görünüşü, eylemin konuşma zamanı öncesinde gerçekleşmediğini belirtmekte ve daha çok eylemin süreci ile ilişkilidir. Anlamsal açıdan bakıldığında, bu görünüş türünün **alışkanlık** (İng. *habitual*) belirtme gibi birçok rolü bulunmaktadır. TİD'de belirteç görevinde bulunan HIÇ sözcüğünün eyleme birleşmesi ile olumsuz bitmişlik görünüşü kodlanmaktadır. Belirteç görevinde bulunan HIÇ sözcüğü, tümcede eylemde önce bir konumda yer almasına karşın görünüş görevinde bulunan HIÇ ise eylemin hemen arkasına gelmektedir. Yani TİD'de HIÇ sözcüğünün tümce içinde konumu ile hangi ulamda ve görevde bulunduğu saptanabilmektedir.

HIÇ

Şekil 5.12. HIÇ.

- (5.47) BEN DENEMEK HİÇ
'Henüz denemedim.'

- (5.48) SEN SORMAK HİÇ
'Şu ana kadar sormadın.'

- (5.49) GAZİANTEP BEN GÖRMEK HİÇ
'Gaziantep'i şu ana kadar görmedim.'

- (5.50) BEN ALIŞMAK HİÇ BEN
'Henüz ben alışamadım.'

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, tümcede sadece belirteç görevinde bulunan HİÇ sözcüğü bulunuyor ise tümce, olumsuz yapıda olmayıp dilbilgisidışı görünüm ortaya çıkmaktadır. Bu gibi yapılarda olumsuz tümce, ancak eyleme DEĞİL sözcüğünün zorunlu olarak eklenmesi ile oluşmaktadır.

- (5.51) *BEN HİÇ GÖRMEK
'Ben hiç görmedim.'

- (5.52) BEN HİÇ GÖRMEK DEĞİL
'Ben hiç görmedim.'

5.5.2.3 Olumsuz Kiplik

Kiplik (İng. *mood/modality*) anlambilimsel açıdan tanımlanması zor bir terim olmakla beraber kimi araştırmacılar, tek bir tanımı olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Alanyazında en çok kabul edilen tanıma göre kiplik, "Konuşucunun tümcenin tanımladığı önermeye ya da bir duruma karşı düşüncesi ve tavrıdır." (Lyons, 1977, s. 452). Kipliğin öznellik özelliğini vurgulayan Palmer (1986; 2001) ise "konuşucunun öznel görüş ve tavırlarının dilbilgiselleşmesi" olarak belirtmektedir.

Örneğin Türkçede gereklilik/zorunluluk kipi, eyleme eklenen *-mAII* biçimbirimi ile gerçekleşmekte iken, İngilizcede sözlüksel olarak bağımlı *must* ve *have to* sözcükleri ile sunulmaktadır.

(5.53) Sınava kadar iyi hazırlan-*mal*-yım.

(5.54) Herkesi bu konuda uyar-*mal*-sın.

Birçok dilde olduğu gibi, Türkçede kimi kiplik yapılarının birden çok anlamı bulunmakta olup, bu görünümünün tümceye kattığı anlamı ile kiplik türlerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki örnekler incelendiğinde *-ebilmek* kipinin Türkçede çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

(5.55) Ali araba sürebilir. (İzin)
(Ali'nin araba sürmesine izin veriyorum.)

(5.56) Ali araba sürebilir. (Yetenek)
(Ali'nin arabayı sürecektir yeteneği/bilgisi var.)

(5.57) Orada bardak kırılabilir. (Olasılık)
(Bardağın orada kırılma olasılığı var.)

Türkçede kiplik yapılarının olumsuzluk biçimlenişi, bu bağımlı biçimbirimlerden önce gelen temel olumsuzluk eki olan *-mA* ile yapılmasına karşın, TİD'de bulunan kiplerin olumsuz türleri farklılaşmakta olup, olumsuzluk türüne göre kipi anlamsal içeriği yorumlanabilmektedir.

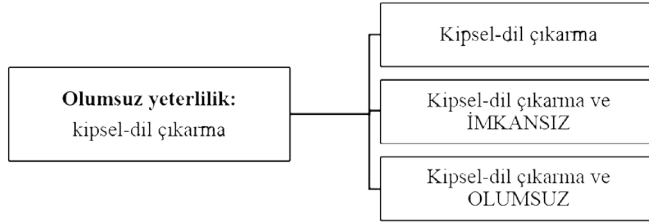
(5.58) Çocuk şimdi koş-ma-malı

(5.59) Çocuk şimdi koş-ma-yabilir.

(5.60) Çocuk şimdi koş-ma-yacak.

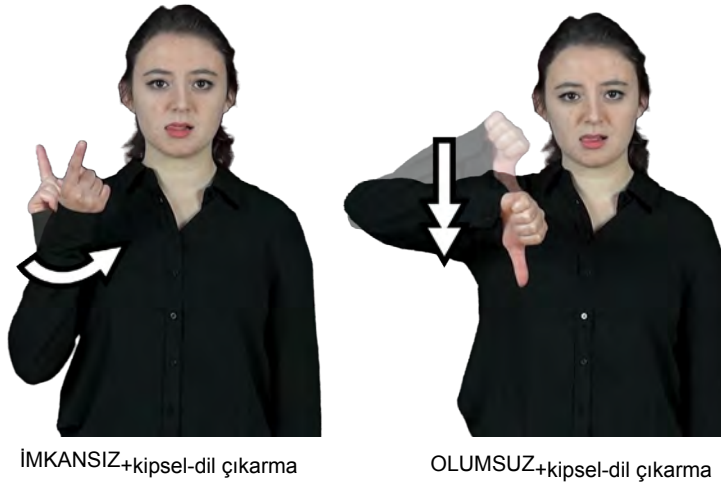
5.5.2.3.1. Olumsuz Yeterlilik: Kipsel-dil çıkarma

Yeterlilik (İng. *ability*) kipi, konuşucunun bir iş veya olayı gerçekleştirme gücünün eylem üzerinde sunulmasıdır. Olumsuz yeterlilik de bu anlamın tam tersi şekilde konuşucunun potansiyelinin bulunmamasıdır. TİD'de kipsel-dil çıkarma (k-dç) adını verdiğimiz ve dilin ağzın yanına doğru hareket ettiği bu görünüm, olumsuz yeterlilik anlamı sunmaktadır. Yapısal açıdan bakıldığında ise, bu kiplik türünün tümce içinde üç farklı görünümü bulunmaktadır.

Şekil 5.13. TİD’de yapısal açıdan olumsuz yeterlilik ve kesinlik kipliği.

İlkinde göre dil çıkarma eylemin üzerinde eşzamanlı olarak kipsel-dil çıkarma bulunmakta ve sadece el dışı hareket ile üretilmektedir. İkincisine göre ise eylemin arkasına İMKANSIZ sözcüğü eklenmekte, kipsel-dil çıkarma el dışı hareketi ise tümcede sadece eyleme kaynaşan bu birim ile eşzamanlı olarak bulunmaktadır. Böylece eylemin üzerinde herhangi bir kiplik kodlaması yer almamakta, sadece İMKANSIZ sözcüğünün üzerinde görülmektedir. Üçüncü görünümde ise, ikincisine benzer şekilde OLUMSUZ işareti eyleme kaynaşmakta ve kipsel-dil çıkarma, bu birimin üstünde bulunmaktadır. Açıkça görüldüğü gibi, el dışı hareketlerden olan kipsel-dil çıkarma, kiplik sunumu açısından tümcede zorunlu iken; ele ait İMKANSIZ ve OLUMSUZ sözcükleri seçimlik olarak bulunmakta, ancak tümcede bulundukları durumlarda, kipsel-dil çıkarma görünümünün birleşeceği sözcük değişmektedir.

Şekil 5.14. TİD’de ele ait olumsuz yeterlilik ve kesinlik kipliği:
İMKANSIZ ve OLUMSUZ

Şuana kadar derlemde elde edilen veriler açısından, belirtilen kiplik türü üç yapısal görünüm sunmasına karşın, anlamsal açıdan bakıldığında herhangi bir farklılığa rastlanılmamıştır. Şöyle ki, tümcede her üç yapısal görünüm olumsuz yeterlilik kipi olarak görülebilmektedir.

- (5.61) _____ k-dc
BEN SABAH ÇALIŞMAK
'Bu sabah çalışamam.'

- (5.62) _____ k-dc
BU SÖZCÜK ÇEVİRMEK İMKANSIZ
'Bu sözcüğü çevirmemem/tercüme edemem.'

- (5.63) _____ k-dc
KAMYON SÜRMEK OLUMSUZ
'Kamyon süremem.'

5.5.2.3.2 Olumsuz Olasılık: OLMAZ

Olasılık (İng. *possibility*) kipi, konuşucunun bir olay ya durumun gerçekleşme ya da gerçekleşmeme ihtimalini eylem üzerinde kodlamasıdır. Türkçe "*herhalde evde olmalı.*" tümcesini incelediğimizde, kişinin *evde* bulunma ihtimali *-mAll* kiplik görünümü ile sunulmuştur. Benzer şekilde, "*dükkan bu saatte açık olabillir*" tümcesinde, dükkanın açık olma olasılığı, *-Abilmek* kipliği ile işaretlenmiştir. Olumsuz olasılık ise bir durumun gerçekleşme durumunun konuşucusu açısından çok az ihtimali olduğunun belirtilmesidir. TİD'de OLMAZ işareti ile gerçekleşen bu kipliğin üretiminde baş geriye yatırılmak ve kaşlar kaldırılmaktadır.

OLMAZ+bgy ve kk.

Şekil 5.15. TİD'de olumsuz olasılık: OLMAZ+bgy ve kk.

- _bg
_kk
- (5.64) YARIN TATİL GİTMEK OLMAZ
'Yarın tatile gidemeyiz.'

- _bg
_kk
- (5.65) YAĞMUR ^YAĞMAK GEZMEK OLMAZ
'Yağmur nedeniyle büyük ihtimal gezemeyiz.'

Zeshan (2006), bu kipliğin ayrıca “duruma uygun olmayan davranış ve olayı belirttiğini” açıklamaktadır. Bu kullanım, eylemin gerçekleşmesinin aksine gerçekleşme durumunun etkileri üzerine temellenmektedir. Aşağıda bu kullanıma ilişkin örnekler görülmektedir.

- _bg
_kk
- (5.66) SAAT DOKUZ, ŞİMDİ GİTMEK OLMAZ
'Saat dokuz oldu, şimdi gitmek (uygun) olmaz.'

5.5.2.3.3 (Olumsuz) Yasaklama: HAYIR-2

Yasaklama (İng. *prohibition*), bir kişinin bir eylemi yapmasını izin vermemek, o eylemin uygulanmamasını buyurmak şeklinde tanımlanabilir. HAYIR işareti el şeklinin vücudun bir yanından diğer yanına doğru dirseklerde oluşan tek bir hareketle oluşurken, HAYIR-2 ise el şeklinin bilekten iki yana doğru sallanması ile meydana gelmektedir. Eylemden sonra gelen HAYIR-2 ile el dışı işaretlerden kaş kaldırma (kk) hareketi görülmektedir.

HAYIR-2

Şekil 5.16. TİD'de (olumsuz) yasaklama: HAYIR-2.

- _____kk
- (5.67) TEK GİTMEK HAYIR-2
'Yalnız gidemezsin.'

- _____kk
- (5.68) KENDİ KARAR^VERMEK HAYIR-2
'Kendi başına karar veremezsin.'

5.6 Soru tümceleri

Bu bölüm, tüm dillerde genel olarak evet-hayır ve ne olmak üzere ikiye ayrılan soru tümcelerin temel görünümü ve bu yapıları eşlik el dışı hareketlerin özelliklerini ve görevlerini sunmayı amaçlamaktadır. Soru tümcelerinin yapısal özellikleri nedeniyle basit ya da karmaşık olarak adlandırılmakta olup örneğin **dolaylı anlatım** (İng. *reported speech*) içeren tümce, karmaşık olarak görülmektedir. TİD'de soru tümcelerine yönelik şu ana kadar birçok araştırma yapılmasına (Zeshan, 2006; Açıan, 2007; Gökgöz, 2009; Göksel, Keleşir, Üntak-Tarhan, 2009; Gökgöz & Arık, 2011, Makaroğlu, 2012; Makaroğlu, 2013; İşsever & Makaroğlu, 2013) karşın karmaşık tümcelerin özelliklerinin belirlenmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu nedenle devam eden bölümler, daha çok basit tümce türündeki soru tümcelerinin yapısal özelliklerine ilişkin olmaktadır. TİD'de her iki soru tümcesinde sıklıkla baş ileriye doğru yönelmektedir. Böylece bu el dışı hareket türünün **bildiri tümceleri**nden (İng. *declarative sentences*), soru tümcelerini farklılaştırdığı söylenebilir.

5.6.1 Evet-Hayır soru tümceleri

İşaret dili çalışmalarında özellikle el dışı hareketlerinin özelliklerine belirlemek için yüz algılama (face tracking) programları sıklıkla kullanılmaktadır. Fakat özellikle yüz hareketlerinin saptanmasında fizyolojik (anatomik) güçlük hem de programların güvenilirliklerinin değişmesi, işaret dili araştırmacıları için güçlük yaratmaktadır. Bunun diğer bir nedeni de el dışı hareketlerinin hangi oranda ya da yoğunlukta görüldüğünde bir işlevi bulunduğunun saptanması zorluğudur. Bununla birlikte, diğer işaret dillerinde olduğu gibi Türk İşaret Dilinde de el dışı hareketlerinin çok nadir de olsa kimi soru tümcelerinde görülmemesi, bu hareketlerinin işlevini ve dağılımı belirlemeyi güçlendirmektedir. Alanyazında, araştırmacılar arasında el dışı hareketlere ilişkin küçük de olsa görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar, bir dilbilgisel yapıda sıklıkla görülen el dışı hareketinin genel görünümü temsil ettiğini ve dilbilgisel işlevi olduğunu belirtmektedir.

Şekil 5.17. TİD'de evet-hayır soru tümcelerinde yüz ifadesi.

Derlemden elde bilgiler, TİD evet-hayır soru tümcelerinde yoğun bir şekilde, işaretçinin gözlerini büyüttüğü, başını ileriye doğru uzattığı ve kaşların kaldırdığı görülmektedir. Bu görünüm alanyazında şu ana kadar yapılan birçok çalışmayı destekler nitelikte olduğu bilinmektedir.

- (5.69) OKUL EĞİTİM İYİ
'Okulun eğitimi iyi mi?'

- (5.70) SEN DİZİ İZLEMEK SEN
'Sen dizi izliyor musun?'

El dışı hareketinin tümce içinde hangi sözcüklerin üzerinde görüldüğü ve nerede başlayıp nerede bittiği **açı** (İng. *scope*) terimi ile açıklanmaktadır. Evet-hayır soru tümcelerinde, el dışı hareketin açısı ise genellikle tümcedeki çoğu sözcüğü kapsamaktadır. Buna karşın, örneğin kaşın en yüksek derece kaldırılması ile nötr bir şekilde durması arasındaki derecelendirmeyi belirten **yoğunluk** (İng. *intensity*) açısından bakıldığında ise yoğunluğun en fazla tümcenin sonuna doğru olduğu görülmektedir. El dışı hareketini yoğunluğunun farklılığı ise evet-hayır soru tümceleri için dilbilgisel bir farklılık yaratmamaktadır.

Derlemden elde edilen evet-hayır soru tümceleri incelendiğinde, evet-hayır soru tümceleri sadece el dışı hareket ile oluşup tümcede herhangi bir şekilde ele ait bir işaret barındırmamaktadır. Buna karşın %5'ten daha az oranda kimi evet-hayır soru tümcelerinde, Türkçe'deki (-mı) eki ile aynı işlevde bulunan ve **soru parçacığı** (İng. *question particle*) olarak tanımlan ele ait işaretlere rastlanmaktadır.

Soru Parçacığı (S-Par)

Şekil 5.18. TİD'de soru parçacığı.

Soru parçacıkları (S-Par) hem konuşma hem de işaret dillerinde, sözcenin soru olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmakta olup Zeshan (2004b)'e göre işaret dillerinin üçte ya da dörtte birinde, en azından bir soru parçacığı bulunmaktadır. TİD'de soru parçacığı hem tümce içindeki konumu hem de el dışı işaretleri ile etkileşimi açısından ilginç görünüm sergilemektedir.

- (5.71) SENİN KARDEŞ VAR S-Par
'Senin kardeşin var mı?'

- (5.72) TELEVİZYON İZLEMEK SIKILMAK S-Par
'Televizyon izlemekten sıkılıyor musun?'

- (5.73) KİTAP^OKUMAK ÇALIŞMAK S-Par
'Kitap okumaya çalışıyor musun?'

El dışı hareketin karmaşık soru tümcelerindeki dağılımına bakıldığında ise basit türden kimi farklılıkları olmakta, karmaşık soru tümcelerinde el dışı hareket sıklıkla ana tümcenin üzerinde görülmektedir. Aşağıdaki örnekte GİTMEK sözcüğüne kadar olan bölüm, iç tümce iken bu sözcükten sonraki bölüm ise ana tümceye aittir. El dışı hareketin dağılımına bakıldığında ise özellikle ana tümce üzerinde olduğu açıkça görülmektedir.

evet-hayır

- (5.74) YARIN İSTANBUL GİTMEK İSTEMEK SEN
'Yarın İstanbul'a gitmek istiyor musun?'

İşaret dillerinde soru tümcelerinin yanı sıra olumsuz tümcelerde el dışı hareket dilbilgisel bir işlev taşımaktadır. Olumsuz soru tümcelerinde iki farklı el dışı hareketinin tek bir tümcede nasıl görüleceği araştırmacılara için her zaman merak konusu olmuştur. Olumsuz tümcelerde el dışı hareket sadece olumsuz yapılan birim ve olumsuzluk işareti (DEĞİL) ile oluşturulurken evet-hayır soru tümcelerinde dağılım tümcenin tümüne yayılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi evet-soru tümcesi belirleyici başı ileriye doğru yöneltme (b-ileri) ve kaş kaldırma (kk) tümcenin başından itibaren tümceye eşlik ederken olumsuzluk belirleyicisi baş geriye yatırma (b-geri) ise olumsuz yapılan birim olan GİTMEK sözcüğü ve DEĞİL üzerinde görülmektedir. Kaş kaldırma hem olumsuz hem de soru tümcelerinde bulunduğu için iki yapının aynı tümcede görülmesine ilişkin bir sınırlama oluşturmamaktadır. Başı ileri yatırma soru tümcesinin, başı geri yatırma ise olumsuz tümcenin el dışı hareketi olduğundan ikisinin eşzamanlı olarak üretilmesi mümkün değildir. Bu nedenle sadece olumsuz yapılan birim üzerinde b-geri, tümcenin diğer bölümünde ise b-ileri görülmektedir.

- (5.75) b-ileri b-geri
 kk
ADANA HIÇ GİTMEK DEĞİL
'Adana'ya hiç girmedin mi?

- (5.76) _____ b-ileri _____ b-geri
 _____ kk
 BUGÜN TOPLANTI KATILMAK DEĞİL
 ‘Bugün toplantıya katılmayacak mısınız?’

5.6.2. Ne-soru tümceleri

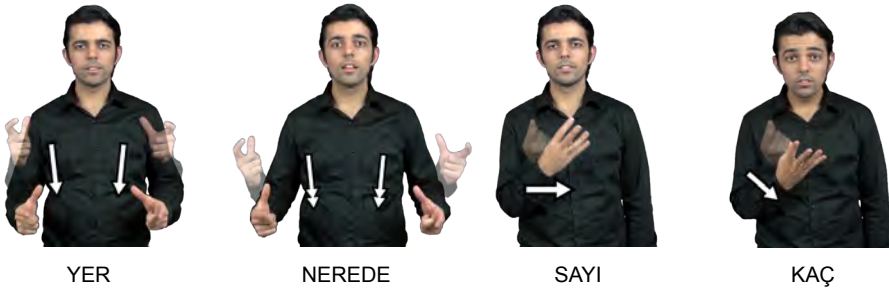
TİD'de **ne soru tümceleri** (İng. *content questions*), şuna kadar birçok çalışmada incelenmiştir. Elde edilen bulgular, genel olarak el dışı hareketin bu soru tümcesinde yer aldığını ve dilbilgisel işlevi olduğunu belirtmektedir. Buna karşın el dışı hareketin hangi türünün bu soru tümcelerinde görüldüğü konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi derlemdeki bulgulara göre soru tümcelerinde sıklıkla baş ileri doğru yönelmektedir. Bu durumun bildiri tümcelerinde görülmemesi, başı ileri yöneltmenin soru tümcesi belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Ne soru tümcelerinin tümce içindeki konuma bakıldığında ise çoğunlukla tümce sonu konumunda yer almaktadır. Burada ilginç olan görünüm şudur ki el dışı hareket, tümcenin sonuna doğru sıklıkla yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu durum, tümcede el dışı hareketinin yoğun olduğu yerin ne soru öbekleri ile benzer konumda olduğunu göstermektedir.

(5.77) ŞİMDİ YAPMAK NE
'Şimdi ne yapılacak?'

TİD'de soru sözcükleri, sıklıkla anlamsal olarak bağlantılı bir sözcükten türediği bilinmektedir. Örneğin NEREDE sözcüğü, YER sözcüğünden türetilmiş bir sözcük olup YER sözcüğü elin yukarıdan aşağıya doğru tek bir hareketiyle oluşmaktadır. NEREDE sözcüğü benzer şekilde elin yukarıdan aşağıya doğru ama tekrarlı bir hareketiyle meydana gelmekte ve el hareketine eşzamanlı olarak tekrarlı şekilde baş her iki yöne doğru sallanmaktadır. KAÇ sözcüğü de benzer şekilde SAYI sözcüğünden türetilmiş olup SAYI işareti, el şeklinin olduğu kolun tam tersi yönüne doğru tek bir hareket ile meydana gelmektedir. Ele ait işaret açısından SAYI ile aynı sesbilimsel görünüme sahip olmasına karşın KAÇ sözcüğü, elin hareket ettiği yönün tam aksi yönüne doğru tek bir kafa çevirme hareketi ile üretilmektedir. Bu soru sözcüklerinde yer alan baş hareketi, soru tümcesi belirleyicisi olarak dilbilgisel bir işlev taşımasının aksine sözcüğün içsel yapısında bulunup türetimsel bir görevde bulunmaktadır.

Şekil 5.19. TİD'de ne soru sözcüklerinin türetimi: YER ve NEREDE, SAYI ve KAÇ

TİD'nin ne soru tümceleri, altı farklı temel soru sözcüklerinden meydana gelmekte olup kimi soru sözcüklerin birden çok anlamı ve kullanımı bulunmaktadır. Önceden de belirtildiği gibi soru sözcüklerinin çoğu anlamsal olarak bağlantılı sözcüklerden türemektedir (Zeshan, 2006): SEBEP sözcüğünden NEDEN, YER sözcüğünden NEREDE, SAYI sözcüğünden KAÇ vb.

NE

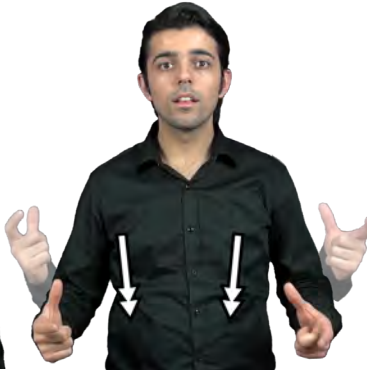
KİM

NEDEN

NE^ZAMAN

NEREDE

KAÇ

Şekil 5.20. TİD'de ne soru sözcükleri: NE/HANGİ, KİM, NEDEN, NE^ZAMAN, NEREDİ, KAÇ

TİD'de avuç içinin yöneliminin değiştirilmesi ile oluşan NE sözcüğü, "hangi" ve "nasıl" anlamında kullanılmakta olup tümce içindeki görünümü ve birlikte olduğu yapılar ile soru sözcüğünün işlevi belli olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi NE sözcüğünden önce öbek oluşturabilecek bir ad ulamındaki sözcüğün bulunup bulunmamasına göre farklılaşmaktadır. Eğer NE sözcüğünden önce KİTAP gibi ad ulamında bulunan bir sözcük ile birlikte olduğunda "hangi" işlevinde kullanılmaktadır. Türkçe'de "hangi" soru sözcüğü, öbek oluşturduğu sözcüğün solunda (Hangi filmi seviyorsun?) yer alırken TİD'de tam tersi şekilde sağında yer almaktadır.

- (5.78) AKŞAM NE OKUMAK SEN
'Akşama ne okuyacaksın?'

- (5.79) AKŞAM KİTAP NE OKUMAK SEN
'Akşama hangi kitabı okuyacaksın?'

Soru sözcüklerinin tümce içindeki konumuna bakıldığında sözcük dizilişinin esnek bir görünüm sergilediği görülmektedir. Örneğin İngilizce'de soru sözcükleri tümce başı konumunda yer almakta (Bkz. 5.80) ve tümceden bundan başka bir konumda bulunamamaktadır (Bkz. 5.81). İngilizce'deki görünüme göre Türkçe'de ise soru sözcükleri konumu (Bkz. 5.82-5.83), daha esnek özellikte olmasına karşın eylemden sonra bulundukları durumda (Bkz. 5-84) ise dilbilgisizliği görünümler ortaya çıkmaktadır. TİD'de ise soru sözcükleri tümcenin başında, içinde ve sonunda yer alabilmektedir. Türkçe'den farklı olarak soru sözcüklere eylem arkası konumda bulunabilmekte olup sıklık açısından bakıldığında soru sözcükleri çoğunlukla bu konumda görülmektedir.

- (5.80) When do you leave home? (İngilizce)
'Evden ne zaman ayrılırsın?'

- (5.81) *Do you when leave home?
'Evden ne zaman ayrılırsın?'

- (5.82) Kim yarışmayı kazandı? (Türkçe)

- (5.83) Yarışmayı kim kazandı?

- (5.84) *Yarışmayı kazandı kim?

Aşağıdaki örneklerden açıkça görüldüğü gibi soru sözcükleri TİD'de çok farklı konumlarda görülebilmektedir. Soru tümcesi açısından bakıldığında Türkçe'ye göre daha esnek bir sözcük dizilişine sahip olduğu öne sürülebilmektedir (Bkz. İşsever & Makaroğlu, 2013).

- (5.85) NEREDE TATİL GİTMEK SEN (tümce-başı)
'Tatile nereye gideceksin?'

- (5.86) ORTAOKUL NE YAPMAK O (tümce içi)
'Ortaokulda ne yaptı?'

- (5.87) AMELİYAT BEN İMZALAMAK KİM (tümce sonu)
'Ameliyatımı kim imzalayacak?'

Diğer işaret dillerinde sıklıkla rastlandığı gibi soru sözcükleri tümce içinde ikili (İng. doubling) görünümüne sahip olmakta ve tümce içinde iki farklı konumda (Bkz. 5.88-5.90) yer almaktadır (Zeshan, 2006; Makaroğlu, 2012). Yukarıda belirtildiği gibi NE soru sözcüğü, kendisinden gelen ad ulamındaki sözcük ile birleşerek tümceye HANGİ işlevinde kullanılmakta olup bu tür soru öbeklerinde, öbeğin tümünün aksine sadece soru sözcüğü olan NE ikili şekilde tümcede görülebilmektedir.

- (5.88) ÖĞLE NEREDE YEMEK NEREDE (ikili görünüm)
'Öğlen nerede yemek yiyeceksin?'

- (5.89) İŞ İÇİN ARABA NE ALMAK
'İş için hangi arabayı alacaksın?'

- (5.90) İŞ İÇİN ARABA NE ALMAK NE (ikili görünüm)
'İş için hangi arabayı alacaksın?'

Bazı durumlarda, soru sözcükleri tümceden düşebilmektedir. Bu durumun görüldüğü birkaç işaret dilinde, örneğin İsrail İşaret Dilinde, ne soru tümceleri sadece el dışı işaretler kullanılarak işaretlenmektedir (Bkz. 5.91a/b).

- (5.91) İsrail İşaret Dili (Meir, 2004, s.102)

a. ne soru

ZAMAN

'Saat kaç?'

b. ne soru

SAĞLIK SEN

'Nasılsın?'

Bu görünüme benzer şekilde, TİD'de bazen soru sözcükleri açık bir şekilde bulunmamaktadır (Açan, 2007, Makaroğlu, 2012). El dışı hareket açısından bakıldığında ise soru sözcüğün tümcede bulunup bulunmamasının herhangi bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Türkçe'de benzer şekilde soru sözcükleri tümceden düşmesine karşın (Örn. *senin bölüm?*) tümcede soru ezgisi yerini korumaktadır.

- (5.92) ŞİMDİ YAPMAK BEN
'Şimdi ne yapacağım?'

5.7 Sıralı yapılar ve yan tümceler

5.7.1 Sıralı tümce & Yan tümce

Sıralı tümce (İng. *coordinate clauses*), sözdizimsel olarak eşdeğer konumda bulunan iki tümcenin sıralanması ile oluşan tümce türüdür. **Yan tümce** (İng. *subordinate clauses*) ise iki tümce arasında bir ilişki olmasına karşın, kendi özerkliği bulunmayan tümcenin ana tümceye bağlı olduğu görünümüdür. zamanlardaki tümcelerdir. Aşağıdaki örnek (5.93)'te ve bağlacı ile birbirine bağlanan Türkçe iki tümce, birbirleri ile eş değer konumda olması nedeniyle sıralı tümce türündedir. Diğer tümcede (5.94) ise *adam tamiri bitirirse* yan tümce olup, *gelirim* şeklindeki ana tümceye bağlıdır. Sıralı tümcenin aksine yantümce görüldüğü gibi, zorunlu olarak ana tümceye bağlanmaktadır ve bir tür ast-üst ilişkisi bulunmaktadır.

- (5.93) Dün okula gittim ve sınav sonuçlarımı öğrendim. (Sıralı tümce)

- (5.94) Adam tamiri bitirirse gelirim. (Yantümce)

Kişinin seyahat sürecini aktardığı aşağıdaki TİD tümceleri sıralı tümce türündedir ve bu birimlerin tümcedeki yerinin değiştirilmesi herhangi bir dilbilgisel bozukluk oluşturmamaktadır. Şöyle ki İLK FRANSA GİTMEK tümcesi yerine İLK HOLLANDA GİTMEK şeklinde üretildiğinde, zamansal sıralanışın dışında herhangi bir yapısal öncelik-sonralık koşulu bulunmadığı görülmektedir. Konuşma dillerinde sıralı tümcelerde her bir tümce, bürünsel öğelerin görünümü açısından birbirinden ayrılmaktadır. Böylece bürünsel öğeler takip edilerek, sıralı tümceyi oluşturan her tümce saptanabilmektedir. TİD'de ise benzer olgu gözlenmekte, aşağıdaki sıralı tümcedeki her bir tümcenin bittiğinde *çene aşağıya* (ça) hareket etmektedir.

- (5.95) İLK HOLLANDA GİTMEK İKİNCİ FRANSA GİTMEK ÜÇÜNCÜ ALMANYA GİTMEK
'İlk Hollanda'ya gittim, ikinci [sonra] Fransa'ya gittim, üçüncü [sonra] ise Almanya'ya gittim.'

Yukarıda da belirtildiği gibi, yan tümceler ana tümceye bağlı olarak görülen özellikte ve yapısal açıdan farklı türlere ayrılmaktadır. Bunlardan biri olan koşul tümceleri yan tümceler ile meydana gelmektedir. Böylece öncül/koşul (p) tümceciği ve ana tümceciğinden (q) oluşmaktadır. Dolayısıyla koşul tümcelerinin öncül ve sonuç olmak üzere ikili tümceciği yapısı bulunmaktadır. TİD’de öncül koşul tümceciğinin tümünde kaşlar kaldırılmakta (kk), ana tümcede ise nötr yüz ifadesi bulunmaktadır. Böylece karmaşık yapıdaki tümcede, ana tümce ve yan tümce birbirinden ayrılmaktadır. Ayrıca sıralı tümceye benzer şekilde yan tümceden ana tümceye geçiş sürecinde çene aşağıya hareketi gözlemlenmektedir.

- (5.96) $\frac{\text{kk}}{\text{ça}}$
BABA ELLİ BİN VERMEK OLMAK BAŞARMAK MUHAKKAK
'Babam elli bin verirse muhakkak başarırım.'

- (5.97) $\frac{\text{kk}}{\text{ça}}$
BELEDİYE PARA AKTARMAK OLUMLU İŞ^ALMAK
'Belediye para aktarabilirse çoğu kişi işe alınabilir.'

- (5.98) BEN DÜŞÜNMEK RİZE EN İYİ
'Rizenin en iyisi olduğunu düşünüyorum.'

5.8 Özet

Bu bölümde TİD’deki belli başlı yapıların özellikleri hakkında kimi belirlemeler yapılmıştır. İlk bölümde TİD’de en sık karşılaşılan işaret/sözcük dizilişinin (Ö) zne (N)esne (E)yilem olduğu belirlenmiştir. Geçişsiz eylemlerde sözcük dizilişi ÖE olup geçişli eylemlerde NE olmaktadır. Çift geçişli eylemlerde ise Ö-N1-N2-E sözcük dizilişi gözlemlenmiştir. Bir sonraki bölümde ad öbekleri tartışılmıştır. TİD ad öbeklerinde birimleri başın hem sağında hem solunda yer alabilmektedir. Bir sonraki TİD’de tümce türleri incelenmiştir. TİD’de olumlu ve yalın tümcelerden tek eylemli tümceler, adın yüklem olduğu tümceler, sıfatın yüklem olduğu tümceler ve belirtecin yüklem olduğu tümceler örneklendirilmiştir. Ardından tümcelerinin ne şekillerde olumsuzlanabileceği açıklanmıştır. Bu bölümde ne-tipi sorular ve evet-hayır soruları incelenmiştir. Bu soru tümcelerinde el-dışı hareketlerin önemine dikkat çekilmiştir. TİD evet-hayır soru tümcelerinde işaretçinin gözlerini büyütme, başını ileriye doğru uzatmakta ve kaşlarını kaldırmaktadır. Ne-soru tümcelerinde ise el dışı işaretin dilbilgisel rolü olduğu anlatılmaktadır. Bölümün sonunda, TİD’de sıralı yapılar ve yan tümceler örneklendirilmiştir.

6. BÖLÜM

Anlambilim

BÖLÜM 6: ANLAMBİLİM

Anlambilim, dilbilim ve diğer alanların çalışma konusu olmakta ve bir dilde anlamın nasıl oluştuğunu inceleyen bir alt alandır (Hurford, Heasley, & Smith, 2007; Yule, 2010). Kuramsal açıdan bakıldığında anlam, bir çok sınıflandırmaya barındırmakla beraber alanyazında özellikle iki tür öne çıkmaktadır. Birincisi, bir şeyin sözlük benzeri biçimde zihinde tanımlanması; yani **kavramsal anlam**. Diğeri ise, bir şeyin başka kavramları çağrıştırarak oluşan anlam; yani **ilişkisel anlam**. Bu nedenle dilde anlam denildiğinde, hem sözcük anlamı, hem öbek anlamı, hem tümce anlamı, hem de sözce anlamı anlaşılmaktadır. Bu nedenden ötürü, anlambilim çalışmalarını biçimbilim, sözdizim ve edimbilim çalışmalarından faydalanmadan yürütmek oldukça güçtür. Bu bölümde, anlam ve gönderim (Bölüm 6.1), gösterimsellik (Bölüm 6.2), Türk İşaret Dili'ndeki (TİD) işaretlerin ve Türkçedeki sözcüklerin anlamları (Bölüm 6.3), anlam türleri (Bölüm 6.4), metafor (Bölüm 6.5), benzetme (İng. *metonymy*) (Bölüm 6.6), sözcükte anlam (Bölüm 6.7), tümcede anlam (Bölüm 6.8), söylem belirleyiciler (Bölüm 6.9) ve deyimler (Bölüm 6.10) üzerinde durulacaktır. Son bölüm ise (Bölüm 6.11) özet niteliği taşımaktadır.

6.1 Anlam ve gönderim

Dillerdeki sözcükler sembolik olup, genellikle gerçek dünyadaki bir kişi, eşya, durum, olay ya da ilişkileri temsil etmektedir. Bireyler, gerçek dünyadaki nesneler ve/ya olaylar hakkında konuşurken ve/ya nesneleri ve/ya olayları anlamlandırırken dili kullanmakta ve bu dildeki sözcüklerin gerçek dünyaya gönderimi olduğunu bilmektedir. Sözcüklerin ve sözbiçimlerinin bir *uzanımı* bulunmaktadır. TİD'de olduğu gibi birçok işaret dilinde işaretler, doğrudan gönderimi ile ilişkiye girmekte veya bazı açılardan gönderime benzetilmektedir. Örneğin KULAK işaretinde, bu organ parmakla gösterilerek yapılmaktadır. KÖPEK işaretinde ise, hayvanın çenesine benzetilen iki elin kullanımıyla gösterilerek yapılmaktadır (Şekil 6.1.).

KULAK

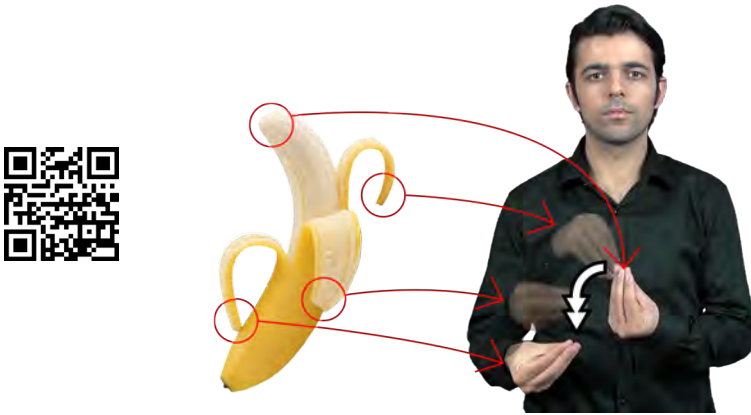
KÖPEK

Şekil 6.1. Doğrudan ya da benzetme yoluyla gönderim: KULAK ve KÖPEK.

6.2 Gösterimsellik

İşaret dilleri, görsel ve el kullanımını öne çıkaran görünümünden dolayı, konuşma dillerine göre daha fazla **gösterimsellik** sunmaktadır (Taub, 2001). Konuşma dillerinde, doğaya ait seslerin (örneğin hayvanların çıkarttığı *miyav*, *hav* gibi seslerin) taklidinin yapıldığı gösterimsel sözcükler (yansıma sözcük) bulunmaktadır.

Gösterimsel işaretler, gönderimde bulunduğu kavramın şeklini, özelliğini ya da hareketini temsil etmektedir (Campbell, Martin, & White, 1992). Örneğin, TİD’de MUZ işaretinin üretiminde, sol elin parmak uçlarını yukarı bakacak şekilde birleştirilip el muza benzetilmekte ve sağ el ile muz kabuğunun soyulmasına benzer hareket yapılmaktadır (Bkz. Şekil 6.2). Gösterimselliğin zihinsel modellerdeki görünümüne bakıldığında ise, iki varlık arasında karşılaştırma (benzerlik açısından) yapılırken, **yapı koruyucu uyumlar** (İng. *structure preserving correspondences*) oluşturulmaktadır (Wilcox, 1998). Böylece, varlığın yapısı algılanıp bu yapı başka bir varlığa aktarılmaktadır. Örneğin TİD’de, bir insanın yürümesi ifade edilirken kullanılan işaret parmağı, sol ayağı; orta parmak, sağ ayağı ve parmak boğumları, dizleri temsil etmektedir. Bu sayede, anlam ve gönderim arasındaki benzerlikler belirtilmekte ve yapı korunmaktadır (Taub, 2001). İşaret dillerinin gösterimsel işaretleri, gerçek dünyada bulunan nesneleri, eylemleri temsil etmelerine karşın, oluşum yapılarının dillere göre farklılaştığı görülmektedir. Örneğin ASL’de, Danimarka İşaret Dilinde ve Çin İşaret Dilinde “ağaç” anlamına gelen işaret gösterimseldir ancak farklı işaretlerle yapılmaktadır. Diğer bir deyişle aynı dilbilgisi formu kullanılmamaktadır (Klima & Bellugi, 1979).

Şekil 6.2. TİD’de gösterimsellik: MUZ

6.2.1 Gösterimselliğin işlemlenmesi

İşaret dillerinde anlambilimsel öncelemeyi araştıran, sözlüksel karar testi kullanılan ve sadece ASL'ye ait olan iki çalışma bulunmaktadır. Corina ve Emmorey (1993)'teki bir çalışmada, anadili ASL olan işitme engelli bireylere, birincil-hedef çiftten oluşan ve ikinci işareti bulmayı amaçlayan sözlüksel karar testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, anlambilimsel bağlantılı işaretlerden (SICAK-SOĞUK, ARABA-TRAFİK vb.) sonra gelen hedef işaretlerde, tepki süresinin daha hızlı olduğunu bulmuşlardır. Bostworth ve Emmorey (2010) tarafından yapılan araştırmada ise, birincil ve hedef işaretten oluşan işaret çiftleri oluşturulmuş ve anadili ASL olan katılımcılara, birincil işaret ve daha sonra gösterimsel hedef işaret şeklinde oluşan sözlüksel karar testi uygulanmıştır. Gösterimsel hedef işaretten önce üç farklı işaret türü (1. *gösterimsel ve anlamsal bağlantılı* 2. *gösterimsel olmayan ve anlamsal olarak bağlantılı* 3. *anlamsal olarak bağlantısız ve gösterimsel*) katılımcılara gösterilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda, anlamsal olarak bağlantılı işaretlerin, hedef işaretinin belirlenmesinde önceleme etkisi oluşturmalarına karşın, gösterimsel işaretlerin önceleme etkisi oluşturmadığı bulunmuştur.

Gösterimselliğin işaret dilinde, gösterimsel olmayan işaretlere göre olumlu bir etkisi olmadığını savunan farklı alanlarda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Poizner, Bellugi ve Tweney (1981)'e göre gösterimsellik, işleme süreci ya da kısa süreli bellek açısından hızlandırıcı ya da kolaylaştırıcı bir rol oynamamaktadır. Bununla birlikte, Amerikan İşaret Dili üzerinde yapılan araştırmalarda, işaret dili kullanıcılarının gösterimsel ve gösterimsel olmayan işaretleri aynı doğruluk düzeyinde hatırladıkları da görülmüştür. Başka bir çalışmaya göre, işaret dili afazisi olan bireylerde hem gösterimsel hem de gösterimsel olmayan işaretler aynı oranda zarar görmektedir (Marshall vd., 2004). Kısa süreli bellek çalışmaları, işaretlerin gösterimsel özelliklerine göre değil, sözlüksel yapılarına göre depolandığını saptamıştır (Klima ve Bellugi, 1979; Meier, 2002). Bunun yanı sıra, işitme engelli yetişkin bireyler tarafından eylem türündeki bir işaretin üretimi sürecinde gösterimselliğin, nöral sistemi farklı biçimde aktive etmediğini de ortaya konmuştur (Emmorey vd., 2004). ASL'nin edinimi sürecinde de gösterimsel işaretlerin, çocuklar tarafından ilk edinilen birimler olmadığı ve

gösterimsel olmayanlara göre daha az oranda bulundukları belirtilmiştir (Anderson & Reilly, 2002). Sonuç olarak bir çok araştırma göstermiş ki işaret dillerinde gösterimsel olarak tanımlanan işaretlerin sözlükçede çok fazla sayıda olmasına karşın bu dilin edinimine veya bilişsel işlemlemeye olumlu bir etkisi yoktur.

6.3 TİD'deki işaretlerin ve Türkçe'deki sözcüklerin anlamları

Anlambilimsel açıdan TİD hakkında doğru bilinen en büyük yanlışlardan biri, TİD ile Türkçenin birbirlerinden türetildiği önyargısıdır. İşaret dillerinin konuşma dillerinin elle oluşturulan biçimi olduğu yanlışlığının yanı sıra, bu işaretlerin anlamsal içeriğinin Türkçe'den geldiğidir. Başka bir yanlış ise, Türkçede sözcüklerin yazılı olarak sunulmasına benzer şekilde TİD'de işaretle sunulduğunun iddia edilmesidir. Oysa ki TİD, Türkçe'den türemiş yapay bir dil değildir. TİD'deki işaretlerin anlamsal içeriği, Türkçe'deki sözcüklerin anlamsal içeriğine göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Türkçe'deki "*bakmak*" sözcüğünün, anlamsal içeriği bu dile özgü olmasına benzer şekilde, TİD'deki BAKMAK işareti doğrudan bu dildeki anlamsal özelliği ile ilişki içindedir ve *bakmak* sözcüğünün Türkçedeki *gözetlemek* alt anlamı da TİD'de bulunmamaktadır. Her ne kadar TİD el abecesi ve ağızlama yardımıyla Türkçe'den bazı ödünçlemeler yapsa da (Bkz. Bölüm 2: *Toplumbilimsel Görünüm*), bu etkileşim coğrafik, politik, baskın kültürün alt kültüre etkisi, eğitim gibi çeşitli nedenlerle herhangi iki dil arasında görünebilecek etkileşim düzeyindedir. Bununla birlikte örneğin, *davet etmek* kavramı Türkçe'de iki sözcükle sunulurken, TİD'de tek bir işaretle sunulmaktadır. Bu durumun tam tersi birçok örnek bulunmakla birlikte, Türkçede tek bir sözcükle ile sunulan kavram, TİD'de iki veya daha fazla işaretle sunulduğu örneklerde yaygın şekilde bulunmaktadır. Bu durum dolayısıyla, her sözcüğün veya işaretin anlamsal içeriğinin sunumunda bulunduğu dile özgü, anlamsal bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Bkz. Bölüm 1). Bu görünüm, sembolik olarak 'kitap' örneği ile gösterilmektedir.

Kitap resmi

KİTAP (TİD)

Şekil 6.3. Anlamsal içerik: *Kitap* ve KİTAP.

6.4 Anlam türleri

Anlamın ne olduğu sorusunu yanıtlamak, keskin bir biçimde sınırlarını çizmek ve kapsayıcı bir tanım yapmak güçtür. Çünkü **anlam**, dilbilim, felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim gibi çeşitli disiplinlerin alanına giren bir araştırma alanıdır. Doğal dillerde, sözcük olarak adlandırabileceğimiz semboller dış dünyadaki kişilere, olaylara, durumlara, yerlere gönderimde bulunmak için kullanılmaktadır. Dış dünyadaki bu olgularının yerini tutan, onların **göndergesi** (İng. *referent*) olan, diğer bir deyişle de, dış dünyadaki dilsel dünyada temsil eden sözlüksel birimlerdir. Gönderim ilişkisi sadece dış dünyada fiziksel olarak bulunan birimlerin aksine, böyle özellikte olmayan TİD'de RUH ve ŞEYTAN gibi görünüşleri de kapsamaktadır. Bu nedenle, gönderim ilişkisinin basit bir fiziksel eşlemeden daha kapsamlı yapıda olduğu açıkça görülmektedir. Gerçek dünyada bulunmayan nesneleri ya da olguları temsil eden sözcüklerin, bir kişi tarafından algılandığı sürede, kişinin zihinsel dünyasındaki belli ilişkilerin kurulması ve zihinsel olarak bir şeylerin canlanması, **içerim** (İng. *intension*) olarak adlandırılmaktadır. Görüldüğü gibi sözcük anlamı konusu, sadece gerçek dünyadaki bulunan bir şeyle eşlemeden daha çok kavramsal yönü de bulunan görünüme sahiptir.

Geleneksel bakış açısına göre, *betimleyici* (İng. *descriptive*), *sosyal* (İng. *social*) ve *anlatıcı* (İng. *expressive*) olarak tanımlanan anlam türleri yerine modern bakış açısı **gösterimsel** (İng. *denotation*) ve **çağrışımsal** (İng. *connotation*) terimlerini kullanmaktadır (Lyons, 1977). **Gösterimsel anlam**, sözcüğün kavramsal içeriğine yöneliktir ve örneğin KÖPEK sözcüğünün +canlı, -insan, +hayvan, +etçil, -uçabilme yetisi gibi birçok anlamsal ilkelere sahip olduğunu sunmaktadır. **Çağrışımsal anlam** ise sözcüğün daha çok toplumsal, duygusal, yansıtıcı ve eşdizimsel düzeydeki anlamı olarak tanımlanabilmektedir. Örneğin, Türkçede *sağır* sözcüğü “işitme duyusundan yoksun, işitmeyen kimse”

(TDK, Güncel Türkçe Sözlük) şeklindeki gösterimsel anlamı bulunmasına karşın, Sağır toplumu açısından işitme kaybının aksine, o toplumun bir parçası olan, kendini o toplumun bir üyesi olarak tanımlamayan ve işaret dili konuşucusu olan kimsedir. Böylece toplumsal düzeydeki görülen bu tür, çağrışımsal anlam olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde TİD’de NORMAL sözcüğü, *alışılâgelen* şeklindeki kavramsal anlamının yanı sıra, *konuşan kimse* şeklindeki çağrışımsal anlama sahiptir. Bundan sonraki bölümde sözcük anlamı türleri, TİD’den örnekler ile tanıtılacaktır.

Anlam türleri, **eşseslilik** (İng. *homophony*) (6.4.1), **çokanlamlılık** (İng. *polysemy*) (6.4.2), **eşanlamlılık** (İng. *synonymy*) (6.4.3) ve **zıtanlamlılık** (İng. *antonymy*) (6.4.4) olmak üzere dört temel türe ayrılmaktadır. İki veya ikiden çok sözcük, aynı anlama geliyorsa *eşanlamlı*dir. İki veya ikiden çok sözcük tamamen karşıt anlamlara geliyorsa *zıtanlamlı*dir. Bir sözcük birbirinden anlamsal olarak ilişkisi olmayan iki veya ikiden fazla anlama geliyorsa *eşsesli*; birbiriyle anlamsal ilişki kurulabilecek iki veya ikiden fazla anlama geliyorsa *çokanlamlı*dir.

6.4.1 Eşseslilik (Eşişaretlilik)

Bir dilde bulunan iki sözcük, aynı sesbilgisel içeriğe sahip olmasına rağmen, birbirinden tamamen bağımsız ilişkiler taşırsa ve iki sözcük arasında ilişki **eşseslilik** (İng. *homonymy*) olarak tanımlanmaktadır. Türkçede hem sayı olan yüz (100) hem de vücudun bir bölümü olan *yüz*, aynı sesbilgisel görünüme sahip olmasına rağmen, kavramsal açıdan tamamen ilişkisiz sözcüklerdir. TİD sözvarlığında eşsesli görünümde sözcüklere sıklıkla rastlanmakta olup, PARÇA ve SOĞAN, FATURA ve POLİS, AVUKAT ve AKSARAY örnek olarak verilebilmektedir.

PARÇA ve SOĞAN

FATURA ve POLİS

AVUKAT ve AKSARAY

Şekil 6.4. TİD eşseslilere örnekler: PARÇA ve SOĞAN, FATURA ve POLİS, AVUKAT ve AKSARAY.

Bilindiği gibi, işaret dillerinde sözlükselleşmiş şekilde görülen ve **el abecesi** ile üretilen sözcüklere sıklıkla rastlanmaktadır. **Sözlükselleşme** (İng. *lexicalization*) sürecinde Türkçede bir sözcüğün baş harfi alınmakta ve bu harf, el abecesi ile üretilerek TİD sözvarlığına aktarılmaktadır. Bu açıdan işaret dillerinin sözvarlığında tek harf ile oluşmasına karşın, anlamsal açıdan tamamen bağıntısız birçok sözcük yer almaktadır. TİD’de F harfinden üretilen FANTA ve FEDERASYON sözcükleri bu türe örnek olarak verilebilir.

FANTA VE FEDERASYON

Şekil 6.5. TİD eşseslilik ve sözlükselleşme: FANTA ve FEDERASYON.

6.4.2 Çokanlamlılık

Eşseslilikte, aynı sesbilgisel görünüme sahip olan sözcüklerin anlamsal açıdan bağıntısı olmamasına karşın **çokanlamlılık** (İng. *polysemy*) ise, tek bir sözlüksel birimin ilişkili olarak birçok anlam taşımasıdır. Yani bir sözcükten benzetme yoluyla başka anlamlar üretilmekte olup, oluşan her anlamın birbiri arasında belli düzeyde ilişkisi bulunmaktadır. Türkçede *çekmek* sözcüğünün *bir kıyafetin küçülmesi* anlamında kullanılması çokanlamlılık türünde bulunmaktadır. TİD’de çokanlamli olarak görülen sözcüklere şu örnekler verilebilir: KAHVE/KAHVERENGİ/KAFE, YOL/YÖNTEM, SICAK/YAZ, SIR/KOYU ve ÖZGÜR/SERBEST.

KAHVE/KAHVERENGİ/KAFE

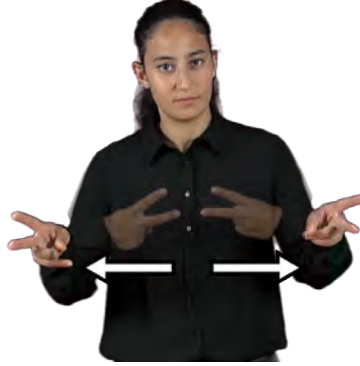
YOL/YÖNTEM

SICAK/YAZ

Şekil 6.6. TİD’de çokanlamlılığa örnekler: KAHVE/KAHVERENGİ/KAFE, YOL/YÖNTEM,

SIR/KOYU

KAÇIK/ÖZGÜR/SERBEST

SICAK/YAZ, SIR/KOYU ve ÖZGÜR/SERBEST.

6.4.3 Eşanlamlılık

Eşanlamlılık (İng. *synonymy*), farklı sesbilgisel görünümlere sahip olmasına karşın, aynı kavramsal içeriği ve anlamsal özellikleri sunan sözcüklerdir. Eşanlamlı sözcükler, benzer kavramsal içeriği sunmasına karşın eşdizimlilik gibi farklı yönlerden birbirinden ayrılabilirdiği görülmektedir. Örneğin, Türkçede *kırmızı* ve *al* sözcükleri eşanlamlı olarak tanımlanmasına karşın, *kırmızı ruj* öbeği sözvarlığında yer alırken, *al ruj* öbeği bulunmamaktadır. Bu durum eşanlamlı sözcüklerin bile kimi farklılıkları olabileceğini göstermektedir. TİD'de iki farklı sesbilgisel görünüme sahip olan birçok eşanlamlı sözcükler vardır. Örneğin yardım anlamına gelen iki işaret vardır, YARDIM1 ve YARDIM2, ve üzülmek anlamına gelen iki işaret vardır, ÜZÜLMEK1 ve ÜZÜLMEK2.

YARDIM1

YARDIM2

Şekil 6.7. TİD'de eşanlamlılığa örnekler:
YARDIM1, YARDIM2, ÜZÜLMEK1 ve ÜZÜLMEK2.

Bölgesel düzeyde TİD'de sözcük farklılıkları olup, bu tüm doğal dillerde görünen bir olgudur. Bu açıdan, İstanbul'da ve Ankara'da üretilen CUMARTESİ, İzmir ve Ankara'da kullanılan YAŞ sözcüğü eşanlamlı olarak değerlendirilmektedir.

YAŞ (İzmir)

YAŞ (Ankara)

Şekil 6.8. TİD’de bölgesel olarak farklı biçimli ama eşanlamli sözcüklere örnekler: CUMARTESİ (İstanbul), CUMARTESİ (Ankara), YAŞ (İzmir) ve YAŞ (Ankara).

Dillerin sözvarlığını toplumsal, sosyal ve siyasi nedenlerden dolayı, başka dillerin sözvarlığından sözcükler girebilmektedir. Örneğin Türkçenin kendi sözvarlığında belli kavramsal içeriği sunan sözcüklerin yanı sıra, başka dillerden giren ve aynı kavramsal içeriği sunan birçok ödünç sözcük bulunmakta ve bu sözcükler eşanlamli olarak tanımlanmaktadır. Türkçede *bağışlamak* ve *affetmek*, *kas* ve *adele*, *yapıt* ve *eser*, *yanlış* ve *hata* gibi sözcükler örnek verilebilmektedir. Kimi durumda ise, sözvarlığına başka bir dilden alınan bir sözcüğün yerine dilin kendisi yeni sözcük türettiğinde ödünç alınan sözcük sözvarlığında kaybolmaktadır. 2000’li yılların başında İngilizceden ödünçlenen ve sesbilimsel değişikliğe uğrayan *kompüter* (İng. *computer*) sözcüğü yerine türetilen *bilgisayar* sözcüğü, sözvarlığında çok fazla sıklığa sahip olduğu için ilk sözcük kaybolmaya başlamıştır. TİD sözvarlığında başka dillerden ödünç alınan sözcükler bulunmakta olup bu ödünç sözcükler, aynı anlamsal içerik sunan kendi sözvarlığındaki sözcükler ile eşanlamlidir. Aşağıda başka işaret dillerinde TİD’e giren ve eşanlamli görünüme sahip olan örnek sunulmaktadır.

TUVALET (TİD)

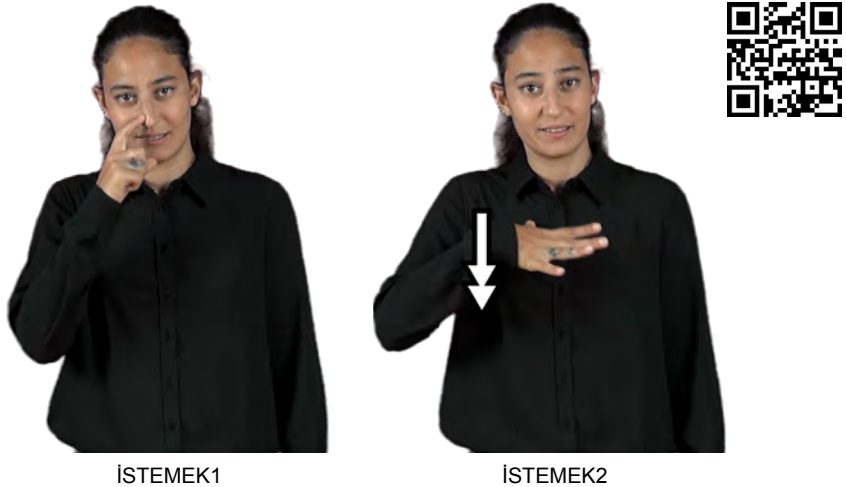

TUVALET (Ödünç sözcük)

Şekil 6.9. TİD’de eş anlamlı ödünç sözcüklere örnekler: TUVALET (TİD), TUVALET (Ödünç sözcük), İNŞALLAH¹ (TİD) ve İNŞALLAH (Ödünç sözcük).

Öte yandan, sözvarlığında kuşaklar arası kimi değişimler görülmekte ve yaşı büyük konuşucular ile daha genç konuşucuların kullandığı sözcükler değişebilmektedir. Her iki kuşağın kullandığı ve farklı sesbilimsel görünümde olan bu sözcükler eş anlamlı özelliktedir. Aşağıdaki örnekte, burun bölgesinde üretilen İSTEMEK1 sözcüğü, daha eski kuşaktan olan TİD konuşucuları tarafından tercih edilirken, göğüs bölgesinde üretilen İSTEMEK2 sözcüğü daha genç kuşak tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 6.10. TİD’de kuşaklar arası dil değişimiyle oluşan eş anlamlı sözcüklere örnek: İSTEMEK1 ve İSTEMEK2.

6.4.4 Zıtanlamlılık

Zıtanlamlılık (İng. *antonymy*), iki sözcük arasında anlamsal olarak birbirinin karşıtı olması durumudur. KISA ve UZUN, ALT ve ÜST gibi TİD’de yer alan kimi sözcükler, tüm doğal dillerde olduğu gibi zıtanlamlı görünümde. Türleri açısından bakıldığında ise alanyazında üç farklı türe ayrıldığı görülmektedir.

a. Bütünleyici zıtanlamlılık (İng. *complementary antonymy*): Anlamsal olarak iki sözcüğün tamamen iki uç noktada bulunması ya da birinin olduğu durumda diğerinin görülmemesi şeklinde tanımlanabilmekte ve TİD’de YANLIŞ ve DOĞRU, SAĞ ve SOL sözcükleri örnek verilebilmektedir.

YANLIŞ

DOĞRU

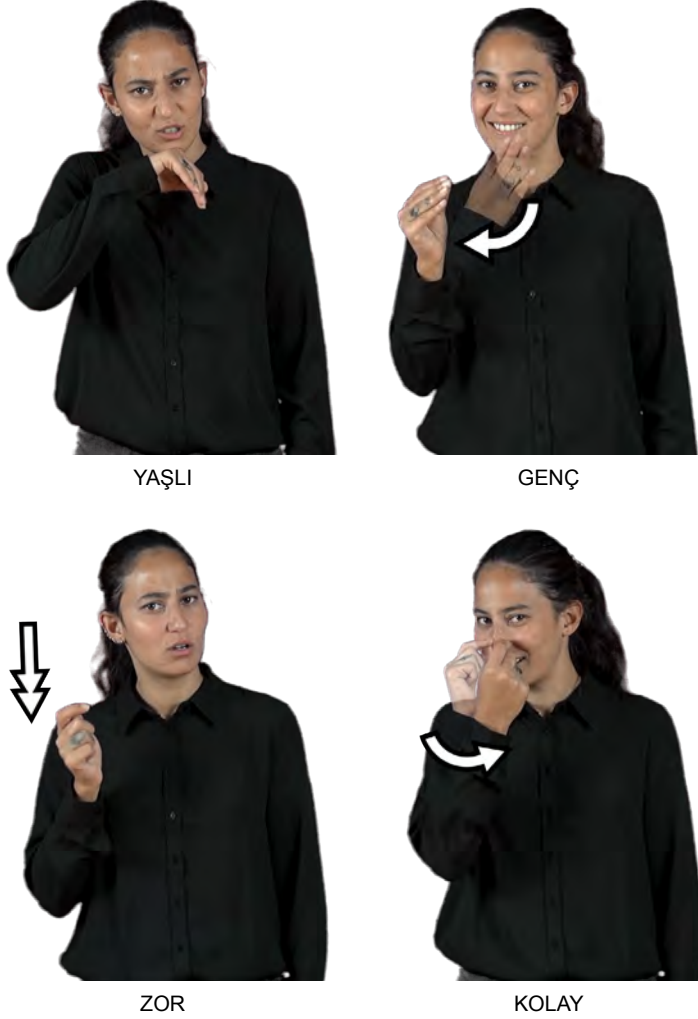
SAĞ

SOL

Şekil 6.11. TİD’de bütünleyici zıtanlamlı sözcüklere örnekler: YANLIŞ ve DOĞRU, SAĞ ve SOL.

b.Derecelenebilir zıtanamlılık (İng. *gradable antonymy*): Anlamsal ilişkisi açısından iki sözcük arasında bir derecelendirme bulunduğu türdür. TİD’de YAŞLI ve GENÇ, ZOR ve KOLAY sözcükleri bu türde olup, her iki sözcük arasında göreceli olarak bir derecelendirme bulunmaktadır.

Şekil 6.12. TİD’de derecelenebilir zıtanamlı sözcüklere örnekler:
YAŞLI ve GENÇ, ZOR ve KOLAY.

c. İlişkisel zıtanamlılık (İng. *relational antonymy*): Anlamsal içerik açısından bir karşıtlığın aksine, iki durumdan birinde bulunmaktadır. Bu açıdan TİD’de ANNE ve BABA, KIZ ve ERKEK sözcükleri ilişkisel zıtanamlılık sunmakta ve kişi, iki durumda aynı anda bulunamamakta ve bu nedenle genellikle ters ilişki olarak tanımlanmaktadır.

ANNE

BABA

KIZ

ERKEK

Şekil 6.13. TİD’de ilişkisel zıtanlamalı sözcüklere örnekler:
ANNE ve BABA, KIZ ve ERKEK.

6.5 Metafor

Geleneksel bakış açısına göre **metafor** (İng. *metaphor*), bir ifadenin **sözlüksel** (İng. *literal*) anlamının değişmesiyle ortaya çıkan ve edebi/sanatsal işlev barındıran özellikte olmasına karşın, günümüzde ise insanoğlunun yaşadığı çevreyi ve olayları deneyimleri çerçevesinde algılaması olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece modern bakış açısı, metafora insanoğlunun bilişsel ve düşünsel sistemiyle olayları ve olguları kavrama olarak nitelendirmektedir. Metaforun sadece edebi metinlerde yer alan ve sınırlı bir kitlenin kullandığı bir dilsel yapı olduğu düşüncesinin aksine, dünyadaki tüm dillerde, anadili konuşucuları iletişime geçtikleri her ortamda ve bağlamda çok sayıda metafor kullanılmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980).

Bilişsel bakış açısının temelini oluşturan Kavramsal Metafor Kuramı'na göre, metafor dilden önceki aşama olan düşüncede gerçekleşen bir eylemdir (Lakoff ve Johnson, 1980). Bu açıdan bir sözcüğün başka bir sözcük ile anlaşılması olarak değil, bir kavramın alanını kullanarak başka bir kavram alanına ulaşılması ve anlaşılmasıdır. Modern bakış açısı, dilsel metaforlar ile kavramsal metaforların birbirine bağlı ama ayrı sistemler olduğunu öne sürmektedir. Örneğin “ZAMAN PARADIR” bir kavramsal metafor iken, bu metaforun “*zamanı boşa harcamak*” gibi Türkçedeki görünümleri *dilsel metafor* türündedir. Böylece yukarıdaki örnek ZAMAN PARADIR kavramsal metaforundan doğan ve kavramsal içeriği Türkçede sunulan bir dilsel metafordur. *Harcamak* eylemi para için kullanılmasına karşın, bu eylemin kavramsal alanını, zaman ile ilişkili kavramsal alana aktaran ve bu alan arasındaki bağlantı kuran insanoğlunun düşünce sistemidir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 8-9).

Lakoff ve Johnson (2005, s. 27)'e göre, “metaforun özü bir şeyi başka bir şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir.” Metafor, birbirleri ile doğrudan bağlantısı olmayan X ve Y olguları arasında zihinsel bir bağlantı olabileceğini açık veya örtük biçimde sunmaktadır. Metaforu bilişsel açıdan karmaşık ve sistemli bir yapı olarak kuran da, bu iki olgunun birinde yer alan zihinsel şemayı diğerine aktarmaya olanak vermesidir. Bu şekilde metafor, bireyin belli bir olguyu kullanarak başka bir olguyu çözümlemesine olanak sağlamaktadır.

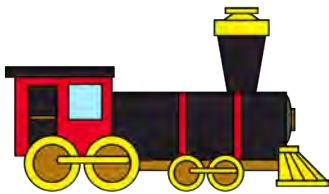
Metafor oluştururken kavramsal dizgede yer alan iki farklı alana gereksinim duyulmaktadır. Bu alanlardan ilki olan HEDEF, göreceli olarak daha somut ve yapılandırılmış iken, KAYNAK daha soyut ve yapılandırılmamış özelliktedir (Lakoff ve Johnson, 1980). Bu nedenle metaforun yönü sıklıkla somuttan soyuta doğru olup, somut özellikteki dilsel birimler kullanılarak soyut yapılar anlatılmaktadır. Örneğin “AŞK BİR YOLCULUKTUR” kavramsal metaforu incelendiğinde, daha somut özellikte olan YOLCULUK kaynak alanı, daha soyut özellikte olan AŞK ise hedef alanı oluşturmaktadır. Böylece kavramsal metafor, iki farklı özellikte bulunan alanlar arasında bir eşleme kurmaktadır. Bu kavramsal metafordaki bağlantılara bakıldığında ise, örneğin kaynak alanda yer alan “yol”, hedef alandaki “ilişki” kavramıyla; “yolcular” kavramı “sevgililer” kavramıyla ilişkilendirilebilmektedir. Aşağıdaki şekilde (6.14) “AŞK BİR YOLCULUKTUR” kavramsal metaforunu oluşturan kavramsal alanları ile bu kavramlar arasındaki eşlemeler sunulmaktadır.

Şekil 6.14. “AŞK BİR YOLCULUKTUR” kavramsal metaforu.

Konuşma dillerinde, doğaya ait seslerin (miyav, hav) taklidi gibi **gösterimsel** (İng. *iconic*) sözcükler bulunmasına karşın, gösterimselliğin ses temelli olan tek boyutta aktarılması nedeniyle, bu tür sözcükler zihinsel sözlükçede çok az oranda görülmektedir. Buna karşın, işaret dillerinin görsel temelli ve üç boyutlu iletişim kanalına sahip olması, gösterimsel işaretlerin konuşma dillerine göre zihinsel sözlükçede daha fazla oranda görülmesini sağlamıştır.

Gösterimsel işaretler, gönderimde bulunduğu kavramın şeklini, özelliğini ya da hareketini temsil etmektedir. Örneğin TİD’de TREN işaretinin üretiminde sağ elin baş, yüzük ve orta parmağın uçları bükülüp; üç parmak, tren tekerleğinin yuvarlak şekline, kol yatay şeklinde uzatılıp; tren tekerleklerinin pistonuna ve kolun tamamının ileri doğru ve dairesel hareketi ise; trenin ilerlediğindeki tekerlek ve pistonun hareketine benzer şekilde üretilmektedir. Gösterimselliğin zihinsel modellerdeki görünümüne bakıldığında, iki varlık arasında karşılaştırma (benzerlik açısından) yapılırken, **yapı koruyucu uyumlar** (İng. *structure preserving mapping*) oluşturulmaktadır. Böylece varlığın yapısı algılanıp, bu yapı başka bir varlığa aktarılmaktadır (Bkz. Şekil 6.15). İşaret dillerinde metafor gibi gösterimsellik de, iki farklı alanın eşlemesi ile meydana gelmektedir. Gösterimsel işaretler, metafor uzanımını da aldıkları için iki farklı alana maruz kaldıkları görülebilmektedir (Taub, 2001). Bu nedenle, işaret dillerinde gösterimsel işaretler, gösterimsellik açısından *biçim-anlam*, metafor açısından ise *kaynak-hedef alanları* arasında ilişki kurmaktadır.

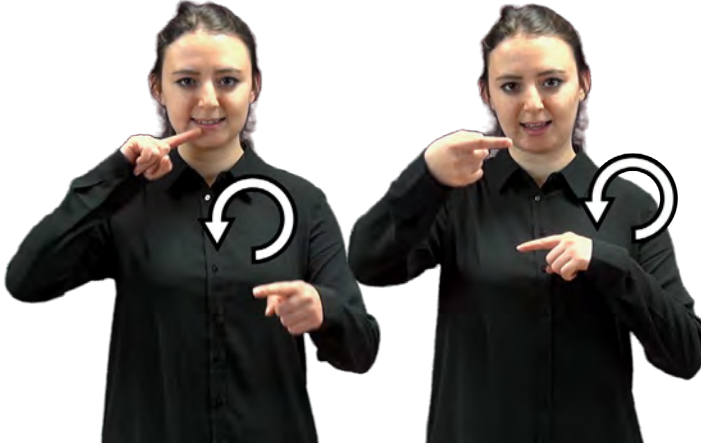

Şekil 6.15. Türk İşaret Dilinde gösterimsellik: TREN.

Çoğu işaret dillerinde olduğu gibi TİD’de de YARIN, GELECEK^YIL, GELECEK^HAFTA gibi gelecek zaman ile bağlantılı işaretler vücudun önüne doğru; DÜN, GEÇMİŞ, GEÇEN^YIL, GEÇEN^HAFTA gibi geçmiş zaman ile bağlantılı işaretler ise vücudun arkasına (sırt bölgesine) doğru yapılmaktadır. Bu görünümüler ZAMAN UZAMDIR metaforu üzerine kurulmaktadır.

YARIN

GELECEK^YIL

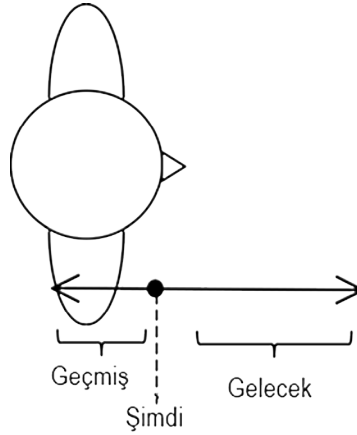

DÜN

GEÇEN

Şekil 6.16. TİD'de YARIN, GELECEK^YIL, DÜN ve GEÇEN.

Zaman ve **uzam** olmak üzere iki kavramsal alanın bulunduğu bu metaforlarda, kişinin yüzünü döndüğü ve vücudunun ön tarafının baktığı alan gelecek sunumunda, kişinin vücudunun arka tarafı ve sırt bölgesi ise geçmiş sunumunda kullanılmaktadır. Konuşma dillerinin üretim süreci, ses gibi farklı bir boyutta olmasına karşı benzer kavramsal metaforlar gözlemlenmektedir. Türkçede “Yaşadıklarımı **geride bıraktım**.” veya “Artık **önümüzdeki** maçlara bakacağız.” gibi tümcelerde geçmişin ve geleceğin TİD’e benzer şekilde arkaya-öne konumlandığı görülmektedir. Bir alandaki konumsal ilişkileri belirtmek için geri ve ön sözcükleri, YER kaynak alanından ZAMAN hedef alanına bağlanarak öncelik/sonralık gibi zamansal ilişkileri Z düzleminde sunmaktadır (Bkz. Şekil 6.17.).

Şekil 6.17. Z koordinatı ve Uzam-Zaman ilişkisi
(Pfau, Steinbach & Woll, 2012)

YEMEK sözcüğü düşünüldüğünde ise, bu eylemin gerçekleşmesi için çiğneme ve yutkunma gerçekleştirecek olan bir ağız, yenilebilir özellikte bir yiyecek ve sindirim sistemi gerekmektedir. Birçok dilde olduğu gibi, TİD’de YEMEK eylemi, metafor barındıran kullanımı bulunmakta ve TELEFON HEMEN PİL YEMEK “*telefon hemen pil yiyor*” tümcesine bakıldığında, telefon nesnesinin ağız, sindirim sistemi gibi özellikleri olmamasına karşın, iki kavramsal alan arasında bir aktarma oluşturulup “YEMEK” eylemi, tüketmek anlamında kullanılmıştır. Böylece metafor içeren bu tümcenin anlamı “*telefon hemen pil tüketiyor*” şeklinde görülmektedir. Türkçede benzer şekilde yemek sözcüğü, “*sınavlar beni yedi*”, “*bu iş çok zaman yiyor*”, “*istekleri beynimi yedi*”, “*hastalık tüm birikimimi yedi*” ve “*pas demirin tümünü yedi*” gibi tümceler de metafor içermektedir.

ANLAMAK, UNUTMAK, AKIL gibi bilişsel sistem ile bağlantılı işaretlere bakıldığında, bu işaretlerin üretiminin özellikle baş bölgesinde yapıldığı görülmektedir. ANLAMAK işaretinin üretiminin baş bölgesinde bir nesneyi tutma hareketine benzetilmektedir. ÖĞRENMEK işaretinin üretiminde tutulan nesnenin baş bölgesine götürülüp koyulması ve bu hareketin tekrarlayan şekilde görülmesi öğrenme sürecinin devamlılığını göstermektedir. UNUTMAK işaretinde ise, tutulan nesnenin elden kaçmasına benzer şekilde baş bölgesine yakın konumda, parmak

şaklatılması ise bilginin elden kaçtığına, yani unutulduğunu anlatmaktadır. Bilişsel sistem ile ilişkili bu işaretlerin baş bölgesinde yapılması ve bilginin bir nesne şeklinde sunulması, ANLAMAK YAKALAMAKTIR kavramsal metaforu ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir.

UNUTMAK

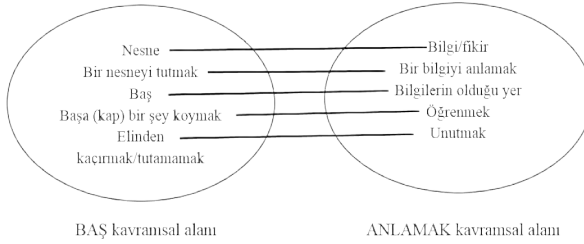
ANLAMAK

ÖĞRENMEK

Şekil 6.18. TİD'de ANLAMAK YAKALAMAKTIR metaforu ve UNUTMAK, ANLAMAK ve ÖĞRENMEK.

Aşağıdaki şekilde (Şekil 6.18.) bu kavramsal metaforu oluşturan bağlantılar sunulmaktadır.

Şekil 6.19. “ANLAMAK YAKALAMAKTIR” kavramsal metaforu

Yöne ilişkin kavramsal metaforlara bakıldığında ise, İYİ ŞEYLER YUKARIDADIR ve KÖTÜ ŞEYLER AŞAĞIDADIR kavramsal metaforu güdülenmektedir (Kövecses, 2000). GALİP ve BAŞARI gibi olumlu anlam barındıran işaretlerin üretimine bakıldığında el hareketinin yukarı doğru, MAĞLUP ve PIS gibi olumsuz anlam taşıyan işaretlerin üretimine bakıldığında ise aşağıya doğru olması benzetme ilişkisi oluşturmaktadır. Türkçede *iflas etmek* olumsuz bir anlam içermekte iken “şirket tamamen battı” tümcesinde aşağıya doğru hareket bu ilişkiyi kurmaktadır. Benzer şekilde *terfi etmek* öbeği olumlu bir anlam taşımakta ve “genç mühendis durmadan yükseliyor” tümcesinde *yükselmek* eyleminin yukarı doğru hareketi olumlu bir anlam sunduğu bağlantısı oluşturmaktadır.

GALİP

BAŞARI

Şekil 6.20. TİD'de İYİ ŞEYLER YUKARIDADIR kavramsal metaforu ve GALİP ve BAŞARI; KÖTÜ ŞEYLER AŞAĞIDADIR kavramsal metaforu ve MAĞLUP ve PİS.

6.6 Metonim

Geleneksel bakış açısına göre **metonim** (İng. *metonymy*), “bazı kavramsal ilişkiler, nedenler temelinde bir figürü temsil eden sözcüğün başka bir sözcük ile değiştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Preminger & Brogan, 1993, içinde). Buna karşın, bilişsel dilbilim alanında yapılan çalışmalarla metonim (benzetme), metafora benzer şekilde insanoğlunun günlük hayatında varolan ve dil sisteminin bir parçası olarak görülmektedir. Bir kavramın diğer kavramın yerini tutması ya da başka bir kavramı kapsaması şeklinde basit bir ilişkiye dayanan geleneksel görüşün yerine metonim, bir bilişsel modele dayanan bilişsel bir süreç olarak görülmekte ve ilişkiden daha çok kavramsal durum olarak kabul edilmektedir (Radden & Kövecses, 1999, s. 18). Metafora oluşturan ilişkiler benzerliğe dayanmasına karşın, metonimde ise aynı kavramsal alan içindeki bitişikliğe dayanmaktadır (Kövecses, 2002, s. 146).

Metafor ile *metonim* arasındaki en büyük farklılık kavramsal alan açısından görülmektedir. Metonimde tek bir kavramsal alan bulunmakta ve eşleştirmeler bu alan içindeki kavramlar arasında olmaktadır. Metafora ise, iki kavramsal alan bulunmakta ve bu iki alan içindeki kavramlar eşleştirilmektedir (Lakoff & Johnson, 1980). Diğer bir deyişle, metonim alan-içi, metafor ise alan-dışı eşleme ise bağlantılar kurmaktadır. Alan-içi eşlemeler ise daha çok parça-bütün, ürün-üretici, kullanıcı-nesne, kontrol eden-kontrol edilen, kurum-sorumlu insanlar, kurum-yer ve olay-yer gibi ikili ilişkilerden oluşmaktadır.

(6.1)'deki örnekte, rapora onay veren FEDERASYON'un başkanı veya yöneticileri olmasına karşın, kurumun sorumlu olan kişilerine gönderimde bulunmak için kurumun kendisi kullanılmıştır. Kurum, çalışanları, yöneticileri, başkandan oluşan aynı kavram alanı içinde bulunduğu *kurum-sorumlu insanlar* ilişkisinden oluşan bir alan-ıçi eşleştirme yapılmıştır. (6.2)'deki örnekte DENİZLİ sözcüğü, o ilde faaliyet gösteren işitme engelliler derneğine gönderimde bulunmak için kullanılmıştır. Bir kurumun bulunduğu şehir veya mekân, o kurumun bulunduğu kavramsal alan içindedir. Son örnekte ise BEN sözcüğü ile anlatılmak istenen kişinin kendisi değil kullandığı araçtır. Böylece aracı kontrol eden kişi, kontrol ettiği nesneye ya da araca gönderimde bulunmak için kullanılmıştır.

(6.1) FEDERASYON DÜN RAPOR KABUL ^ETMEK
'Federasyon dün raporu kabul etti.'

(kurum-sorumlu insanlar)

(6.2) DENİZLİ T-İ-D EĞİTİM BAŞLAMAK
'Denizli, Türk İşaret Dili eğitimine başladı.'

(kurum-yer)

(6.3) SABAH BİSİKLET BEN ÇARPMAK
'Sabah bana bisiklet çarptı.'

(kontrol eden-edilen)

6.7 Sözcüde anlam

Anlam sadece sözlüksel anlam veya tümce anlamı ile oluşmamaktadır. Anlam aynı zamanda sözcüde de oluşmaktadır. Doğal konuşma dillerinde olduğu gibi, işaret dillerinde de konuşucular birbirleriyle iletişim kurarken karşılarındakinin pek çok şeyi bildikleri **varsayımı** ile hareket ederler (dünya bilgisi, İng. *world knowledge*). Örneğin, iki işaretçi (İşaretçi A ve İşaretçi B) işaretlerken İşaretçi A BAŞKAN GİTMEK dediğinde İşaretçi B'nin BAŞKAN sözcüğünün ne demek olduğunu varsayar. Ayrıca, İşaretçi A, İşaretçi B'nin o başkanın kim olduğunu bileceğini varsayar. Çünkü İşaretçi B, **bağlamdan** BAŞKAN ifadesinin kimi gösterdiğini bilebilir. Ayrıca, nerenin başkanı olduğunu da bağlamdan çıkarabilir. Ancak, bazı durumlarda, örneğin farklı farklı yerlerin başkanları olduğu durumlarda, İşaretçi A'nın ifadesi İşaretçi B için **belirsiz** olabilir. Bu durumlarda, İşaretçi B, İşaretçi A'dan ilave bilgi isteyerek bu belirsizliği ortadan kaldırabilir.

Bağlamdan sözce anlamı çıkarma yollarından birisi **gösterim anlamından** (İng. *deictic meaning*) yararlanmaktır. İki işaretçi iletişim kurduğunda ortamda bulunan nesnelerden bahsederken o nesneleri işaret parmaklarıyla gösterebilirler. Bu tür ifadeler Türkçede *bu* ve *şu* gibi ifadelere karşılık gelmektedirler. Ayrıca işaretçiler ortamda olmayan şeylerden bahsederken, yine işaret alanında belli konumları kullanabilirler. Bu konumlar iletişimde göstergeleri birbirlerinden ayırt etmek için de kullanabilirler. Örneğin (6.4)'teki ifadede O işareti, işaret alanında belli bir bölge işaret parmaklarıyla göstererek yapılmıştır. Böylelikle o bölge sözce anlamının devamında sadece PATRON ile ilişkilendirilecektir.

(6.4) PATRON O GELMEK
'Patron geldi.'

Bağlamdan sözce anlamı çıkarma yollarından bir diğeri tümceler arasında bağlantılar kurmaktır. Örneğin (6.5)'teki ifadede DERNEK sözcüğü RİZE'deki bir derneğe gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca, yine DERNEK aynı zamanda işitme engelliler/sağırılar derneğine gönderimde bulunmaktadır. Böylelikle DERNEK YENİ GÜZEL tümcesindeki DERNEK bağlamdan bağımsız olarak sadece bir dernek anlamına gelecekken, bağlamla birlikte Rize İşitme Engelliler / Sağırılar Derneği anlamına gelmektedir.

(6.5) RİZE GİTMEK. DERNEK YENİ GÜZEL.
'Rize'ye gittim. Dernek yeni ve güzel.'

Bağlamdan sözce anlamı aynı zamanda çok anlamlı sözcüklerin birbirlerinden ayırt edilmesine de yardımcı olmaktadır. Örneğin POLİTİKA anlamına gelen işaret aynı zamanda MÜZE anlamına gelmektedir. Bağlamdan bağımsız olarak bu tümce *müze*, *Osmanlıya hiç girmem* veya *kılıca hiç girmem* anlamlarına gelebilecekken, bağlamla birlikte *politikaya hiç girmem* anlamına gelmektedir.

(6.6) BEN POLİTİKA GİRMEK HİÇ
'Ben politikaya (şimdiye kadar) girmedim.'

6.8 Tümcede anlam

Sözcükler tümce içerisinde konu rolleri alırlar. Bunlar **edici** (İng. *agent*), **etkilenen** (İng. *patient*), **konu** (İng. *theme*), **araç** (İng. *instrument*), **deneyimci** (İng. *experiencer*), **yer** (İng. *location*), **kaynak** (İng. *source*) ve **hedef** (İng. *goal*). Eylemi gerçekleştiren şeyler tümce içerisinde *edici* anlamsal rolüne sahiptir. Eylem içerisinde yer alan ve kılıcı olmayan, ancak eyleme maruz

kalan şeyler tümce içerisinde *etkilenen* anlamsal rolü taşımaktadır. *Kılıcı* eylemi gerçekleştirdiğinde başka bir şey kullanıyorsa, o şey *araç* anlamsal rolüne sahiptir. Tümce içerisinde bir şeyin duygularından, algısından veya içinde bulunduğu durumdan bahsediliyorsa, o şey *deneyimci* anlamsal rolündedir. Tümcede eylem bir hareketli ve/veya durağan bir durumdan bahsediyorsa, o olayın olduğu mekan *yer* anlamsal rolüne, olayın başlangıcı *kaynak* anlamsal rolüne ve olayın bitişi *hedef* anlamsal rolüne sahiptir.

Doğal bir dil olan TİD'de de işaretler, tümce içerisinde anlamsal roller almaktadır. (6.7)'deki örnekte yeme eylemin yapan BEN olup *edici* rolündeyken, yenilenen ELMA *konu* rolündedir.

(6.7) BEN ELMA YEMEK
'Ben elma yedim.'

(6.8)'de ise kesme eylemi, BEN tarafından (*edici* rolü) bıçak ile yapıldığından BİÇAK araç rolündedir. (6.9)'da ise MASA yer rolündeyken, ELMA konu rolündedir

(6.8) BEN ELMA BİÇAK^KESMEK
'Ben elmayı bıçakla kestim.'

(6.9) MASA İKİ ELMA VAR
'Masada iki elma var.'

(6.10)'da ise gitme eylemi BEN tarafından *edici* rolüyle gerçekleştirilmiştir. Bu eylemin kaynağı EV, hedefi ise OKUL dur. BEN SEVİNMEK 'Ben sevindim' tümcesinde ise BEN *deneyimci*dir.

(6.10) BEN EV OKUL GİTMEK
'Ben evden okula gittim.'

6.9 Söylem Belirleyiciler

Söylem belirleyiciler (İng. *discourse markers*), bir sözceyi bir başkasına bağlayan dilbilgisel yapılar olmasına karşın, tek bir dilbilgisel sınıfa dahil olmamaları nedeniyle tanımlanmaları sürecinde zorluklar yaşanmaktadır (Schiffrin, 1987; Trillo, 2002). Kavramsal, iletişimsel, sosyal ve metinsel işlevleri olan sözlüksel birimler olmasının (Schiffrin, 1987), yanı sıra söylemde belirtilmek üzere olan sözceye, dinleyicininin dikkatini çekmeye yarayan öbekler olarak tanımlanmaktadır (Redeker, 1991).

Söylem yapısının oluşumunda ve düzenlenmesinde önemli bir işleve sahip olan söylem belirleyicileri, dilbilgisel işlevlerinin yanı sıra söylemde etkileşimsel özelliklere sahiptir (Schiffrin, 1987; Maschler, 1998; Fraser, 1999). Konuşma sürecinde bilginin nasıl işlemlendiği ve aktarıldığının çözülmesinin tek yolu söylem belirleyicilere dayanmaktadır (Jucker & Smith, 1998). Konuşma metinleri incelendiğinde söylem belirleyicilerinin sıklığı ve sayısı, diğer sözcük yapıları ile anlamlı derecede farklılıklar göstermekte (Fung & Carter, 2007) ve bu da iletişim sürecindeki önemini ortaya çıkarmaktadır. Söylem belirleyicilerin çok işlevli olmaları (Schiffrin, 1987) nedeniyle, hem söylem-içi hem de söylem dışında önemli rol üstlenmelerinin yanı sıra, konuşucu ve bağlam arasındaki ilişkileri de yansıtmaktadırlar (Maschler, 1998).

Ayrıca, işlevleri ve söyleme kattıkları anlam, söylem yapılarına göre değişiklik göstermesi nedeniyle, bu yapıyı diğer dilbilgisi yapılarından ayıran bir ölçüt belirlemede zorluklar yaşanmaktadır (Jucker & Ziv, 1998; Aijmer, 2002). Söylem belirleyicileri, sadece sözlüksel anlamı yansıtmamaları nedeniyle iletişim sürecinde, dinleyici tarafından sadece bu anlamın yorumlanması, konuşucunun söylem amacı ile örtüşmeyebilmektedir. Bu nedenle, anlambilimsel sunum ile söylemin amacı arasında bir boşluk bulunması kaçınılmazdır (Blakemore, 2002).

Türkçede sözlük anlamı bulunan ya da bulunmayan birçok söylem belirleyicisi yer almakta, bunların bazıları şu şekildedir: *yani*, *şey*, *işte*, *tabi*, *aman*, *eee*, *hımm*, *hani*, *ha* vb. Bunlardan biri olan *yani*, metinsel içerikte bilgilendirme, açıklama, sonuç bildirme gibi işlevlerinin olmakta, öte yandan konuşucunun ve dinleyicinin sözlü iletişimde, konuşma sırası edinme, düzeltme yapma, duyuşsal etkiyi artırma gibi birçok işlevi bulunmaktadır (bkz. Ilgın & Büyükkantarcıoğlu, 1994; Özbek, 1995; Yılmaz 2004). Örneğin ilk örnekte, konuşucu konuşma sırasını edinmek için, daha doğrusu söz alabilmek için bu söylem belirleyicisini kullanırken, ikinci örnekte ise olayın ve olgunun tam tersi olduğunu belirtmek için bu söylem belirleyicisinden yararlanmaktadır. Bu nedenle, söylem belirleyicilerin tek bir anlamının aksine bağlamdaki işlevine göre birçok anlam kazanmaktadır.

(6.11) *Yani*, şimdi ne yapıyoruz? (konuşma sırası edinme)

(6.12) *Yani*, ben öyle demek istemedim. (düzeltme yapma)

Büronuzda çalışırken iş arkadaşınız yanınıza gelip maaşlarınıza bu yıl %3 oranında zam yapılacağını söylüyor. Siz de bu zammın maaşınıza çok az katkı yapacağını ve hiç bir şey ifade etmediğini düşünüyorsunuz ve memnun olmayan bir şekilde:

A. Bu yıl maaşlarımıza %3 oranında zam yapılacaktı.

B. Tabii zam denirse buna

Söylem belirleyicilerinin sözlük anlamları ile söylemde bulunan anlamları bazen örtüşebildiği gibi tamamen örtüşmediği durumlarda olabilmektedir. Bu farklılık, söylem belirleyicilerinin sadece sözlük anlamı ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre *tabii*, “elbette, doğallıkla, doğal olarak, işin gereği olarak” anlamına gelen bir sözcüktür (TDK, 2015). Aşağıdaki örnekte, söylemin meydana geldiği bağlam tanıtılmış ve daha sonra kişilerin konuşma metinlerine yer verilmiştir. Böylece *tabii* sözcüğünün sözlük anlamının tam tersi şekilde konuşucunun bu sözcüğü, söylem belirleyici işlevde beklentiyi olumsuzlama için kullandığı görülmektedir.

TİD'de yer alan söylem belirleyicilerine bakıldığında, hem KESİNLİKLE, YANİ gibi sözlük anlamı bulunan örnekler, hem de Türkçedeki *hımm*, *eee* gibi herhangi bir sözlük anlamı bulunmamasına rağmen, söylemde değişik işlevleri bulunan NAF, ANN söylem belirleyicileri bulunmaktadır.

TİD'de sözlüksel anlamı da bulunan KESİNLİKLE, konuşucunun görüşlerine ve düşüncelerini katıldığını belirtme işlevine sahip olan söylem belirleyicisidir. Aşağıdaki örnekte konuşucu, dinleyicinin doğru söylediğini belirtmeden önce, KESİNLİKLE söylem belirleyicisi ile onayladığını göstermektedir.

(6.13) KESİNLİKLE DOĞRU SÖYLEMEK
'Kesinlikle doğru söylüyorsun.'

Öte yandan, herhangi sözlüksel anlamı bulunmamasına karşın, TİD'de söylemsel işlevi bulunan ANN, bu işaretin çıkarıldığı sürede ağızdan çıkan sestən yola çıkılarak bu şekilde adlandırılmıştır. Bilindiği gibi, söylem belirleyicilerinin bürünsel özelliklerinin yanı sıra, tümce içindeki konumu işlevini değiştirebilmektedir (Altenberg, 1990). Derlemde elde edilen verilere göre, bu söylem belirleyicisinin hem iki tümcenin bağlayıcısı özelliğine sahip konumda, hem de konuşucunun söylemini başlattığı ilk tümcenin başında görülmektedir. Söylemdeki işlevi açısından bakıldığında ise, konumun farklılaşmasıyla söylemsel anlamı değişebilmektedir. İlk örnekte ANN, konuşucunun geliştirmekte olduğu konuya yönelik ayrıntılı bir bilgi vermekte ve böylece bir tür açıklama görevi bulunmaktadır (Bkz. Örnek 6.14). İkinci örnekte ise, tümcenin başında yer almakta ve diğer konuşucunun söylemiş olduğu düşüncenin veya görüşün içeriğini kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır (Bkz. Örnek 6.15). Öte yandan son örnekte, **duraksama belirleyici** (İng. *hesitation marker*) işlevinde bulunmakta ve

konusucunun söylemek istediklerini bilişsel açıdan tasarlarlarken ya da hatırlarken dil üretimde söylem belirleyicisini dolgu sözcüğü şeklinde kullanmaktadır (Bkz. Örnek 6.16). Yapısal açıdan diğer kullanımlardan farklı olarak duraksamanın devam ettiği sürece söylem belirleyicisi yinelenmektedir.

(6.14) 3D GÖZLÜK^TAKMAK ANN ATEŞ^ETMEK YANSIMAK
'3D gözlük takınca herşey çok net görülüyor, yani ateş edildiğinde mermiler yansıyor.'

(6.15) ANN İŞARET ACI^KONUŞMAK
'Zaten ağır konuşuyor.'

(6.16) KURAL GÖRE ANN+yineleme ULUSLARARASI
STANDART GÖRE ÇALIŞMAK
'Kurallara göre, şeye işte, uluslararası standartlara göre çalışıyoruz.'

Sözlüksel anlamı bulunmayan bir başka söylem belirleyicisi olan NAF ise, benzer şekilde bu sözcüğün üretimi sürecinde çıkan sestten dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Aşağıdaki örnekte, söylemdeki olguya ya görüşe katılmadığını veya bir başka deyişle önemsiz bulduğu belirtmek için kullanılmıştır (Bkz. Örnek 6.17).

(6.17) HERKES KORKMAK NAF BEN GİRMEK
'Herkes korkuyordu, aman ben de girdim.'

FUU ise sözlüksel anlamı açısından birçok anlamı bulunmasına karşın, üretimindeki sestten dolayı bu şekilde tanımlanmaktadır. Söylemde dikkat çekme anlamında kullanılan bu söylem belirleyicisi, konuşucunun ilettiği metnin önemli içeriği sahip olduğunu ve dinleyicinin buna odaklanması gerektiğini sunmak için kullanılmaktadır (Bkz. Örnek 6.18).

(6.18) FUU TOPLANTI ÇOK ÖNEMLİ
'Aman, toplantı çok önemli.'

Buraya kadar olan bölümde TİD'de yer alan birkaç söylem belirleyici örneğine yer verilmesine karşın, söylemde değişik işlevlerde kullanılan, tümcedeki konumuna göre birden çok işlevi bulunan söylem belirleyicileri yer almaktadır. Hem sözlüksel anlamı bulunan ya da bulunmayan bu birimlerin, kavramsal, iletişimsel ve sosyal açıdan söylemin sürekliliği açısından büyük bir katkısı bulunup, yeni araştırmalar ile desteklenmesi büyük bir gereksinimdir.

6.10 Deyimler

Deyim (İng. *idiom*), kendisini oluşturan sözcüklerin anlamında bağımsız olarak bir anlam içeren ve kalıplaşmış şeklinde bulunan söz kümesidir. Yapısal açıdan bakıldığında, deyimleri oluşturan sözcüklerin dizilişi değiştirilemez olup, bu görünümü nedeniyle katı bir biçimlenişe sahiptir. Deyimlerin toplumlardaki görünümü açısından bakıldığında, deyimleri güdüleyen soyut bilişsel ilkeler ve kavramsal örüntüler bulunmaktadır. Bu nedenle, metafor ile deyim ilişkisi çok güçlü olup, deyimsel anlam iki kavram alanının bağlanması ile oluşturulmaktadır. TİD'de "KUŞ DAL^KONMAK" *kuş dala konu* anlamına gelen bu deyim incelendiğinde, KUŞ kavramı herhangi bir çaba göstermeden elde edilen şanslı kişiyi, KONMAK bu kazancın elde edilmesi, DAL ise kazanç getiren şeyleri veya şansını temsil etmektedir. Böylece kuşun dala konması kaynak alanı, bir kazanç elde etmek hedef alanına aktarılmaktadır.

KUŞ DAL^KONMAK

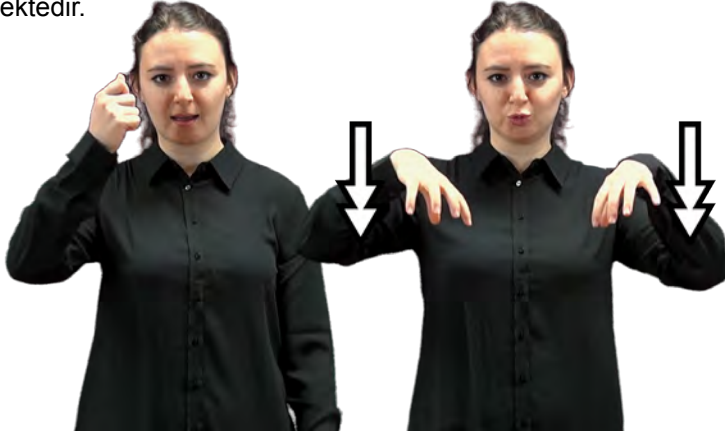
Şekil 6.21. KUŞ DAL^KONMAK deyimini.

"PARMAK^ISIRMAK" *parmak ısırdı* anlamına gelen bu deyimde ise PARMAK zorluklara katlanan kişiyi; ISIRMAK eylemi ise bu zorlukların yarattığı olumsuz durumu; DİŞ güçlülere neden olan olayları ve durumları; PARMAĞIN DİŞİN ARASINDA KALMASI ise yaşanan zorluklara karşı kişinin direnmesi şeklinde bağlantı kurmaktadır. Böylece TİD'de "PARMAK^ISIRMAK" deyiminin güçlülere katlanmak şeklinde imgesel anlamı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 6.22. PARMAC^İSIRMAK deyimi.

Benzer şekilde, PARA YAĞMAK deyiminde kaynak kavramsal alanı 'yağmak' daha somut özellikte olan bir kavramdır; hedef kavram alanı ise daha soyut özellikte bir kavram olan "destek/katkı"dır. Deyimde benzerlik ilişkisi yağmurun toprağı canlandırması ve bitkilerin gelişimini sağlaması ile kişiye yapılan maddi desteklerin ve katkıları o kişinin çabasına, amacına katkı sağlaması arasında kurulmuştur. Böylece kişi, ekinlerin canlanması için yağmurun yağmasını beklemesi gibi gerekli olan şartların ortaya çıkması için maddi bir bolluk beklemektedir.

PARA

YAĞMAK

Şekil 6.23. PARA YAĞMAK deyimi.

6.11 Özet

Bu bölümde TİD **anlambilim** açısından incelenmiştir. Önce işaret anlamı ve gönderim arasındaki bağlantı kuramsal olarak açıklanmıştır. Ardından işaret dillerinde **gösterimsellik** (İng. *iconicity*) boyutu işlenmiştir. Bunu takip eden bölümlerde ise TİD'de eşsesli, çokanlamlı eşanlamlı ve zıtanlamlı işaretler örneklenirilerak açıklanmıştır. Ardından TİD'de *metafor* (eğretileme) ve *metonim* (benzeşme) konularına ayrıntılarıyla değinilmiştir. TİD'de anlamın sözce ve tümce anlamları işlenmiştir. Burada TİD'de EDİCİ, ETKİLENEN, KONU, ARAÇ, DENEYİMCİ, YER, KAYNAK ve hedef gibi konu rolleri örneklerle açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde TİD'de söylem düzeyinde kullanılan ifadeler işlenmiştir. Son olarak, TİD'de yer alan bazı deyimlere örnek verilmiştir.

7. BÖLÜM

Sonuç

BÖLÜM 7: SONUÇ

Bu kitap Türk İşaret Dili üzerine ilk dilbilgisi kitabıdır. Bu çalışma, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından desteklenerek gerçekleştirilmiştir. Yasal gerekçelerinden birisi 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 15 inci maddesidir:

“İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.”

Yasal gerekçelerinden diğeri ise Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması Ve Uygulanmasına Yönelik Usul Ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik'in amaç başlıklı 1 inci maddesi;

“İşitme engeli, dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin iletişim ihtiyaçlarını desteklemek için işaret dilinin dilbilimsel yönünden çözümlemesi ve değerlendirmesini yapmak, yazılı ve görsel eğitim araç ve gereçlerini hazırlamak, Türk İşaret Dili sistemini oluşturmak, işaret dili tercümanları ile öğreticilerini yetiştirmek ve bu konuda farklı uygulamaları önlemek üzere usul ve esasları düzenlemektir.”

Kitapta şimdiye kadarki bölümlerde açık ve net olarak gösterildiği gibi, Türk İşaret Dili (TİD) doğal bir dil olup Türkçe, İngilizce gibi konuşma dillerinden, ASL, Hollanda İşaret Dili gibi işaret dillerinden oldukça farklıdır. TİD'in kendine özgü bir dilbilgisi vardır. Her doğal dil coğrafi, politik, ticari ve eğitim gibi nedenlerle başka dillerle etkileşim halindedir; dolayısıyla, başka dillerden ödünçlemeler yapmaktadır. TİD de aynı üst-kültürü paylaştığı için ve işaretçilerin hemen hemen hepsinin çiftdilli olması nedeniyle Türkçe ile etkileşim içerisindedir. Özellikle el abecesi kullanımı, Türkçenin yazılı dilinden etkilenmiştir. Bununla birlikte TİD el abecesi çift elle yapılmaktadır ve kendine özgü bir görünümü vardır. Öte yandan başka işaret dillerinden de etkilenmemiştir.

TİD toplumbilimsel görünümü açısından incelendiğinde, Türkiye'de ulusal anlamda tek bir işaret dili olarak kullanıldığı bulunmuştur. Alan çalışmasının sonucuna göre, Türkiye'nin bütün bölgelerinde TİD kullanılmaktadır. Ancak her doğal dilde görüleceği gibi, ağız ve lehçe farklılıkları TİD'de de bulunmuştur. Özellikle sözcük düzeyinde bölgesel farklılıklar belirgin olup, dilbilgisel açıdan bir farklılığa rastlanılmamıştır. Anadolu'da işaret dili kullanımı Hititlere kadar götürülebilir. Bulgulara göre Osmanlı Dönemi'nde de işaret dili yaygın ve saygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak şu an ki çalışmalar, ilk işitme engelliler okullarının kurulduğu 1890'lara kadar izini sürebildiğimiz TİD'in daha önce kullanılan işaret dilleriyle ne kadar bağlantılı olduğunu açıklamaya yetmemektedir.

Bu kitap TİD üzerine yazılan ilk dilbilgisi kitabıdır. Kitap doğal dillerden

olan TİD'in dilbilgisel yapısını, dilbiliminin sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizim gibi alt alanları açısından görünümünü ortaya çıkararak bilimsel olarak incelemiştir. Bunu gerçekleştirirken işaret dilleri hakkında yanlış bilinen bilgileri düzeltilmiş, işaret dili çalışmaları bilimsel tarihine, TİD üzerine yapılan araştırmaların tarihine de yer vermiş ve başka işaret dilleri üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarını da incelemiştir. Ayrıca TİD'in dilbilgisel yapısının Türkçe gibi konuşma dillerinden hangi açılardan farklılık gösterdiğini betimlemiş ve sözcük düzeyinde olan bölgesel farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Kitap, TİD üzerine yazılan ilk dilbilgisi kitabı olmasıyla birlikte, başka işaret dilleri üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarından kapsam genişliği ve kullanılan yöntemler açısından oldukça farklıdır. Ulusal ve uluslararası bilimsel bulgulardan yararlanan bu kitap, araştırmanın onaylanıp başlaması ve kitabın basılması da dahil olmak üzere sadece 6 ayda tamamlanmıştır. Yine de, alan çalışmalarında ve veri çözümlemeleri/paylaşımları sürecinde ulusal ve uluslar arası bilimsel araştırma etik kurallarına kesinlikle uyulmuştur. Türkiye'nin dört bir yanında 26 ilde anadili TİD olan toplam 113 Sağır katılımcıdan yarı-yapılandırılmış veri toplama yöntemi gibi doğal yöntemlerle veriler toplanmıştır. Toplanan veriler ile 6.240 dakikalık bir derlem oluşturulmuştur. Derlem oluşturulurken derlem dilbilimi yöntemleri kullanılmıştır. Zaman darlığından dolayı, bilgisayarlı-dilbilim yöntemleriyle toplanan verilerin ¼'ü tamamen sağırlardan oluşan ekip tarafından ELAN yazılımı kullanılarak çözümlenmiştir. Kitabın editörlerinin bilgisi dahilinde şimdiye kadar, başka işaret dilleri üzerine yazılan dilbilgisi kitapları bu kadar kapsamlı bir alan araştırmasına ve çözümleme yöntemlerine dayanarak yazılmamıştır.

İşaret dilini kullanan ve anadili olarak benimseyen, işitme engelli aktivitelerinde etkin kişilere Sağır, onların yer aldığı topluluğa Sağır toplumu denmektedir. Türkiye'de de ülkenin her bir köşesinde dernekler aracılığıyla örgütlenen, lokallere, tiyatro gruplarına, spor kulüplerine sahip olup; ulusal / uluslararası etkinliklere katılan ve düzenleyen oldukça aktif bir Sağır toplumu vardır. Başka işaret dilleri üzerine yapılan çalışmalarda da gözlemlendiği gibi, Türkiye'de de anadili TİD olan Sağır'ların oranı %5 civarında olup oldukça düşüktür. Sağır bebeklerin %95'i konuşan ve işaret dili bilmeyen anne-babalara sahip olup herhangi bir dili öğrenmeleri, ancak okul eğitimi sırasında olmaktadır. Türkiye'de henüz işitme engelliler okullarında TİD ile eğitim yapılmamakta ve Türkçe eğitim sözel ve yazılı olarak yapılmaktadır. Ancak büyük olasılıkla, dil modalitesi farklılıklarından ve herhangi bir dilin edinim sürecinin geç başlamasından dolayı okur-yazarlık oranı konuşan çocuklara göre daha düşüktür.

Konuşma dilleri işitsel-sözel; işaret dilleri görsel-uzamsal iletişim alanını kullanmaktadırlar. Bu dil modalitesi farklılıkları, işaret dillerinde birtakım zenginliklerin görülmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmada TİD açısından da bu sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan birisi "eşzamanlılık"tır. Konuşma dilleri (örneğin Türkçe) sözcükleri sadece sıralı bir şekilde ardarda kullanırken, işaret dilleri aynı anda el şekli, elin yönelimi, elin konumu ve hareketleri, baş hareketleri ve yüz ifadelerini işaretbirim bilgisi (sesbilgisi) olarak kullanıp; iki elle de işaretler

yapabildiği için bir zaman biriminde birden fazla sözcük (işaret) yapılabilir. TİD’de de eş zamanlı olarak aynı anda birden fazla sözcük (işaret) yapılabilir ve tümceler kurulabilir.

Dil modalitesi farklılıklarından dolayı, işaret dillerinin başka bir zenginliği ise “karmaşık eylem yapıları”dır. Örneğin eş zamanlı olarak sınıflandırıcıların kullanımında nesnelerin birbirlerine göre yerleri, yönelimleri, hareketleri, büyüklükleri ve işaretçinin bakış açısına göre konumları aynı anda ifade edilebilmektedir. TİD de sınıflandırıcıları kullanmaktadır. Böylelikle, TİD’de de eş zamanlı olarak aynı anda birden fazla sözcük (işaret) yapılabilirdiği gibi, bileşik tümceler de kurulabilmektedir. Bu tür dil yapıları ve ifade zenginlikleri insan dilleri ile ilgili dilbilim kuramları için yeni ufuklar açmaktadır.

TİD, kuramsal dilbilimin sesbilgisi ve sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim gibi bütün alt alanları açısından incelenilecek bir dildir. Bu kitapta da görüldüğü gibi, doğal bir dil olan TİD işaretbirim bilgisi (sesbilgisi) açısından incelenerek işaretbirimlerin yapısal özelliklerini ortaya konulabilmektedir (*Bölüm 3*). Türkçe gibi konuşma dillerinde en küçük birim ses iken, TİD gibi işaret dillerinde en küçük birimler el şekli, elin yönelimi, elin konumu ve hareketleri ve baş ve yüz hareketleri olup, TİD işaretbirim bilgisi açısından çözümlenmiştir. Bu birimlerin bir araya gelmesi, belli işaretbirim bilim (sesbilim) kurallarına bağlıdır. TİD belli başlı el şekillerini kullanmaktadır. Elin her alacağı şekil TİD’de kullanılmamaktadır. Parmakların kullanımı, parmakların/elin bükülmesi, elin büyükçül ve küçükçül hareketleri, konumu, ellerin düz, dairesel ve yay çizerek hareketleri ve el dışı hareketler (kaş hareketleri, yönlü bakış, ağızla söyleme, dudak hareketleri, baş hareketleri ve vücudu eğme) rastgele ya da jestlerle/mimiklerle değil, belli başlı sesbilgisi kurallarıyla yapılmaktadır. Konuşma dillerinde de görülen ses benzeşmesi, ses benzeşmezliği, ses türemesi ve ses düşmesi ve ses aktarımı gibi TİD’in sesbilim kuralları, işaretbirimlerin kullanımında da gözlemlenmektedir. Ayrıca TİD’in ödünçleme yoluyla, Türkçe yazı dilinden etkilenecek oluşturduğu el abecesi kullanımıyla oluşan işaretler zaman içinde sözcükselleşerek TİD’in sesbilgisi kurallarına uymaktadırlar.

Bu kitapta da görüldüğü gibi, doğal bir dil olan TİD biçimbilim açısından incelenmesi oldukça verimli sonuçlar vermiştir (*Bölüm 4*). İşaretlerin ad, adıl, sıfat, eylem gibi sözcük sınıfları birimlerin yapısal özellikleri açısından ortaya konulmuştur. TİD’de biçimbirimler, hem türetimsel hem de çekimsel türde görülebilmektedir ancak, pek tabi ki, TİD’deki türetim ve çekim birimleri Türkçedeki sondan ekler gibi değildirler. TİD’de türetim ve çekimler işaret benzeşmeleri, işaret alanı kullanımı, işaret yinelemeleri, anlamsal, araçsal, betimleyici ve elle kullanma sınıflandırıcıları gibi pek çok şekilde yapılabilir. TİD’de bileşik sözcükler hem içe-dönük, hem dışa-dönük hem de koşacı olarak oluşturulabilmektedir. Bu bileşikler sözdizimsel olarak incelendiğinde bazı bileşiklerin sağ-başlı, bazılarının sol, bazılarının ise çift veya eşbaşlı oldukları bulunmuştur. Bazı bileşikler el abecesinin sözlükselleşmesiyle oluşurken bazıları eşzamanlı olarak iki elin kullanımı ile yapılmaktadır. TİD’de kişi ve sayı uyumu ile konum uyumu vardır. TİD’de zaman zaman ifadeleriyle ve Z ekseninin kullanımıyla yapılabilir.

TİD görünüş açısından oldukça zengin bir dildir. TİD'de bitmişlik, başlamalı ve sürerlilik dilbilgisel kurallara bağlanmıştır. TİD'de kiplik türlerini yapısal özellikleri karmaşık bir görünüme sahip olmakla beraber, sıklıkla el ve el dışı hareket aynı anda yapılmaktadır. TİD, yeterlilik, zorunluluk, gereklilik kiplerine sahiptir. TİD'de ad ve eylemler, işaretin hareket şekline, hareket sayısına, hareket yönü ve süresine göre birbirlerinden ayırt edilebilmektedir. TİD'de kişi adıları bulunmaktadır. En Az Çaba Yasası'na da uygun olarak, bunlar işaret alanında belli bir noktaya göstermek suretiyle yapılmaktadır. Örneğin; işaretçi kendini göstererek birinci tekil şahısı belirtmektedir.

Bölüm 5'te, doğal bir dil olan TİD sözdizim açısından incelenmiştir. TİD'e sözcükdizim açısından bakıldığında TİD'in geçişsiz eylemler, adın, sıfatın ve belirtecin yüklem yerine geçtiği tümcelerde ÖE (ÖY) sırasını tercih ettiği bulunmuştur. Geçişli eylemlerin yer aldığı tümcelerde ise, NE sırasının dilbilgisi kuralı olarak kabul ettiği görülmüştür. Üçlü geçişli eylemlerde de ÖN1N2E sırasını kullanmaktadır. TİD'de ad öbekleri incelendiğinde ise, baş olan adın sağında ve solunda tamamlayıcı birimlerin olabileceği ortaya konmuştur. Her doğal dilde olduğu gibi, TİD de yalın, olumsuz, soru tümcelerine kurallı bir şekilde sahipken, aynı zamanda sıralı tümcelere ve yan tümcelere de sahiptir. Özellikle olumsuzlamalarda, soru tümcelerinde ve yan tümcelerde el-dışı işaretler (baş, kaş ve çene hareketleri) TİD dilbilgisinin vazgeçilmez parçalarıdır.

Bölüm 6'da, doğal bir dil olan TİD anlambilim açısından incelenmiştir. Dil modalitesi farklılıklarından dolayı, işaret dillerinde gösterimsellik kullanımı konuşma dillerinde gösterimsellik kullanımına nazaran daha belirgindir. Bu nedenle, TİD'de de yoğun olmamakla birlikte gösterimsel yapılara rastlanmıştır. Doğal dillerde sözcükler eşsesli/eşyapılı, çok anlamlı, eş anlamlı ve zıt anlamlı olabilmektedir. TİD yapay bir dil olsaydı, her zaman tek bir işaret tek bir anlama gelmeliydi, ancak bunun aksine, konuşma dillerinde görülen eşsesli/eşyapılı, çok anlamlı, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklere TİD'de de rastlanılmıştır. Çünkü TİD, bu kitapta da ispatlandığı gibi, doğal bir dil olup kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu öyle ki, TİD'de de oldukça zengin metaforlar, metonimler ve deyimler yer almaktadır. Her doğal dilde iletişim esnasında tek başına anlamlı olmayan söylem belirleyicileri kullanılmaktadır. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, TİD'de söylem belirleyiciler vardır. Bir tümcede yer alan adların edici, etkilenen, deneyimci, konu, araç, yer, kaynak ve hedef gibi çeşitli konu rolleri yer almaktadır ve bu konu rolleri tümcenin anlamının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kitapta, TİD'deki tümcelerde adlar konu rolleri açısından çözümlenmiştir. İletişim esnasında bilgi aktarımının doğru bir şekilde yapılması için dil konuşucuları çeşitli varsayımlarda bulunmaktadır. Bu bölümde gösterildiği gibi, TİD işaretçileri de iletişim esnasında çeşitli varsayımlarda bulunabilirler. Ayrıca, anlam bazen belirsiz olup, ancak bağlamdan anlaşılabilir. TİD de doğal bir dil olduğu için zaman zaman işaretçiler anlamı bağlamdan çıkarmaktadırlar.

Bu kitap TİD'in ilk dilbilgisi kitabı olup, Türkiye'de 26 il ve anadili TİD olan 113 işaretçi ile saha çalışmalarıyla oluşturulan derlemin (kısmen) ELAN yazılımıyla çözümlemesiyle, toplam 6 ay gibi çok kısa bir sürede ortaya çıkmıştır

Bu kadar kısa sürede gerçekleştirilen bir çalışmanın çeşitli eksiklikleri olacağı aşîkardır. Bu nedenle bu kitabın daha da genişletilerek tekrar basımları çok büyük bir gereksinimdir. Bu genişletilmiş baskılarda ayrıca bu kitapta yer almayan dilbilimin alt alanlarından TİD'in edimbilim çözümlmeleri ve söylem analizlerinin eklenmesi de çok yararlı olacaktır.

Bölüm 1'de belirttiğimiz gibi, işaret dilleri kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu işaret dillerini okul çağında akranlarından öğrenmektedir. Bu nedenle uygulamalı ve kuramsal dilbilim açısından yaklaşarak, TİD'in hem anadil olarak hem de sonradan edinimi üzerine çalışmalara ve bu çalışmaların dilbilgisi kitaplarında yer almasına çok ihtiyaç vardır. Son yıllarda işaret dillerine ilginin hem dünyada hem de Türkiye'de artmaya başlamış ve işaret dilleri kullanımının toplumsal bir gereksinim olduğu daha geniş kitlelerce anlaşılmaya başlanmıştır. Bu nedenle ikinci dil olarak, TİD'in nasıl öğrenildiği/edinildiği üzerine araştırmaların yapılması ve bunlara dilbilgisi kitaplarında değinilmesi gerekmektedir.

Bölüm 1 ve *Bölüm 2*'de değinildiği gibi, TİD'e olan ilgi çeşitli kişi ve kurumların sözlükler oluşturmaları ve hizmete sunmasını gerektirmiştir. Bu sözlükler toplumsal bir talebe cevap vermekle birlikte, Türkçe'den TİD'e çevrilmiş sözcük listeleri düzeyinde kalmaktadır. Halbuki, TİD tabanlı profesyonel sözlüklere ihtiyaç olduğu açıktır. Bu kitaba paralel olarak, TİD tabanlı profesyonel bir sözlüğün nasıl olabileceğine bir örnek hazırlanmıştır. Bu çalışmanın geliştirilmesi ve böyle bir sözlüğün toplumun hizmetine sunulması acil bir ihtiyaçtır.

Bu kitapta gösterildiği gibi, TİD en az Türkçe kadar zengin ve en az Türkçe kadar kendine özgün bir dildir. Dil modalitesi farklılıklarından dolayı, çeşitli düzeylerde işitebilen insanların ("işitme engellilerin") daha yatkın oldukları diller görsel-uzamsal diller olan doğal işaret dilleridir. Bu kitapta da gösterildiği gibi, TİD dilbilgisi kurallarına sahip dilbilimsel çözümlmeler yapılabilen doğal bir dildir. Bu nedenle, Türkiye'deki Sağır toplumun kendi dilleri olan TİD'in eğitimde, sağlıkta ve hukukta kullanılması gerekmektedir. Sağır toplum için TİD'de eğitim haklarının verilmesi, ulusal dil olan Türkçe'nin yazılı diline daha hakim olabilmeleri için iki dilde eğitime geçilmesi kaçınılmazdır. Türkçe ve TİD farklı diller olduğu için aynı anda konuşulamayacakları için Türkçeye karşılık gelen işaretlerle çeviri veya eğitim değil, Türkçe ve TİD ardıl bir şekilde kullanılmalıdır.

KAVRAMLAR

KAVRAMLAR LİSTESİ

Türkçe	İngilizce	Açıklama
açı	scope	açı
açılma	aperture	elin açılması, parmakların kapalıdan açık duruma doğru getirilmesi
açılma değişimi	aperture change	elin açılması, parmakların kapalıdan açık duruma doğru getirilmesi
ad, isim	noun	ad, isim
ad öbeği	noun phrase	isim tamlaması
adıl	pronoun	adıl, zamir
adıl kopyası	pronoun copy	adıl kopyası
ağzın gerilmesi	tense mouth	ağzın gerilmesi
ağız	mouth	ağız
ağız hareketleri	mouth movements	ağız hareketleri
ağız jesti, ağız mimikleri	mouth gesture	ağız jesti, ağız mimikleri, değişke de olabilir
ağız jestleri	mouth gestures	ağız jestleri
ağız şişirilmiş	puffed mouth	ağız şişirilmiş
ağızla söyleme, ağızlama	mouthing	ağızla söyleme, ağızlama, işareti yaparken aynı zamanda ağızla söyleme
ağızla üfleme	whiffled mouth	işaretleşme esnasında ağızla üfleme
akıl alanı geçişimi yerine zihinsel alan	blend (of (mental) space)	iki zihinsel alanın birleştirilmesiyle oluşan

¹Bu liste TÜBİTAK 111K314 no.lu proje kapsamında gerçekleştirilen terimlerle ilgili çalıştıydan ve Arık (2013) Sign linguistics term - İşaret dili terimleri'nden kısmen yararlanılmıştır.

geçişimi		yeni bir zihinsel alan
alan	space	alan
alan eylemi/uzam eylemi	spatial verb	alan eylemi/uzam eylemi
alansal	space, spatial	alansal
alansal dil, mekansal dil	spatial language	alansal dil, mekansal dil
alanın topografik kullanımı	topographic use of space	alanın topografik kullanımı
ana dili işaret dili olan işaretçi	native signer	ana dili işaret dili olan işaretçi
ana dili işaret dili olan işaretçi, işaret dilini sonradan öğrenen işaretçi	nonnative signer	ana dili işaret dili olan işaretçi, işaret dilini sonradan öğrenen işaretçi
anamlı	significant (statistics)	anamlı (farklılık), istatistikte kullanılan bir terim
araç sınıflandırıcısı	instrument classifier	Bazı nesnelerin görünüm açısından ortak noktaları ele alınarak dilbilgisel gruplandırılması, uzuv sınıflandırıcısı, biçim ve büyüklük belirticisi gibi
ardıl hareket	alternating movement	işaretlerin arka arkaya yapılması
ardışıklık	sequentiality	dilsel birimlerin, sözcüklerin konuşma dillerinde gibi ard arda söylenmesi (bknz. eşanlılık, eşzamanlılık)
ark, yay	arc	elin/parmağın ark şeklinde hareketi
artuyumlu eylem	backward agreeing verb	uyumlu eylemlerde uyumlu eylemin

		alıcıdan işaretçiye doğru yapımı
avatar	avatar	Bilgisayarlı dilbilim alanında insan benzeri animasyonlara verilen ad
avuç yukarı	palm up	avuç yukarı, avucun yukarı yönü göstermesi durumu
aynı tarafa ait	ipsilateral	aynı tarafa ait
aynı yerde hareket	local movement	aynı yerde hareket
bakma, bakış	eye gaze	işaretçinin iletişim sırasında bir yöne/yere bakması, anlamın bir parçası olabilir
bakışumlu	symmetry	bakışumlu
bakışumsuz	asymmetric	simetrik olmayan, örn. çift elleri işaretlerde her iki eldeki işaret değişkelerinin farklı olma durumu
bakışsızlık, asimetrik	asymmetry	simetrik olmayan, örn. çift elleri işaretlerde her iki eldeki işaret değişkelerinin farklı olma durumu
baskın el	dominant hand	işaretlerin asıl/çoğunlukla yapıldığı el
baş	head	baş
baş geride (durum)	head backward (state)	işaretleşme esnasında başın geriye gitme durumu
baş ileride (durum)	head forward (state)	işaretleşme esnasında başın geriye gitme durumu
baş parmak	thumb	baş parmak
baş soldan sağa/sağdan sola sallama	head shake	işaretleşme esnasında başı soldan sağa veya sağdan sola sallama durumu

baş ve vücut hareketleri	head and body movements	işaret dili kullanımında kullanılan belli başlı baş ve vücut hareketleri
baş yan/yanlara	head sideward	işaretleşme esnasında başı yana doğru koyma durumu
baş(ı) geriye yatırma	backward head tilt	başı geriye doğru hareket ettirme
baş(ı) yatırma	head tilt	işaretleşme esnasında başı sağa veya sola yatırma durumu
baş(ı) yukardan aşağıya	head nod	işaretleşme esnasında başı yukardan aşağıya getirme durumu
başlatma	initialization	başlatma, örn. eylem başlatma, işaretleşme başlatma gibi
başlatıcı	inceptive	eylemin başladığını belirten değişke
başı yana eğme	sideward head tilt	başı yana eğme
başını öne doğru çıkartma	head thrust	işaretleşme esnasında başı öne doğru çıkarma durumu
bedene doğru yapılan eylemler	backward verbs	işaret alanında nötr alandan işaretçinin bedenine doğru yapılan
		eylemler
belirleyici	marker	dilbilgisel belirleyici
Belirtke/Amblem	emblems	kültürel olarak anlaşılan/ortak kullanılan jestler, örn. ok el jesti, elle yapılan küfürler
biçim ve büyüklük	size and shape	biçim ve büyüklük

belirticisi	specifier (SASS)	belirticisi BBB, nesneleri biçimlerine, şekillerine ve büyüklüklerine göre gruplayan bir çeşit sınıflandırıcı
biçimbilim	morphology	biçimbilim
biçimbirim	morpheme	biçimbirim
biçimbirimsel değişke	allomorphy	biçim değişkelerinden birisi değiştiği halde anlamın değiştirmeyen değişkelerden birisi
bildiri tümceleri	declarative sentences	bildiri tümceleri
bilgisayarlı dilbilim/hesaplamalı dilbilim	computational linguistics	
birlikte dışaçıkırim	coarticulation	birden fazla işaretin aynı anda yapılması
boylamsal	longitudinal	boylamsal, uzun süre aynı kişilerle yapılan çalışma yöntemi
bölüt	segment	bölüt
bölütsel	segmental	bölütsel
bölütüstü	suprasegmental	bölütüstü
bükülme, eğilme (işaretbirim bilgisi)	flexion (phonetics)	işaretbirim değişkesinin bükülmesi, örn. parmağın bükülmesi
bürün	prosody	bürün
bürünsel	prosodic	bürünsel
büyüklik ve şekil/biçim belirleyicisi	size and shape specifier (SASS)	biçim ve büyüklük belirticisi, nesneleri biçimlerine, şekillerine ve büyüklüklerine göre gruplayan bir çeşit sınıflandırıcı

çapraz	sagittal	çapraz
çapraz düzlem	sagittal plane	işaret alanındaki çapraz düzlem
çapraz, enine	transverse	çapraz, enine
çekim	inflection	
çene aşağıda (durum), çene aşağıya (hareket)	chin down	Çenenin aşağıya doğru hareket ettirilmesi, gıdığın çıkartılması durumunda olduğu gibi
çene yukarı	chin up	Çenenin aşağıya doğru hareket ettirilmesi tam tersi
çeviriyazı	transcription	çeviriyazı
çeviriyazıcı	transcriber	çeviriyazıcı
çift taraflı	bilateral	işaret alanında her iki sağ-sol alanın kullanılma durumu
çift uyumlu eylem	double agreement verb	iki uyumlu eylem
çocuğa yönelik işaretleme	child-directed signing	Bebek/çocuklarla iletişim kurarken işaretlerin daha basit yapılması, karmaşık tümceler kurulmaması (konuşma dillerinde olduğu gibi)
çokanlamlılık	polysemy	
çokbölümlü	polycomponential	çokbölümlü işaretler, özellikle sınıflandırıcıların yapısını açıklarken kullanılır
dayanak (noktası)	buoy	baskın olmayan elin anlatımdaki gönderimlerin karıştırılmamasını sağlaması hali

değerlendirme	assessment	dil yetkinliğinin/akıcılığının değerlendirilmesi
denek, katılımcı	informant	denek, katılımcı
denek-içi desen, katılımcı-içi desen	within-subjects design	Grup karşılaştırmalarında kullanılan istatistiksel bir yöntem
denekler-arası desen, katılımcılar-arası desen	between-subjects	Grup karşılaştırmalarında kullanılan istatistiksel bir yöntem
derlem	corpus	derlemi
derlem dilbilim	corpus linguistics	derlem dilbilim
dış	dorsal	işaretbiriminin dış kısmı, örn. işaret parmağının dış kısmı
dış düzlem	coronal plane	dış düzlem
dışa dönme	supination	dışa dönme
dikey	vertical	dikey
dil	tongue	dil
dil arası	interlanguage	dil arası, ikinci dil öğrenen kişilerin geçtiği bir öğrenme safhası
dil çıkarılmış	tongue protrusion	dil çıkarılmış
dil etkileşimi	language contact	dil etkileşimi
dilbilgisi	grammar	dilbilgisi
dilbilim	linguistics	dilbilim
dilin ortaya çıkışında jest teorisi	gestural theory of language origin	dilin ortaya çıkışında el hareketlerinin önemini/önceliğini vurgulayan teori

dilsel profil formu	language profile form	
dokunsal işaret dili	tactile sign language	dokunsal işaret dili, sağır ve kör kişilerin ellere ve bedene dokunarak iletişime geçimi
dolaylı anlatım	reported speech	dolaylı anlatım
dudak bükülmüş	twisted lips	dudak bükülmüş
dudak büzülmüş	pursed lips	dudak büzülmüş
durağan	stationary	durağan
durma	pause	durma
durma-kımıldama modeli	hold-movement model	işaretbirim biliminde bir teori
düzenekleme	encoding	beyinde bir modülden bir modüle geçirme/işleme durumu
eklem	joint	eklem
eko işaretbirim bilimi	echo phonology	bir işaretbirim bilimi teorisi
el abecesi	alphabet, manual	yazı dilinden üretilmiş, genelde işaretin bilinmediği durumlarda, bazı özel isimlerde sağır ve körlerin iletişime geçim için kullandıkları bir yöntem
el değişimi	hand swapping	işaretleşme esnasında baskın olan elden baskın olmayan ele geçme, ya da tam tersi
el düzeni	hand arrangement	işaretin oluşumunda ellerin birbirine göre konumu
el harfi	fingerspelled letter	El alfabesi kullanılarak oluşturulan harf

el kurulumu	hand configuration	işaretin oluşumunda elin bir değişkesi
el sürçmesi	slip of the hand	el sürçmesi, dil sürçmesi gibi
el şekli	handshape	el şekli
el-dışı	nonmanual	el-dışı değişkeler
ele ait/elle yapılan /el-/el (ile)	manual	ele ait/elle yapılan/el-/el (ile)
elimin ucunda (dilimin ucunda gibi)	tip of the hand state	Dilimin ucunda der gibi işaretçilerin duraklayarak işareti hatırlama durumu
elle iletişim sistemi	manual communication system	elle iletişim sistemi
enlemesine düzlem	transverse plane	işaret alanında enlemesine düzlem
en küçük çiftler	minimal pairs	en küçük çiftler
etik	ethics	etik
eşadlılık	homonymy	eşadlılık
eşanlamlılık	synonymy	eşanlamlılık
eşanlı	simultaneous	işaretlerin, sözlerin arda arda değil aynı anda birden fazla işaret yapımcısı ile söylenmesi, yapılması, sıralanması. Örn. aynı anda bir elle yapılan işaretle diğer elle yapılan işaretlerin farklı anlamları olması durumu

eşanlılık,	eşzamanlılık	simultaneity işaretlerin, sözlerin arda arda değil aynı anda birden fazla işaret yapımcısı ile söylenmesi, yapılması, sıralanması. Örn. aynı anda bir elle yapılan işaretle diğer elle yapılan işaretlerin farklı anlamları olması durumu
eşseslilik	homophony	eşseslilik
evet-hayır soru tümceleri	polar questions	evet-hayır soru tümceleri
ev-içi işaretleme	homesign	ev-içi işaretleme, işiten anne babaya sahip işaret dilini bilmeyen sağır/işitme engelli kişinin anne babasıyla bir şekilde el hareketleriyle anlaşma durumu
ev-içi işaretleme	homesigning	ev-içi işaretleme, işiten anne babaya sahip işaret dilini bilmeyen sağır/işitme engelli kişinin anne babasıyla bir şekilde el hareketleriyle anlaşma durumu
ev-içi işaretleyici	homesigner	ev-içi işaretleyici, işiten anne babaya sahip işaret dilini bilmeyen sağır/işitme engelli anne babasıyla bir şekilde el hareketleriyle anlaşılan kişi
eylem	verb	fiil
geçişli eylem	transitive verb	
geçişsiz eylem	intransitive verb	
geçişme	blend	iki işaretin birleştirilmesiyle oluşturulan yeni bir işaret
gönderge değişimi	reference shift	gönderge değişimi

gönderge noktası	locus	işaret alanında işaretleşme esnasında göndergeyi belirten bir alan/bölge
gönderilen, alıcı, muhatap	addressee	işaretleşme sırasında işaretin ileildiği kişi
gönderim	reference	gönderim
görev	task	görev
görme	vision	görme
görsel	visual	görsel
görsel belirginlik	visual salience	görsel belirginlik
görsel geometri	visual geometry	görsel geometri, görsel alanın geometrik yapısı
görsel işleme	visual modality	görsel işleme, işaret dillerinin dil işleme yöntemi, konuşma dilleri işitsel-sözel dil işleme yöntemini kullanmaktadır
görsel temas, görsel bağlantı	visual contact	görsel temas, görsel bağlantı
görüntüsel	iconic	işaretlerin görüntüsel özellikleri olması, göndergeye biçimsel olarak benzemesi durumu
görüntüsellik	iconicity	işaretlerin görüntüsel özellikleri olması, göndergeye biçimsel olarak benzemesi durumu
görünüş	aspect	bir durumun veya olayın dilbilgisel ifadesinde durumun/olayın zamansal görünümü
gösterimsel	deictic	işaretçinin bulunduğu yerle, işaretçinin etrafı ile anlamlandırılabilen işaretler, anlamı gösteren işaretler

gösterme	index, indexical	gösterme, işaret etme
gösterme eylemleri	indicating verb	gösterme eylemini belirten eylem grubu
gösterme imi	index signs	gösterme imi, bir şeyi gösterme, adılarda da kullanılır
göz kırpma	eye blink (blink)	işaretçinin göz kırpma durumu, vurguyu belirtebilir
göz teması	eye contact	ileticiler arasında göz teması kurulması durumu
göz(ler) kapalı	eyes closed	işaretçinin göz(ler) kapalı olma durumu
göz(ler) tam açık	eyes wide open	işaretçinin gözleri tam açık, şaşırma durumu gibi
göz(leri) indirme, göz(ler) aşağı	eyes looking down	işaretçinin göz(leri) indirme durumu, yere doğru bakma durumu, göz(ler) aşağı
göz(leri) kaldırma, göz(ler) yukarı	eyes looking up	işaretçinin göz(leri) kaldırma, durumu işaret alanının yukarısına doğru bakma durumu
gözlerini kısarak bakmak	squint	gözlerini kısarak bakmak
hareket	motion	hareket
hareket tarzı	manner of motion	hareket tarzı
hareket yakalama	motion capture	hareket yakalama, bilgisayar bilimlerinde kullanılan bir teknik
hareket yüzeyi	movement plane	işaret alanında hareket yüzeyi
hareket(in) uzaklaşması	distalization of movement	işareti oluşturan elin işaretçinin bedeninden uzaklaşması
hareket, devinim	movement	hareket, devinim

Harfleme	fingerspelling	El alfabesi kullanılarak yapılan işaret, örn. bazı özel isimler
hiyerarşi	hierarchy	hiyerarşi
içe dönme	pronation	işaret değişkesinin iç işaret alanına doğru dönme durumu
iki eli, çift eli	two handed	iki eli, çift eli, iki elle yapılan işaretler için kullanılır
iki-kanallı	bimodal	İletişimde iki kanalın (görsel-jestsel ve işitsel-sessel) kullanımı
iki-kanallı çiftdilli	bimodal bilingual	İletişimde iki kanalın (görsel-jestsel ve işitsel-sessel) kullanan kişi
iki-kanallı çiftdillilik	bimodal bilingualism/bilinguals	İletişimde iki kanalın (görsel-jestsel ve işitsel-sessel) kullanım durumu
ikilik	duality	
ikincil el, zayıf el, baskın olmayan el	nondominant hand	işaretleşmede kullanılan baskın elin dışındaki el, ikincil el, zayıf el, baskın olmayan el
ikincil işaret dili	secondary sign language	ikincil işaret dili
iletişen(ler)	interlocutor	iletişen(ler), iletişime katılan kişilerin her biri
işaret	sign	işaret
işaret adı	sign name	lakap, işaret ismi
işaret alanı	signing space	işaretçinin bedenini ve bedeninin çevresini içeren işaretleme alanı
işaret dili	sign language	işaret dili

işaret dili bilmeyen kişi	non-signer	işaret dili bilmeyen kişi
işaret dili bürünsel işaretbilim modeli	prosodic model of SL phonology	işaret dili bürünsel işaretbilim modeli
işaret dili edinimi	sign language acquisition	işaret dili edinimi
işaret dili çalışmaları	sign language studies	işaret dili çalışmaları
işaret dili sesbilimi	sign language phonology	şaret dili sesbilimi
işaret dilini erken yaşta edinen işaretçi	early signer	işaret dilini erken yaşta, çoğunlukla anne-babasından veya ilköğretimden önce çevreden edinen işaretçi
işaret dilini geç yaşta edinen işaretçi	late signer	işaret dilini geç yaşta edinen işaretçi
işaret haznesi	vocabulary	işaret haznesi
işaret hızı	rate of signing	işaret hızı, konuşma hızı gibi
işaret oluşturma	word formation	işaret oluşturma
işaret parmağı	index finger	işaret parmağı
işaret sınıfı	word class	işaret sınıfı, ad, sıfat gibi
işaret, sözcük	word	işaret, sözcük
işaretbirim	phoneme	işaretbirim
işaretbirim bilgisi	phonetics	işaretbirim bilgisi
işaretbirim bilimi	phonology	işaretbirim bilimi
işaretbirim taktikleri	phonotactics	işaretbirim taktikleri
işaretbirimsel değişke	allophone	bir işareti oluşturan yapıtaşlarından birisi için Kullanılabilecek değişkelerden birisi

İşaretdizimi, sözcük dizimi	word order	işaretdizimi, sözcük dizimi
İşaretin iç yapısı	sign features	
İşaretlem	syllable	işaretlem, (konuşma dilinde hece)
İşaretleme	signing	işaretleme
İşaretleme alanı	sign(ing) space	İşaretçinin bedenini ve bedeninin çevresini içeren işaretleme alanı
İşaretletim, artikülasyon, dışaıkarım	articulation	İşaret yapımı
İşaretyazım	signwriting	İşaretyazım
İşaretçi	signer	İşaretçi, işaret dili kullanan
İşiten işaretçi, sağır olmayan işaretçi	hearing signer	İşiten işaretçi, sağır olmayan işaretçi, örn. CODA veya işaret dilini sonradan öğrenen sağır olan işaretçi
İşitme	hearing	İşitme
İşitme engelli	hearing impaired	İşitme engelli, tam işitme kaybı olmayan kişiler
İşitme güçlüğü	hard of hearing	İşitme güçlüğü, tam işitme kaybı olmayan durum, örn. yaşlılarda görünen işitme kaybı
İşitme kaybı	hearing impairment	İşitme kaybı, normal insanlar gibi tam işitememe durumu
İşitsel	audial	İşitmeye ait
İşitsel	auditory	İşitmeye ait
İşaretdizim, Sözdizim	syntax	İşaretdizim, Sözdizim

jest	gesture	konuşanların konuşma esnasında elleriyle çeşitli hareketler yapma durumu
jest (kullanım) alanı	gesture space	konuşanların konuşma esnasında elleriyle çeşitli hareketler yaptıkları bedenin önündeki alan
jestli konuşma	co-speech gesture, co-speech creole	konusurken jestleri de kullanma
jestsel	gestural	konuşanların konuşma esnasında elleriyle çeşitli hareketler yapma durumu ile ilgili şey
jestsel temel	gestural source/ basis/origin	dilin ortaya çıkışında el hareketlerinin önemini/önceliği
katmanlı el modeli	hand tier model	işaretbirim biliminde bir teori
kaş indirme	eyebrow lowering	kaş indirme
kaş kaldırma	eyebrow raising	kaş kaldırma, özellikle soru, olumsuzlama yapılarında kullanılmaktadır
kaş çatma, çatık kaş	furrowed eyebrows	işaretçinin kaşını çatması
kaş(ı) kaldırma	brow raise	kaşları yukarı kaldırma, özellikle soru sorma sırasında yapılması zorunludur
katılımcı/denek	participant/subject	projeye/çalışmaya katılan kişiler, denek
kent işaret dilleri	urban sign languages	'kent işaret dilleri,' kentlerde kullanılan işaret dilleri
kiplik	mood/modality	kiplik
kişi uyumu işaretleyicisi (KUI)	PAM (person agreement marker)	kişi uyumu işaretleyicisi (KUI)
kod	code	kod

kod değiştirme	code switching	Çiftdilli kişilerin iletişim esnasında bir dilden diğerine geçme durumu
kod geçişme	code blending	Çiftdilli kişilerin iletişim esnasında bir dili kullanırken farkında olmadan diğer dilinden sözcükler/işaretler öbekler kullanma durumu
kod karıştırma	code mixing	Çiftdilli kişilerin iletişim esnasında bir dili kullanırken farkında olmadan diğer dilinden sözcükler/işaretler öbekler kullanma durumu
kodlama	coding	Araştırma esnasında veriyi analize uygun hale getirme
koklear implant	cochlear implant	İşitme kaybında yapılan ameliyatlardan birisi
konum	location	elin işaret alanındaki veya vücuttaki konumu
konuşma	speech	konuşma
kötü biçimleniş	ill-formed	kötü biçimlenmiş form, bir dilin kullanıcıları tarafından kabul edilmeyen olası dil yapıları
köy işaret dili	village sign language	köy işareti, belli bir köyde kullanılan doğal işaret dili, ulusal boyutta kullanılmayan işaret dili
krım modeli	chereme, cheremic model	Fonetik kelimesi sesi çağrıştırdığı için önerilen kavram, kullanıma girememiş olup kullanılmamaktadır
kuruluş	construction	tek bir dilbilgisel yapıyla ifade edilemeyecek karmaşık dilbilgisel yapılar
lateral, yanal	lateral	lateral, yanal

metafor	metaphor	eğretileme
metonim	metonym	benzetme
modalite arası, (dil) işleme arası	cross-modal/modality	işitsel-sözel ve görsel-jestsel dil işleme arası
modalite, işleme	modality	modalite, işleme. Örn. Konuşma dilleri işitsel-sözel dil işleme yöntemini kullanırken işaret dilleri görsel-jestsel işleme yöntemini kullanmaktadır. İkisi de doğaldır.
nesne	object	
notasyon	notation	notasyon
olasılık	possibility	olasılık
olumsuz bitmişlik	negative perfective	olumsuz bitmişlik
olumsuzlama	negation	
onam formu	consent form	araştırma katılımcılarına araştırma hakkında bilgi verilen form
orta parmak	middle finger	orta parmak
ortak işaret dili	shared sign language	ortak işaret dili
otomatik	automatic	otomatik
öbür iletişim	back-channeling	iletişim sırasında pasif iletişicinin iletişimi aktif veya pasif olarak devam ettirmesi durumu
ödünçleme	borrowing	
ön, iç, karın, ventral	ventral	ön, iç, karın, ventral, işaretbirim değişkesinin iç kısmı

öngönderim	cataphora	bir işaretin veya işaret öbeğinin kendinden sonra gelen başka bir işarete gönderimde bulunması durumu
özne	subject	
pantomim	pantomime	pantomim
parmak	finger	parmak
parmak ucu	tip of the finger	parmak ucu
parmakla işaret	point, pointing, pointing sign	parmakla işaret etme
radyal, dairesel	radial	radyal, dairesel
rol	role	rol
rol kayması	role shift	rol kayması, işaretleşme esnasında anlatım konusunda yer alan aktörlerden bahsederken bir aktörden diğeri geçme durumunda işaretçinin yüz ifadesi, bedeninde yaptıkları değişiklikleri açıklamayan yarayan bir kavram
sabit ifadelerden oluşan işaretleşme	formulas/formulaic speech	sabit ifadelerden oluşan işaretleşme
sade eylem, düz eylem	plain verb	sade eylem, düz eylem
sağa bakma, sağa bakış	eyegaze towards right	işaretçinin sağ tarafa doğru bakma durumu, sola bakış
sağır	deaf	Tam işitme kaybı olan
Sağır	Deaf	Sağır toplumuna kendini ait hisseden, işaret dilini günlük yaşantısında kullanan sağır

sağır ebeveynli/annebabalı işiten çocuk	CODA	Sağır işaret dili kullanıcısı anne/babası olan işitme kaybı olmayan çocuk/yetişkin. Genelde çiftidilli olurlar
sağır eğitimi	deaf education	sağır eğitime odaklanan bölümler (özellikle üniversitelerde)
sağır hareketi	deaf activism/movement	sağır insanların kendi haklarını korumak için yaptıkları aktiviteler/eylemler
sağır kimliği	deaf identity	sağır insanların kendilerini ait hissettikleri kimlik
sağır kültürü	deaf culture	sağır insanların kendilerini ait hissettikleri kültür ve kültürel yapılar
sağır toplumu	deaf community	sağır insanların kendilerini ait hissettikleri alt-toplum
sağır çalışmaları	deaf studies	sağır çalışmalarına odaklanan bölümler (özellikle üniversitelerde)
sağır-kör, sağır-körlük	deafblind, deafblindness	aynı anda hem sağır hem kör olma durumu
sağır okulu	school for the deaf	sağır okulu
sağırlık	deafness	sağırlık, doğuştan veya çeşitli nedenlerle tam işitme kaybının yaşandığı durumlar
sayı işareti	number sign	sayı işareti
sayı katma	numeral incorporation	sayı ile nesneyi birleştirerek işaret oluşturma durumu
sayı sınıflandırıcısı	numeral classifier	Bazı nesnelerin görünüm açısından ortak noktaları ele alınarak dilbilgisel gruplandırılması, uzuv sınıflandırıcısı, biçim ve

sayısal	numeral	büyüklik belirticisi gibi sayısal
seçilen parmaklar	selected fingers	bir işaretin oluşumunda kullanılan parmaklar
serçe parmağı	little finger	serçe parmağı
ses benzeşmesi	assimilation	ses benzeşmesi
ses düşmesi	elision	ses düşmesi
ses türemesi	epenthesis	ses türemesi
sesbilgisi	phonetics	sesbilgisi
sesbilim	phonology	sesbilim
sesbirim	phoneme	sesbirim
ses olayları	phonological processes	ses olayları
seslem	syllable	seslem
seslem yapısı	syllable structure	seslem yapısı
sessizlik	silence	sessizlik
sınıflandırıcı	classifier	Bazı nesnelerin görünüm açısından ortak noktaları ele alınarak dilbilgisel gruplandırılması, uzuv sınıflandırıcısı, biçim ve büyüklik belirticisi gibi
sınıflandırıcı eylem	classifier verb	Sınıflandırıcıların eylem ifadelerinde kullanılması
sınıflandırıcı yapı	classifier (construction)	Sınıflandırıcıların karmaşık yapısı için kullanılmaktadır
sıralama	sequential	işaretlerin, sözlerin arda arda söylenmesi, yapılması, sıralanması

sıralama(lı)	sequentiality	işaretlerin, sözlerin arda arda söylenmesi, yapılması, sıralanması hali
sıralı tümce	coordinate clauses	sıralı tümce
sıralı yapılar	coordination	sıralı yapılar
sola bakma, sola bakış	eyegaze towards left	işaretçinin sol tarafa doğru bakma durumu, sola bakış
soru tümceleri	interrogatives	soru tümceleri
söylem belirleyiciler	discourse markers	söylem belirleyiciler
söyletim	elicitation	bir araştırma yöntemi, bir uyaran kullanarak veri alma durumu
sözce	utterance	sözce
sözel eğitim yöntemi	oralism	sözel eğitim yöntemi
sözel eğitim, oral eğitim	oral education	işaretlerin veya işaret dilinin kullanılmadığı eğitim çeşidi, sözel eğitim, oral eğitim
sözel, oral	oral	sözel, oral
sözlükselleşme	lexicalization	bir dilin sözcüğü haline gelme
sözlükselleşmiş abece, sözlükselleşmiş harfleme	lexicalized fingerspelling	tam harfleme kullanılarak yapılan işaretlerin zaman içerisinde dilin parçası olup işareti oluştural harflerin tamamının veya bir kısmının sözlükselleşmesi
sözlükselleşmiş kısmi harfleme	lexicalized (partial) fingerspelling	tam harfleme kullanılarak yapılan işaretlerin zaman içerisinde dilin parçası olup işareti oluştural harflerin bir kısmı ile sözlükselleşme, yeni bir işaret etme üretme biçimi

sözlükselleşmiş tam harfleme	lexicalized (full) fingerspelling	tam harfleme kullanılarak yapılan işaretlerin zaman içerisinde dilin parçası olup işareti oluştural harflerin tamamının sözlükselleşmesi
sürekli	continuative	süreklilik görünümünü sağlayan değişkelerin işlevi
şekil	figure	şekil
şıklatma	fingersnapping	parmak şıklatma, örn. el alfabesinde ş, ç gibi harflerde kullanıldığı gibi
tamamlama görünüşü	completive aspect	tamamlama görünüşü
tarz	manner	tarz
tek eli	one handed	tek eli, tek elle yapılan işaretler için kullanılır
tek tek harfleme	one by one fingerspelling	tek tek harfleyerek işaretleşme
telgraf konuşması, telgraf işaretleşmesi	telegraphic speech	telgraf konuşması, telgraf işaretleşmesi
tersyanal, karşıyanal	contralateral	diğer/zıt işaret alanıyla veya işaret değişkisiyle alakalı
tipik olmayan işaretleme	atypical signing	normal şartlarda karşılaşılmayan, örneğin fizyolojik bir nedenden dolayı, işaretleşme biçimi
titretme	trill	titretme, işaretbirim değişkesini titretme durumu
tutuş el şekli	handling handshape	tutuş sınıflandırıcısındaki el şekli değişkesi

tutuş sınıflandırıcısı	handling classifier	Bazı nesnelerin görünüm açısından ortak noktaları ele alınarak dilbilgisel gruplandırılması, uzuv sınıflandırıcısı, biçim ve büyüklük belirticisi gibi
tüm vücut sınıflandırıcısı	whole body classifier	vücudu sınıflandıran/gruplayan ve vücudun tamamı yerine kullanılan sınıflandırıcılar
tümce	sentence	cümle
tümleç	complement	tümleç
türetim	derivation	türetim, yapım
Türk İşaret Dili, TİD	Turkish Sign Language	Türk İşaret Dili, TİD; Türkiye’de Sağırılar ve Sağır toplumunu tarafından kullanılan doğal bir dil olan işaret dili
ulnar	ulnar	ulnar
Uluslararası İşaret	International Sign	Uluslararası İşaret, sonradan oluşturulmuş yapay bir iletişim biçimi
uyum	agreement	herhangi bir dilbilgisel ögenin bir tümce içinde bir başka ögeye de yansması durumu
uyum eylemi	agreeing verb	yapısında bir veya iki tematik rölün zorunlu olarak yer aldığı eylem tipi
uyum yardımcı eylemi	agreement auxiliary	yapısında bir veya iki tematik rölün zorunlu olarak yer aldığı yardımcı eylem
uzak	distal	işaret alanında işaretçinin bedenine uzak olan yerler
uzaklaş(tır)ma	distalization	işareti oluşturan elin işaretçinin bedeninden uzaklaşması

uzaklaşma	abduction	bir işaretin bedenden uzaklaşarak gerçekleşmesi
uzatma	protractive	işaret değişkesinin veya eyleminin uzatılma durumu
uzuv	body part	uzuv
uzuv sınıflandırıcısı	body part classifier	uzvun yerine geçen sınıflandırıcılar, örneğim yürüme eyleminde kullanılan işaret ve orta parmağın insanın bacaklarını sınıflandırması/göstermesi
üçleme	triplication	üçleme
Varlık Sınıflandırıcısı	entity classifier	Bazı nesnelerin nesne durumu açısından ortak noktaları ele alınarak dilbilgisel gruplandırılması
varlık sınıflandırıcısı	whole entity classifier	Bazı nesnelerin nesne durumu açısından ortak noktaları ele alınarak nesnenin tamamının dilbilgisel gruplandırılması
vurgu	accent	bir işaretin herhangi bir bölümünün diğerlerinden daha fazla görünür olması
vurgulama	stress	vurgulama
vücut	body	işaretçinin vücudu
vücut eğimi, vücut eğme, vücudu eğme	body lean	vücudu öne, sağa, sola eğme durumu
vücut sınıflandırıcıları	body classifier	vücudu sınıflandıran/gruplayan ve vücut yerine kullanılan sınıflandırıcılar

vücut çevirme, vücudu çevirme	body shift	işaretleşme sırasında vücudu/bedeni sağa sola çevirme (daha çok anlatımdaki birden fazla aktörü (özellikle iletişicileri) birbirleriyle karıştırmamak için kullanılır)
yaklaşma	adduction	bir işaretin bedene yaklaşarak gerçekleşmesi
yantümce	subordinate clauses	yantümce
yanak şişirilmiş	puffed cheeks	yanak şişirilmiş
yasaklama	prohibition	yasaklama
yapılı eylem, kurulu eylem	constructed action	İşaretçinin nesneyi/eylemi taklit ederek göstermesi durumu
yatay	horizontal	yatay, işaret alanında kullanılan kavramlardan birisi
yayılma	spreading	yayılma, işaretbirim değişkesinin işaret alanında yayılması durumu
yer	location	yer
yersel	locative	yersel
yeterlilik	ability	yeterlilik
yol	path	yol
yol (izleme) yoğunluk	path movement sonority	işaret alanında hareket yolu yoğunluk, bir işaret birimi terimi
yönelim	orientation	yönelim, işareti oluşturan elin veya parmakların yönünü belirten bir değişke
yönelim değişimi	orientation shift	yönelim, işareti oluşturan elin veya parmakların yönünü belirten değişkenin işaret esnasında değişmesi

yönlü	directional	bir yöne sahip işaretlerin olduğu durum, değişke
yönsel eylem	directional verb	bir yöne sahip işaretlerin olduğu durum, değişkeye sahip eylem
yüz algılama	face recognition	yüz algılama
yüz ifadesi	facial expression/ articulation/ signal	yüz ifadesi, işaret değişkelerinden birisi veya duygu ifadelerinden birisi olabilir
yüzük parmağı	ring finger	yüzük parmağı
zaman	tense	zaman
zıtanamlılık	antonymy	
zihinsel alan	mental space	zihinsel alan, zihinde oluşturulan görsel alan

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

- Açan, Z. (2001). *A Study on Sign Languages and Turkish Sign Language*. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- (2007). *A linguistic analysis on basic sentence types in Turkish Sign Language (TİD) with reference to non-manual activity*. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aijmer, K. (2002). *English discourse particles. Evidence from a corpus*. Amsterdam: John Benjamins.
- Aitchison, J. (1991). *Language change: Progress or decay*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Akalın, Ş. H., Oral, A. Z., & Cavkaytar, S. (2014). *Türk İşaret Dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akamatsu, C. T., & Stewart, D. A. (1989). The role of fingerspelling in simultaneous communication. *Sign Language Studies*, 65, 361–374.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle Dilbilim*. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.
- Altenberg, B. (1990). Spoken English and the dictionary. J. Svartvik (Der.) içinde, *The London-Lund Corpus of Spoken English: Description and Research* (ss. 177-192). Lund: Lund University Press.
- Altun, O., Albayrak, S., Ekinci, A., & Bükün, B. (2006). *Turkish fingerspelling recognition system using axis of least inertia based fast alignment*. *Lecture Notes in Computer Science*, 4304, 473-481.
- Amerikan Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği.
<https://lsaethics.wordpress.com/2008/07/>
- Amerikan Psikologlar Birliği (APA) Etik Yönetmeliği.
<http://www.apa.org/news/press/releases/2014/06/informed-consent.aspx>
- American Speech- Language-Hearing Association (ASHA). (2011). *Type, Degree, and Configuration of Hearing Loss*. Erişim (30 Haziran 2014)
<http://www.asha.org/uploadedFiles/AIS-Hearing-Loss-Types-Degree-Configuration.pdf>
- Anderson, D., & Reilly, J. S. (2002). The MacArthur Communicative Development Inventory: Normative data for American Sign Language. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7, 83–106.
Ankara Çankaya Sağırılar Uluslararası İşaret Dili Araştırma Eğitim Öğretim ve Spor Kulübü Derneği, “Akıllı Türk İşaret Dili” (2013)
Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Ann, J. (2001). Bilingualism and language contact. C. Lucas (Der.) içinde, *The sociolinguistics of sign languages* (ss. 33-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Appel, R., & Muysken, P. (2005). *Language contact and bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Aran, O., Ari, I., Guvensan, A., Haberdar, H. vd. (2007). *A database of non-manual signs in Turkish Sign Language*. IEEE Conference Publications..
- Ari, I., Uyar, A., & Akarun, L. (2008). *Facial feature tracking and expression recognition for sign language*. IEEE Conference Publications..

- Arık, E. (2003). *Spatial representations in Turkish and Sign Language of Turkey (TİD)*. Yüksek lisans Tezi. University of Amsterdam, Hollanda.
- _____. (2003, Haziran). *Spatial representations in Turkish and Sign Language of Turkey (TİD)*. Paper presented at Scriptiefestival 2003 at University of Amsterdam. Amsterdam, NL, Haziran 2006.
- _____. (2006, Aralık). *Locative constructions in Turkish Sign Language (TİD)*. Poster presented at Theoretical Issues in Sign Language Research 9, Florianapolis, Brazil, 9-12 Aralık 2006.
- _____. (2007, Nisan). *Location vs. orientation in spatial representations: The case of Turkish Sign Language*. PLA Symposium 2007, Purdue University, IN, 28 Nisan 2007.
- _____. (2007, Temmuz). *Spatial and temporal relations in Turkish Sign Language (TİD): A Cognitive Analysis*. Paper presented at the 10th International Cognitive Linguistics Conference, Krakow, Poland, 15-20 Temmuz 2007.
- _____. (2008a). Locative constructions in Turkish Sign Language (TİD). R. M. de Quadros (Der.) içinde, *Sign Languages: spinning and unraveling the past, present, and future. TISLR9, the Theoretical Issues in Sign Languages Research Conference* (ss. 15-31). Petropolis/RJ, Brazil: Editorar Arara Azul.
- _____. (2008b). Body and space in representing space in Turkish, Croatian, Austrian, and American Sign Languages. *Working Paper Series: 9th Conference on Conceptual Structure, Discourse, & Language (CSDL9)*. Social Science Research Network.
- _____. (2009). *Spatial language: Insights from sign and spoken languages*. Doktora Tezi. Purdue Üniversitesi, West Lafayette, IN, ABD.
- _____. (2010a). *A crosslinguistic study of the language of space: Sign and spoken languages*. Newcastle upon Tyne, İngiltere: Cambridge Scholars Publishing.
- _____. (2010b). Describing motion events in sign languages". *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 46(4), 367-390.
- _____. (2010, Ekim). *Türk İşaret Dili'nde Sınıflandırıcılar [Classifiers in Turkish Sign Language]*. Talk given at the Turkish Sign Language Workshop by the Turkish Language Association (TDK), Bilkent Otel, Ankara, Türkiye, 16-17 Ekim 2010.
- _____. (2011). Left/right and front/back in sign, speech, and co-speech gestures across languages: What do data from Turkish Sign Language, Croatian Sign Language, American Sign Language, Turkish, Croatian, and English reveal? *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 47(3), 442-469.
- _____. (2011, Mayıs). *İşaret dillerinde sınıflandırıcıların bilişsel ve dilbilgisel işlevleri*. Paper presented at 6. Uluslararası Dil ve Konuşma Bozuklukları Kongresi, Eskişehir, Türkiye, 28-30 Mayıs 2011.
- _____. (2012). Expressions of space during interaction in American Sign Language, Croatian Sign Language, and Turkish Sign Language. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 48(2), 179-202.

- _____ (2012). Space, time, and iconicity in Turkish Sign Language (TİD). *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, 16(4), 345- 358.
- _____ (2012, Eylül). *Türkçe ve Türk İşaret Dili'nde İç ve Üst İlişkisi Kurulabilen Yer Belirtme Tümcelerinin Bir Karşılaştırılması*. Paper presented at the 7th International Turkish Language Conference (7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı), Ankara, Türkiye, 24-28 Eylül 2012.
- _____ (2012-2015). *Turkish Sign Language Bibliography - Türk İşaret Dili (TİD) Kaynakçası*. <http://www.enginarik.com/turkish-sign-language-bibliography>
- _____ (2013). Türk İşaret Dili'nde sınıflandırıcılar üzerine bir çalışma. *Bilig*, 67, 1-24.
- _____ (2013). *Current directions in Turkish Sign Language research*. New castle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- _____ (2013). Introduction: Previous and current research on Turkish Sign Language (TİD). E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss.1-17). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- _____ (2013). Expressions of space in Turkish Sign Language. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 219-242). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- _____ (2014). Sign language research in Web of Science. *Journal of Scientometric Research*, 3(3), 143-149.
- _____ (2015). Expressing manner, location, and orientation in manner-only motion events in Turkish Sign Language. *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, 19(3), 205-220.
- _____ (Ed., basımda). *Türk İşaret Dili Araştırmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arık, E., & Milkovic, M. (2007). Perspective taking strategies in Turkish Sign Language and Croatian Sign Language. R. Shields (Der.) içinde, *LSO Working Papers in Linguistics 7: Proceedings of WIGL 2007*, 17-31.
- _____ (2007, Mart). *Perspective taking strategies in Turkish Sign Language and Croatian Sign Language*. Paper presented at Workshop in General Linguistics 5 (WIGL 5 (2007)), University of Wisconsin-Madison, WI, 2-3 Mart 2007.
- _____ (2008, Ekim). *Is spatial language of sign languages the same?: A crosslinguistic study of space in Croatian, American, and Turkish Sign Languages*. Poster presented at the Cognitive Linguistics Between Universality and Variation Conference, Dubrovnik, Croatia, 30 Eylül - 1 Ekim 2008.
- _____ (2010). Causative motion events in sign languages. *Learning & Perception 2*, Supplement, 1-36 (Abstracts of the 2nd Dubrovnik Conference on Cognitive Science, 6-9 Mayıs 2010).
- _____ (2010, Mayıs). *Causative motion events in sign languages*. Poster presented at the 2ndDubrovnik Conference on Cognitive Science (Du Cog Perceptual Learning'10), Dubrovnik, Croatia, 6-9 Mayıs 2010.

- _____ (2010, Haziran). *Topological relations in sign languages*. Poster presented at the 13th Congress of the International Clinical Phonetics and Linguistics Association, Oslo, Norway, 23-26 Haziran 2010
- _____ (2010, Ekim). *"IN" and "ON" in Turkish and Croatian Sign Languages (TİD and HZJ): A parallel architecture view*. Poster presented at the Theoretical Issues in Sign Language Research Conference (TISLR10), West Lafayette, IN, 30 Eylül - 2 Ekim 2010.
- Arık, E., Milkovic, M., & Schalber, K. (2008, Haziran). *Describing space in three sign languages: Not as iconic as you think*. Poster presented at the 12th Congress of the International Clinical Phonetics and Linguistics Association, İstanbul, Türkiye, 25-28 Haziran 2008.
- Arık, E. & Nadolske, M. A. (2006, Kasım). *Conceptualization of space in Turkish Sign Language (TİD)*. Paper presented at the 8th Conference on Conceptual Structure, Discourse, and Language: Language in Action (CSDL8) at UCSD, La Jolla, CA, 3-5 Kasım 2006.
- Arık, E. & Nuhbalaoğlu, D. (2014, Mayıs). *Türk İşaret Dili'nde hareket tarzının ifade ediliş biçimleri*. 28. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Sakarya, Türkiye, 8-9 Mayıs 2014.
- Arık, E. & Özyürek A. (2001, Haziran). *Enhanced cognitive abilities of Turkish Deaf signers*. Poster presented at the 13th Annual Convention of American Psychological Association, New York, NY, 14 Haziran 2001.
- _____ (2002, Nisan). *Frames of reference in users of Sign Language of Turkey*. The 12th National Congress of Psychology, METU, Ankara, Türkiye, Nisan 2002.
- Arık, E. & Wilbur, R. (2008, Ocak). *Locatives, existentials, and possessives in Turkish Sign Language (TİD)*. Poster presented at the 82nd Annual Meeting of the Linguistic Society of America, Chicago, IL, 3-6 Ocak 2008.
- Aronoff, M., Meir, I., Padden, C., & Sandler, W. (2005). Morphological universals and the sign language type. *Yearbook of Morphology 2004*, 19-39.
- Aronoff, M. & Padden, C. (yayımda). Sign language verb agreement and the ontology of morphosyntactic categories. *Theoretical Linguistics*.
- Aslan Demir, S. (2010). Sessizliğin dili: Türk İşaret Diline dair gözlemler. *Bilig*, 54, 1-20.
- Aslan, E., Danacı, G., & Arslan, N. (2007). The colour signaling process in Turkish Sign Language. *Dil Dergisi*, 138, 34-42.
- Baayen, R. H. (1992). Quantitative aspects of morphological productivity. *Yearbook of Morphology*, 109-149.
- _____ (1993). On frequency, transparency and productivity. *Yearbook of Morphology*, 181-208.
- Baayen, H., & Renouf A. (1996). Chronicling the times: Productive lexical innovations in an English newspaper. *Language*, 72, 69-96.
- Baker, C., & Padden, C. (1978). *American Sign Language. A look at its history, structure, and community*. Silver Spring: Linstok Press.
- Barışık, E (2012) *Türk İşaret Dili Kılavuzu* Yargı yayınevi, Ankara
- Battison, R. (1978). *Lexical borrowing in American Sign Language*. Linstok Press.

- Bauer, L. (2001). *Morphological productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2009). Typology of compounds. R. Lieber & P. Štekauer (Der.) içinde, *The Oxford handbook of compounding* (ss. 343-356). Oxford: Oxford University Press.
- Bayrak, S., & Nabiye, V. V. (2006). *Yapay sinir ağları ile Türk İşaret Dilinin sesli harflerinin tanınması [Recognition of Vowels Letters of Turkish Sign Language by Artificial Neural Networks]*. IEEE Conference Publications.
- Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklar Sözleşmesi. United Nations Convention on the right of persons with disabilities. (2006). Erişim (19 Nisan 2014) <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>.
- Blakemore, D. (2002). *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Henry Holt.
- Borik, O. (2006). *Aspect and reference time*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Bosworth, R. G., & Emmorey, K. (2010). Effects of iconicity and semantic relatedness on lexical access in American Sign Language. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 66(36), 1573-81.
- Bouchard, D., & Dubuisson, C. (1995). Grammar, order and position of wh-signs in Quebec Sign Language. *Sign Language Studies*, 87, 99-139.
- Brennan, M. (1990). *Word formation in British Sign Language*. Stockholm: University of Stockholm Press.
- (1992). The visual world of BSL: An introduction. D. Brien (Der.) içinde, *Dictionary of British Sign Language/English* (ss. 1-133). London: Faber & Faber.
- Brentari, D. (1990). *Theoretical foundations of American Sign Language phonology*. Doktora tezi. University of Chicago, IL, ABD.
- (1998). *A prosodic model of sign language phonology*. Cambridge, MA: MIT press.
- (2005). Representing handshapes in sign languages using morphological templates. H. Leuninger & D. Happ (Der.) içinde, *Gebärdensprachen:struktur, erwerb, verwendung (Linguistische Berichte Special Issue 15)* (ss. 145-178). Hamburg: Buske.
- (2010). *Sign languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2011). Sign language phonology. J. A. Goldsmith, J. Riggle, & A. C. L. Yu (Dds.), *The handbook of phonological theory* (2nd Revised Edition) (ss. 691-721). Oxford: Blackwell.
- Brentari, D., & Eccarius, P. (2010). Handshape contrasts in sign language phonology. D. Brentari (Der.) içinde, *Sign languages* (ss. 284-311). Cambridge: Cambridge University Press.

- Brentari, D., & Padden, C. (2001). Native and foreign vocabulary in American Sign Language: A lexicon with multiple origins. D. Brentari (Der.), içinde, *Foreign vocabulary in sign languages* (ss. 87-119). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Broschart, J. (1997). Why Tongan does it differently. Categorical distinctions in a language without nouns and verbs. *Linguistic Typology*, 1, 123-165.
- Bybee, J. L. (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam: Benjamins.
- Campbell, R., Martin, P., & White, T. (1992). Forced choice recognition of sign in novice learners of British Sign language. *Applied Linguistics*, 13, 185-201.
- Ceccagno, A., & Basciano, B. (2007). Compound headedness in Chinese: An analysis of neologisms. *Morphology*, 17(2), 207-231.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht.
- (1982). *Some concepts and consequences of the theory of government and binding*. Cambridge: MIT Press.
- Coerts, J. (1992). *Nonmanual grammatical markers: An analysis of interrogatives, negations and topicalisations in Sign Language of the Netherlands*. Doktora tezi. University of Amsterdam, Hollanda.
- (1994). Constituent order in Sign Language of the Netherlands. M. Brennan & G. Turner (Der.) içinde, *Word-order issues in sign language: Working papers* (ss. 47-72). Durham: International Sign Linguistics Association.
- Cogen, C. (1977). On Three Aspects of Time Expression in American Sign Language. L. A. Friedman (Der.) içinde, *On the other hand: New perspectives on American Sign Language*. New York: Academic Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: CUP.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology*. Chicago: Chicago University Press.
- Conrad, R. (1979). *The deaf school child*. London: Harper Collins.
- Coolen, R. (1994). The semantic processing of isolated novel nominal compounds. Nijmegen: Quickprint. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Corballis, M. C. (2009). Mirror neurons and the evolution of language. *Brain and Language*, 112, 25-35.
- Corbett, G. G. (1998). Agreement in Slavic (position paper). Workshop on Comparative Slavic Morphosyntax. Indiana University, IN, ABD.
- Corina, D. (1990). Handshape assimilation in hierarchical phonological representation. In C. Lucas (Eds.), *Sign language research: Theoretical issues* (pp. 27-49). Washington, DC: Gallaudet University Press.
- (1993). To branch or not to branch: Underspecification in ASL hand shape contours. G. Coulter (Der.) içinde, *Current issues in ASL phonology* (ss. 63-95). New York: Academic Press.
- Corina, D., & Sandler, W. (1993). On the nature of phonological structure in sign language. *Phonology*, 10, 165-207.

- Corina, D. P., & Emmorey, K. (1993). *Lexical priming in American Sign Language*. Paper presented at the 34th Annual Meeting of the Psychonomic Society. Washington.
- Cormier, K. (2014). Pronouns, agreement and classifiers: What sign languages can tell us about linguistic diversity and linguistic universals. *UCL Working Papers in Linguistics*, 26, 1-12.
- Coulter, G., (1982). *On the nature of ASL as a monosyllabic language*. Paper presented at the annual meeting of the Linguistic Society of America, San Diego, CA.
- Crasborn, O., van der Kooij, E., Ros, J., & de Hoop, H. (2009). Topic agreement in NGT (Sign Language of the Netherlands). *The Linguistic Review*, 26(2/3), 355–370.
- Croft, W. (2003). *Typology and language universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge encyclopedia of language* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dal, G. (2003). Productivité morphologique: définitions et notions connexes. *dans Langue française*, 140, 3-23, Cedex, Larousse, Paris.
- De Quadros, R. M. (2003). Phrase structure of Brazilian Sign Language. A. Baker, B. Van den Bogaerde, & O. Crasborn (Der.) içinde, *Crosslinguistic perspectives in sign language research. Selected papers from TISLR 2000* (ss. 141-162). Hamburg: Signum Verlag.
- Demirci K. (2008). Dilbilgiselleşme üzerine bir inceleme. *Bilig*, 45, 131-146.
- Deuchar, M. (1983). Is BSL an SVO language? J. G. Kyle & B. Woll (Der.) içinde, *Language in sign: An international perspective on sign language* (ss. 69-76). London and Canbara: Croom Helm.
- Dibekhoğlu, H., Dikici, E., Santemiz, P. vd. (2007). *Sign language motion tracking and generating 3D motion pieces using 2D features*. IEEE CONFERENCE PUBLICATIONS.
- Dikyuva, H. (2008). *“İki Elin Sesi” Türk İşaret Dili Kelimeler Listesi* Türkiye Sakatlar Derneği Mardin Şubesi
- Dikyuva, H. (2011). *Aspectual non-manual expressions in Turkish Sign Language* (TİD). Yüksek lisans Tezi. University of Central Lancashire: Preston, İngiltere.
- (2012). Mardin Sign Language: signing in a “deaf family.” U. Zeshan & C. De Vos (Der.) içinde, *Sign languages in village communities: Anthropological and linguistic insights* (ss. 395-400). Berlin: de Gruyter.
- Dikyuva, H., & Zeshan, U. (2008). *Türk İşaret Dili - Birinci düzey*. Nijmegen: Is hara Press.
- Dryer, M. S. (2005). Order of subject, object, and verb. M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, & B. Comrie (Der.) içinde, *The world atlas of language structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Eccarius, P. (2002). *Finding common ground: A comparison of handshake across multiple sign languages*. Yüksek lisans tezi. Purdue University, West Lafayette, IN, ABD.

- _____ (2008). *A constraint-based account of handshape contrast in sign languages*. Doktora tezi. Purdue University, West Lafayette, IN, ABD.
- Emmorey, K. (2002). *Language, cognition, and brain: Insights from sign language research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- _____ (2003). *Perspectives on classifier constructions in sign languages*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Emmorey, K., Grabowski, T., McCullough, S., Damasio, H., Ponto, L., Hichwa, R., & Bellugi, U. (2004). Motor-iconicity of sign language does not alter the neural systems underlying tool and action naming. *Brain and Language*, 89, 27–37.
- Emmorey, K., & Herzig, M. (2003). Categorical versus gradient properties of classifier constructions in ASL. K. Emmorey (Der.) içinde, *Perspectives on classifier constructions* (ss. 221-246). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Engberg-Pedersen, E. (1993). *Space in Danish Sign Language: The semantics and morphosyntax of the use of space in a visual language, vol. 19: International studies of sign language and communication of the deaf*. Hamburg, Germany: Signum.
- Ergenç, İ. (2002) *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Ergenç, İ., İşsever, S., Makaroğlu, B., Dikyuva, H., & Zeshan, U. (2013, Şubat). *Türk İşaret Dili kullanıcılarında çok dilli görünüm: Yeni bir projeye ilk adım*. İşaret Dili Çalıştayı, Ankara Üniversitesi, 25 Şubat 2013.
- Fabb, N. (1998). Compounding. A. Spencer & A. M. Zwicky (Der.) içinde, *The handbook of morphology* (ss. 66-83). Oxford: Blackwell.
- Figueiredo Silva, M. C., & Sell, F. F. (2011). Algumas notas sobre compostos em português brasileiro e em Libras. R. P. De Oliveira & C. Mito (Der.) içinde, *Percursos em teoria da gramática* (ss. 17-41). Florianópolis: Editora da UFSC.
- Fischer, S. D. (1975). Influences on word order change in American Sign Language. C. N. Li (Der.) içinde, *Word order and word order change* (ss. 1–25). New York: Academic Press.
- _____ (1996). The role of auxiliaries in sign language. *Lingua*, 98, 103–119.
- Fischer, S. & Q. Gong (2010). Variation in East Asian sign language structures. D. Brentari (Der.) içinde, *Sign languages* (ss. 502-521). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31(7), 931-53.
- Friedman, L. A. (1975) Space, time, and person reference in American Sign Language. *Language*, 51(4), 940-961.
- Fuentes, M., Massone, M. I., Fernández-Viader, M. P., & Makotrinsky, A. (2010). Numeral-incorporating roots in numeral systems: A comparative analysis of two sign languages. *Sign Language Studies*, 11(1), 55–75.
- Fung, L., & Carter, R. (2007). Discourse markers and spoken English: Native and learner use in pedagogical settings. *Applied Linguistics*, 28(3), 410-439.

- Gell-Mann, M., & Ruhlen, M. (2011). The origin and evolution of word order. *PNAS*, 108(42), 17290–17295.
- Glickman, N. S. (1996). What is culturally affirmative psychotherapy? In N. S. Glickman & M. A. Harvey (Eds.), *Culturally affirmative psychotherapy with deaf persons* (pp. 1-55). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Glück, S., & Pfau, R. (1998). On classifying classification as a class of inflection in German Sign Language. T. A. Cambier-Langeveld, A. Lipták, & M. Redford (Der.) içinde, *Proceedings of ConSOLE 6* (ss. 59-74). Leiden: SOLE.
- Goldin-Meadow, S. (2005). What language creation in the language modality tells us about the foundations of language. *The Linguistic Review*, 22, 199-225.
- Goldin-Meadow, S., Namboodiripad, S., Mylander, C., Ozyurek, A., & Sancar, B. (2015). The resilience of structure built around the predicate: Homesign gesture systems in Turkish and American deaf children. *Journal of Cognition and Development*, 16, 55-80.
- Gökgöz, K. (2009). *Topics in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili – TİD) Syntax: Verb movement, negation, and clausal structure*. Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- (2009, Nisan). *Inflectional categories and verb movement in Türk İşaret Dili (TİD-Turkish Sign Language)*. Workshop on Nonmanuals in Sign Languages. Goethe-University, Frankfurt am Main, Germany, 4-5 Nisan 2009.
- (2011). Negation in Turkish Sign Language: The syntax of nonmanual markers. *Sign Language and Linguistics*, 14(1), 49-75.
- Gökgöz, K., & Arık, E. (2010, Ekim). *Distributional and syntactic characteristics of nonmanual markers in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili, TİD)*. Paper presented at the 7th Workshop on Altaic Formal Languages (WAFL7), LA, CA, 29-31 Ekim 2010.
- (2011). Distributional and syntactic characteristics of nonmanual markers in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili, TİD). *MIT Working Papers in Linguistics 62: Proceedings of the 7th Workshop on Altaic Formal Linguistics*, 63-78
- Göksel, A. (2009, Temmuz). *The prosodic structure of questions: Turkish and Turkish Sign Language (TİD)*. University of Konstanz, 13 Temmuz 2009.
- (2013, Nisan). *Asymmetric signs: Simplex lexemes or semantically decomposable forms?* Talk given at Sign Language Workshop, University of Haifa, 2 Nisan 2013.
- Göksel, A., & Haznedar, B. (2008). *Remarks on compounding in Turkish*. Yayınlanmamış makale. <http://componet.sslmit.unibo.it/download/remarks/TR.pdf>
- Göksel, A., & Keleş, M. (2011, Haziran). The syntax of nested spreading domains. Poster presented at Venice Feast: Formal approaches to sign languages, University of Venice, 20-22 Haziran 2011.
- (2011, Ekim). *Issues in complexity: Sentential complementation in Turkish Sign Language*. Complex sentences and beyond in sign and spoken languages, University of Göttingen, 13-14 Ekim 2011.

- _____ (2013). The phonological and semantic bifurcation of the functions of an articulator: HEAD in questions in Turkish Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 16(1), 1-30.
- Göksel, A., Kelepir, M., & Üntak-Tarhan, A. (2007, Mayıs). *The role of intonation in clause typing across modalities: Question intonation in Turkish and Turkish Sign Language (TİD)*. Paper presented at the Workshop on Morphology/Phonology – Syntax Interface in Signed and Spoken Languages. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 25 Mayıs 2007.
- _____ (2009, Nisan). *Interrogatives in Turkish Sign Language: The specific functions of head tilt, head shake and head nod*. Paper presented at the Workshop on Nonmanuals in Sign Languages. Goethe University, Frankfurt am Main, 4-5 Nisan 2009.
- _____ (2010). Decomposing the non-manual tier: Cross-modality generalisations. I. Kwon, H. Pritchett, & J. Spence (Der.) içinde, *Proceedings of BLS-35, Special Session on Non-Speech Modalities*, 1-11.
- Göksel, A. & R. Pfau (yayımda). *Non-native lexicon*. Manual for Sign Language Grammar Developers COST SignGram Project IS 1006.
- Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. J. H. Greenberg (Der.) içinde, *Universals of grammar* (ss. 73-113). Cambridge, MA: MIT Press.
- Guevara, E., & S. Scalise. (2009). Searching for universals in compounding. S. Scalise, E. Magni, & A. Bisetto (Der.) içinde, *Universals of language today* (ss. 101–128). Dordrecht: Springer.
- Güvensan, M. A., & Haberdar, H. (2007). *Detection and tracking of face and facial features for Recognition of Turkish Sign Language*. IEEE CONFERENCE PUBLICATIONS.
- Haberdar, H., & Bayraktar S. (2006). A two-stage visual Turkish Sign Language recognition system based on global and local features. *Lecture Notes in Computer Science*, 4203, 29-37.
- _____ (2006). Real time isolated Turkish Sign Language Recognition from video using Hidden Markov Models with global features. *Lecture Notes in Computer Science*, 3733, 677-687.
- Haspelmath, M., & Sims, A. D. (2011). *Understanding morphology* (Second edition). London: Hodder Education.
- Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26(2), 210-231.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Himmelfmann, N. P. (1991). *The Philippine challenge to Universal Grammar*. Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts 15. Köln: Institut für Sprachwissenschaft.
- Hockett, C. 1960. *A course in modern linguistics*. New York: Macmillan.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003) [(1993)]. *Grammaticalization* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunger, B. (2006). Noun/verb pairs in Austrian Sign Language (OGS). *Sign Language and Linguistics*, 9, 71–94.

- Hurford, J. R., Heasley, B., & Smith, M. B. (2007). *Semantics: A coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyman, L. M., Inkelas, S., & Sibanda, G. (2009). Morpho-syntactic correspondence in Bantu reduplication. K. Hanson & S. Inkelas (Der.) içinde, *The nature of the word: Studies in honor of Paul Kiparsky* (ss. 273-309). Cambridge, MA: MIT Press.
- İlgin, L., & Büyükkantarcıoğlu, N. (1994). Türkçe’de “YANI” Sözcüğünün Kullanımı Üzerine bir İnceleme. *VIII Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (ss. 24-38). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- İşıkdوغان, F., & Albayrak, S. (2011). *Automatic recognition of Turkish fingerspelling*. IEEE CONFERENCE PUBLICATIONS.
- İlkbaşaran, D. (2013). Communicative practices of deaf people in Turkey and the sociolinguistics of Turkish Sign Language. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 19-53). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- (2015). *Literacies, mobilities and agencies of Deaf Youth in Turkey: Constraints and opportunities in the 21st Century*. Doktora tezi. UCSD, San Diego, CA, ABD.
- İlkbaşaran, D. & Taşçı, S. S. (2012). *Ideology and language in the early republic: A history of deaf education in Turkey*. Proceedings of the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC) (ss. 1767-1777). Erzurum: Mega Press.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık Hizmetleri “*Türk İşaret Dili Eğitim Materyalleri*” (Son Erişim 19.11.2015 <http://www.ibb.gov.tr/sites/SaglikVeSosyalHizmetler/isom/Pages/TURKISARETDILI.aspx>)
- İşaret Dili Dilbilim Birliği Etik Yönetmeliği. <http://slls.eu/slls-ethics-statement-for-discussion/>
- İşsever, S., & Makaroğlu, B. (2013). Wh-movement in Turkish Sign Language. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 167-189). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Jacobsen, W.H. (1979). Noun and verb in Nootkan. B. Efrat (Der.) içinde, *The Victorian Conference on Northwestern Languages* (ss. 83–153). British Columbia Provincial Museum, Victoria.
- Jantunen, T. (2005). *Mistä on pienet tavut tehty? Analyysi suomalaisen viittomakielen tavustaprosodisen mallin viitekehyksessä [What are the little syllables made of? A Prosodic Model account of the Finnish Sign Language syllable]*. Licentiate thesis. University of Jyväskylä, Finlandiya.
- (2007). Tavu suomalaisessa viittomakielessä [The Syllable in Finnish Sign Language; with English abstract]. *Puhe ja kieli*, 27, 109-126.
- (2008). Fixed and free: order of the verbal predicate and its core arguments in declarative transitive clauses in Finnish Sign Language. *SKY Journal of Linguistics*, 21, 83–123.
- Jantunen, T. & Takkinen, R. (2010). Syllable structure in sign language phonology. D. Brentari (Der.) içinde, *Sign languages* (ss. 312–331). Cambridge: Cambridge University Press.

- Johnston, T. (2001). Nouns and verbs in Australian Sign Language: an open or shut case? *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 6, 235–257.
- Johnston, T., & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language (AUSLAN): An introduction to sign language linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jucker, A. H., & Ziv, Y. (1998). Discourse markers: Introduction. A. H. Jucker & Y. Ziv (Der.) içinde, *Discourse markers: Descriptions and theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kegl, J., Neidle, C., MacLaughlin, D., Hoza, J., & Bahan, B. (1996). The case for grammar, order and position in ASL: A reply to Bouchard and Dubuisson. *Sign Language Studies*, 90, 1-23.
- Keleşir, M. & Göksel, A. (2013). Aspects of reported utterances in Turkish Sign Language. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 191-218). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Kemaloğlu Y. K. (2007). Çocuklarda işitme kaybının erken tanısının önemi ve Türkiye’de Ulusal Yenidoğan İşitme Tarama Programı. *Türkiye Klinikleri-Pediyatrik Bilimler. Pediyatrik KBB Özel Sayısı*, 12(3), 52-66.
- _____ (2012). Türkiye’de İşitme Kayıplarının ve İşitme Engelinin Genel Görünümü. *Türkiye Klinikleri J E.N.T. Special Topics*, 5(2), 1 -10.
- _____ (yayımda). Türkiye’de sağırın görünürlüğü ve toplumsal ve eğitimsel sorunları üzerine demografik bir inceleme. E. Arık (Der.) içinde, *Türk İşaret Dili Araştırmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- _____ (yayımda). http://engelsiz.karatekin.edu.tr/e_isit/dosya/EK-01.pdf
- Kemaloğlu, Y. K., & Yaprak Kemaloğlu, P. (2012). The history of sign language and deaf education in Turkey. *Kulak Burun Boğaz İhtisas Dergisi*, 22(2), 65-76.
- Kenstowicz, M. (1994). *Phonology in generative grammar*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Kimmelman, V. (2009). Parts of speech in Russian Sign Language. The role of iconicity and economy. *Sign Language and Linguistics*, 12(2), 161-186.
- _____ (2011). Word order in Russian Sign Language. *Sign Language Studies*, 12(3), 414-445.
- Klima, E. S., & Bellugi, U. (1979). *The signs of language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor*. New York: Oxford University Press.
- Kubuş, O. (2008). *An analysis of Turkish Sign Language (TİD) phonology and morphology*. Yüksek lisans tezi. ODTÜ, Ankara.
- Kubuş, O., & Hohenberger, A. (2007, Mart). *The effect of phonological similarity and irrelevant visual input on working memory in Turkish Sign Language (TİD)*. Poster presented at the 20th CUNY Conference on Human Sentence Processing, Special Session ‘The psycholinguistics of spoken and signed languages’, La Jolla, CA, 29-31 Mart 2007.
- _____ (2011). The phonetics and phonology of TİD (Turkish Sign Language) bimanual alphabet. R. Channon & H. van der Hulst (Der.) içinde, *Formational units in sign languages* (ss. 43-63). Berlin: Walter de Gruyter.

- _____ (2013). Phonology and phonetics of reciprocals in Turkish Sign Language (TİD). E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 101-142). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Kubuş, O., İlkbaşaran, D., & Gilchrist, S. K. (baskıda). Türkiye’de işaret dili planlaması ve Türk İşaret Dili’nin yasal durumu. E. Arık (Der.) içinde, *Türk İşaret Dili Araştırmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kubuş, O., & Rathmann, C. (2011, Şubat). *Analysis of relative clause constructions (RCC) in Turkish Sign Language (TİD) in discourse modes*. 33. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft (DGfS). Georg-August-Universität Göttingen 23. - 25 Şubat 2011.
- Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change*. Blackwell.
- Lakoff G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Launey, M. (2004). The features of omnipredicativity in Classical Nahuatl. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 57(1), 49–69.
- Leeson, L. ve Saeed, J. I. (2012). Word order. R. Pfau, M. Steinbach, & B. Woll (Der.) içinde, *Sign language: An international handbook* (ss. 245-264). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lehmann, W. P. (1978). English: A characteristic SVO language. W. P. Lehmann (Der.) içinde, *Syntactic typology: Studies in the phenomenology of language* (ss. 169-222). Austin: University of Texas Press.
- Liddell, S. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- _____ (1996). Numeral Incorporating Roots & Non-Incorporating Prefixes in American Sign Language. *Sign Language Studies*, 92, 201-225.
- Liddell, S. K., & Johnson, R. E. (1986). American Sign Language compound formation processes, lexicalization and phonological remnants. *Natural Language and Linguistic Theory*, 4, 415-444.
- _____ (1989). American Sign Language: The phonological base. *Sign Language Studies*, 64, 197-277.
- Lillo-Martin, D., & Meier, R. P. (2011). On the linguistic status of ‘agreement’ in sign languages. *Theoretical Linguistics*, 37, 95-141.
- Lucas, C. (Der.). (2001). The sociolinguistics of sign languages. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, C., & Valli, C. (1992). *Language contact in the American Deaf community*. New York: Academic Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macsweeney, M., Capek, C. M., Campbell, R., & Woll, B. (2008). The signing brain, the neurobiology of sign brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 432-440.
- Makaroğlu, B. (2012). *Türk İşaret Dili’nde soru: Kaş hareketlerinin dilsel çözümlemesi*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- _____ (2013). Türkiye’de yasaklı eller bayramı Türk İşaret Dili ve işitme engellilik dosyası. *BilimSol*, 13 Haziran 2013.

- _____ (2013). Interrogatives in Turkish Sign Language (TİD): The role of eyebrows. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 143-165). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Makaroğlu, B., & Bekar, İ. P. (2015). *Türk İşaret Dili'nde (TİD) seslem yapısının dağılımsal görünüşleri*. 29. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Kocaeli, 21-22 Mayıs 2015.
- Makaroğlu, B., Bekar, İ. P., & Arık, E. (2014). Evidence for minimal pairs in Turkish Sign Language. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 50(3), 207-230.
- Makaroğlu, B., & Dikyuva, H. (2015). *Yabancı dil olarak Türk İşaret Dili (A1-A2 düzeyi) öğrenci kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Marshall, J., Atkinson, J., Smulovitch, E., Thacker, A., & Woll, B. (2004). Aphasia in a user of British Sign Language: Dissociation between sign and gesture. *Cognitive Neuropsychology*, 21, 537-554.
- Martinet, A. (1962). *A functional view of language*. Oxford: Clarendon Press.
- Maschler, Y. (1998). Rotsè Lishmoa Kéta? Wanna Hear Something Weird/Funny? [lit.a segment]: Segmenting Israeli Hebrew Talk-in-Action. A. H. Jucker & Y. Ziv (Der.) içinde, *Discourse markers: Descriptions and theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Matthews, P. (1991). *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKee, D., & Kennedy, G. (2000). Lexical comparison of signs from American, Australian, British and New Zealand Sign Languages. K. D. Emmorey & H. Lane (Der.) içinde, *The signs of language revisited: An anthology to honor Ursula Bellugi and Edward Klima* (ss. 49-76). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Meir, I. (1998). *Thematic structure and verb agreement in Israeli Sign Language*. Doktora tezi. The Hebrew University of Jerusalem, İsrail.
- _____ (2002). A cross-modality perspective on verb agreement. *Natural Language and Linguistic Theory*, 20, 413-450.
- Meir, I., Padden, C., Aronoff, M., & Sandler, W. (2007). Body as Subject. *Journal of Linguistics*, 43, 531-563.
- Meier, R. (2002). Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. R. P. Meier, K. Cormier, & D. Quinto-Pozos (Der.) içinde, *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Meir, I., & Sandler, W. (2007). *A language in space: The story of Israeli Sign Language*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Memiş, A., & Albayrak, S. (2013). *Turkish Sign Language recognition using spatio-temporal features on Kinect RGB video sequences and depth maps*. IEEE Conference Publications.
- Miles, M. (2000). Signing in the Seraglio: mutes, dwarfs and gestures at the Ottoman Court 1500-1700. *Disability & Society*, 15, 115-134.
- Milković, M., Bradarić-Jončić, S., & Wilbur, R. B. (2006). Word order in Croatian Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 9(1/2), 169-206.

- Miller, C. (1994). Simultaneous constructions in Quebec Sign Language. M. Brennan & G. Turner (Der.) içinde, *Word order issues in sign languages-Working papers* (ss. 89–112). Durham: ISLA.
- Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2014-2015. http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2014_2015.pdf (Son erişim 7 Kasım 2015).
- Mitchell, R. E., & Karchmer, M. (2004). Chasing the mythical ten percent: Parental hearing status of deaf and hard of hearing students in the United States. *Sign Language Studies*, 4(2), 138-163.
- Morales-Lopez, E., Reigosa-Varela, C., & Bobillo-Garcia, N. (2012). Word order and informative functions (topic and focus) in Spanish Signed Language utterances. *Journal of Pragmatics*, 44(4), 474-489.
- Nadeau, M., & Desouvrey, L. (1994). Word order in sentences with directional verbs in Quebec Sign Language. I. Ahlgren, B. Bergman, & M. Brennan (Der.) içinde, *Perspectives on sign language structure: Papers from fifth international symposium on Sign Language Research* (ss. 149-158). Durham: ISLA.
- Neidle, C., Kegl, J., MacLaughlin, D., Bahan, B., & Gee, R. G. (1999). *The syntax of American Sign Language: Functional categories and hierarchical structure*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Özbek, A. (2012). *Noun-verb pairs in TİD: A methodological criticism*. Proceedings of the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ss. 1709-1716). Erzurum: Mega Press.
- Özbek, A. (2012, Nisan). *Türk İşaret Dilinde araçsıl fiillerin fonolojik analizi*. Dilbilim Topluluğu VI. Öğrenci Konferansı. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 25 Nisan 2012.
- Özbek, A. (2012, Haziran). *Noun-verb pairs in TİD: A methodological criticism*. Paper presented at International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges. Izmir University, Izmir. 10-13 Haziran 2012.
- Özbek, A. (2012, Eylül). *Verbal complexity in Turkish Sign Language: Instrumental verbs and classifiers*. Poster presented at 45th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea. Stockholm University. 29 Ağustos - 1 Eylül 2012.
- Özbek, A. (2012, Eylül). *Identifying noun verb pairs in Turkish Sign Language: Turkish-TİD Interaction*. International Conference on Turkish Linguistics. Middle East Technical University, Ankara. 18-21 Eylül 2012.
- Özbek, N. (1995). *Discourse markers in Turkish and English: A comparative study*. Doktora Tezi. Nottingham University, İngiltere.
- Özkul, A. (2013). *A phonological and morphological analysis of instrumental noun-verb pairs in Turkish Sign Language*. Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Özsoy, S., Arık, E., Göksel, A., & Keleş, M. (2012). *When established methods hit the sign: Methodological issues in documenting sign languages*. Proceedings book of international symposium on language and communication: Research trends and challenges (ss. 385-393).

Erzurum: Mega Press.

- Özsoy, S., Arık, E., Göksel, A., & Keleş, M. (2012, Haziran). *When established methods hit the sign: Methodological issues in documenting sign languages*. Paper presented at the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC-2012). İzmir, Türkiye, 10-13 Haziran 2012.
- Özsoy, A. S., Arık, E., Göksel, A., Keleş, M., & Nuhbalaoğlu, D. (2013). Documenting Turkish Sign Language (TİD): A report on a research project. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 55-69). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Özsoy, A. S., Göksel, A., Keleş, M., & Nuhbalaoğlu, D. (2012, Eylül). *Türk İşaret Dilinde ad öbeği yapısı ve işaret dizimi*. Paper presented at the 7th International Turkish Language Conference (7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı). Ankara, Türkiye, 24-28 Eylül 2012.
- Özsoy, S., & Nuhbalaoğlu, D. (2014, Haziran). *Linearization in noun phrases in Turkish Sign Language*. Formal and experimental approaches in sign languages. University of Venice, 9-11 Haziran 2014.
- Özyürek, A. (2004). Çocukların işaret dili. *Radikal* 2, 3 Ekim 2004.
- Özyürek, A., & İlkbaşaran, D. (2004). *The use of space in transfer verbs in Turkish Sign Language: Implications for typological variation*. Crosslinguistic perspectives in sign language research workshop at the German Linguistic Society Conference, Mainz, Germany.
- Özyürek, A., İlkbaşaran, D., & Arık, E. (2005). *Türk İşaret Dili Websitesi*. <http://turkisaret dili.ku.edu.tr/>
- Özyürek, A., & Perniss, P. M. (2011). Event representations in signed languages. J. Bohnemeyer & E. Pederson (Der.) içinde, *Event representations in language and cognition* (ss. 84-107). New York: Cambridge University Press.
- Özyürek, A., Zwitserlood, I., & Perniss, P. M. (2010). Locative expressions in signed languages: A view from Turkish Sign Language (TİD). *Linguistics* 48(5), 1111-1145.
- Padden, C. A. (1983). *Interaction of morphology and syntax in American Sign Language*. Doktora tezi. UCSD, San Diego, CA, ABD.
- Padden, C. (1988). *Interaction of morphology and syntax in American Sign Language: Outstanding dissertations in linguistics, Series IV*. New York: Garland Press.
- _____. (1990). The relation between space and grammar in ASL verb morphology. C. Lucas (Der.) içinde, *Sign language research: Theoretical issues* (ss. 118-132). Washington: Gallaudet University Press.
- _____. (1991). *The acquisition of fingerspelling by deaf children*. Theoretical Issues in Sign Language Research 1991.
- Padden, C. A., & Gunsauls, C. (2003). How the alphabet came to be used in a sign language. *Sign Language Studies*, 4(1), 10-33.
- Patrie, C. J., & Johnson, R. E. (2010). *Fingerspelled word recognition through rapid serial visual presentation*. San Diego, CA: DawnSign Press.

- Perniss, P. (2007). *Space and iconicity in German Sign Language*. Nijmegen, NL: MPI Series in Psycholinguistics, 45.
- Perniss, P., & Özyürek, A. (2004). *How many pots in the window sill? Number and quantification in German and Turkish Sign Languages*. Crosslinguistic perspectives in sign language research workshop, German Linguistic Society Conference, Mainz, Germany.
- _____. (2008). Representations of action, motion and location in sign space: A comparison of German (DGS) and Turkish (TID) sign language narratives. J. Quer (Der.) içinde, *Signs of the time: Selected papers from TISLR 8* (ss. 353-376). Seedorf: Signum Press.
- _____. (2015). Visible cohesion: A comparison of reference tracking in sign, speech, and co-speech gesture. *Topics in Cognitive Science*, 7(1), 36-60.
- Perniss, P. M., Zwitserlood, I., & Özyürek, A. (2011). Does space structure spatial language? Linguistic encoding of space in sign languages. L. Carlson, C. Holscher, & T. Shipley (Der.) içinde, *Proceedings of the 33rd Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (ss. 1595-1600). Austin, TX: Cognitive Science Society.
- Pfau, R. & Quer, J. (2010). Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles. D. Brentari (Der.) içinde, *Sign languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pfau, R., & Steinbach, M. (2005). Relative clauses in German Sign Language: Extraposition and reconstruction. L. Bateman & C. Ussery (Der.) içinde, *Proceedings of the North East Linguistic Society* (ss. 507–521). Amherst, MA: GLSA.
- Pfau, R., Steinbach, M., & Woll, B. (Der.) (2012). *Sign language: An international handbook*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pfau, R., Steinbach, M., & Woll, B. (2012). Tense, aspect, and modality. R. Pfau, M. Steinbach, & B. Wol (Der.) içinde, *Sign Language. An International Handbook* (ss. 186-204). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pichler, D. C. (2001). *Word order variation and acquisition in American Sign Language*. Doktora Tezi. University of Connecticut, CT, ABD.
- Pizzuto, E., & Corazza, S. (1996). Noun morphology in Italian Sign Language (LIS). *Lingua*, 98, 169-196.
- Plag, I. (2003). *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poizner, H., Bellugi, U., & Tweney, R. D. (1981). Processing of formational, semantic, and iconic information in American Sign Language. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 7, 1146–1159.
- Preminger A., & Brogan, T. (Der.) (1993). *The new Princeton encyclopedia of poetry and poetics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Quer, J. (2002). *Negative operators in Catalan Sign Language*. Yayınlanmamış makale. ICREA and Universitat de Barcelona.
- Radden G., & Kövecses, Z. (1999). Towards a theory of metonymy. K. Panther & G. Radden (Der.) içinde, *Metonymy in language and thought*. Amsterdam: John Benjamins.

- Rathmann, C. (2000). *The optionality of agreement phrase: Evidence from signed languages*. Yüksek lisans tezi. University of Texas at Austin, TX, ABD.
- Reagan, T. (2010). *Language policy and planning for sign languages*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Redeker, G. (1991). Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics*, 29, 1139-1172.
- Rosenstein, O. (2001). *Israeli Sign Language: A topic prominent language*. Yüksek lisans tezi. Haifa University, İsrail.
- Sallandre, M., & Cuxac, C. (2002). Iconicity in sign language: A theoretical and methodological point of view. I. Wachsmuth & T. Sowa (Der.) içinde, *Lecture Notes in Computer Science 2298: Gesture and sign language in human-computer interaction* (ss. 173-180). Berlin: Springer-Verlag.
- Sandler, W. (1989). *Phonological representation of the sign: Linearity and nonlinearity in American Sign Language*. Dordrecht, NL: Foris Publications.
- (1993). Linearization of phonological tiers in American Sign Language. G. R. Coulter (Der.) içinde, *Phonetics and phonology*. San Diego, CA: Academic Press.
- Sandler, W., & Lillo-Martin, D. (2006). *Sign language and linguistic universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandler, W., Meir, I., Padden, C., & Aronoff, M. (2005). The emergence of grammar: Systematic structure in a new language. *PNAS*, 102, 2661–2665.
- Santemiz, P., Aran, O., Saraclar, M. vd. (2009). *Alignment based extraction of isolated signs from sign language videos*. IEEE Conference Publications.
- Scalise, S., & A. Bisetto. (2009). The classification of compounds. R. Lieber & P. Štekauer (Der.) içinde, *The Oxford handbook of compounding* (ss. 34-53). Oxford: Oxford University Press.
- Schembri, A. (2003). Rethinking “classifiers” in signed languages. K. Emmorey (Der.) içinde, *Perspectives on classifier constructions in sign languages* (ss. 3-34). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schembri, A., & Johnston, T. (2007). Sociolinguistic variation in fingerspelling in Australian Sign Language (Auslan): A pilot study. *Sign Language Studies*, 7(3), 319-347.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schreurs, L. (2006). *The distinction between formally and semantically related noun-verb pairs in Sign Language of the Netherlands/NGT*. Yüksek lisans tezi. Universiteit of Amsterdam, Hollanda.
- Senghas, A., Coppola, M., Newport, E. L., & Supalla, T. (1997). Argument structure in Nicaraguan Sign Language: The emergence of grammatical devices. E. Hughes, M. Hughesi, & A. Greenhill (Der.) içinde, *Proceedings of the 21st annual Boston University Conference on Language Development 2* (ss. 550–561). Somerville, MA: Cascadilla Press.

- Senghas, A., Kita, S. & Özyürek, A. (2004). Children creating core properties of language: evidence from an emerging sign language in Nicaragua. *Science*, 305(5691), 1779-1782.
- Sevinç, A. M. (2006). *Grammatical relations and word order in Turkish Sign Language (TİD)*. Yüksek lisans Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Sevinç, A. M., & Bozşahin, C. (2006). *Verbal categories in Turkish Sign Language TİD*. The 13th International Conference on Turkish Linguistics, 2006.
- Siple, P. (1978). Visual constraints for sign language communication. *Sign Language Studies*, 19, 97-112.
- Sinnemäki, K. (2010). Word order in zero-marking languages. *Studies in Language*, 34(4), 869-912.
- Slobin, D. I. (Der., 1986). *The crosslinguistic study of the language acquisition*. Lawrence Erlbaum.
- Slobin, D., Hoiting, N., Kuntze, M., Lindert, R., Weinberg, A., Pyers, J., Anthony, M., Biederman, Y., & Thumann, H. (2003). A cognitive/functional perspective on the acquisition of "classifiers". K. Emmorey (Der.) içinde, *Perspectives on classifier constructions in sign languages* (ss. 271-296). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Smith, W. H. (2005). Taiwan Sign Language research: A historical overview. *Language and Linguistics*, 6(2), 187-215.
- Spread the sign. <http://www.spreadthesign.com>
- Sprenger, K., & Mathur, G. (2012). Observations on word order in Saudi Arabian Sign Language. *Sign Language Studies*, 13(1), 122-134.
- Steel, S. (1978). Word order variation: A typological study. J. H. Greenberg vd. (Der.) içinde, *Universals of Human Language IV: Syntax*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Stokoe, W. C. (1960). *Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American Deaf* (Vol. 8). Silver Spring, MD: Linstok Press.
- Stokoe, W., Casterline, D., & Croneberg, C. (1965). *A dictionary of American Sign Language on linguistic principles*. Silver Spring, MD: Linstok Press.
- Supalla, T. (1986). The classifier system in American Sign Language. C. Craig (Der.) içinde, *Noun classification and categorization* (ss. 181-214). Amsterdam: Johns Benjamins.
- Supalla, T., & Newport, E. (1978). How many sits in a chair? The derivation of nouns and verbs in American Sign Language. P. Siple (Der.) içinde, *Understanding language through sign language research* (ss. 91-132). New York: Academic Press.
- Sutton, V. (2009). *Sign writing*. The Sign Writing Press.
- Sutton-Spence, R. (2006). Fingerspelling. K. Brown (Der.) içinde, *The encyclopedia of language and linguistics* (2nd ed.), Vol. 4, (ss. 468-473). Oxford: Elsevier.
- Sutton-Spence, R., & Woll, B. (1999). *Linguistics of British Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sutton-Spence, R. & Woll, B. (1998). *The linguistics of British Sign Language: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sümer, B. (2015). *Acquisition of spatial language by signing and speaking children: A comparison of Turkish Sign Language (TİD) and Turkish*. Doktora tezi. Radboud University of Nijmegen, Hollanda.
- Sümer, B., Zwitserlood, I., Perniss, P., & Özyürek, A. (2011). *The expression of spatial relations and their acquisition in Turkish Sign Language (TİD) by native deaf adults and children*. Sign 5 International Conference of Sign Language Users, jointly organized Gazi University and Lancaster University, Ankara, Türkiye.
- (2012). Development of locative expressions by Turkish deaf and hearing children: Are there modality effects? A. K. Biller, E. Y. Chung, & A. E. Kimball (Der.) içinde, *BUCLD 36: Proceedings of the 36th annual Boston University Conference on Language Development. Volume 2* (ss. 568-580). Boston: Cascadilla Press.
- (2013). Acquisition of locative expressions in children learning Turkish Sign Language (TİD) and Turkish. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 243-272). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- (2013, Temmuz). *Revisiting modality effects in children's acquisition of spatial language: Insights from Turkish and Turkish Sign Language*. Paper presented at TISLR11, London, UK.
- Swisher, V., Christie, K., & Miller, S. (1989). The reception of signs in peripheral vision by deaf persons. *Sign Language Studies*, 63, 99-125.
- Sze, F. (2003). Word order of Hong Kong Sign Language. A. Baker, B. van den Bogaerde, & O. Crasborn (Der.) içinde, *Cross-linguistic perspectives in sign language research: Selected papers from TISLR 2000* (ss. 163-192). Hamburg: Signum.
- Talmy, L. (2006). The representation of spatial structure in spoken and signed language. M. Hickmann & S. Robert (Der.) içinde, *Space in languages: Linguistic systems and cognitive processes* (ss. 207-238). Philadelphia, PA: Johns Benjamins.
- Taşçı, S. S. (2012). *Phonological and morphological aspects of lexicalized fingerspelling in Turkish Sign Language (TİD)*. Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Taşçı, S. S. (2013). Hand reversal and assimilation in TİD lexicalized fingerspelling. E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 71-100). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Taşçı, S. & Özbek, A. (2011, Temmuz). *Determining word boundaries in Turkish Sign Language*. Sign language Phonology Workshop. Université de Bretagne-Sud, Vannes, France. 6-8 Temmuz 2011.
- Taub, S. (2001). *Language from the body: Iconicity and metaphor in American Sign Language*, NY: Cambridge University Press.
- TDK (2015). Tabii. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts (Son erişim: 12 Kasım 2015).
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Torigoe, T. (1994). Resumptive X structure in Japanese Sign Language. I. Ahlgren, B. Bergman, & M. Brennan (Der.) içinde, *Perspectives on sign language structure: Papers from fifth international symposium on Sign Language Research*. (ss. 187-198). Durham: ISLA.
- Traxler, C. B. (2000). Measuring up to performance standards in reading and mathematics: Achievement of selected deaf and hard-of-hearing students in the national norming of the 9th Edition Stanford Achievement Test. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5, 337-348.
- Trillo, J. R. (2002). The pragmatic fossilization of discourse markers in non-native speakers of English. *Journal of Pragmatics*, 34, 769-784.
- Türk İşaret Dili: İşitme Engelliler İçin İşaret Dili Sözlüğü. <http://www.turkisaretdili.org>
- Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü. Diyanet İşleri Başkanlığı. <http://engelsiz.diyaret.gov.tr>
- Türk İşaret Dili Sözlüğü. Milli Eğitim Bakanlığı. <http://orgm.meb.gov.tr/www/turkisaret-dili-sozlugu-yayimlandi/icerik/541>
- Türk İşaret Dili Sözlüğü. Türk Dil Kurumu. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=264
- Türk İşaret Dili Sözlüğü v1.0. Boğaziçi Üniversitesi. <http://www.cmpe.boun.edu.tr/pilab/tidsozlugu/>
- Türk Psikologlar Derneği (TPD) Etik Yönetmeliği <http://www.psikolog.org.tr/turkey-code-tr.pdf>
- Uzun, N. E. (2000), *Ana çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- _____ (2006). *Biçimbilim, Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayımcılık.
- Valli, C., Lucas, C., Mulrooney, K. J., & Villanueva, M. (1992, 1. Baskı; 2011, 5. baskı). *Linguistics of American Sign Language*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Vennemann, T. (1976). Categorical grammar and the order of meaningful elements. A. Juilland (Der.) içinde, *Linguistic studies offered to Joseph Greenberg on the occasion of his sixtieth birthday* (ss. 615-634). Saratoga, CA: Anma Libri.
- Vermerbergen, M., Leeson, L., & Crasborn, O. (Der.) (2007). *Simultaneity in signed languages: Form and function*. Amsterdam: John Benjamins.
- Wheatley, M., & Pabsch, A. (2010). Sign language legislation in the European Union. Brussels: EUD.
- Wilbur, R. B. (2002). Phrase structure in ASL and ÖGS. R. Schulmeister & H. Reinitzer (Der.) içinde, *Progress in sign language research: In Honor of Siegmund Prillwitz*. (ss. 235-248). Hamburg: Signum.
- Wilbur, R. B., Malaia, E., & Shay, R. (2011). *Degree modification and intensification in American Sign Language adjectives*. Amsterdam Colloquium on Logic, Language and Meaning, 92-101.
- Wilcox, P. P. (1998). GIVE: Acts of giving in American Sign Language. J. Newman (Der.) içinde, *The linguistics of giving*. Amsterdam: John Benjamins.

- Wilcox, S. (2004). Cognitive iconicity: Conceptual spaces, meaning, and gesture in sign languages. *Cognitive Linguistics*, 15(2), 119-147.
- Wright, S. (1999). Kyrgyzstan: The political and linguistic context. *Current Issues in Language and Society*, 6(1), 85-91.
- Xiao, R. ve McEnery, T. (2004). Aspect in Mandarin Chinese: A corpus-based study. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Yaprak Kemaloğlu, P. (baskıda). Sağır ve ilgili paradigmların biyolojik, politik ve sosyo-kültürel inşası. E. Arık (Der.) içinde, *Türk İşaret Dili araştırmaları*. İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yetişkinler İçin Türk İşaret Dili Kılavuzu. Milli Eğitim Bakanlığı. (1995).
- Yılmaz, E. 2004. *A Pragmatic analysis of Turkish discourse particles: Yani, İşte and Şey*. Doktora Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Yule, G. (2010). *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zeshan, U. (2000). *Sign language in Indo-Pakistan: A description of a signed language*. Amsterdam: Benjamins.
- (2002). Sign Language in Turkey: The story of a hidden language. *Turkic Languages*, 6(2), 229-274.
- (2003). Aspects of Türk İşaret Dili (Turkish Sign Language). *Sign Language and Linguistics*, 6(1), 43-75.
- (2004a). Hand, head and face: negative constructions in sign languages. *Linguistic Typology*, 8(1), 1-58.
- (2004b). Interrogative constructions in signed languages: cross-linguistic perspectives. *Language*, 80(1), 7-39.
- Negative and interrogative structures in Türk İşaret Dili (Turkish Sign Language). U. Zeshan (Der.) içinde, *Interrogative and negative constructions in sign languages* (ss. 128-164). Nijmegen: Ishara Press.
- Zeshan, U. (2008). Roots, leaves and branches – The typology of sign languages. R. M. de Quadros (Der.) içinde, *Sign Languages: spinning and unraveling the past, present, and future. TISLR9, the Theoretical Issues in Sign Languages Research Conference*. Petropolis/RJ, Brazil: Editorar Arara Azul.
- Zeshan, U., & De Vos, C. (Der.) (2012). *Sign languages in village communities: Anthropological and linguistic insights*. Berlin: de Gruyter.
- Zeshan, U., Ergenç, E., İşsever, S., Makaroğlu, B. & Dikyüva, H. (2013, Mayıs). *Türk İşaret Dili kullanıcılarında çokdilli görünümler*. 27. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Antalya, 2-4 Mayıs 2013.
- Zwitzerlood, I., Perniss, P. M., & Özyürek, A. (2012). An empirical investigation of expression of plural entities in Turkish Sign Language: Are there modality effects? *Lingua*, 112(14), 1636-1667.
- Zwitzerlood, I., Perniss, P., & Özyürek, A. (2013). Expression of multiple entities in Turkish Sign Language (TİD). E. Arık (Der.) içinde, *Current directions in Turkish Sign Language research* (ss. 273-302). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.

ISBN: 978-605-4628-84-1

BU KAYNAK KİTAP AİLE VE
SOSYAL POLİTİKALAR
BAKANLIĞINCA BASILMIŞTIR.

PARA İLE SATILAMAZ